

2023/2. X. évfolyam, 2. szám

Délvidéki Szemle

Történettudományi folyóirat

A tartalomból:

- Gyáni Gábor: Regionális identitás és a sajtónyilvánosság
- Klestenitz Tibor: „Kultúrharc” a Délvidéken – Az 1893-as szabadkai katolikus nagygyűlés reprezentációja a helyi és az országos sajtóban
- Pető Bálint: Halálbüntetés a dualizmus kori Délvidéken, a sajtó tükrében
- Tamás Ágnes: Délvidéki, erdélyi sajtótermékek sajtóperei és szubvencionálása (1867–1875)
- Forró Lajos: Partizánmegtorlások utólagos igazolása Zentán a gyilkosságokat követő feljelentésekben
- Illyés Szabolcs: The concept of „ethnic cleansing” and the genocide processes affecting the Balkans

Délvidéki Szemle

2023. X. évfolyam, 2. szám

DÉLVIDÉKI SZEMLE

A megjelenést támogatta:

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK)
Humán és Társadalomtudományi Klasztere

Főszerkesztő: Zakar Péter

Szerkesztők: Döbör András, Fábíán Borbála, Fejős Sándor, Fizel Natasa, Forró Lajos,
Hegyi Ádám, Petheő Attila, Pető Bálint, Szabó Pál

Felelős szerkesztő: Döbör András, Pető Bálint

Nemzetközi Tanácsadó Testület tagjai: Fodor István (Zenta), Molnár Tibor (Zenta),
Sekernyés János (Temesvár), Srđan Cvetković (Belgrád), Kovács Attila (Ljubljana)

Lektorálták: Zakar Péter (1., 3.), Döbör András (4., 8.), Bárány Zsófia (2.), Hegyi Ádám (5.), Fejős
Sándor (6., 7.), Medgyesi Konstantin (10.), Kiss Gábor Ferenc (11.), Pető Bálint (9.)

Címlapterv: Forró Lajos

A borítón Szép Lajos „A rikkancs-rendelet” című grafikája látható,
forrás: Borsszem Jankó, XLV. évf. (1912) 36. sz. 5.

A folyóirat megjelenik évente két alkalommal: tavasszal és ősszel. A lap a történelmi Délvidék és a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió múltjáról és jelenéről közöl tudományos igényű, lektorált tanulmányokat, forrásismertetések, kritikákat és a délvidéki közélettel kapcsolatos cikkeket, interjúkat, konferencia-előadásokat.

A *Délvidéki Szemle* „Tudományos közlemények” rovatában jelennek meg az eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikk absztrakttal. A folyóirat a történet- és társadalomtudományok minden területéről közöl lektorált tanulmányokat; kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetések, elemzéseket és átfogó szintéziseket.

A *Délvidéki Szemle* „Közélet” rovatában jelennek meg a délvidéki történeti kutatásokkal és a közélettel kapcsolatos publicisztikák, interjúk és konferencia-előadások írásos változatai, melyekre a tudományos közleményekkel szemben támasztott követelmények nem vonatkoznak.

A *Délvidéki Szemle* „Téka” rovatában jelennek meg a délvidéki vonatkozású könyvekről, filmekről, adatbázisokról és egyéb médiumokról szóló ismertető, kritikák.

A *Délvidéki Szemle* „Kitekintő” rovatában közöl a történelmi Magyarországtól a trianoni döntéssel elszakított országrészek múltjáról és jelenéről eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkeket, tanulmányokat, kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetések, elemzéseket és átfogó szintéziseket.

A benyújtott tudományos közlemények megjelentetésének fő szempontja a szakmai minőség. A kéziratokat a szerkesztőség véleményezi, majd a tudományos közélet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai lektorálják. A benyújtott tudományos közlemények szerzői bejelentik, hogy másutt még nem jelentették meg írásukat, a Szerkesztőség pedig nem zárja ki, hogy a *Délvidéki Szemle*ben történő közlés után máshol vagy más nyelven megjelenjen.

A kéziratokat magyar, szerb, német vagy angol nyelven, elektronikus formában a szerkesztőség címére kell beküldeni. A tanulmányok terjedelme minimum 10, maximum 20 nyomtatott oldal lehet.

Szerkesztőség:

Délvidéki Szemle Szerkesztőségi Hivatal
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
H-6725 Szeged, Hungary
Hattyas sor 10.

Tel.: +36/62-544-759

Email: delvidekkutato@delvidekkutato.hu

Honlap: www.delvidekkutato.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK

- 1. Regionális identitás és a sajtónylvánosság**
(Gyáni Gábor) 5
- 2. „Kultúrharc” a Délvidéken – Az 1893-as szabadkai katolikus nagygyűlés
reprezentációja a helyi és az országos sajtóban**
(Klestenitz Tibor) 14
- 3. Halálbüntetés a dualizmus kori Délvidéken, a sajtó tükrében**
(Pető Bálint) 28
- 4. Délvidéki, erdélyi sajtótermékek sajtóperei
és szubvencionálása (1867–1875)**
(Tamás Ágnes) 63
- 5. A nagyzerindi református egyházfegyelem
a felvilágosodás korában (1717–1841)**
(Bíró Endre) 77
- 6. A Zentai Magyar Kulturális Egyesület betiltástörténete (1933–1934)**
(Domonkos Ádám) 98
- 7. Partizánmegtorlások utólagos igazolása Zentán
a gyilkosságokat követő feljelentésekben**
(Forró Lajos) 114

8. Folytatásos regények a Bácsmezei Naplóban (1928–1941) (Hicsik Dóra).....	131
9. A délvidéki református közösségről a Református Világszemle 1931–1944 között megjelenő lapszámaiban (Petheő Attila).....	148
10. Töprengések a szegedi József Attila Tudományegyetem Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoportjának történetéről (Rácz Márk).....	157

KITEKINTŐ

11. The concept of „ethnic cleansing” and the genocide processes affecting the Balkans (Illyés Szabolcs).....	199
---	-----

TÉKA

12. Katolikus mozgalmak, politikai mozgalmak – interdiszciplináris megközelítésben (Döbör András).....	214
--	-----

REGIONÁLIS IDENTITÁS ÉS A SAJTÓNYILVÁNÓSSÁG

GYÁNI GÁBOR

ABSTRACT

In terms of the relationship between community (local, regional) identity and the press, a good starting point is the historical and sociological concept of public opinion and the nation. The concept of civil public opinion was developed by Jürgen Habermas. According to them, public opinion in the form of the press and other public institutions exercises control over the power of the "intelligent communities" and thereby creates a community (civil society). Benedict Anderson, who expresses national identity with the concept of "imagined community", attributes to the "printing revolution" a key role in the formation of a fictitious, albeit more powerful, community consciousness and feeling. The question is: what role can these media (newspapers, books) play in the creation of non-national but sub- and transnational identity constructions.

As a case study, I examine the press history of Hódmezővásárhely before 1950. The identity-creating efforts of the dailies and the political press were certainly limited. On the other hand, two short-lived literary and scientific journals had a great influence on the spiritual and mental image of the city. We are talking about an early 20th-century magazine called "Jövendő", edited and written in the spirit of bourgeois radicalism, and a monthly magazine called "Puszták Népe" published in the coalition years after the Second World War, the latter of which belonged to the intellectual moon court of the popular movement and the Peasants' Party. These pages individually created a specific local spiritual couleur locale, sometimes with lasting results.

BEVEZETÉS

A közösségi identitás és a polgári közvélemény között fennálló lehetséges összefüggések mibenléte a viszonylag ritkán vizsgált kérdések közé tartozik. Különösen igaz ez akkor, ha a közvélemény formálásában oroszlánszerepet játszó médiumokra, történetileg tekintve elsősorban az írott sajtónak az ebben játszott szerepére gondolunk. Bizonytal adótnak vehető, hogy az utóbbinak van bizonyos befolyása magára a nemzeti identitásra, kevésbé tisztázott viszont, hogy hogy állunk ezzel a szubnacionális, mindenekelőtt a regionális és a lokális identitások összefüggésében. Ez a hiány arra késztet bennünket, hogy esettanulmány keretében megvizsgáljuk, milyen módon hatott vagy hathatott egy adott város imázsának és lokális öntudatának az alakulására a helyi sajtóélet megannyi fejleménye a 19. század végén és a 20. század első felében.

A KÖZVÉLEMÉNY ÉS A „KÉPZELETBELI KÖZÖSSÉG” FOGALMA

Témánk, a közösségi identitás és a sajtó kapcsolata két fontos elméleti premiszával alapozható meg. Az egyiket Jürgen Habermas fiatal kori könyve,¹ a másikat Benedict Anderson nem kevésbé nevezetes opusa fejt ki.² Habermas a politikai funkcióban szerephez jutó nyilvánosság történeti modelljének a megszületését nagyjából a 18. századi Angliában véli felfedezni, amelynek ugyanakkor azonosítja az egyes kontinentális változatait is. Az államhatalmat a nyilvános okoskodás racionális diskurzusa révén kontrolláló és azt ekként befolyásoló polgári nyilvánosság, maga a közvélemény és annak folytonos alak- és szerkezetváltozása – Habermas szerint – legszembetűnőbb módon a sajtótörténet keretében tanulmányozható. A közönség okoskodásából kifejlődő sajtó, amely mintegy meghosszabbította, társadalmilag pedig kitágította a köz ügyeiről folyó nyilvános vitákat, olyan közvetítővé, vagyis médiummá lett az idők során, amely túlnőtt azon, hogy pusztán csak átadja az információt, mert ezáltal hatalmi szerepkörre is szert tett. A magánemberek érintkezésének intézményéből a közönség meghatározott tagjainak, mint magánembereknek azzá az intézményévé lett tehát ilyenformán, melyen, mint kapun keresztül a privilegizált magánérdekek behatolhattak a nyilvánosság szférájába. A nyilvánosság liberális modelljében az okoskodó közönség ezen intézményei ugyanakkor nem tisztán hatalmi szervek, amit kifejez és garantál, hogy rendszerint és törvényszerűen magánkézben vannak. Idővel azonban ez sok tekintetben meg is változik, de ez a kérdés most nem foglalkoztat bennünket. A politikai hatalomnak a nyilvánosság előtti illetén feltárulkozása, neki való kiszolgáltatottsága képezi a polgári (középosztályi) társadalmi tömb csoportidentitásának egyik fundamentumát.

A sajtónak ezúttal felidézett, merőben új keletű politikai funkciójához később hozzáadódott, hogy az időközben kifejeződő nemzeti közösség és nemzetállami intézményi rend szintűgy identitást követelt és teremtett a maga hasznára. Ennek a fejleménynek a megfogalmazásával Anderson „elképzelt közösség” (*imagined community*) fogalma szolgál. Ez a specifikus csoportidentitás a nemzeti közösség szintjén rögzíti a tartozni valahová érzületét és tudatát. Mivel ez az identitás adott makrocsoport vonatkozásában jön létre, amely ez esetben a nemzeti közösséghez való tartozás érzülete és tudata, semmiképp sem fakadhat a face-to-face jellegű személyközi ismeretségből és ismertségből, és nem is érvényesülhet ilyenformán; a nemzeti identitás az a fajta elvont, jóllehet szinte érzéki erővel ható tudatállapot és magatartási minta, amely az ilyen lelki állapotot és racionális tudati konstrukciót megteremtő, azt tápláló intenzív kommunikációs kapcsolatok segítségével keletkezik. Amiben kulcsszerepe van a sajtónak és az ún. nyomtatási forradalomnak, mivel a nyomtatott szövegek – az alfabetizáció elterjedésével, sőt annak egyre általánosabbá válásával – immár mindenkit elér(het)nek, egyszersmind mindenki elérheti azokat. Mint Anderson megjegyzi, a nemzet típusába sorolható elképzelt közösségek „megjelenítéséhez”, egyebek közt, a sajtó kölcsönzi a technikai hátteret.

Nem merülve bele túlzottan a részletekbe, amelyek elolvashatók Anderson idézett munkájában, kétségtelenül megállapítható, hogy a nyomtatási kapitalizmus, benne a sajtóval és persze a regényirodalommal, idővel a vizuális médiumok megannyi formájával, lehetővé tette és teszi mind a mai napig, hogy a mindezeket fogyasztó (olvasó, néző és hallgató) emberek teljesen új módon kezdjenek gondolkodni önmagukról, valamint a szűkebb-tágabb világukról, a hozzá fűződő viszonyukról. Az ismeretlen emberekkel és dolgokkal való azonosulás, amely kizárólag a médiumok közvetítésével valósulhat meg, az így ismerőssé tett másoknak (az idegeneknek) és a másféleségeknek a saját mentális világukba való bekebelezésével jár együtt. Ami, tegyük hozzá, feltételezi és megköveteli az írásos és a vizuális médiumok sűrű és feltétlen befogadását. Ez a mindenkori mentális és technikai feltétele a nemzeti vagy bármilyen más, az elképzelt közösség mintájára megalkotott identitáskonstrukciónak.

Jelen témánk szempontjából elkerülhetetlen viszont a kérdés, hogy a nyomtatott kapitalizmus eme terméke által is gerjesztett csoportidentitások sorában van-e és lehet-e helye a szub- és/vagy a szupranacionális önazonosságtudatnak? Erre a kérdésre nem adható sommás felelet, gondos vizsgálatok kívánatnak ahhoz, hogy el lehessen dönteni, miszerint a polgári nyilvánosság médiumai kizárólag a nemzeti identitás keletkezésében játszanak nem lebecsülendő szerepet, vagy a többi hasonló kollektív tudati képződményt is jótékonyan (vagy éppen hátrányosan) befolyásolhatják? Továbbá: milyen feltételek mellett és mekkora eséllyel teremthet

a közvéleményt magát képviselő és artikuláló sajtó, általában a média regionális vagy ennél szűkebb lokális identitást?

Ennek az elvi kérdésnek a közelebbi megvilágítása végett fordulunk az esettanulmány műfajához, hogy kellő bizonyosságot szerezhessünk az eldöntendő kérdéstről. Egy ilyen vizsgálatnak a szorosan vett terepe ezúttal a szülővárosom, a Szegedhez közeli Hódmezővásárhely.

RÖVID VÁSÁRHELYI SAJTÓTÖRTÉNET

A 19. század derekán és a kiegyezés körüli években Hódmezővásárhely az egyik legnépesebb vidéki városunk volt. A bennünket vele kapcsolatban leginkább izgató kérdés így szól: mennyiben és hogyan teremtette és formálta ezen a helyen a sajtónyilvánosság a lokális, netán a regionális identitást? Mielőtt a kérdés tisztásában elmerülnénk, röviden szólni kell a város sajtóéletének 1945 előtti alakulásáról.³

1869 és 1944 között 58 újság (napilap és folyóirat) jelent meg a városban. A várostörténeti monográfia vonatkozó fejezete szerzőjének megállapítása szerint ez a sajtónyilvánosság „megalapozta a várospolitikai fogalmát, a közügyek iránti érdeklődés szokását, megkezdte a közvélemény kialakítását, olvasókat nevelt, az olvasókörökkel, s a szintén a [20.] században megnyíló városi közkönyvtárral együtt a rendszeres olvasás, önképzés meghonosításának fontos eszköze” stb. volt.⁴ Ennek az optimista kicsengésű értékelésnek több minden is ellentmond azonban. Mindezekelőtt az, hogy a szóban forgó 58 orgánumnak csupán a töredéke élt hosszabb ideig, a zömük viszont legfőleg futó esemény volt a város életében: öt újság jelent meg huzamosan, tehát tíz évnél hosszabb ideig (*Vásárhelyi Közlöny*, *Hódmezővásárhely*, *Vásárhely és Vidéke*, *Színházi Újság*, valamint a *Vásárhelyi Reggeli Újság*), további két lap pedig legalább öt éven át látott egyfolytában napvilágot. Ez így már erősen beszűkíti a sajtórepertoárt, különösen, ha azt is hozzátesszük, hogy a dualizmus korában, egészen a századfordulóig, csak *három* tartósan megjelenő lap akadt a városban; 1900 és 1944 között pedig igazából csak egy ilyen sajtótermék jelent meg ott helyben.

A lehetséges és a potenciális olvasóközönség mérete sem jogosít fel bennünket ennek a derűlátó véleménynek az elfogadására: a kiegyezés táján az előfizetők száma egy-kétszáz, legfőleg öt száz körül volt; ennél nem is nyomtak többet a kérdéses újságokból. Elsőként a századforduló két legfontosabb újságja lépte át az ezres példányszámot: a Függetlenségi Párt szócsövének számító *Vásárhely és Vidéke* 2–3 ezres, a csak nagyjából öt és fél éven át megjelenő *Vásárhelyi Híradó*, amely afféle néplap volt, akár még a 4–5 ezres példányszámot is elérte; az utóbbi példányszámot a két háború között monopóliumhelyzetet élvező napilap, a *Vásárhelyi Reggeli Újság* érte el újra immár a harmincas években. Magyarán: ezek a napi- és időszaki lapok nem

vagy meglehetősen ritkán jutottak el szélesebb olvasó tömegekhez abban városban, ahol a népességszám a kiegyezés táján ötvenezer fő volt, 1910-ben pedig valamivel a hatvanezretet is meghaladta.⁵

Ráadásul a szóban forgó sajtótermékek kezdetben még csak nem is napilapok, hanem hetente egyszer vagy csak néhányszor megjelenő hírlapok voltak: az első napilap majd csupán 1898-ban jelent meg a városban. Általánosságban véve róluk is elmondható, amit Buzinkay Géza a vidéki lapokra nézve általánosságban megállapított, miszerint a helyi kormánypárti lapok politikai cikkeit a pesti félhivatalos lapokból vágta össze és csupán az ellenzéki lapok szerkesztésében mutatkozott valamifajta önállóság; ezek színvonala azonban alacsony szinten állt. Ugyanakkor a helyi hírlapok erősen függtek a városvezetéstől, amely meglehetősen csorbította az újságírók autonómiáját. Felmerült továbbá egy komoly identitásprobléma is: a helyi sajtóorgánumok sokkal inkább az országos lapokkal kerültek versenyhelyzetbe az olvasók megnyeréséért folyó vetélkedés során, ami nem arra ösztökélte őket, hogy kiszolgálják a helyi szellemi és politikai igényeket, és ezáltal erősítsék a regionális és lokális identitást.⁶ Mindez saját szűkebb témánk szempontjából némileg deficiteseknek tünteti fel a helybeli sajtónyilvánosságot. Nincs módunkban tárgyyszerűen ellenőrizni az idézett általános sajtótörténeti megítélést, mivel a Hódmezővásárhelyi sajtótörténet-írás eddig még nem elemezte a lapok tartalmát. A dualizmus kori helyi sajtó történetét firtató kutató annyit állapított meg csupán, hogy „a polgári lapok uralkodó tónusa, az időnként közölt szakcikkek kivételével [...] legtöbbször a kicsinyes lokálpatriotizmus, a »Hódmező-magyarország«-ban gondolkodó nagyképűség, ami olykor az otrombaságig fokozódik.”⁷ Ez idővel persze változhatott némiképpen.

EGY ORSZÁGOS KISUGÁRZÁSÚ HELYI FOLYÓIRAT

Külön szint képviselt a palettán egy-két irodalmi és társadalomtudományi folyóirat, amelyből – Hódmezővásárhelynél maradva – egyszerre kettő is akadt 1910 és 1950 között. Az első kiadvány címe *A Jövendő*, melyet a századelőn helyben jelentkező kulturális megújulás árama táplált. Az irodalmi és művészeti folyóirat háta mögött ugyanis a Tornyai János és számos további képzőművész, valamint a Kiss Lajos néprajztudós által alapított Hódmezővásárhelyi Irodalmi és Művészeti Társaság szellemi impulzusa rejlett, amely a helyi alkotó értelmiség tágabb körét magához vonzotta. Ettől függetlenül, ugyanakkor velük szoros szellemi szimbiózisban indította útjára 1910-ben egy helyi író és egyben városi tanácsnok, az államtudományi végzettségű Gonda József a már említett havi megjelenésű folyóiratát. Ez a kérészetű orgánum, amely az alapító-főszerkesztő korai, 1913-as halálával szűnt meg, országosan ismertté váló periodika volt. A Gonda és a mögötte, a körülötte állók

szellemi és politikai orientációjának megfelelően a lap a polgári radikalizmus (a *Huszadik Század* folyóirat és köre), valamint a modernista irodalmi élet (a *Nyugat* folyóirat és köre) vonzáskörében mozgott. Nem véletlenül ápolt Gondos szoros kapcsolatokat Adyval, Jászival és másokkal, akik írtak is a folyóiratba.⁸

S milyen szerepet töltött be vajon az *A Jövendő* a helyi és a regionális identitás formálásában? A dolog furcsa pikantériája, hogy a paraszti és tanyás mezővárosként ismert, így a legkevésbé sem tisztán modern polgári népességével és ethoszával kitűnő Hódmezővásárhely adott otthont ekkoriban egy ilyen, a sajtótörténetben is kellőképpen számontartott fejleménynek. Az 1910. évi februári számmal indult folyóirat 1912 októberében kimúlt, miután a lapot működtető szűk szellemi kör magára maradt vállalkozásával. A nyugatos kulturális értékek helyi megjelenítésére és terjesztésére tett heroikus erőfeszítésük végül elbukott a helyi befogadó közeg ellenállásán, amely meglehetősen könnyen viseltetett a lap iránt, sőt valójában még neheztelt is azért, hogy ilyen pesties szint kívánnak egyes helyi alkotó értelmiségiek megjeleníteni ott, ahol a meglévő kulturális igények és szellemi identitás éppen nem erre tart igényt. Mint Gonda József monográfusa közel hetven évvel ezelőtt megjegyezte: „A Jövendő a különféle módon megnyilvánuló elismerés ellenére lényegében [...] ellenséges területen teljesít őrszolgálatot.”⁹ Hozzátehetjük: az elismerést nem annyira helyben, sokkal inkább Budapestről kapta Gonda és a folyóirata, többek közt Ady Endrétől és még sokan másoktól az akkori modernista szellemi mozgalmak képviselőiben. A helyi identitásnak ez a megújítási kísérlete tehát egyértelműen kudarc történetnek tekinthető, jóllehet az Irodalmi és Művészeti Társaság művészeti és tudományos ténykedése ennek ellenére hozott azért némi változást a város szellemi aurájában: részben a ma Tornyaiaként megnevezett múzeum megalapításával és a később, de mindmáig létező vásárhelyi művészeti élet megalapozásával, és nem utolsósorban a vásárhelyi imázs egy olyan változatának a meggyökereztetésével érte ezt el, amely a „Paraszt Párizs” megnevezésben nyilvánult meg igencsak beszédes módon.

Az utóbbiról tudni kell, hogy Bródy Sándor író nevezte így a várost kifejezetten dehonesztáló módon még 1909-ben egy újságcikkében, amikor a hírhedt vásárhelyi büntettre, a Jáger Mari-féle mérgezőesetű bűnperre utalva ezáltal adott hangot a város romlottságát illető meggyőződésének. Ez egyúttal sajtótörténeti epizód is volt, mivel több helybéli lap – sajtóper útján – elégtételt szeretett volna venni az írón, ami végül elmaradt; egy kolozsvári újságíró viszont ennek kapcsán mégis csak bepereltek. Bródy később sem vonta vissza ezt az általa megalkotott negatív város-imázst, mellyel a helyiek elmaradottságát kívánta kárhozatni.¹⁰

A mélyen sértő kifejezést Ady Endre végül az ellentétébe fordította, amikor az *A Jövendő* egy korai számában, *A két Páris* címen megjelent cikkében így írt: „Hát addig csúfolták ’paraszt Páris’-nak Hódmezővásárhelyt a budapesti skriblerék, hogy

a 'paraszt Páris' hirtelen beszéltetni kezd magáról, mint a magyar intellektuális forradalom új sánchelye. Nem tudok szebbet és jobbat mondani, mint hogy engem lepett meg legkevésbé Hódmezővásárhely ébredése, kulturális nyugtalansága az 'A Jövendő' [...] Tehát: előre a forradalom nevében, melynek székhelye az a Páris, honnan testvéri szeretettel küld üdvözlést a másik Párisnak – Hódmezővásárhelynek: Ady Endre."¹¹

A század eleji fejlemények tartós eredményeként jött létre végül a realista alföldi vásárhelyi festőiskola, annak ekkortól datálódó hagyománya, amely utóbb a város etnográfiai imázsára is áterjedt, következésképpen a városra kezdtek úgy tekinteni, mint a paraszti fazekas kézművesipar központjára, valamint az autentikus tanyai-paraszti életforma ikonjára; mindennek a büszke öntudata máig elevenen hat Vásárhelyen.¹²

A kívánatos kedvező személyi feltételek mellett egy ilyen imázs és identitás felhajtó ereje is kellett ahhoz, hogy a második világháborút követő rövid demokratikus politikai klímában új erőre kapó szellemi élet és alkotóerő megnyilvánulásaként napvilágot láthasson a *Puszták Népe* című negyedévi irodalmi és társadalomtudományi periodika. A nem véletlenül megint csak a Tornyai Társaság égisze alatt, a Tornyai János Múzeum akkori igazgatója, Galyasi Miklós felelős szerkesztői és a helybeli születésű későbbi neves néprajztudós, a jogi néprajz legnagyobb hatású képviselője, Tárkány Szűcs Ernő szerkesztői munkájával működtetett folyóirat a *Válasz* című periodika mellett¹³ a Parasztpárt egyik fontos orgánumává nőtte ki magát. Az *A Jövendő*höz hasonlóan azonban ez a periodika is csak rövid életűnek bizonyult: 1946 szeptemberében jelent meg a folyóirat első, és 1948 szeptemberében az utolsó száma. Éppúgy, mint Gonda lapja, a *Puszták Népe* is országos kitekintésű orgánum volt, amelybe első rangú fővárosi írók és tudósok írtak, miközben különös gonddal viseltetett az Alföld világa és annak problémái iránt. Ezt az *Alföldtudomány* vagy az *Alföldi látóhatár* és hasonló folyóirat-fejezetcímek fejezték ki beszédes módon. A számos más, szintén helyben nyomtatott sajtótermékkel, mint a folyóirat egyik utolsó, az 1948. márciusi számának a hátoldalán is hirdetett *Vásárhely Népe* („demokratikus napilap”), illetve *Független Újság* („a vásárhelyi dolgozó parasztság és kispolgárság érdekeit képviselő és védelmező”) című napilappal együtt a *Puszták Népe* egy régi-új helyi öntudat és imázs fenntartását szolgálta. Persze csak addig, amíg a kommunista párt fel nem számolta a sajtószabadságot.

A *Puszták Népe* egyáltalán nem Illyés Gyula híres szociografikus regényének a témájára rímelt, hiszen Vásárhelyen nem éltek uradalmi cselédek. A címadás sokkal inkább a vásárhelyi tanyavilág emblematikus voltát idézte fel, és leginkább a paraszti életforma és gondolkodás átható mezővárosi imázsát sugalmazta az olvasónak. Aligha merő véletlen, hogy a jogi néprajzkutatás is hamar otthonra lelt e lap hasábjain, amit a *Mártély jogélete* című első munkájával jelentkező szerkesztő,

Tárkány Szűcs Ernő személye már önmagában is garantált; Tárkány Szűcs a kolozsvári egyetemi mentorát, Bónis György professzort is meghívta a lapba szerzőnek.¹⁴ Vásárhely és az etnográfiai eredetiség közötti szoros kapcsolat egyébként eredetileg Kiss Lajos tudományos munkásságára vezethető vissza, melynek Tárkány Szűcs Ernő, a lapszerkesztő ekkori vásárhelyi munkálkodása, majd pedig évtizedekkel később Senti Tibor tanyakutatásainak a hosszú sora ennek a folytatását ígerte. S a művészi alkotómunkában ennek felelt meg a vásárhelyi piktúra szigorúan paraszti tematikája is a hatvanas és a nyolcvanas évtizedekben. Létezett, és létezik e mellett még ma is egy másik hatásos helyi öntudat, amit a csomorkányizmus Németh Lászlótól származó fogalma fejez ki: az író ezt igyekezett megjeleníteni az *Égető Eszter* című regényében.¹⁵ Ez utóbbi forrása azonban nem a sajtóbeli tudatképzés, így nem is kívánunk vele itt behatóbban foglalkozni.

ÖSSZEGZÉS

Az eddigieket summázva nyugodt szívvel kijelenthető, hogy önmagában véve a helyi sajtónyilvánosság nem feltétlenül képes garantálni egy a nemzetitől többé-kevésbé elváló mikroközösségi, egy adott településhez kötött csoportidentitás kialakulását és annak a rögzülését. Nem tagadható ugyanakkor, hogy – a modern kor sajátos körülményei között – a nyilvánosság eme formájának akár csak a részbeni, és kivált annak teljes hiányában vajmi csekély lehetőség adódhatott (volna) a regionális (és a lokális) identitás kialakulására és állandósulására. Ez adja meg az olyasfajta történeti vizsgálódások különösen nagy jelentőségét, amelyek egy ilyen csoporttudat és a sajtónyilvánosság közötti összefüggések feltárására vállalkoznak.

JEGYZETEK

- 1 Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Ford. Endreffy Zoltán. Budapest, 1971.
- 2 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford. Sonkoly Gábor. Budapest, 2006.
- 3 Ehhez ld. Kőszegfalvi Ferenc: *Kulturális élet*. In: Szabó Ferenc főszerk.: *Hódmezővásárhely története II. 2. rész. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig 1848–1918. Hódmezővásárhely, 1993. 786–791.*
- 4 Uo. 789.
- 5 Gyáni Gábor: *Hódmezővásárhely társadalma*. In: Szabó Ferenc főszerk.: *Hódmezővásárhely története II. 1. rész. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig 1848–1918. Hódmezővásárhely, 1993. 222.*
- 6 Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016. 241–244.
- 7 Kőszegfalvi Ferenc: *A vásárhelyi sajtó a dualizmus korában*. Juss, 1988. március, 20.
- 8 Mindehhez vö. Sipka Sándor: *Gonda József (1877–1913)*. Hódmezővásárhely, 1955. (Csongrád Megyei Füzetek 16.)
- 9 Uo. 47.

- 10 Varsányi Attila: *Így láttuk mi. A 20. század első felének Hódmezővásárhelye irodalmár vendégei szemével*. Tiszatáj, 2006/10. 80–81.
- 11 Uo. 82.
- 12 Ld. például: Nagy Vera: *A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteményének története*. Tiszatáj, 2006/10. 117–120.; Nagy Imre: *Hódmezővásárhely képzőművészete Tornyaitól napjainkig*. Hódmezővásárhely, 2008.
- 13 K. Nagy Magda: *A Válasz*. Tanulmány. Budapest, 1963.
- 14 Bónis György: *Népi szemlélet és jogalkotás*. Puszták Népe, 1948, március 15–23. Tárkány Szücs Ernőről, a néprajztudósról ld. Nagy Janka Teodóra – Bognár Szabina – Szabó Ernő, szerk.: *Száz plusz tíz*. Tárkány Szücs Ernő (1921–1984). Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021). Pécsi Tudományegyetem KPVK – BTK NTI, Szekszárd, 2021. Különösen 17–165.
- 15 A reflektált csomorkányizmustudat példája: Szentí Tibor: *Vásárhelyiség, csomorkányizmus*. Tiszatáj, 2006/10. 72–77.

**„KULTÚRHARC” A DÉLVIDÉKEN
AZ 1893-AS SZABADKAI KATOLIKUS NAGYGYŰLÉS
REPREZENTÁCIÓJA A HELYI ÉS AZ ORSZÁGOS SAJTÓBAN**

KLESTENITZ TIBOR

ABSTRACT

In the 1890s, the representatives of the nascent political Catholicism did their utmost to prevent the adoption of liberal ecclesiastical reform laws. From 1893 onwards, Catholic rallies were held in rural towns against the reform plans. The third event in this series was held in Szabadka. This study examines how the local and metropolitan press handled a regional event, which, due to the circumstances, gained political importance on national level.

The press coverage of the Catholic assembly in Szabadka reflects the increasingly polarised Hungarian public opinion of the period. In many cases, the general political orientation of each newspaper predetermined which aspects of the assembly were covered and which were more likely to be silenced. It is also clear that there was a growing distrust of the capital's press, a phenomenon of anti-journalism among Catholic citizens. Divisions existed, but they did not become exclusive.

BEVEZETÉS

Az 1890-es évek első felében a magyar közélet egyik legfontosabb témáját az egyházpolitika jelentette. Wekerle Sándor szabadelvű kormánya elszánta magát az egyházpolitikai reformok, így a kötelező polgári házasság intézményének bevezetésére, ennek megakadályozására pedig a formálódóban lévő politikai katolicizmus képviselői minden követ megmozgattak. Céljaik elérése érdekében felhasználták a liberális szabadságjogok nyújtotta lehetőségeket: petíciókat írtak, aláírásokat gyűjtöttek, demonstrációkat tartottak, valamint sajtótermékeket alapítottak. A Zichy Nándor gróf által vezetett politikai tábor 1893-ban kezdte el a vidéki katolikus nagygyűlések sorozatát: februárban Sopronban, áprilisban Komáromban rendeztek tömegdemonstrációt, a harmadik gyűlést pedig 1893 szeptemberében Szabadkán kívánták megtartani.²

Jelen tanulmány a szabadkai esemény kapcsán azt vizsgálja meg, hogy a helyi és a fővárosi sajtó hogyan kezelt egy olyan regionális eseményt, amely a körülmények következtében országos politikai jelentőségre tett szert. Az esettanulmány nem csupán hely- és egyháztörténeti szempontból jelenthet tanulságokat, de sajtótörténeti vonatkozásokban is. A dualista korszak közgondolkodása szerint ugyanis – bár számos hazai városban pezsgő sajtóélet bontakozott ki – a vidéki lapokat összességében egyfajta identitásválság jellemezte: számos orgánum a nagy fővárosi napilapok meghatározó politikai szerepével próbált meg versenybe szállni, míg tulajdonképpen feladatát, a regionális hírek összegyűjtését, a helyi problémák fel-tárását elhanyagolta.³

A 19. század végének Magyarországon kezdetét vette a politika világának lassú demokratizálódása. Bár a tömegek részvételét a szűkre szabott választójog jelentősen korlátozta, a kulturális fejlődés, az olvasni tudás növekvő szintje, illetve a sajtó megerősödése arra ösztönözte a politikusokat és a közélet szereplőit, hogy törekvéseikhez igyekezzenek megszerezni a nyilvánosság támogatását, amelyet tömeggyűlések szervezésével is megpróbáltak demonstrálni. Ezek az események már csak akkor lehettek eredményesek, ha az egész ország közvéleményét meg tudták szólítani: „A tüntető tömeg egyszerre akarja meggyőzni önmagát és környezetét [...] A külső megfigyelőket szeretné magához vonzani. Ennek jó oka van: ha a demonstrációt nem övezi széles körű rokonszenv, támogatógyűrű, akkor nem érheti el célját.”⁴

A közszereplőknek a 19. század végén már számolniuk kellett azzal, hogy a politika szertartásait valójában „egy, a jelen lévónél szélesebb közönség előtt celebrálják”,⁵ ezért egyre fontosabbá vált a közvetítő szerepét játszó sajtó igényeinek kielégítése. Ez pedig azt jelentette, hogy a politikai üzenet megfogalmazásán kívül az esemény egyéb körülményeinek a megtervezésére is gondot kellett fordítani. Az

előkészítés, a szónokok fellépése, a gyűlés rendezettsége, szimbólumai, a helyszín dekorációja, a résztvevők társadalmi összetétele, létszáma, magatartása, a kívülállókkal és a hatóságokkal kialakuló viszonya, valamint az esemény által felkeltett érzelmek olyan szempontok voltak, amelyek a sajtó szemüvegén keresztül szemlélve komoly jelentőségre tehetek szert. Ebben nagy szerepet játszott „a tömegtájékoztató természetes hajlama arra, hogy a politikai tájékoztatást *perszonalizálja*, hogy inkább arra összpontosítson, *ki és hogyan* tesz vagy mond valamit, semmint arra, hogy az illető *mit* tesz vagy mond.”⁶

A NAGYGYŰLÉS ELŐKÉSZÍTÉSÉNEK REPREZENTÁCIÓJA A HELYI SAJTÓBAN

Jelen tanulmányban a helyi sajtót két orgánum fogja képviselni. Az 1883-ban induló *Szabadság* című lap az „apró termetű, mozgékony és hatalmas becsvágyú”⁷ Szalay László Antal⁸ vállalkozásaként működött, és a kortársak szerint „minden szabadkai lapok közt valódi rettegett hatalom volt jó sokáig.”⁹ Az orgánum elsősorban a város közeleti hatalmasságainak szigorú kritikusaként szerzett magának hírnevet, világnézeti szempontból pedig egyértelműen liberális nézeteket képviselt. A másik helyi lap az eset idején még igencsak újnak számított: a *Szabadka és Vidéke* című orgánum legelső száma 1893. február 19-én jelent meg. A tulajdonosokat hivatalosan Czeisz Máté ügyvéd képviselte, de a lap életre hívásában és szerkesztésében nagy szerepet játszott a helyi klérus több vezetője, így Mamuzsich Mátyás.¹⁰ A *Szabadka és Vidéke* ennek megfelelően keresztény orgánumként határozta meg önmagát. Létrejötté azt jelzi, hogy a helyi katolikus magyarok és bunyevácok félretették ellentéteiket az egyházi érdekek közeleti védelme érdekében. A lap egy későbbi cikke szerint „A *Szabadka és Vidéke* mint a katolikus sajtónak – bár szerény virága – oly célból alapítottatott [...], hogy az a városokban és a vidéken a napról napra gomba módra terjedő, a közvéleményt sokszor kaján s szenzációs hazugságokkal tévedésekbe ejtő s erkölcsi ragályt terjesztő liberális sajtótermékek ellen mintegy őrtornyul szolgáljon.”¹¹ A lap munkatársai tehát magukévá tették az egyházpolitikai küzdelmek légkörében lezajló közeleti polarizálódás hatására megszületett katolikus sajtófelfogást, és a világnézeti ellenféllel szembeni hatékony közeleti ellenállás megszervezésében kulcsszerepet tulajdonítottak a sajtónak.¹²

A szabadkai katolikusok élénk érdeklődéssel figyelték a Zichy Nándor gróf vezetésével kibontakozó országos tiltakozási hullámot. A *Szabadka és Vidéke* például 1893 februárjában beszámolt a soproni nagygyűlésről, és úgy vélte: a fényesen sikerült esemény jó benyomást tesz minden magyar katolikusra; ezért a lap sürgette, hogy minél több városban rendezzenek hasonló összejöveteleket.¹³ Az egyházpolitika feszültségei kisvártatva már a helyi közéletre is hatást gyakoroltak: márciusban

Szabadka város közgyűlése jelentős többséggel, 114:35 arányban elvetette azt a kormánypárti határozati javaslatot, amely Budapest főváros átíratához csatlakozva a polgári házasság eszméjének támogatását mondta volna ki. A *Szabadka és Vidéke* ebből az alkalomból méltatta Mamuzsich közgyűlési beszédét, amely arról szólt, hogy a kormány egyházpolitikája ellentétes a szabadkai polgárok vallásos érzületével, és veszélyezteti a haza üdvét és békéjét.¹⁴

A katolikus lap tehát komoly részsikerként ünnepelte az eseményt, a liberális orgánum viszont egyenesen attól tartott, hogy a város vissza fog zuhanni a sötét középkorba. A *Szabadság* szerint ez a közgyűlés valóságos katasztrófát jelentett a szabadelvűek számára. Az interpretáció szerint a szabadelvű határozati javaslat betervezői eleve nem igazán hitték a sikerben, hiszen a feladatot egy népszerűtlen képviselőre bízta, aki ráadásul nem katolikus, hanem izraelita volt. Beszédét nem is tudta végigmondani, mert a felheccelt tömeg bekiabálásokkal zavarta meg, Mamuzsich Mátyás pedig „valóságos templomi prédikációt tartva” ítélte el az egyházpolitikai reformjavaslatokat.¹⁵

A közgyűlésen lezajlott események valóban azt jelezték, hogy az egyházpolitikai törvényjavaslatok komolyan veszélyeztetik a szabadelvű párt helyi társadalmi bázisát. A városi pártvezetés ráadásul személyi ellentétekkel volt elfoglalva, ami felgyorsította a szétesés folyamatát.¹⁶ Ez mindenki számára láthatóvá vált, amikor Antunovics József¹⁷ országgyűlési képviselő „erkölcsi mótelyként” elítélte a polgári házasságot, és kilépett a szabadelvű pártból, elnyerve ezzel a helyi papság rokonszenvét.¹⁸

1893 nyarán a helyi egyházi elit is rászánta magát a cselekvésre: az újvidéki esperesi kerület papjai június 26-án, Óker községben tartott összejövetelükön határozták el egy regionális katolikus nagygyűlés megszervezését. A legalkalmasabb helyszínnek a kelebiai vasúti csomópont környékét tartották.¹⁹ A terv később módosult, és a szervezők július 24-én, Mamuzsich vezetésével tartott előzetes értekezlete úgy döntött, hogy Szabadkán, a Szent Teréz-templom előtti téren kívánják megrendezni a gyűlést szeptember 10-én.²⁰ Az eseményre felépítettek egy ideiglenes sátrat, amely a becslések szerint ötezer, az egész terület pedig tízezer fő befogadására volt alkalmas.²¹ Az elnöki teendőket ellátására Zichy Nándor hűségese politikai szövetségese, Esterházy Miklós Móríc grófot²² kérték fel. Az előkészítő bizottság tudatosan vállalta a folyamatosságot a soproni és a komáromi nagygyűlésekkel, és a szervezők törekvéseik támogatására a *Religio* című papi szaklap segítségével az egész ország katolikus közvéleményét felszólították.²³

A szervezés folyamatáról a *Szabadka és Vidéke* folyamatosan tájékoztatta olvasóit, a nagygyűlést a katolikus közösségépítési törekvések részeként értelmezve. Például, még júliusban a *Mit tegyünk?* című vezércikkben egyházi egyletek, olvasóköri szervezését sürgette. A tervezett nagygyűlést elsősorban azért ítélte hasznosnak,

mert úgy vélte: a résztvevők tömegei az esemény hatására megerősödnek majd meggyőződésükben, és saját közösségükben a katolikus törekvések legfőbb előmozdítói lesznek.²⁴ Miután a *Bácska* című lap, Bács-Bodrog vármegye félhivatalos orgánuma arról cikkezett, hogy a tervezett nagygyűlés kizárólag csak a bunyevácok ügye, a *Szabadka és Vidéke* felháborodott írásban reagált, visszautasítva a véleménye szerint a katolikusok megosztását célzó próbálkozást, és több tárgyilagosságot kért laptársától.²⁵

A *Szabadság* – liberális orgánumként – természetesen jóval kevesebb figyelmet szentelt az előkészületeknek, ha mégis, akkor csak bírálatot fogalmazott meg. Vizsgálásnak találta például, hogy az egyházat képviselő szervezők ugyan nem szedtek belépti díjat a gyűlésre, viszont adományokat kértek a hívektől a költségek előteremtésére.²⁶ A lap ezzel a „gazdag egyház” és a „telhetetlen papzsák” sztereotípiáit mozgósította, amit a liberális orgánumok gyakran alkalmaztak az egyházpolitikai küzdelem éveiben.²⁷

A NAGYGYŰLÉS BETILTÁSÁNAK SAJTÓÉRTELMEZÉSEI

Szeptember elején azonban az esemény megtartása váratlanul veszélybe került. A vármegye alispánja ugyanis arról értesítette a Belügyminisztériumot, hogy a város környékén kolerás megbetegedések fordultak elő. A minisztérium jelentést kért a helyzetről, mire Szabadka közegészségügyi bizottsága azt a tájékoztatást adta, hogy a nagygyűlés nem jár járványügyi kockázatokkal, mivel a kérdéses településekről csak orvosi igazolással rendelkező küldöttek vehetnek részt az eseményen.²⁸ A rendezők ezután folytatták a munkálatokat. Már a szónoki emelvény díszítésén dolgoztak, amikor megérkezett a Belügyminisztérium határozata arról, hogy a nagygyűlést közegészségügyi okok miatt betiltja.²⁹

Ez a hír már a fővárosi sajtó ingerküszöbét is elérte. A kor legnagyobb szerkesztőségével (32 állandó munkatárssal) dolgozó napilapja, a konzervatív ellenzéki képviselő, ifjabb Ábrányi Kornél által szerkesztett³⁰ *Pesti Napló* szeptember 9-én egy szabadkai táviratjelentésre hivatkozva arról számolt be, hogy a döntés komoly felháborodást okozott a városban.³¹ Mintegy erre válaszként a *Nemzet*, a kormánypárt orgánuma³² másnapi számában, szintén egy szabadkai táviratra hivatkozva a következőket írta: „Több lapnak az a híre, hogy itt a miniszteri rendelet felháborodást keltett, nem felel meg a valóságnak. A város közönsége a betiltást annál inkább célszerűnek tartja, mert Bács megye több oly községből is nagyobb tömegében voltak résztvevők bejelentve, hol az ázsiai kolera pusztít.”³³ Ugyanaznap több más fővárosi lap, például az igen tekintélyes, pártpolitikailag független, de liberális irányvonulú³⁴ *Pesti Hírlap* is hasonló szövegű hírt közölt.³⁵

De hogyan reagáltak a helyi lapok az eseményre? A *Szabadka és Vidéke*, nem meglepő módon, mélységesen elítélte a döntést, és hosszasan taglalta a helyi katolikus közönség határtalan felháborodását, illetve a betiltás által okozott, ezer forintos nagyságrendű anyagi kárt. A katolikus lap szerint a nagygyűlés hatalmas sikernek ígérkezett, hiszen előzetesen legalább húszezer fő részvételére lehetett számítani a városból és vonzáskörzetéből. Arra is utalt továbbá, hogy a környező településeken legfeljebb csak szórványosan fordultak elő kolerás esetek, és néhány nappal korábban minden gond nélkül megtarthatták Szabadkán az országos vásárt.³⁶ A lap szerint a minisztériumi döntés azt bizonyította, hogy a liberálisok készek eltiltani a nemzet többségét alkotó katolikusokat törvényes polgári jogaik gyakorlásától, ami a katolikus öntudat bilincsbe verését jelenti.³⁷

Jóval érdekesebb a liberális *Szabadság* állásfoglalása, amely összetettebb annál, mint amit előzetesen várhatunk. A *Szabadság* ugyanis értetlenségét fejezte ki a minisztérium hirtelen feltámadt közegészségügyi buzgalma miatt, hiszen tudomása szerint Szabadkán addig még csak koleragyánús esetek sem történtek, ráadásul az előző napokban a hadgyakorlatok miatt több ezer katona fordult meg a város pályaudvarán bármiféle hatósági ellenőrzés nélkül.³⁸ A *Szabadság* a nagygyűlés betiltását politikai szempontból szintén teljesen elhibázott lépésnek ítélte: szeptember 14-i számában arról írt, hogy a döntés után a katolikusok csak még inkább tette késszé váltak Szabadkán és a vármegye községeiben egyaránt. A *Szabadság* publicistája szerint a katolikus nagygyűlés minden valószínűség szerint pusztá komédia lett volna, ahol lelepleződött volna az ultramontán nézetek komolytalansága; a kormánynak ezért egyszerűen hagynia kellett volna az eredeti tervek szerint megtartani az eseményt. Bár bizonyára sok közrendű érdeklődő jelent volna meg, az értelmiség soraiból azonban legfeljebb kíváncsi nézelődők vettek volna részt a gyűlésen.³⁹ A *Szabadság* egyébként azt is érezhető ellenérzésekkel rögzítette, hogy a szabadkai eseményekkel kapcsolatban álhírek jelentek meg a fővárosi sajtóban, ahol – minden alap nélkül – arról írtak, hogy egyes, a nagygyűlésre a városba érkező személyek antiszemita indítékkal bűncselekményeket követtek volna el.⁴⁰

A fővárosi sajtóban szintén megjelentek kritikus nézetek a kormány döntésével kapcsolatban. A katolikus klérus orgánuma, a *Religio* jól érzékelhetően mindent megtett azért, hogy a helyzetben rejlő propagandaértéket kiaknázza. A publicista a hatalmon lévők és az egyszerű katolikus nép szembeállításával szinte már populista húrokat pengetett: „A kolera, az bizony, ebben az esetben csak ürügy. [...] Az urak félnek – nem a kolerától, ettől nem féltik a katolikus ügyet –, attól a szellemtől, amelyet maguk provokáltak, a katolikusok önvédelmétől, a katolikus hitélet feltámadásától Kárpátoktól Adriáig. Az urak félelme nekünk bátorítás!”⁴¹

A téma ugyanakkor a liberális sajtót is foglalkoztatta, és a *Pesti Napló* szeptember 10-én egyenesen vezércikkben foglalkozott az esettel. A szerző arra jutott, hogy

az adott politikai helyzetben a Wekerle-kabinetnek rendkívül kínos lett volna egy nagyszabású és sikeres szabadkai tömegrendezvény, mivel az egyházpolitikai törvényjavaslatok ekkor már előzetes szentesítésre várva a király íróasztalán hevertek.⁴² Ez a helyzetértékelés egyébként nem tűnik megalapozatlannak, hiszen Ferenc József rendkívül hosszú megfontolás után, a Szabadelvű Párt erőteljes nyomásának engedve, csak november 8-án engedélyezte a házassági javaslat benyújtását a parlament elé.⁴³

A *Pesti Napló* véleménye rimel a *Szabadság* álláspontjára, miszerint a nagygyűlés betiltása tápot adott a felekezeti elnyomás vádjának, ez pedig alkalmas volt arra, hogy további ellenállásra sarkallja a katolikusokat. Ezt az értelmezést erősítette Esterházy Miklós Móric publicisztikája is, amelyet a *Pesti Napló* szeptember 17-én közölt. A gróf szerint a nagygyűlés különös jelentőséggel bírt volna: felütést adhatott volna az országgyűlés összeülésével meginduló politikai szezonnak, és hatékonyan befolyásolhatta volna az eseményeket. Ugyanakkor kifejezte eltökéltségét a rendezvény mielőbbi megtartására.⁴⁴

A kisebb tanulmánynak beillő cikk a helyi nyilvánosságba is utat talált, hiszen a *Szabadka és Vidéke* néhány nappal később a teljes szöveget közölte.⁴⁵ A *Szabadság* viszont ingerült hangvételű cikkben kritizálta a katolikus álláspontot, és úgy látta, hogy „a papok” valótlanságokat állítva igyekeznek fanatizálni a tömegeket, Esterházy grófot pedig azzal vádolta, hogy cikke csupán általános frázisokból áll, és nem indokolta megfelelően, hogy miért kellene pont Szabadkán nagygyűlést tartani.⁴⁶

A NOVEMBERI NAGYGYŰLÉS SAJTÓVISSZHANGJA

A helyi katolikusok a betiltás után csüggedtség helyett fokozott aktivitással reagáltak. A fővárosi sajtóban már szeptember 14-én megjelentek az első beszámolók arról, hogy a szervezők október elején kívánják pótolni az eseményt, és íveket kezdtek el köröztetni a plébániákon, amelyek aláírói kötelezettséget vállaltak a nagygyűlésen való részvételle.⁴⁷ Hamarosan kiderült azonban, hogy a hatóságok a koleraveszélyre hivatkozva továbbra is fenntartják a tilalmat. A szervezők ezért szeptember végén elhatározták, hogy a nagygyűlést csak akkor bonyolítják le, miután teljesen megszűnnek a járványos esetek a vármegye területén.⁴⁸ Végül, október 25-én a szervezőbizottság elhatározta, hogy kisebb szabású, zárt helyen rendezett gyűlést tartanak, ahol a vidéki katolikusok személyes megjelenés helyett csupán küldöttekkel képviseltetik magukat.⁴⁹

Ez a megoldás a hatóságok jóváhagyását is elnyerte. Így kerülhetett sor 1893. november 26-án, vasárnap, a Pest Szálló nagytermében, Esterházy gróf elnöklésével a katolikus nagygyűlésre a liberális egyházpolitikai reformok ellen. A gyűlés koreográfiája a korábbi mintákat követte, és a szervezők már a külsőségek

segítségével is hangsúlyozták a résztvevők katolikus hithűségét, illetve hazafiaságát.⁵⁰ Az üléstermet például XIII. Leó pápa és Ferenc József arcképeivel, valamint pápai, nemzeti színű, megyei és városi zászlókkal díszítették; az ünnepséget a Szózat, továbbá a pápai himnusz eléneklésével kezdték meg. A gyűlés kezdetén felolvasták a kalocsai érsek üdvözlő táviratát, majd Esterházy gróf tartotta meg nyitóbeszédét. Ezt követően a résztvevők tisztelgő táviratot küldtek a pápának, a királynak, a kalocsai érseknek, valamint az egyházpolitikai küzdelmek során nagy népszerűséget szerzett nagyváradai püspöknek. Ezt követték a felkért szónokok előadásai: Steécz György⁵¹ az elkeresztelési kérdéstről és a polgári anyakönyvekről, Zittl Róbert⁵² a polgári házasságról, Gyürky Ödön⁵³ a vallásszabadságról és az izraelita recepcióról, Petrovác József⁵⁴ pedig a katolikus öntudatról beszélt.⁵⁵

Az esemény – részben bizonyára a bonyolult előtörténet miatt – országos sajtófigyelmet élvezett. A néhány évvel korábban, 1891-ben Horváth Gyula kormánypárti képviselő által alapított orgánus,⁵⁶ a *Magyar Hírlap* például kifejezetten hangsúlyozta az előzmények szerepét, aláhúзва, hogy a Wekerle-kormány – az ultramontanok körében élő általános vélekedéssel ellentétben – valójában nem politikai, hanem kizárólag közegészségügyi okok miatt tiltotta be szeptemberben a rendezvényt.⁵⁷ Az érdeklődést jól jelzi, hogy a fővárosi sajtó sem elégedett meg a helyi híradások átvételével, és Budapestről nyolc kiküldött tudósító utazott Szabadkára.

A fővárosi lapok egy része szerint a nagygyűlés, az eredetnél jóval szerényebb keretek ellenére is, látványosan megváltoztatta Szabadka életét. „Ma már az ország minden vidékéről érkeztek résztvevők és a sok idegen szinte új képet kölcsönzött a szép bácskai városnak. Ma körülbelül 600 idegen érkezett” – írta például egyik előzetes tudósításában a *Magyar Hírlap*.⁵⁸ A másik végletet a *Pesti Hírlap* helyzetképe jelentette, amely szerint „A monstre-tüntetés külső képe, dacára a száraz, járható utaknak, alig emelkedett felül a kisebbszerű, lokális jellegű nagygyűléseken. Csak a sok pap, meg a Szabadkára rándult néhány mágán adtak neki »országos jelleget.«”⁵⁹

Az egyes lapok igencsak eltérően becsülték meg a gyűlés résztvevőinek létszámát is: a *Pesti Hírlap* szerint 500–600,⁶⁰ a *Budapesti Hírlap* szerint ezer,⁶¹ a *Fővárosi Lapok* és a *Magyar Hírlap* szerint 1500 személy volt jelen a Pest Szállóban.⁶² A legnagyobb becslést a *Pesti Napló* közölte, amelynek tudósítója előzetesen hangsúlyozta, hogy „Az őszi esős időjárás nem kedvez ugyan a népgyűlésnek és a nagy sár miatt járhatatlanná vált utak a legnagyobb mértékben akadályozzák a közlekedést, mindazonáltal minden jel arra mutat, hogy a nagygyűlés imponánsan fog sikerülni.⁶³ Beszámolója szerint mindennek ellenére azonban „Több mint kétezer ember jelent meg a Pest fogadó nagytermében és mellékhelyiségeiben s a folyosók is el foglalva emberekkel, akik a terembe már nem juthattak be.”⁶⁴

A közönség társadalmi összetételének értékelését szintén nem övezte konszenzus: a pártoktól és a kormánytól független irányvonulú⁶⁵ *Budapesti Hírlap* szerint

nem csupán a papság, a mágnások és köznép vett részt impozáns számban, hanem – a korábbi katolikus nagygyűlésekkel éles ellentétben – a polgárság is.⁶⁶ A *Magyar Hírlap* szintén hangsúlyozta, hogy sokan jelentek meg az intelligencia soraiból.⁶⁷ Ezzel éles ellentétben viszont a *Pesti Hírlap* tudósítója szerint a gyűlés közönsége mindössze néhány mágnásból, a katolikus papság fanatikus kisebbségéből, valamint „az ezek által vezetett, vagyis inkább belelovalt” szegény földművesekből állt.⁶⁸ Hasonló képet festett a közönségről a kormányhoz kifejezetten közel álló német nyelvű fővárosi lap,⁶⁹ a *Pester Lloyd* is, amely szerint a gyűlés eleve nem rendelkezett megfelelő felhatalmazással a teljes katolikus közösség képviselésére.⁷⁰ A *Pester Lloyd* szerint a város lakosságának nagy része távol tartotta magát az eseménytől, a résztvevők többségét a környék klerikusai, az ő személyes baráti körük, illetve a távolról érkező arisztokraták tették ki.⁷¹

A nagygyűlés tartalmi elemeinek megítélése szintén ellentmondásos volt. A lapok többsége például tényszerűen rögzítette, hogy Boromissza Tibor kalocsai kanonok,⁷² a gyűlés egyházi társelnöke bemutatta az íveket, amelyeken a vármegye lakossága – miután a belügyminiszter tilalma folytán nem jelenhetett meg személyesen a helyszínen – csatlakozott a nagygyűlés határozataihoz. Boromissza bejelentése szerint a vármegye 88 plébániájáról addig csak 44 ív érkezett vissza, ám ezeken több mint ötvenezer aláírás szerepelt, ebből Szabadka önmagában 19 000-et tett ki. A *Pesti Hírlap* tudósítója azonban ehhez az információhoz azonnal kommentárt fűzött, és személyes értesülésekre hivatkozva kijelentette: „Tudok rá példát, hogy egy szabadkai polgár nejehez állított be egyik tisztelendő úr, aláírását kérve tőle. Ez a szegény asszony aztán aláírta saját nevét, férjéét, sógoráét, nővéréét, saját vagy nyolc darab kiskorú gyermekéét, persze azok tudta nélkül.”⁷³

A budapesti tudósítók figyelmét a sajtóval kapcsolatos megnyilvánulások sem kerültk el. A nagygyűlés szokatlan elemét jelentette, hogy egy spontán, előre nem egyeztetett felszólalás is elhangzott Göndöcs Benedek⁷⁴ részéről. Ez a beszéd abba az egyre erőteljesebbé váló katolikus narratívába illeszkedett, amely a nyilvánosság megszólításának szükségességét hangoztatta. Göndöcs egyebek mellett arra tett javaslatot, hogy kétszáz ezer forint alaptőke összegyűjtésével hozzanak létre *Hungária* címmel egy magyar katolikus napilapot – erről a javaslatról egyébként a közönség, bizonyára a rögtönzött jelleg miatt, nem is szavazott.⁷⁵

A nagygyűlés hivatalos részét követően ünnepi bankettet tartottak, amelyen a sajtó képviselői is részt vettek. A legnagyobb figyelmet itt egy politikus közbeszólása váltotta ki. Molnár János,⁷⁶ a klérus ellenállási mozgalmának egyik élharcosa⁷⁷ pohárköszöntőjében kijelentette: azt reméli, hogy a lendületbe jövő katolikus akció képes lesz megbuktatni a szabadelvű kormányt. Erre Antunovics József, a párt volt helyi elnöke közbevetette, hogy a párt városi szervezete már meg is bukott. Erről a közbeszólásról több fővárosi lap is megemlékezett, sőt a *Szabadság*, a szabadkai

liberális lap, amely a városi elittel szemben mindig igen kritikus volt, maga is kész tényként kezelte a helyi szabadelvű párt összeomlását.⁷⁸ A *Pesti Hírlap* viszont, amely összességében talán a legintranszigenesebb szabadelvű álláspontot képviselte, egyáltalán nem emlékezett meg erről a megjegyzésről. A *Pester Lloyd* pedig (talán a figyelemelterelés szándékával) arról írt, hogy a város szabadelvű képviselője, Vermes Béla nem vett részt az eseményen, amit azzal magyarázott, hogy ő határozottan támogatja pártjának egyházpolitikáját.⁷⁹ Erre a közlésre egyébként a *Szabadka és Vidéke* is fontosnak tartotta reagálni. Arra hívta fel a figyelmet, hogy Vermes édesanyja viszont jelen volt az eseményen, a politikus maga pedig arra készül, hogy – a szabadkai katolikusok érzékenységre tekintettel – tartózkodni fog a képviselőházban az egyházpolitikai törvényekről való szavazások során.⁸⁰

A helyi orgánumok az előzetes állásfoglalásaikból kiolvasható módon számoltak be az eseményekről. A *Szabadság* szerint a nagygyűlés egyetlen érdeme az volt, hogy példás rendben zajlott le. A lap különösen kritikusan elemezte Esterházy gróf szereplését, aki a tudósító benyomásai szerint rendkívül izgatottnak tűnt, tört magyarsággal beszélt, akadozó kiszólásai pedig azt sugallták, hogy többször akart olyan állításokat megfogalmazni, amelyek alkotmányellenesek lettek volna.⁸¹ A *Szabadka és Vidéke* publicistája viszont úgy látta, hogy a rendezvény a résztvevők száma, az események lefolyása, valamint a külső érdeklődés szempontjából egyaránt minden várakozáson felül sikerült. A nagygyűlés a keresztény elvek melletti tüntetés és „a független gondolkodású s hithű polgárság benső meggyőződésének önkéntes kifejezése” volt, továbbá alkalmasnak bizonyult rá, hogy meggyőzze a teljes közvéleményt: olyan törvényeket kell hozni, amelyeknek lelkiismereti sérelmek nélkül lehet engedelmeskedni.⁸²

A fővárosi lapok kiküldött munkatársainak a közlekedési nehézségekkel is meg kellett birkóznuk: az újságírók az esemény végeztével visszaindultak a fővárosba, személyvonatuk azonban hajnali öt órakor a kiskunlacházi vasútállomáson, egy hibás váltójelzés következtében összeütközött egy tehervonattal. Szerencsére személyi sérülés nem történt, azonban a hírlapíróknak komoly gyakorlati problémával kellett szembenézniük. A *Budapesti Hírlap* szerint „Legnagyobb bajban mi, újságírók voltunk, akik teljesen lekéstünk tudósításunkkal a reggeli lapról. A vasúti állomásról nagy könyörgésre elküldték rövid telegramjainkat, amelyben a késést bejelentettük. Leitner MÁV-főfelügyelő azonban, aki éppen az összeütközött vonaton utazott, egyszerűen cenzúra alá vette a telegramokat. Minden táviratból kihúzta az összeütközés szót, úgy, hogy a szerkesztőség itthon kombinálhatta, hogy hol a pokolban marad a tudósító.”⁸³ Végül – annak köszönhetően, hogy a szerelvényen arisztokraták és politikusok is utaztak – a MÁV indított egy mentesítő vonatot, így az újságírók az eredetileg tervezett reggel 7 óra helyett délelőtt 10 óra körül megérkeztek Budapestre.⁸⁴

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a szabadkai katolikus nagygyűlés sajtórepresentációja jól tükrözi a korabeli magyar közvélemény egyre élesebbé váló polarizálódását az egyházpolitikai kérdések kapcsán. Az egyes orgánumok általános politikai irányvonala sok esetben meghatározta azt, hogy a nagygyűlés mely mozzanatairól adtak hírt és melyeket hallgattak el inkább.

Az is jól érzékelhető, hogy a katolikus véleményformálók körében terjedőben volt a fővárosi sajtóval szembeni bizalmatlanság, az antizsurnalizmus jelensége.⁸⁵ A *Szabadka és Vidéke* például egy későbbi cikkében, 1894 májusában felelevenítette a nagygyűlést, és megemlítette, hogy a lap egyik szerzője elbeszélgetett az egyik budapesti tudósítóval. Ő arról beszélt, hogy véleménye szerint a katolikus nagygyűlés impozáns esemény volt, ám hozzátette: ezt nem írhatja meg saját újságjában, mert csak a lap „szellemének megfelelő tudósítást” adhat bármiről. A *Szabadka és Vidéke* munkatársa ezzel a beszélgetéssel azt kívánta bizonyítani, hogy a szabadelvű kormány a budapesti sajtó megvesztegetésével vagy egyenesen „terrorizálásával” meghamisítja a közvéleményt, és ennek segítségével akarja elhitetni azt, hogy mindenki őt támogatja. „A liberális hírlapok által reprodukált »közvélemény« alatt legnagyobb részt a zsidók és szabadkőművesek véleménye értendő”⁸⁶ – vélekedett a szerző.

A megosztottság tehát létezett, ugyanakkor nem vált kizárólagossá, mindent felülíróvá. Erre mutat például, hogy a *Szabadság*, bár alapvetően osztotta a szabadelvű álláspontot, 1893 szeptemberében, a nagygyűlés betiltásával kapcsolatban a fővárosi lapok narratívájával szemben foglalt állást a helyi kolerahelyzet megítélésakor, valamint a helyi érdekeket képviselte a fővárosi sajtóban megjelenő álhírekkel szemben.

De a politikai megosztottság nem tudta felülírni a személyközi kapcsolatok erejét sem. Ennek remek példája a *Pesti Hírlap* tudósítása. Mint láthattuk, a *Pesti Hírlap* igen közel állt a szabadelvű irányvonalhoz, és tudósítója kritikusan írta le a nagygyűlést. A napilap nem volt népszerű ebben a közegben: a gyűlés után megtartott banketten Molnár János – baráti poharazgatás közben – hangosan szidta a politikai katolicizmust rendszeresen támadó liberális lapot. Mindennek ellenére mégis magától értetődőnek számított, hogy a *Pesti Hírlap* újságíróját meghívják a szabadkai plébános által a fővárosi vendégeknek rendezett, szűk körű összejövetelekre. A tudósító pedig erről be is számolt lapjában: „Este a vendégek Mammusich prépost vendégszerető házához voltak hivatalosak teaestélyre, melyen a háziúr szeretetreméltósága, a gazdag büfé és a hangulat valóban párját ritkító volt.”⁸⁷

JEGYZETEK

- 1 Zichy Nándor (1829–1911): közgazdász, politikus, katolikus lapok rendszeres szerzője, a főrendiház tagja, 1889-től a Szent István Társulat elnöke, 1895-ben a Katolikus Néppárt megalapítója volt. Életpályájáról legújabban lásd: Csibi Norbert: „A magyarországi katolikusok Mózese.” *Gróf Zichy Nándor (1829–1911)*. In: A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka. Szerk. Petrás Éva. Budapest, 2019. 9–32.
- 2 Gianone András – Klestenitz Tibor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Budapest, 2017. 43–61. Az egyház-politikai küzdelemről részletesen lásd: Salacz Gábor: *A magyar kultúrharc története 1890–1895*. Bécs [Pécs], 1938. (a továbbiakban: Salacz 1938.); Csáky, Moritz: *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95*. Graz–Wien–Köln, 1967.
- 3 Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016. 244. (a továbbiakban: Buzinkay 2016.)
- 4 Pataki Ferenc: *A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba*. Budapest, 1998. 137.
- 5 Mazzoleni, Gianpetro: *Politikai kommunikáció*. Budapest, 2002. 119.
- 6 Uo. 88. (Kiemelések az eredetiben.)
- 7 Petrovics Kálmán: *A kérdőjeles ember. Dokumentumriport a szabadkai munkásmozgalomról (Rigó János)*. H. n., 1975. 50.
- 8 Szalay László Antal (1848–1897): köz- és váltóüggyvéd, laptulajdonos, helyi politikus.
- 9 Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka, 1973. 102. (a továbbiakban: Kolozsi 1973.)
- 10 Mamuzsich Mátyás (1847–1900): 1872-ben szentelték pappá, kápláni és hitoktatói szolgálat után 1886-ban nevezték ki a szabadkai Szent Teréz-templom plébánosává, 1887-ben préposti címet kapott, 1890-től a szabadkai kerület esperese volt.
- 11 Kolozsi 1973, 186.
- 12 Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*. Budapest, 2013. 31–44.
- 13 *Katolikus nagygyűlés Sopronban*. Szabadka és Vidéke, 1893. február 26. 2.
- 14 *Városi rendkívüli közgyűlés*. Szabadka és Vidéke, 1893. március 25. 2.
- 15 *Szabadka város a középkorban*. Szabadság, 1893. március 25. 2.
- 16 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 26. 341. csomó 38. alapszám I. 38. folio. Jelentés Bánffy Dezsőnek. Szabadka, 1895. január 30.
- 17 Antunovic József (1854–1942): orvos, politikus. 1887-ben és 1892-ben a Szabadelvű Párt színeiben megválasztották Szabadka országgyűlési képviselőjévé.
- 18 *Papi gyűlés*. Szabadka és Vidéke, 1893. június 25. 4.
- 19 *Népgyűlés Szabadkán*. Szabadka és Vidéke, 1893. július 2. 4.
- 20 *Felhívás a szabadkai katolikus nagygyűlésre*. Religio, 1893. augusztus 30. 136.
- 21 *Egy pár adat a megyei kath. nagygyűléshez*. Szabadka és Vidéke, 1893. szeptember 10. 4.
- 22 Esterházy Miklós Móric (1855–1925): főrendiházi tag, kamarás, katolikus közíró, 1895-től a Katolikus Néppárt társelnöke volt.
- 23 *Felhívás a szabadkai kath. nagygyűlésre*. Religio, 1893. augusztus 30. 135–136.
- 24 *Mit tegyünk?* Szabadka és Vidéke, 1893. július 23. 2.
- 25 *Egy kis helyreigazítás*. Szabadka és Vidéke, 1893. augusztus 13. 1.
- 26 *Belépti díj nem szedetik!* Szabadság, 1893. szeptember 8. 2.
- 27 Klestenitz Tibor: *Két nagygyűlés Budapesten*. Médiakutató, 2013/1. 56–58.
- 28 *A szabadkai katolikus nagygyűlés*. Pesti Hírlap, 1893. szeptember 8. 3.
- 29 Uo.

- 30 Buzinkay 2016, 282.
- 31 *A szabadkai katolikus nagygyűlés*. Pesti Napló, 1893. szeptember 9. 1.
- 32 Buzinkay 2016, 288.
- 33 *A szabadkai kat. gyűlés betiltása*. Nemzet, 1893. szeptember 10. 3.
- 34 Buzinkay 2016, 279–280.
- 35 *Szabadka*. Pesti Hírlap, 1893. szeptember 10. 3.
- 36 *Szomorú állapotok*. Szabadka és Vidéke, 1893. szeptember 10. 4.
- 37 „Bármí okból is.” Szabadka és Vidéke, 1893. szeptember 17. 1–2.
- 38 *Adat a kolera komédiáról*. Szabadság, 1893. szeptember 8. 3.
- 39 *Kár volt*. Szabadság, 1893. szeptember 14. 1.
- 40 *A legsötétebb Bácskából*. Szabadság, 1893. szeptember 14. 2.
- 41 *Szomorú hír*. Religio, 1893. szeptember 9. 160.
- 42 *A szabadkai nagygyűlés*. Pesti Napló, 1893. szeptember 10. 1–2.
- 43 Salacz 1938, 272.
- 44 *A betiltott katolikus nagygyűlés*. Pesti Napló, 1893. szeptember 17. 2–3.
- 45 Esterházy Miklós Móric gróf: *Az egyházpolitikai helyzetről*. Szabadka és Vidéke, 1893. szeptember 24. 1.
- 46 *A betiltott katolikus nagygyűlés*. Szabadság, 1893. szeptember 20. 1.
- 47 *A bácsmegyei katolikus gyűlés*. Pesti Napló, 1893. szeptember 13. 1; *A szabadkai gyűlés*. Magyar Hírlap, 1893. szeptember 14. 2; *A szabadkai katolikus népgyűlés*. Budapesti Hírlap, 1893. szeptember 14. 3; *Szabadkáról*. Pesti Hírlap, 1893. szeptember 14. 3.
- 48 *Szabadka*. Pesti Hírlap, 1893. szeptember 23. 5.
- 49 *Katolikus népgyűlés helyett nagygyűlés*. Szabadka és Vidéke, 1893. október 29. 3.
- 50 Klestenitz Tibor: *Szalongyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon*. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 2014. 468–476.
- 51 Steéc György (1853–1921): 1878-ban szentelték pappá, 1893-tól apatini plébános volt.
- 52 Zittl Róbert (1844–1902): 1866-ban szentelték pappá, 1878–1895 között temerini plébános volt.
- 53 Gyürky Ödön (1863–1938): író, újságíró. 1889-ben a budapesti Katolikus Kör alapító titkára volt, 1890-től a *Magyar Állam* című katolikus napilap belső munkatársaként dolgozott.
- 54 Petrovác József (1845–1927): tanító, tankönyvíró, 1888-tól a kalocsai zárdai leányiskola igazgatója volt.
- 55 *A szabadkai kath. nagygyűlés lefolyása*. Religio, 1893. november 29. 350–355.; *A szabadkai kath. nagygyűlés lefolyása (Folytatás)*. Religio, 1893. december 2. 364–370.; *A szabadkai kath. nagygyűlés lefolyása (Vége)*. Religio, 1893. december 6. 393–395.
- 56 Buzinkay 2016, 286.
- 57 *A szabadkai katolikus nagygyűlés*. Magyar Hírlap, 1893. november 26. 5.
- 58 Uo.
- 59 *Tüntetés az egyházpolitikai reformok ellen*. Pesti Hírlap, 1893. november 28. 17.
- 60 Uo.
- 61 *Katolikus nagygyűlés Szabadkán*. Budapesti Hírlap, 1893. november 28. 4.
- 62 *Fővárosi Lapok*, 1893. november 27. 2707.; *A szabadkai katolikus nagygyűlés*. Magyar Hírlap, 1893. november 27. 3.

- 63 *Katolikus nagygyűlés Szabadkán*. Pesti Napló, 1893. november 25. 4.
- 64 *Katolikus nagygyűlés Szabadkán*. Pesti Napló, 1893. november 27. 1.
- 65 Buzinkay 2016, 222.
- 66 *Katolikus nagygyűlés Szabadkán*. Budapesti Hírlap, 1893. november 28. 4.
- 67 *A szabadkai katolikus nagygyűlés*. Magyar Hírlap, 1893. november 27. 3.
- 68 *Tüntetés az egyházpolitikai reformok ellen*. Pesti Hírlap, 1893. november 28. 17.
- 69 Buzinkay 2016, 287.
- 70 *Der schätzbaren Katholikenversammlung*. Pester Lloyd, 1893. november 28. 2.
- 71 Tagesneuigkeiten. *Abendblatt des Pester Lloyd*, 1893. november 28. 1.
- 72 Boromissza Tibor (1840–1928): 1863-ban szentelték pappá, 1893-tól kalocsai kanonok, 1906-tól haláláig szatmári püspök volt.
- 73 *Tüntetés az egyházpolitikai reformok ellen*. Pesti Hírlap, 1893. november 28. 17.
- 74 Göndöcs Benedek (1824–1894): 1847-ben szentelték pappá, 1873-tól Gyula plébánosa, 1881–1887 között országgyűlési képviselő volt.
- 75 *A szabadkai katolikus nagygyűlés lakomája*. Pesti Napló, 1893. november 28. 2.
- 76 Molnár Nepomuk János (1850–1919): 1872-ben szentelték pappá, 1882–1900 között Komárom plébánosa, majd lapkiadó, országgyűlési képviselő, a katolikus politikai szervezkedés egyik vezetője volt.
- 77 Molnár komáromi plébánosként sorozatosan megsértette az elkeresztelési rendeletet, ezért 1892 júniusáig huszonhárom esetben vádolták meg és tizennégyszer el is ítélték a szabálysértés miatt. Salacz 1938, 154.
- 78 *Ég a torony!* Szabadság, 1893. december 3. 1.
- 79 Tagesneuigkeiten. *Abendblatt des Pester Lloyd*, 1893. november 28. 1.
- 80 *Pester Lloyd és a kath. nagygyűlés*. Szabadka és Vidéke, 1893. december 3. 4.
- 81 *Megszületett a katolikus nagygyűlés Szabadkán*. Szabadság, 1893. december 3. 1.
- 82 *A kath. nagygyűlés után*. Szabadka és Vidéke, 1893. december 3. 1.
- 83 *Vidám vasúti karambol*. Budapesti Hírlap, 1893. november 28. 9.
- 84 *Fővárosi Lapok*, 1893. november 27. 2707.
- 85 Erről részletesen lásd: Kis Mária Rita: *A hatodik nagyhatalom*. Századvég, új folyam, 20. szám (2001). 67–92.
- 86 *Világámtítás*. Szabadka és Vidéke, 1894. május 20. 1.
- 87 *Tüntetés az egyházpolitikai reformok ellen*. Pesti Hírlap, 1893. november 28. 18.

HALÁLBÜNTETÉS A DUALIZMUS KORI DÉLVIDÉKEN, A SAJTÓ TÜKRÉBEN

PETŐ BÁLINT

ABSTRACT

The death penalty has been the most severe punishment for offenders since ancient times, and its concept is still the subject of much heated debate today. This is no different in Hungary: like other European states, from the very beginning many people here were executed on the scaffold, on the gallows, and the variety of medieval methods of execution could be listed at length. Only the 19th century brought significant changes, with the gradual tightening of the death penalty. In my study, I will try to outline the domestic practice of this form of punishment during the Dualism era, based on reports and other articles in the contemporary press, concentrating on South Hungary. I will present crimes committed between 1867 and 1914, where the death penalty was not only imposed on the perpetrators, but also carried out on them.

BEVEZETÉS

A halálbüntetés ősidők óta a leghigorúbb szankcionálási lehetőség a törvényszegők számára, és fogalma napjainkban is gyakran igen élénk vitákat vált ki. Ez hazánkban sincs másképp: hasonlóan a kontinens más államaihoz, a kezdetektől fogva bevett szokás volt a halálbüntetés alkalmazása, és nem csupán az emberölést elkövetők számíthattak a leg súlyosabb ítéletre: első királyunk, I. (Szent) István idején

az uralkodó rágalmozásáért, I. (Szent) László alatt a lopásért is jó eséllyel az életével fizetett az illető, majd a középkor folyamán hasonló elbánásban részesülhettek az egyszerű tolvajok, az egyházi javakat bitorlók, az idegen pénzt az országba behozó és az azt elfogadó személyek, a nemeseket megsebzők, a rablógyilkosok – és még hosszan sorolhatnánk, hiszen a feudális magyar büntetőjog közel kétszáz különféle bűncselekményt szankcionált az élet kioltásával. A kivégzési módszerek szintén változatosak voltak, az akasztástól vagy a fővesztéstől kezdve, a kerékbe törésen és a máglyán való megégetésen keresztül, egészen a karóba húzásig vagy a vízbe fojtásig – nem is beszélve a sok esetben használt kiegészítő kínzásokról a kivégzési procedúra során (kéz levágása, a bőr és a hús szagztatása hevített fogókkal, ló farkához kötve vonszolás a vesztőhelyre, a nyelv kivágása stb.). Sőt nemegyszer a már lelkét kilehelt testét is meggyalázták számos módon, például felnégyeléssel, vízbe dobással vagy akár az emberi maradványok huzamosabb időre történő közszemlére tételével. Mindez nem csoda, hiszen a nyilvános kivégzések célja legalább annyira – ha nem jobban – a társadalom megfélemlítése volt, mint magának az elítéltnak a megbüntetése, illetve likvidálása.¹

Számottevő változást csak a XIX. század hozott, amelynek során több lépésben szabták szigorú keretek közé a halálbüntetés alkalmazási lehetőségeit. Az uralkodó például 1814 májusában megtiltotta a kivégzés végrehajtása előtti csonkítást és kínzást. Jelentős hatása volt a legszigorúbb büntetési forma újragondolására Szemere Bertalannak is, aki határozottan állást foglalt a halálbüntetés eltörlése mellett, és helyette az életfogytiglani szabadságvesztést javasolta a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetői esetében.² Híres, 1841-ben írt, pályadíjas tanulmányában a következőképpen fogalmaz: „minden büntetés, az igazság' határain belül, egy kísérlet miképen lehet a bűnök ellen legsükekesbben hatni (...) Balzamat s olajat önteni a sebbe hol eddig vasat és tüzet használtak; a pogány szokás helyett behozni a keresztényt; a boszú helyett a szeretetet. Ez egyszerű lesz és fönséges. Mint Victor Hugo mondja: az akasztófák elrontatnak, s helyén keresztiek emelkednek.”³

Szemere javaslatát végül az 1878-as Csemegi-kódex foglalta törvényi keretek közé. Igaz, nem teljes mértékben, hiszen a halálbüntetés továbbra is érvényben maradt, azonban rendkívül beszűkítette azon bűncselekmények körét, amelyek elkövetése esetén kiszabható volt: kizárólag az uralkodó elleni gyilkossági kísérlet, valamint szándékos emberölés esetén lehetett ezután alkalmazni. Miután a kódex hatályba lépett, radikálisan lecsökkent a halálbüntetés használata: a bíróságok vagy ki sem szabták, vagy ha igen, az elítéltek sok esetben kegyelemben részesültek: az első világháború kitöréséig kevesebb mint félszáz embert végeztek ki a Magyar Királyságban. Mindemelllett a kivégzés módja is jelentősen megváltozott: az akasztás lett az egyetlen végrehajtási eszköz polgári ügyekben, és magára az eseményre sem nagy nyilvánosság előtt, hanem csak zárt helyen kerülhetett sor. (A látványosan

csökkenő tendenciát az első világháború törte meg, amelynek évei során ismét bővült a halállal büntethető cselekmények köre. A kivégzések számának újbóli, látványos csökkenése majd csak az 1956-os forradalom és szabadságharc utáni megtorlások végeztével következett be.)⁴

Tanulmányunkban a halálbüntetés hazai, dualizmus kori gyakorlatát igyekszünk felvázolni elsősorban a korabeli sajtó tudósításai alapján, amelyek az igazságügyi iratoknak a XX. század történelmi viharaiiban való nagyszámú megsemmisülése miatt gyakran egyetlen forrásul szolgálnak a téma kutatásához. A következő oldalon a tágabb, regionális értelemben vett Délvidéken⁵ 1867 és 1914 között elkövetett bűncselekményeket mutatunk be, amelyek tetteseire nemcsak kiszabták, hanem akiken végre is hajtották a halálos ítéletet.

FIATAL HUSZÁR KIVÉGZÉSE AZ ARADI VÁRNÁL

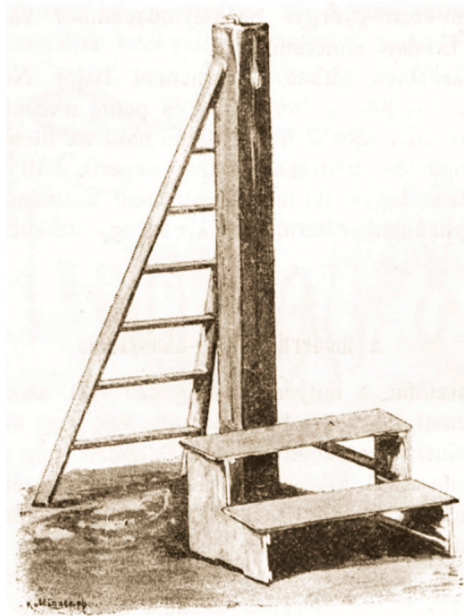
1877. augusztus 5-én éjjel Nagy István őrmester egy mulatságról tartott hazafelé Új-Aradon. Az utcán egy katonával találkozott, akitől – mint feljebbvalója – megkérdezte, hová megy. Az illető válaszát nem tartotta kielégítőnek, ezért felszólította, hogy kövesse. Ezt a fiatal katona nem akarta megtenni, ezért az őrmester az oldalfegyveréhez nyúlt, de a másik megelőzte: rálőtt Nagyra, azonban a lövedék célt tévesztett. Ekkor az altiszt kardot rántva támadt a katonára, aki viszont újra elsütötte a pisztolyát, és ezúttal már talált: Nagy István összerogyott. A lármára odasietett egy őrzár, amelynek tagjai a vétkes legényt nagy nehezen lefogták. Az őrmester néhány óra múlva belehalt a sérüléseibe.⁶ Teljesen másképp, romantikusabb – és feltehetően a valóságtól távolabb álló – módon tálalta az esetet a *Hölgyek Lapja*: „*Ez a szegény fiú (ti. a tettes – a szerző megj.) szerelmes volt egy fekete szemű szép leányba, de szerencsétlenségére főhadnagyának is ugyanez ízlése volt. A féltékeny huszár egy sötét éjjel az utcán fegyverrel ráesett vetélytársára. A fegyver eldördült, de ekkor sült ki a szomorú tévedés, a főhadnagy helyett az őrmester Nagy István járt arra, s ezt lőtte tévedésből a huszár agyon.*”⁷

A gyilkos Agócs Menyhért, egy huszonhárom esztendő, nagykáta születésű fiatalember volt, akiről az is hamarosan kiderült, hogy alapos okkal ellenkezett későbbi áldozata felszólításával: a Császári és Királyi 14. Huszárezred közlegénye volt, azonban megszökött a szolgálatból. A haditörvényszék az emberölés miatt október végén halálra ítélte, amelyet a következő év tavaszán a felsőbb fórumok is megerősítettek. Agóccsal 1878. április 13-án közölték a jogerős döntést.⁸

Az elítélt utolsó óráit a korabeli sajtótudósítások alapján részletesen ismerjük. Mivel az ügy még a halálbüntetés végrehajtását szabályozó – és többek között a nyilvánosságot kizáró – 1880. évi miniszteri rendelet⁹ előtt történt, már a kivégzés előtti napon, vasárnap több ezer ember tódult az aradi várba, hogy lássa az ott raboskodó

elítéltet. Akkora volt a tolongás, hogy több kíváncsiskodó nő elájult, sokan pedig kénytelenek voltak visszafordulni, mert nem tudták magukat keresztülverekedni a hatalmas tömegen. Az erős testalkatú, szőke Agócs egy asztal mellett ült, amin két gyertya között egy kereszt volt elhelyezve. A fiatalember unottan, a fejét a kezére hajtva, egy Virginia szivarral a szájában nézte a báméskodó embereket. Folyamatosan bort ivott, és néha rögtönzött dalokra zendített rá, amelyek többnyire a tettére és a sorsára vonatkoztak. Mellette egy fiatal nő foglalt helyet, akivel egész délután társalgott. A lány ugyanis azt hallotta valahonnan, hogy a halálraítéltek mindig megkegyelmeznek, ha jelentkezik érte egy hölgy, aki hajlandó feleségül menni hozzá. Ő tehát e célból érkezett az erődbe, s miután kérését megtagadták, legalább odaülhetett a jóképű huszárlegény mellé, és társaságával napnyugtáig lelki vigaszt nyújtott neki. Agócsot késő este a pap is felkereste, ezt követően, tizenegy órakor lefeküdt, és reggel négy óráig aludt. A tábori lelkész ébresztette fel, aki előkészítette az utolsó menetre, előtte viszont teljesítették a még este közölt kérését: két huszár-társa meglátogatta a siralomházban. (A két másik katona – Zieh és Panzang – bűne az volt, hogy a közeli Glogovac faluban rálőttek a szakaszvezetőjükre. Előbb mindkettőt golyó általi halálra ítélték, de később három, illetve öt év szabadságvesztésre enyhítették a büntetésüket. A vizsgálati fogságban egy cellában ültek Nagy őrmester gyilkosával, és megfogadták egymásnak, hogy akit halálra ítélnék, azt a másik kettő a kivégzés előtt meglátogatja.) A két huszárt Agócs megvendégelte, elbúcsúzott tőlük, majd kissé vonakodva, de végül a kezébe vette a paptól kapott keresztet. Ezután a tábori pap és Deckman porkoláb oldalán, egy gyalogsági őrcsapat által körülvéve elindult a Maros partjához, a második várkapu mögé. Itt két szakasz gyalogos katona képezett sorfalat, egy lovas század pedig szemben helyezkedett el a bitóval. Még a nap épphogy felkelt, de már több ezer báméskodó verődött össze, akiket nem engedtek a vesztőhely közelébe. Sokan ezért felmáztak a fákra, hogy valamit lássanak. Az aradi vár harangja fél hétkor megkondult, Agócs Menyhért pedig határozott léptekkel lépett az akasztófa elé. Előbb németül olvasták fel neki az ítéletet, amelyet utána elismételtek magyarul. Ezt követően felszólították az állami ítéletvégrehajtót, Kozarek Ferencet, hogy teljesítse a kötelességét. A hóhér és két embere ekkor segíteni akart az elítélteknek, hogy a bitóhoz tolt zsámolyra fellépjen, ám Agócs annyit felelt: „*Hagyja csak, magam is mehetek!*” Majd sápadt arccal, de remegés nélkül állt fel a kis emelvényre, bocsánatot kért, áldást mondott mindenkire, sőt még Kozareknek is megköszönte a fáradozását.¹⁰

1. kép: Bitófa

(forrás: Vajna Károly: Hazai régi büntetések. II. kötet, Budapest, 1907. 186.)

Maga a kivégzés a tudósítások szerint rendkívül gyorsan ment végbe: „most egy lökés, könnyed, rövid rángás és a földi igazságnak elég volt téve” – számolt be az Egyetértés.¹¹ A Pesti Napló még pontosabban írta le a megrázó aktust:¹² „Egy – kettő – három! Egy recscsenés, mint mikor egy fadarab eltörik, egy görcsös vonaglás, és a végtagok convulsiv rángása s az odanézők magasban látják lebegni az elítéltet, mellette a hóhérral, ki benső meglepődéssel tekint »munkája« eredményére. Egy pere nem telt belé, hogy az akasztás végbement, a halál azonban még két perc múlva sem következett be. Legalább a szív – mint az odalépő orvos constatálta – még dobogott.”¹³

A halál beállta után beengedték a vesztőhelyre a nagyközönséget, a kíváncsi emberek pedig még délután is nagy számban vonultak a Maros partjára, hogy lássák az élettelen huszárlegény elküлт arcát. Végül a testet a hóhér napnyugtakor levette, és a bitófa helyén elásta. Kozarek Ferenc egyébként a kivégzés utáni nyilatkozatában elsősorban Agócs lélekjelenlétét emelte ki, aki szerinte mindvégig úgy viselte magát, „mintha a dolog tulajdonképpen nem is őt illetné”.¹⁴

GYÖMBÉR PÁL, A TÖBBSZÖRÖS RABLÓGYILKOS

„Ennek a véres évtizednek egyik legnagyobb, legkegyetlenebb gonosztevője, akihez fogható a régi szegedi vár rabkazamatái se láttak, Gyömbér Pali, a 29 éves parasztficzkó, aki ép elmével, vas izmokkal és vadállati szívvvel egy év lefolyása alatt hat iszonyu vérfürdőt rendezett Csongrád megye területén. (...) A londoni asszonypusztító Jack nem dolgozott iszonyubb kegyetlenséggel s józanabb elmével, mint ahogy Gyömbér Pál darabolta szét kurta nyelű, köszörült élű, nehéz foku sulyos vasbaltáival áldoztainak a fejét. A két balta éle beletompult a koponya csonttörésbe s vastag vérrozsdá száradt rá falaira” – fogalmaz a Vásárhely és Vidéke 1889 májusában, nem sokkal a hírhedt bűnöző elfogását követően.¹⁵

A csanyi (ma: Csanytelek) Gyömbér Ágnes törvénytelen gyermekeként 1859. november 7-én világra jött Gyömbér Pál¹⁶ fokozatos személyiségtorzulása már korában előrevetítette későbbi cselekedetei brutalitását. Magába zárkózott, kaján természetű fiú volt, aki nemegyszer örömét lelte például az állatok kínzásában: tízévesen egy tanyai gazda kerítés közé szorult kutyáját ölte meg úgy, hogy vasszőget ütött a vergődő eb koponyájába. Később minden ok nélkül egy kihagyott botot döfött egy mezőn legelő tehén oldalába. A jószág keserves bögéssel hazafutott, a gazdája megtudta, ki követte el a dolgot, és a gyerek meglakolt tetteért. Gyömbér tizenöt-tizenhat éves korában többször azzal szórakozott, hogy vak koldusokat árokba vagy gödörbe vezetett. Az egyiküket meg is lopta, ám lebukott, és az elvesztett pénzt vissza kellett adnia. Ahogy a kolozsvári *Ellenzék* cikke fogalmaz: „A folytonos elhagyatottság és az, hogy szeretettel senki sem viseltetett iránta, a legvastagabb önzést érlelte meg Gyömbérben; ha ő neki egy krajczárnyi érdeke forgott a szóban, képes volt másnak bármilyen nagy kárt, vagy szenvedést okozni. Ez az önzés fajulhatott el Gyömbérben annyira, hogy mindegy volt neki egy legyet, vagy egy embert agyoncsapni.”¹⁷

A korabeli sajtótudósítások szerint Gyömbér magas termetű, „értelmes kinézetű” fiatalember volt, akinek „arca legkevésbé sem árul el vérengző hajlamokat”.¹⁸ Viszont analfabéta, iskolába nem járt. Semmilyen mesterséget nem tanult ki, így a törvénytelen jövedelemszerzés útját választotta. Ismerősei „Kató Koszpítál” csúfnéven emlegették.¹⁹ Mikor először elfogták, lopásért két és fél évnyi fegyházra ítélték. Miután kiszabadult, senki sem adott neki munkát rovott múltja miatt, így a nyomor további bűncselekmények elkövetésére készítette – azonban a korábbiaknál sokkal durvább és kegyetlenebb módon. Erre későbbi vallomásaiban magyarázatot adott: a vizsgálati fogságban egy cellában ült egy Bessenyei Péter nevű tapasztalt betyárral. A vén bűnöző alaposan kioktatta a fiatalembert: magányosan járjon majd rabolni, a kifosztott személyeket bottal vagy baltával ölje meg, hogy rá ne vallhassanak; ha pedig mégis elfogják, csak tagadjon mindent következetesen, és akkor nem lesz

semmi bántódása. Gyömbér meg is fogadta a tanácsot, elmondása szerint a szabadulása után minden rablásra már eleve emberölési céllal is indult: „megütöm, hogy meghaljon, aztán a pénzt elviszem”.²⁰ Mindemellett megnöcsült, felesége, a mindszenti Pap Erzsébet nem kívánt tanúskodni férje ellen a később elkövetett gyilkosságok és más bűncselekmények ügyében, ahogyan anyósa sem.²¹ (A bűnözőről szóló későbbi cikkek motivációként nagyrészt a férfi szerelmét emelik ki, amit gyanútlan felesége iránt érzett: mindenáron el akarta kápráztatni a törvénytelen tetteiről mit sem tudó nőt, akinek évekig udvarolt, mielőtt elvehette – elsősorban ezért ment lopni és rabolni, nem pedig a nyomor miatt.²²)

Gyömbér Pál az első életet a csongrádi szőlőkben oltotta ki. 1888. február 19-én éjszaka a hatvankét esztendő²³ Förgeteg Bálint földműves házában tartózkodott szálláskeresési indokkal, és ott is aludt. Mikor másnap reggel felkelt, váratlanul többször fejen ütötte a házigazdát egy bottal, aki a halotti anyakönyv szerint többszörös koponyatörés miatt hunyt el. A férfi kétségbeesetten kiabáló, vak felesége menekülni próbált, de Gyömbér a hajánál fogva visszarántotta. Összeverte az asszony fejét is, aki csak azért élte túl az ütlegelést, mert több csapás után halottnak tette magát. (Érdekesség, hogy az özvegy – szül. Mészáros Apollónia – négy hónappal később, 1888. június 26-án ugyancsak eltávozott az élők sorából, ám halála okaként az anyakönyv nem említi a nem sokkal korábban történt durva fizikai bántalmazást, csupán „aggkór” szerepel a megfelelő rubrikában – pedig okkal feltételezhető, hogy az elszenvedett sérülések szövődményeibe halt bele a nem túl idős, férjével egykorú nő.²⁴) A tettes tizenhárom forintot és a megölt férfi szürét zsákmányolta a csongrádi házból.²⁵

A második gyilkosság mindössze kilenc nappal az első után, február 29-én történt Szentesen, ahol Gyömbér egy „rossz hírű” helyi hölgyet vert agyon baltával.²⁶ Az evangélikus egyház halotti anyakönyve szerint a negyvenéves Balázs Borbála Rimaszombaton született, a foglalkozása „magánzónó” volt – mindez alapján feltételezhető, miből élt –, és „erőszakosan meggyilkoltatott”.²⁷ Az elkövető szétverte a nő fejét, majd elvette a fülbevalóját és az aranygyűrűjét. Gyömbér tisztában volt vele, hogy áldozata jelentősebb vagyonnal rendelkezik, hiszen többször is járt már nála, és az említette neki, hogy kocsmát szeretne majd nyitni. Azonban az asszony 265 forintot érő betétkönyvét nem vitte magával, ugyanis nem tudott olvasni, így fogalma sem volt róla, hogy az mire való. Az emberölés csendben történt: Gyömbér Pál álmában sújtott le a nőre, így az nem kiabált, nem sikoltozhatott – a fal másik oldalán alvó szomszéd elmondása szerint semmiféle zajt nem hallott. A gyilkos hazament, és az eltulajdonított ékszereket a feleségének adta, mondván: a piacon vásárolta őket. A Balázs Borbálával egy házban lakóknak csak három nappal később kezdett gyanússá válni, hogy a nő nem jön ki a szobájából. Ekkor az ingatlan tulajdonosa, ifj. Sárdi János fel akarta törni a lakást, de – mint kiderült – nem volt

szükség erőszakra: az ajtó nem volt bezárva. Mikor Sárdi „a konyhául használt kis előszobába belépett, oly irtózatossá hullaszag úté meg orrát, hogy majdnem elszedült. A szobaajtót benyitván, az ágyon iszonyuan eltorzított homlokkal és arccal Balázs Borbála feloszlásnak indult holttestét pillantotta meg. Az azonnal értesített rendőrség késedelem nélkül megjelent a helyszínén és konstatálta, hogy gyilkosság követtetett el; a gyilkosság eszközéül a meggyilkolt saját baltája használtatott, melyet véresen meg is leltek egy sarokban.”²⁸ A Szentesen családi gyökerekkel nem rendelkező, kétes hírű áldozatot feltehetően a város költségén temették el, erre utalnak legalábbis a korabeli rendőrségi mutatókönyvek.²⁹

A harmadik, Kisteleken történt eset már egyértelműen kettős gyilkosság volt: a hatvanéves esztendő kocsmáros, Tisóczki István, valamint felesége, a hatvanéves Mészáros Rozália 1888. november 10-én hunyt el „erőszakos halállal”.³⁰ Őket is éjjel, egy közös italozás közben ölte meg Gyömbér: vallomása szerint nem csupán a házaspár részegedett le, hanem ő is több liter bort megivott, hogy legyen bátorsága az újabb kegyetlen tethöz. Előbb a házigazdát ütlegelte addig baltával, amíg az nem mozdult többet, majd a feleségtől kezdett pénzt követelni. Mikor az asszony azt felelte, hogy nincs, őt is leütötte. Ezt követően mindkét áldozat fejét szétverte, aztán – hogy tényleg vezesse a hatóságokat – négy, kocsonyával teli tányért, borosüvegeket, poharakat, késeket és villákat helyezett az asztalra, több elkövető látszatát kelte. Mindezek után a szobában, a vérben úszó holttestekkel mit sem törődve megvacsorázott, majd tíz forint hús krajcárt, több selyemkendőt, valamint egy revolvért, egy ollót, egy ruhakefét és egy pár papucsot magához véve elhagyta a helyszínt. A tárgyaláson a védőügyvédje, Ivánkovics Sándor megkérdezte tőle, hogy megkegyelmezett volna-e Tisóczkinénak, ha az ad neki pénzt. A vádlott válasza: mindenképp megölte volna, nehogy később elárulja őt. A Tisóczkinétől elrabolt egyik, kék színű selyemkendőre ezután azt mondta, hogy becsületes úton szerezte, pedig a tanúk felismerték a kendőt. Gyömbér ekkor emelt hangon tiltakozni kezdett: „Felkérem a tekintetes bíróságot, a kendőt nem engedem, a kendő a feleségemé, hat év előtt vettem, mint szegény lánynak, jegybe.” A gyilkos a tárgyaláson azt is elárulta, hogy miután elhagyta a házat, bezárta az ajtót, majd a kulcsot és a véres baltát bedobta a kútba.³¹

A negyedik végzetes kimenetelű bűncselekmény ismét Szentesehez kötődik, ahol Gyömbér Pál bő két héttel a Tisóczki házaspár megölése után megint lesújtott. Áldozata ezúttal a negyvenkilenc esztendő³² Vincze Rókusné (szül. Vass Franciska) volt, akit a város határában lévő tanyáján vert agyon egy fadoronggal 1888. november 27-én délután. Az asszony férje és két fia aznap reggel egy majorságba ment dolgozni napszámba, ők találtak rá a nő holttestére, mikor este hat óra után hazaértek, és a segítségül hívott szomszédokkal együtt felfeszítették a bezárt konyha ajtaját. Gyömbér bestialitását jól érzékelteti a *Szentesi Lap* részletes beszámolója:

„Mindenfelől vérnyomok, foltok hirdették a gyilkos rettentő munkáját, a szobában pedig, az ágy előtt vértócsában, párnák, dunna és egyéb ágyneműek alatt, holtan feküdvé s kegyetlenül, a felismerhetlenségig összezúzott koponyával találták Vincénét. (...) A meggyilkoltat még a délelőtt folyamán beszállították a kórházba, hol orvos-rendőrileg felboncoltatván, rajta a következő sérülések konstatáltattak: a jobb szemöldökön egy, körülbelől 10 cm. hosszú, 4 cm. mély vágás, a szemöldöktől lefelé, a jobb arccsont tenyérnyi nagyságban, a szó teljes értelmében összezúzva, a jobb szem kifolyva; száján szintén kapott ütést s két foga kitört. Már ezek a sérülések is föltétlenül halálosak voltak; a gyilkos azonban nem elégedett meg ezzel, hanem a hátsó koponyacsonton is erős, 6 cm. mély vágást ejtett, úgy, hogy a kontyában volt fésű foga is behatolt a csontba. Hogy a különben gyöngé nő erősen védhette magát, a karján, kezén, hátán és lábaszárán látható ütések, foltok igazolják. – A boncolásnál jelen volt a meggyilkoltnak édes apja is Csongrádról és eladó leánya, ki szintén Csongrádon van szolgálatban. Megható látványt nyújtott az öreg Vass, ki csak úgy roskadozott a bánat súlya alatt, gyermekét ily kegyetlen módon meggyilkolva látni.”³³

2. kép: Vass Franciska halálának helyszíne: a Szentés határában lévő Vincze-tanya napjainkban (a szerző felvétele, 2024. március 5.)

A tettes a felfeszített ládafiából huszonöt forint készpénzt, továbbá egy pár új csizmát, valamint egy nadrágot magával vitt. Az újság megemlíti, hogy a gyilkos – hasonlóan a kisteleki esethez – itt is nyugodtan megvacsorázott, miután végzett áldozatával.³⁴ A *Szentesi Lap* tudósítója azonban ekkor még nem tudhatta, amiről a következő évben több sajtóorgánium már beszámolt, és ismét jól mutatja az elkövető eltorzult személyiségét: nemcsak hogy hidegvérrel megevett egy jó darab szalonnát és kenyeret, ezenkívül három birsalmát a helyszínen, hanem a lopott csizmában és nadrágban vezette oltár elé a menyasszonyát, Pap Erzsébetet – ráadásul nem néhány héttel később, mint ahogyan azt a lapok írták,³⁵ hanem a brutális gyilkosság másnapján, tehát 1888. november 28-án.³⁶

A következő emberölési célú rablás megmaradt a kísérlet szintjén: ugyanezen év december 17-én, este fél tízkor Gyömbér Pál bement egy szentesi kocsmába, ahol a tulajdonosnőtől, Lévi Lénitől enni- és innivalót kért. Mikor a kocsmáros hölgy fizetésre szólította fel, Gyömbér baltát rántott elő, és kétszer fejen ütötte az asszonyt. A földre esett áldozatot ezután fojtogatni kezdte, aki viszont megharapta Gyömbér hüvelykujját. A férfi a fájdalomtól elengedte a nőt, akinek sikerült kimenekülni az udvarra, és segítségért tudott kiáltani. A házigazda kisietett a zajra, aki elől a tettes elfutott. A véres baltát később Mindszenten bedobta a Tiszába. (Az ügy előzménye az volt, hogy Gyömbér előző nap reggel szintén bement a kocsmába. Lévi Lény tanúvallomása szerint: *„Egy üveg pálinkát kért hitelbe, de én nem adtam; mire azt mondta, hogy van neki pénze, de csak tizes és ötvenes, és én meggondolatlanul azzal válaszoltam, hogy tudnék akar százast is váltani.”* Gyömbér ezért akarta másnap este kirabolni – és egyben meggyilkolni – a feltételezése szerint sok pénzzel rendelkező asszonyt.³⁷)

Az utolsó áldozat Fazekas Istvánné volt a következő év tavaszán, 1889. április 17-én, aki két kiskorú unokájával tartózkodott szegvári tanyáján. Gyömbér belépett, és egy vastag fadoronggal fejbe ütötte az ajtónak háttal álló asszonyt, aki azonnal összerogyott. *„Majd belökött a másik szobába, közben a lábával rugdosott, szalonnát, kenyeret és pénzt követelve. Mikor azt mondtam, hogy kenyeret adok; de pénzem és szalonnám nincs, bicskával szurkálta össze az arcomat s rám kiáltott, hogy: »no, majd lesz, ha nincs!»*³⁸ Az idős nő túlélte ugyan a támadást, de maradandó testi károsodásokat szenvedett.³⁹ Gyömbér Pálnak pedig ez a gyilkossági kísérlettel összekötött kisstílusú rablás – hat krajcárt, egy borotvát, egy bicskát, két gombolyag fehér cernát, egy tűt és egy pakli kártyát zsákmányolt⁴⁰ – volt az utolsó dobása. Vesztét végül az okozta, hogy nem bántotta az asszony két unokáját,⁴¹ ugyanis a kisebbik, a mindössze ötéves Fazekas Antal azonnal elrohant, s értesítette a mezőn dolgozó apját és nagypját, azt is elárulva, merre távozott az elkövető. A két férfi gyorsan üldözőbe vette Gyömbért, aki egészen Szegvárig menekült, ott viszont egy Vincze Ferenc nevű helyi lakosnak sikerült elfognia.⁴² (A kis Fazekas Antal személyesen

tanúskodott a tárgyaláson, emellett a belügyminiszter kétszázötven forint jutalomban is részesítette, amiért lehetővé tette a sorozatgyilkos kézre kerítését.⁴³⁾

Az ügy bírósági tárgyalására Szegeden került sor dr. Rósa Kálmán elnöklete alatt.⁴⁴ A számos beidéztet tanú – kivéve Gyömbér feleségét és anyósát – mind a rablógyilkos ellen vallott, így az ügy végkimenetele nemigen volt kérdéses. Igaz, voltak olyan, ún. „erkölcsi” tanúk is, akik dicsérték a vádlott jellemét.⁴⁵ Gyömbér Pál az eljárás alatt szinte végig közönyösen viselkedett – néhány apró momentumot leszámítva, mint például a korábban említett, Tisóczki-féle selyemkendő körüli vitát –, azonban a sajtó beszámolt róla: *„sajátságos jelenség volt, hogy a vádlott az egész tárgyalás alatt védőjében legnagyobb ellenségét nézve, folyton vadul forgó szemekkel méregette s kérdéseire sokszor dacos, sőt saját érdeke ellenére, valótlán választ adott”*.⁴⁶ Ivánkovich Sándor ügyvédnek nehéz dolga volt, mert Gyömbér mindent részletesen bevallott. A tárgyalás utolsó napján, 1889. augusztus 13-án délelőtt ezért megpróbálta menteni a menthetőt, és pátoszos beszéd formájában indítványozta, hogy védencét szállítsák a fővárosba elmeszakértői vizsgálatra, hiszen aki ilyen szörnyű cselekedeteket követ el, nem lehet ép elméjű. Dr. Aigner törvényszéki orvosszakértő, illetve dr. Faragó börtönorvos azonban korábbi megfigyeléseik alapján szilárdan állították, hogy Gyömbér teljesen beszámítható, sőt maga a vádlott is hangoztatta, hogy egyáltalán nincs megháborodva. A hosszas vita végére a bírót pontot, aki az ügyvéd indítványát elutasította. A délutáni tárgyaláson került sor a vád- és védőbeszédre, amelyek során előbb Apáthy királyi ügyész kért halálbüntetést a gyilkosra. Ezt követte Ivánkovich terjedelmes beszéde, aki enyhítő körülménynek hozta fel a vádlott fiatal korát, nyomorúságos életkörülményeit, valamint *„teljes butaságát, töredelmes beismerését s a praemeditáció hiányát”*.⁴⁷ A törvényszék este hat órakor hirdette ki a döntését: Gyömbér Pált több rendbeli gyilkosságért és rablásért, két gyilkossági és rablási kísérletért, valamint – a Pósa Mihály, Berkecz Mátyás és Batik Mihály kárára elkövetett⁴⁸ – lopásért kötél általi halálra ítélte. A tudósítások szerint Gyömbér rezzenéstelen arccal hallgatta végig a határozatot, azonban védőügyvédjével fellebbezést nyújtottak be.⁴⁹

3. kép: A szegedi Csillag börtön épülete napjainkban
(a szerző felvétele, 2024. február 13.)

Az elítélt rablógyilkost ezután visszavitték a Csillag börtönbe, amelynek leghírhedtebb foglya volt még több mint fél éven keresztül. Előbb októberben a Kúria megerősítette a szegedi törvényszék ítéletét azzal a módosítással, hogy a lopási ügyeket is rablásnak minősítette.⁵⁰ Ezt követően Gyömbér már csak abban bízhatott, hogy az uralkodó nem hagyja jóvá a döntést. Az ügy csupán tavasszal került a király elé, aki március 24-én aláírta a halálos ítéletet. Az erről szóló iratokat azonnal le is küldték Szegedre, amelyek másnap meg is érkeztek a városba.⁵¹ Azonban Gyömbér Pál még nyert egy kis időt, két okból. Egyrészt a törvényszéki elnök csak egy nap csúszással, 26-án vette át a csomagot, másfelől pedig az állami ítéletvégrehajtó, Kozarek Ferenc éppen Szekszárdon tartózkodott, ahol 27-én felakasztotta Drubina Pál kétszeres rablógyilkost.⁵² Így várható volt, hogy Gyömbér kivégzése néhány napot csúszni fog. A hivatalos közléssel is mindenképp meg kellett várni, amíg Kozarek megérkezik Szegedre, mivel a korabeli szabályzat alapján a halálos ítéletet csak a hóhér rendelkezésre állása esetén lehetett kihirdetni reggel, majd utána huszonnegy órán belül végre is kellett hajtani.⁵³ (Mindenesetre a törvényszéki elnök és a főügyész megtette az előkészületeket: megszemlélték a Csillag börtön előudvarát, ahol a bitófát később majd felállították – a *Szegedi Napló* megjegyzi, hogy Gyömbér Pál állítólag észrevette a két látogatót a börtönablakból, így sejtette, hogy közeleg a vég.⁵⁴)

Az ítéletet végül a következő hétfőn, március 31-én hirdették ki a Mars téri törvényszéki épületben, ahol hatalmas tömeg várta az eseményt. Mikor Muskó Sándor

törvényszéki elnök felolvasta a jogerős határozatot, az addig higgadt Gyömbér megtört, és az indoklást már lehajtott fejjel, csüggedten hallgatta végig. Mindössze egyetlen enyhítő körülményt vett figyelembe a bíróság, mégpedig azt, hogy az utolsó esetenél, a szegvári rablásnál a tettes megkímélte Fazekas Istvánné unokáinak életét. Végül az elnök felolvasta a király jóváhagyó záradékát, aztán a halálraítélthez fordult, és felszólította: bánja meg a bűneit, fogadja Jászay Géza belvárosi káplánt, mert az órái meg vannak számlálva. Ezután az ügyvéd próbálta vigasztalni védencét, hogy ne izguljon, a kegyelmi döntés még megérkezhet. Az addig szótlanul álló rablógyilkos ekkor reszkető hangon könyörögni kezdett: *„Csókolom a kezit, lábát, kegyelmes méltóságos urak, csak most az egyszer engedjenek még meg. Mert engem üldöztek egyik határból a másikba, nem volt nyugtom, árván maradtam, senki se tanított a jóra. Csak még egyszer bocsássanak meg..”* Az elnök azonban gyorsan véget vetett a kínos jelenetnek: *„Istennél a kegyelem! Gyömbér Pál, önnek holnap reggel 7 órakor meg kell halnia. Elmehet!”* Az elítélt hiába akart tovább beszélni, a szuronyos örök kikényszerítették a teremből.⁵⁵

Gyömbért ekkor bevezették a siralomházba, ahol a mellé rendelt káplán lelki gondozásában részesült. Ebédre levest, borjúpecsenyét és túróscsuszát kért, de nemigen tudott enni, mert – mint mondta – *„össze van szorulva a gyomra”*. A lelkiismeret viszont nem bántotta, áldozatait nem sajnálta. *„Szerencsétlen öreg anyja kopott ruhában, mezítláb, kétségbeeséstől forgó szemekkel, kezét tördelve jelent meg a siralomházban. Mikor az asztalhoz lépett, melyen két égő gyertya és a feszület állott és megpillantá fiát, éles sikolyba tört ki. Gyömbér Pál ezeket mondta anyjához : »Ha megkegyelem az isten, nem hagyom el kendet soha. Inkább elhagyom a feleségemet, de kendet nem, mert kend nagyon nyomorult asszony. Könyörögjön kend is az istenhez.« Mikor a szegény öreg asszony kilépett az utcára, minden kabátos embernek kezét akart csókolni, fuldokló hangon könyörögve: »Segítsenek a fiamon!«”*⁵⁶

Kozarek Ferenc és két segédje este nyolc óra körül felállította a bitófát a börtön második udvarán, két kiszáradt rózsafa között, amelyeket ez alkalomból kiástak. A siralomház közel volt, az akasztás helyével szemben, egy az udvarnál mélyebben fekvő szobában. Innen akár láthatta is Gyömbér a hóhér és legényei előkészületeit. Jászay káplánnak sikerült folytonos imádkozásra készítenie a halálra készült, aki végül megkönnyebbült, görcsösen szorongatva és csókolva a feszületet, bízott a kegyelemben. Tíz órakor lefeküdt, és hajnali háromig nyugodtan aludt. Akkor felriadt, és a káplánt kérette, aki ismét megnyugtatta. Jászay vigasztaló szavai után újra lefeküdt, és reggel hat óráig aludt. Ekkor fölkel, pálinkát kért, és kapott is egy pohárkával. Ettől fogva a káplán végig vele volt, és Gyömbér még mindig bízott az utolsó pillanatban érkező kegyelemben. Hét órakor belépett a börtönmester a siralomházba, és felszólította az elítéltet, hogy kövesse. A gyilkos Jászay karjába kapaszkodva, a feszülettel a kezében, imádkozva, lassan lépkedett – próbált időt nyerni.

A bitófa alá érve, Magay Lajos kirendelt törvényszéki bíró még egyszer felolvasta az ítéletet, majd az uralkodó helybenhagyó végzését. Ezután az elítéltet átadta az ügyésznek, aki felszólította Kozarek Ferencet, hogy teljesítse a kötelességét. Gyömbér Pál ekkor a félelemtől elcsukló hangon ismét bocsánatot kért mindenkitől. A lelkes kivette a kezéből a feszületet, és félreállt. A hóhérsegédek megragadták Gyömbért, és megkötözték a kezeit. Az elítélten ekkor már annyira eluralkodott a halálfélelem, hogy képtelen volt eleget tenni a felszólításnak: álljon fel a bitó elé tolt kis zsámolyra. A két segéd feltolta, és a lábait beleállították az emelvényen fekvő hurokba. Gyömbér közben egyfolytában imádkozott. Ezután Kozarek a bitófához hátulról odatámasztott létrán felmászott, a rablógylkos nyakába illesztette a kötelet, meghurkolta, és a végét a bitó tetején levő szögbe akasztotta. Aztán eltakarta a kezével Gyömbér arcát. A két legény közben kitolta a zsámolyt az elítélt lábai alól, majd meghúzták a kötelet, így a test hirtelen megfeszült. Gyömbér Pál vállai hamarosan rándultak egyet, és beállt a teljes eszméletlenség. Mindez a *Pesti Hírlap* szerint fél percig tartott. A jelen lévő törvényszéki orvos, Aigner Sándor ettől kezdve percnként megvizsgálta Gyömbér szívverését, és kilenc perc múlva megállapította, hogy a halál beállt. A tudósítás alapján ez alatt a kilenc perc alatt a kivégzett arca nem sokat változott, csupán a sápadtság tűnt el, és szederjes szín lépett a helyébe. Kozarek Ferenc jelentette a törvényszék képviselőjének, hogy elvégezte a feladatát, ezután pedig a mintegy százhusz fős közönség fedetlen fővel, áhitattal hallgatta Jászay káplánt, aki letérdelve mondott imát. A holttestet – igazodva a végrehajtási szabályzathoz – még fél óráig a bitófán hagyták, majd a kórházban felboncolták, ezután pedig eltemették a dorozsmai úti rabtemetőben.⁵⁷

4. kép: Az egykori szegedi rabtemető helye a Dorozsmai úton
(a szerző felvétele, 2024. február 13.)

Gyömbér Pál hagyatékát kivégzése után fél évvel, 1890 novemberében elárvezték a szegedi polgári törvényszék udvarán. A tárgyak nem képviseltek jelentős értéket, csak azért adtak értük néhány krajcárt, „mert a híres Gyömbér Palié voltak” – fogalmaz az eseményről tudósító *Szegedi Napló*. „Vérfoltos furkók, gamós botok, balta, kések, egy-két rongyos gúnyadarab; ez a rablógyilkos egész hagyatéka, melynek elkótyavetyélése mégis sokakat becsalt a törvényszék udvarára. (...) Öreg anyókák kíváncsi borzalommal méregették szemeiket a rozsdás, sűrű pengékre, melyeken ott van még most is a rászáradt vérfolt; néhány ember a különféle formájú bunkós botokat markolászta. (...) Azt a nevezetes furkót, melylyel Gyömbér Pál legutolsó gyilkosságát hajtotta végre, Nyíry Imre törvényszéki szolga vette meg – egy krajczárért. Csodálta, hogy azzal a kézre nem eső, rosszul faragott és rossz fogású bottal, hogy lehetett embert ölni. Arra se való, hogy gusztusosat lehessen vele suhintani a levegőben. A bot vége gyökérben végződik, formája ormótlan s mindennek látszik inkább, csak gyilkos eszköznek nem. A baltának melylyel Gyömbér Kisteleken a Tisóczky-párt mérsárolta le, Winkler Salamon ódondász lett a boldog birtokosa. Nem sokba került neki, csak – tizenöt krajczárjába.”²⁵⁸

Gyömbér Pál még sok évvel kivégzése után is gyakori beszédtema volt a lakosság körében, neve a sajtóban szintén többször előkerült, sőt alakja a környékbeli lakosság néphagyományaiba, dalaiba is beépült. A legismertebb talán az a Molnár Imre gyűjtéséből származó, tápai öregek által énekelt dal, amely a rablógyilkos búcsúzkodását örökíti meg: „Szállj el madár, szállj el, Mindszentön körösztiül. / Nézd mög az én Őrsikémet, maga van egyedül. / Ha kérdi, hun vagyok, mondjad, hogy rab vagyok, / A szögédi nagy fegyházba félig vasba vagyok. / Hallom, ver az óra féltizenkettőre, / Gyere ide, Gyömbér Pali, lépjél föl a székre. / Fölléptt a székre, főtekint az égre, / Akkor jutott az eszibe mindön szörnyű büne. / Hallják, urak, hallják: mély gödröt ássanak, / Hogy a juhászputyák ki ne kaparjanak.”²⁵⁹

ÚJABB KIVÉGZÉS SZEGEDEN HUSZONEGY ÉVVEL KÉSŐBB

Az 1911 augusztusában Szegeden felakasztott Szalma István lelkiismeretét két emberölés is terhelte, bár halálra az egy évvel korábban Makón elkövetett gyilkosság miatt ítélték. Először 1903 nyarán ölt embert Lugoson. Az akkor még tizenéves Szalma és társa, Borbíró János elhatározta, hogy felcsapnak útonállóknak: éjjel kiállnak az országútra, és az első arra haladó kocsit kirabolják, amelyiknek a gazdája alszik. Az első szekeret nem támadták meg, mert a rajta ülő férfi ébren volt. A második kocsin viszont egy Muntyán Vince nevű ember aludt. Felugrottak hát a lassan haladó járműre, és az országútról felszedett éles kövekkel a felismerhetlenségig roncsolták szét az áldozat koponyáját, amely a későbbi vizsgálat alapján tizenhat darabra szakadt. Hatvannégy korona készpénzt találtak a holttestnél, azon

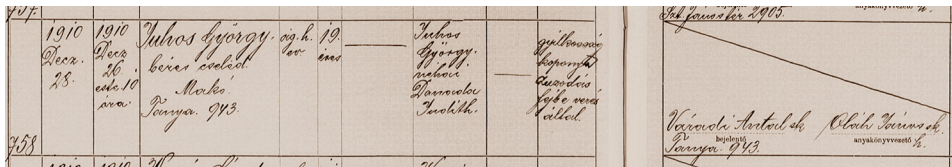
megosztottak. A lugosi királyi törvényszék a fiatalokú elkövetőkre hat-, illetve hétévi fegyházbüntetést szabott ki, Szalma kapta a súlyosabb ítéletet. A fegyházban aztán kitanulta a cipésmesterséget, és mivel jó magaviseletet tanúsított, másfél esztendővel korábban, 1909. januárban feltételesen szabadlábra helyezték. Azonban hiába volt már tisztességes szakma a kezében, továbbra is csavargó életet élt. Közben megismerkedett egy csongrádi leánnyal, Kovács Annával, aki viszonzta a fiatalember érzelmeit, de arra nem volt pénzük, hogy életüket összekössék.⁶⁰

1910 decemberében Szalma megígérte menyasszonyának, hogy hamarosan szerezz pénzt és tisztességes ruhát magának. Karácsony hetében elhatározták, hogy megtartják az eljegyzést, és farsang elején sort kerítenek az esküvőre is. A fiatal férfinak nem csak rendes ruhája nem volt, hanem még a keresztlevele is hiányzott. Szalma a pénz forrásaként Várad Antal tanyai gazdát szemelte ki. Néhány nappal korábban ugyanis a makói városközponttól északkeleti irányban, jó tizenöt kilométeres távolságra található ingatlanban járt csizmát foltozni, és mivel ráesteledett, megkérte Juhos⁶¹ György bérest, hadd aludjon az istállóban. Beszélgetés közben a béres megemlítette neki, hogy Várad épp eladott egy tehenet, nagyobb összeghez jutott. Szalma másnap a foltozásért járó fizetséget személyesen vette át a gazdától, tehát látta, hogy az pontosan hol tartja a pénzét. Karácsony másnapján aztán elérkezettnek látta az időt: mivel nem lakott messze Várad Antalék makói házából, kileste, hogy a tanyasi gazda és felesége a karácsonyi ünnepeket a városi házukban tölti. A cipészlegény azt hazudta a hozzátartozóinak, hogy Földeákra megy, de pont az ellenkező irányba indult el, a Várad-tanya felé.

5. kép: Szalma István
(forrás: Tolnai Világlapja, XI. évf. [1911] 34. sz. 16.⁶²)

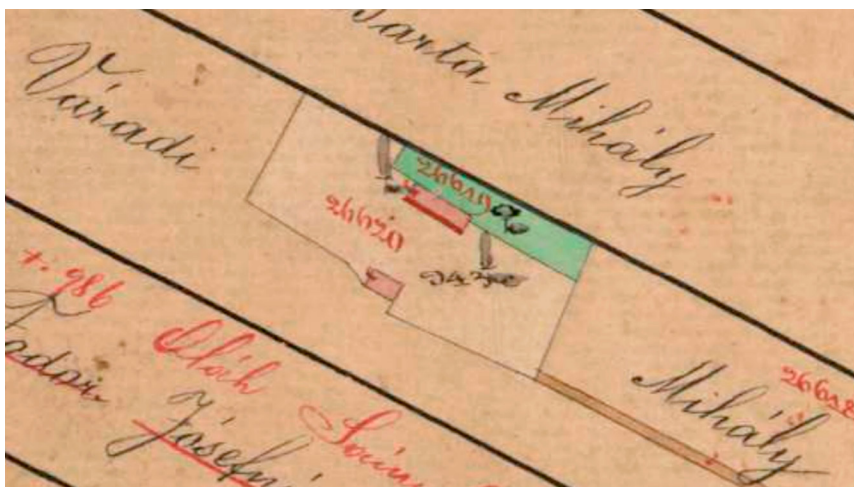
Mikor odaért, előbb körbenézett az udvarban, majd benyitott az istállóba. Az ott alvó, tizenkilenc esztendő Juhos Györgyöt egy éles fejszével agyonverte, sőt – biztos, ami biztos – egy vasvillával is összeszurkálta a testet. A halotti anyakönyvi bejegyzés szerint a halál oka: „gyilkosság, koponya zuzodás fejbe verés által” (lásd: 6. kép).

6. kép: Juhos György halotti anyakönyvi bejegyzése

(forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPX9-983?i=906&cc=1452460&cat=776310>, letöltés: 2024. január 30.)

Ezután elvette az áldozat kabátját, subáját, amiben megtalálta a lakás kulcsát. Behatolt a lakóépületbe, felfeszítette a szekrényt, és részben csalódnia kellett: pénzt nem talált, viszont néhány ékszert igen.⁶³

7. kép: A tett színhelye: a makói, 943. sz. Váradi-tanya egykori térképi ábrázolása, amelyen jól kivehető a lakóépület, illetve a kisebb méretű istálló, ahol a gyilkosság történt

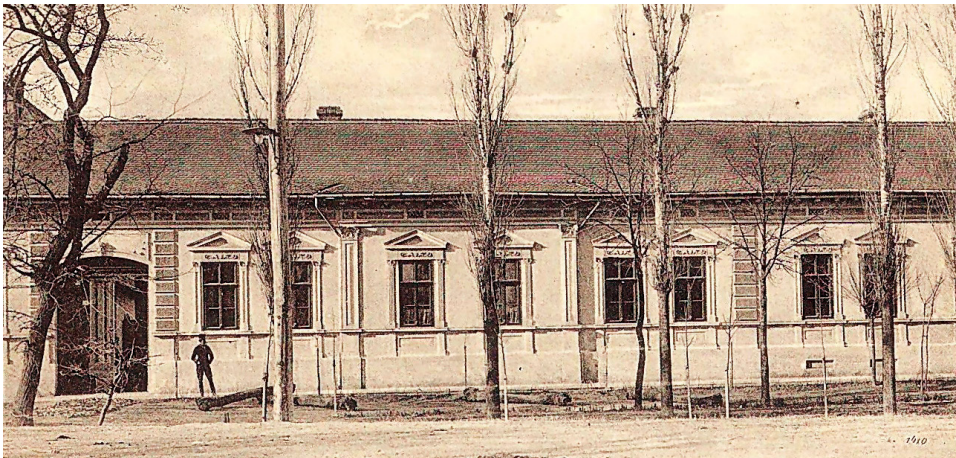
(forrás: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2293173.1182191344%2C5832362.406816223%2C2293741.3200348634%2C5832575.8930475665>, letöltés: 2024. január 30.)

8. kép: A Váradi-tanya helye napjainkban – már csak az útszéli árkot megszakító kocsibeálló emlékeztet az egykori ingatlanra
(a szerző felvétele, 2024. február 13.)

A makói csendőrség nagy erővel indította meg a nyomozást. Először kóborló cigányokra gondoltak, azonban a gyanú hamar a nemrég az ingatlanban megfordult Szalmára terelődött.⁶⁴ Pedig a gyilkos próbálta félrevezetni a hatóságokat: a csizmája sarkait leszakította, és a helyükre újakat rakott – hiába, a lábnyomok alapján mégis sikerült azonosítani a tettest. Mikor négy nappal később elfogták, és megkötözve kísérték a makói utcán, odakiáltott az eseményre összesereglett tömegnek: „*Én vagyok a rablógyilkos! Mit bámultok, marhák?*”⁶⁵

9. kép: A makói csendőrségi laktanya az 1900-as évek elején
(forrás: www.makoanno.hu)

A tárgyaláson az elfogott fiatalember mindent bevallott, csak a szándékosságot tagadta: állítása szerint Juhos támadt rá vasvillával, ő a baltával csupán védte magát, eredetileg rabolni sem akart. Érdekes adalék, és nagyban emlékeztet a Szegeden korábban kivégzett Gyömbér Pál torz lelki világára, hogy miután Szalma talált egy tál süteményt a lakóépületben, azt zavartalanul megette az istállóban, a szétvert koponyájú, összeszurkált testű áldozat mellett.⁶⁶ 1911. március 18-án a Hevessy Kálmán által vezetett szegedi esküdtszék halálra ítélte Szalma Istvánt. A vádhatóságot Szapár József királyi ügyész képviselte. Az ítélet kihirdetése előtt a törvényszéki teremben egy újságíró megkérdezte Szalmát, hogy nem fél-e a büntetéstől, mire a gyilkos azt felelte: nem, mert tisztában van vele, hogy bűnt követett el. A zsurnaliszta ezután azt kérdezte tőle, hogy milyen ítéletet kíván. Erre a vádlott a következőt felelte: „*Hátha tizenöt évi fegyházra kapnék, az nem volna baj, mert tíz év múlva megint csak kiengednének. De ha életfogytiglani fegyházra ítélnék, akkor jöjjön csak inkább az a Bali Mihály [ti. a Kozarek Ferencet hivatalában követő állami ítéletvégrehajtó – a szerző megj.].*”⁶⁷ A vádlott egyébként hivatalosan sem kívánta felülbíráltatni a döntést, csak a védőjének, Reiniger Jakabnak volt köszönhető, hogy végül beadták a semmisségi panaszt a Kúria felé. Ott viszont nem változtatták meg az esküdtszék döntését, és kimondták, hogy egyetlen enyhítő körülményt tudnak csak figyelembe venni a számos súlyosbító mellett: azt, hogy Szalma bevallotta a cselekményt.⁶⁸

Augusztusban végül az uralkodó is jóváhagyta a halálos ítéletet, így a kivégzés elől elhárult minden jogi akadály. Szalma István végső órái a szegedi Csillag börtön siralomházában teltek, ahol az elítélt egykedvűen üldögélt egy asztal mellett. Az utolsó vacsoráját maga állíthatta össze: a *Friss Ujság* szerint húslevest, csirkepaprikást, almás rétest, dinnyét rendelt, mellé pedig egy üveg bort és szivart.⁶⁹ Teljesen másról számol be a *Pesti Napló*, amely nem is vacsorát, hanem ebédet említ: egy liter bort, egy görögdinnyét, két sárgadinnyét és tíz szivart kapott az orgánum szerint Szalma az ügyvédjétől.⁷⁰ A *Pesti Hirlap* szintén más fogásokat ír, ugyanúgy ebédként, amelyet a Tisza Szállóból hozattak át: eszerint ragulevest, libasültet, francia kompót, vegyes rétest fogyasztott a rab, amelyet szódával öblített le – a szivar és a bor itt is szerepel a felsorolásban.⁷¹ Akármilyen is volt a menü, valószínűsíthető, hogy az elítéltnak élete legjobb étkezése lehetett, amiben utolsó napján részesült.

Miután evett, szivarra gyújtott, egy ideig fel-alá járkált, majd ceruzával búcsúverset is írt egy levelezőlapra: „*Szalma István busan sóhajt fel az égre, / Honnan néz le a kedvese kék szemébe. / Kék szeméből nem az élet, / Hanem az a bus enyészet, / Mely a szívet meg-meg rázza. / Hogy mi lesz én belőlem ma. / Kelt Szeged a siralomházban, / Fogház 18-as számban, / Szalma István iszok-eszek, / Ugy mulatok. / Mint a betyár veszthelyre ugy ballagok, / Ő felsége kívánsága, / Betyár, menj a bitófára, / Szalma István álj alája. / Szalma István.*”⁷² A Tolnai Világlapja egy másik, állítólag

szintén Szalma által jegyzett verset közöl: „Megirom a bus levelem, / Édesanyám, mondd meg nekem, / Hol találok fel a helyem / Feltalálom majd odalenn, / A sötét sir fenekében. / Benne van a boldogságom / Ez iratban, hozzád szálljon. / Olvashatod a bánatom, / A bánatom le-levágyik, / A sötét, mély sir árnyáig. Odalent majd, lenn a sirban / Lesz meg az én nyugodalmam Örökre.”⁷³

Nem mindennapi kívánsága is volt utolsó estéjén a halálraítéltnek: a hóhérrel akart beszélni. Bali Mihály teljesítette is Szalma kívánságát, és fél órát beszélgetett vele a siralomházban, ahol a rablógyilkos elsősorban a másnap reggeli akasztás menetéről érdeklődött az ítéletvégrehajtónál, annak elmondása szerint elképesztő nyugalommal. „Nem fog szenvedni. Csak legyen nyugodt, rendben megy a dolog” – felelte a hóhér. Szalma erre azt mondta: „Jó is lesz. Azért beretváltkoztam meg, mert erős a szakállam, és félttem, hogy megakad a szerszám.” Továbbá megkérdezte, hogy hányadik a sorban a Bali által kivégzettek listáján – a hóhér szerint ő a huszonhetedik delikvens, akit átküld a másvilágra.⁷⁴ A királyi ügyész ötven embernek adott belépőt az akasztásra, többnyire újságíróknak, rendőrtiszteknek és ügyvédeknek. Emellett a kivégzésre meghívták – igazodva az előírásokhoz – dr. Lázár György polgármestert is.⁷⁵

10. kép: Szalma István a siralomházban
(forrás: Friss Ujság, XVI. évf. [1911] 191. sz. 2.)

Másnap, 1911. augusztus 11-én reggel több ezres tömeg gyűlt össze a Mars téren, a Csillag börtön előtt. Ott volt Szalma menyasszonya is, aki szeretett volna bemenni elbúcsúzni vőlegényétől, de az nem kívánta látni. A makói gyilkost a börtön I. számú udvarán felállított bitófa elé kísérték, ahol döbbenetes nyugalommal nézett szembe a sorsával. Miután felolvasták neki az ítéletet, hét óra kilenc perckor

a főügyész Bali Mihályhoz fordult: „Átadom önnek az elíteltet! Hóhér, végezze a kötelességét!” Mikor Szalma észrevette az ítéletvégrehajtót, odaszólt neki: „Csak gyorsan, kérem, gyorsan...” „Viselje magát nyugodtan” – válaszolta a hóhér. „Bátor löszök” – mondta Szalma István. „(7 óra 11 perc.) A pribékek hozzásietnek, összekötözik a kezeit és a lábait és felemelik a számolyra. Ebben a pillanatban a hóhér odanyomja Szalma fejét a bitófához, ráilleszti nyakára a hurkot amelylyel erősen összeszorítja a nyakát. Szalma arca megduzzad, előbb kék, majd vérvörös lesz. Bali kendőt terít az arcára és fejét kétszer elcsavarja. A pribékek kirántják lába alól a zsámolyt és a lábára illesztett kötelet rácsavarják a bitó oldalán levő vasszögre és teljes erővel huzzák lefelé. Szalma kezei kékülnek, a hóhér zsebkendőjével folyton törli a száját. (7 óra 15 perc.) A hóhér leszáll a létráról, a bitó elé áll és mondja: – Ügyész urnak jelentem alássan, végrehajtottam az ítéletet.” Ezután a hóhér szétnyitotta Szalma mellén az inget, a törvényszéki orvosok többször megvizsgálták a szívverését, majd percek múlva jelentették: az elítélt meghalt. A lelkész ekkor letérdelt, az őrséget imára vezényelték, és felhangzott a Miatyánk.⁷⁶

11. kép: A Szalma István kivégzését hírül adó Makói Független Ujság címlapja (I. évf. [1911] 18. sz. 1.)⁷⁷

A holttestet fél órával később levették a bitóról, majd a délelőtt folyamán a börtönkórházban felboncolták. Megállapították, hogy teljesen egészséges volt, és a műveletet végző két orvos egyikének, Hollós Józsefnek az elbeszéléséből az is kiderült, miért tartott olyan sokáig az elítélt agóniája: a csigolyák nem voltak eltörve, így a nyúltagy is épségben maradt.⁷⁸ Ez azt jelenti, és a tudósítások nagyobbik része alapján⁷⁹ is bizonyosnak látszik, hogy Szalma István hosszú percekig éber állapotban fuldoklott, mire eszméletét veszítette. Bali Mihály tehát – akarva-akaratlanul, de – nem tartotta be az előző este tett ígérését.

A kivégzett agyát, a koponyafalat, az idegek és az izomzat egy részét, valamint a szemgolyókat, a szívet, a tüdőt és a májat felküldték a budapesti anatómiai intézetbe további tanulmányozás céljából. Ezt követően, délben egyszerű fakoporsóba tették Szalma István maradványait, a lelkész beszentelte, majd kocsira rakták, és kivitték a dorozsmai úti rabtemetőbe – mivel egyetlen hozzátartozó sem jelentkezett a holttestért. Mindössze két foglár és négy rab kísérte el a rablógyilkost utolsó útjára. A foglyok elföldelték a koporsót, majd a sírhant fejéhez egy név nélküli, fehér keresztet tűztek, amelyen csupán egy szám volt feltüntetve: 124.⁸⁰

Az ítéletvégrehajtó, az országosan közsímet és népszerű Bali Mihály a kivégzés után emléklapokat írt alá, előtte viszont – nem először és nem utoljára pályafutása során – nem kis felfordulást okozott. A börtönudvarra beengedett emberek ugyanis már akkor megrohanták, mikor a bitón függő Szalma testéről megkezdte eloldani a köteleket. A régi babona ugyanis még ekkoriban is tartotta magát: a hóhér kötele szerencsét hoz. Bali igyekezett minden akasztása után plusz jövedelemre szert tenni ebből: a kivégzett személyről levett köteleket pénzért árusította a tömegnek. Nem volt ez másképpen Szalma István halála után sem, a bitófától a hóhér gyorsan bement a folyosóra, az utána sietőket pedig visszatartották a börtönőrök. Bali odabent ollóval apró darabokra vágta a kötelet: a másfél-két centiméteres darabkákkal telerakta a zsebeit, majd újra kilépett a veszthelyre. Szalma hulláját még nem vették le a bitóról, de a kötélvászár már elkezdődött. Először néhány „protekción ember” kapott egy-két koronáért pár darab kötelet. Ekkor viszont többen hangosan megrohanták az ítéletvégrehajtót, mire az igazgató figyelmeztette az embereket, hogy maradjanak csendben, Bali pedig beszüntette az árusítást. Ezután mindenki a hóhérségdekhez futott, főleg a Gold nevűhöz, de az csak széttárta a kezét: „*En nem adhatok, csak Bali...*” Amikor hét óra ötvenhárom perckor a holttestet levették az akasztófáról, megkezdték a jegyzőkönyv felolvasását. Ekkor a börtönőrök szétszéledtek, megszűnt a veszthely körüli kordon, így az emberek szabadon körbevehették Balit. Valóságos verekedés tört ki a kötélért, az ítéletvégrehajtó pedig tudta, hogy most lehet jó pénzt keresni. Még az a kendő is elkelt, amellyel Szalma arcát eltakarták a kivégzés alatt – maga Müller börtönigazgató vette meg négy koronáért. A kötélrészletekből legkevesebb kétszáz koronát árult a hóhér, aki, amikor elfogyott

a kötele, bement a folyosóra, és újra megrakott zsebekkel jött elő. Egy börtöntiszt csípősen oda is szólt neki: „Úgy látszik, Bali úr nem jön zavarba, ha elfogy a kötél. Van tartalékban elég.” Az ítéletvégrehajtó viszont tiltakozott: „Oh kérem – mondta – én ilyen dolgot nem csinálok. Én csak azt a kötelet adom el, amit itt használtunk. Pedig van nálam elég kötél.” Ekkor megmutatta a ruháját: még a kabátja belső zsebei is tele voltak. A morbid vásár folytatódott, a kötél elfogyása után pedig aláírásokat követeltek tőle. Ezenkívül saját magát ábrázoló levelezőlapokat osztogatott a faddi állandó lakhellyel rendelkező hóhér, amin a következő felirat díszelgett: „Üdvözet Faddról. Bali Mihály M. kir. állami ítéletvégrehajtó”. Ezekből a levelezőlapokból több százat eladott, sokat dedikált is közülük (lásd: 12. kép).⁸¹

12. kép: Bali Mihályt ábrázoló, általa dedikált levelezőlap
(forrás: Szerémy Zoltán: Emlékeim a régi jó időkbl. Budapesti Színészek Szövetsége, Budapest, 1929. 244.)

Az embereket végül csak nehezen sikerült kitessékelní a börtönudvarról. Balinak azonban ezután sem volt nyugodalma: „Künn az utcán óriási embertömeg várta. Körülfogták az emberek és több százan kísérték a Korona-utcán át a törvényszéki épületig. Közben mindenki kötélért ostromolta, azonban úgy látszik, Bali megelégette a dolgot és nem teljesítette senkinek a kérését. Bizonyosan elég volt a keresetből.”⁸²

Akárcsak a huszonegy évvel korábban a városban kivégzett Gyömbér Pál, úgy a makói gyilkos megítélése is gyorsan megváltozott sokak szemében. A szatmári

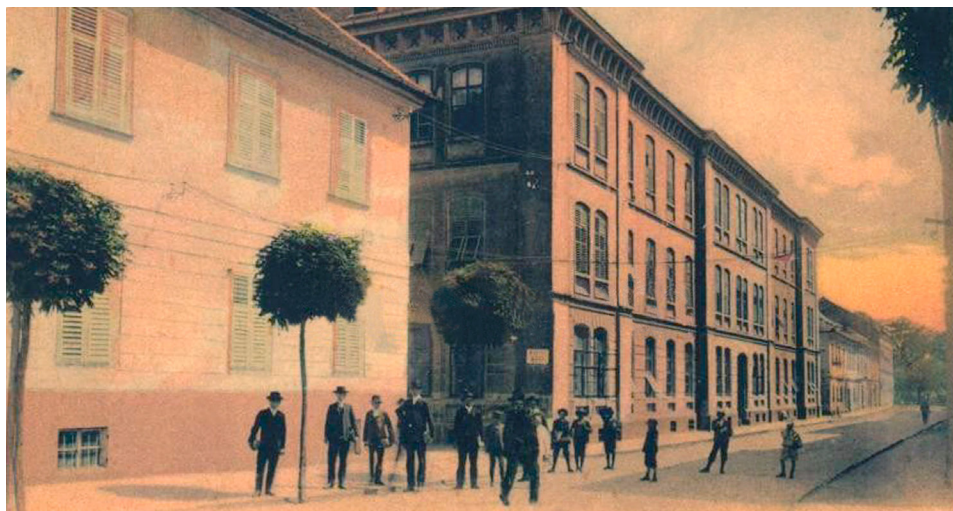
Szamos napilap a következőképpen fogalmaz: „Szalma István alakja köré már szövődik a romantika fátyola. A népképzlet legendaszerű alakot formál a bitófahalált szenvedett a rablógyilkosból. Körülaggatja a romantika sallangjával, s a művelt világ által megvetett szegény rablógyilkosból hős lesz. Álmos, ködös őszi estéken a padka mellett róla fog szólni a mese, s a forrongásban lévő serdüülő ifjú lelke róla szó csodás, irigy álmot. A nép alakára varázsolja alakját a dal, s az ő nevét fogja messzehordani a varázsos szellő. Az a magyar néplélek sajátossága. Hős lesz a gyilkosból, mihelyt titokzatos, legendaszerű az alakja. Kiemelkedő alak, mihelyt a bitófa alá nem a halálfelelemtől eltorzult arccal, görnyedt háttal, – de büszkén, arcán a rettentő nyugalomnak látszatával megy a bitófa alá. A magyar nép elfelejti a gyáva fiakat, de szeretettel veszi körül, ha rettenhetetlen, ha bátor, így lett, ezért lett hőssé Szalma István, ezért szövődött köré a romantika fátyola, s ezért volt eddig őt kérője a bitóhalált halt Szalma István menyasszonyának, Kovács Annának.”⁸³

A dorozsmai úti rabtemető 124-es számú sírjára néhány nappal a kivégzés után virágkoszorút tett valaki, a fejára pedig reszkető vonalakkal felkarcolta az illető: „Szalma Istvánnak”. A rablógyilkostól életében minden rokona, barátja elfordult, elbúcsúznia sem volt kitől a halála előtt. Minden bizonnyal akadt közülük valaki, aki a friss sírhantnál megbocsátott a gyilkosnak – hogy kicsoda, sosem derült rá fény.⁸⁴ A társadalom nagy része pedig elégedetten konstataulta, hogy egy újabb gonosztevő nyerte el a méltó büntetését. Akadtak azonban olyanok is, akik Szalma István ügyével kapcsolatban inkább a kivégzések ellen emeltek szót. Ilyen volt például a neves író és műfordító, Cholnoky Viktor, aki a *Pesti Napló* hasábjain a következőképpen fogalmaz a *Hóhér kötele* című cikkében: „... naiv primitivitás volna az a hit, hogy a szegedi gyilkos hősiességből ment nem is közömbösen, hanem cinikusan az akasztófa alá, nem pedig azért, mert tulajdonképpen nem tudta, hogy mi történik vele. (...) Szalma István tehát, ismétlem, büntethetetlen volt, mert sem a bűnének, sem a bűnhődésének a valóságos mivoltát nem értette át. (...) De mindegy. A jogrend helyre van állítva és a legerkölcösebb ember is megbékülést érezhet a szívében, mert amikor Szalma Istvánnak a nyelve már kilóggott, abszolút bizonyossággal kilóggott, akkor a börtönőrmester imához vezényelte a börtönöröket. Hanem én, a szegedi társadalomjavítás értelmében bizony legalább még negyvennyolc óráig nem merek a tükörbe nézni. Hiszen én is mai ember vagyok, miért vicsorog tehát reám vissza az a hiénapofa onnan a rideg üvegből...”⁸⁵

ZÁLOGHÁZI RABLÁS TEMESVÁRON

A tárgyalt korszak utolsó, végrehajtott halálbüntetést eredményező bűncselekménye a régióban Temesvárhoz kapcsolódik, amely pontosan két hónappal azelőtt történt, hogy Bali Mihály Szegeden kötelet hurkolt Szalma István nyakára.

1911. június 11-én, szombat délben a hetvenegy esztendőes Löwinger Ferenc szokásához híven bezárta a belváros szívében, az Erőd (ma: Lucian Blaga) utcában lévő zálogházát, és hazaindult ebédelni. Az üzlettől nem kis távolságban lévő otthona előtt azonban egy idegen férfi megszólította. Azt állította, hogy titkosrendőr, és megkérte Löwingeret, siessenek vissza a zálogházhoz, mert ott valószínűleg betörés történt. Kora délután a tulajdonos ebédidőről visszatért munkatársának, a becsüsenek gyanús lett, hogy az idős úr még nem nyitotta ki ismét a boltot. Hamarosan megjelent Löwinger két öccse – és egyben üzlettársa –, akik elküldtek egy hordárt bátyjuk lakására, azt hitték, elaludt az öreg. Negyed öt körül ért vissza a hordár a férjénél jóval fiatalabb Löwinger Ferencné társaságában, aki közölte, hogy a férje egy civil ruhás rendőr felszólítására ebéd után azonnal visszajött a zálogházhoz. Ekkor észrevették, hogy az ajtót védő redőny aljáról hiányzik a lakat. Felhúzták, majd gyorsan behatoltak közösen az üzletbe, ahol az egyik sarokban rátaláltak a tulajdonosra, aki bezúzott fejjel, és – mint a törvényszéki orvos hamarosan megállapította – két lőtt sebbel a mellkasán hevert élettelenül, térdelő pózban, háttal a zálogba tett télikabátokkal teli polcnak dőlve. Emellett észrevették, hogy a nagy páncélszekrény minden fiókját kiürítették: az arany- és gyémántékszerek mind hiányoztak, csupán az olcsóbb ezüsttárgyak voltak meg. Emellett számos értékes zálogtárgyat is otthagytak az elkövetők, többek között egy hegedűt is.⁸⁶

13. kép: A temesvári Erőd (ma: Lucian Blaga) utca
(korabeli képeslap)

Az elkövetők alaposan megtervezték tettüket, és gondosan jártak el, főleg azzal, hogy a bejáratú ajtó védő redőnyt mind a rablás, mind pedig a helyszín elhagyása után lehúzták. Így senki nem zavarta meg őket, másrészt tudták, hogy jó eséllyel órákat nyernek, mire az áldozat hozzátartozói felfedezik a bűncselekményt. Értékelhető személyleírással sem tudott szolgálni senki, hiába kérdezte körbe gyorsan a rendőrség a belváros szívében lévő, ám nem túl forgalmas kis utca lakóit. A hatóságok úgy sejtették, hogy amennyiben a tettesek nem helyi lakosok, valószínűleg vonattal próbálják majd elhagyni Temesvárt, ezért a bűnügyi osztály vezetője, Mikes Gábor rendőrkapitány sürgőnyt küldetett a városból aznap délután kifelé tartó összes vasútvonal minden egyes állomásának – Szegedtől kezdve, Orsován át, egészen Nagyszentmiklósig –, hogy figyeljék a gyanús kinézetű vagy viselkedésű utazókat. Ennek köszönhetően estig önként jelentkezett számos tanú, például egy postai altiszt, aki együtt szolgált a katonaságnál egy Balázs István nevezetű, közép-termetű, sötétbarna hajú, börtönviselt alakkal. Az altiszt elmondta, hogy látta a városban délután Balázst, aki épp egy hegedűtököt vitt a hóna alatt. Furcsa volt a számára, hogy a kis hegedűtök milyen nehéz lehet, ugyanis a volt fegyenc észrevehetően kissé erőlködve cipelte, emellett feldúlt és sápadt volt az arca. A beszámoló gyanús lett a nyomozóknak, ezért megkérdezték a két ifjabb Löwingert, akik megerősítették: a tett helyszínén talált hegedűnek volt tokja, amely eltűnt. Hamarosan sikerült is kideríteni Balázs tartózkodási helyét: Kishegyesre utazott a menyasszonyához, Horák Máriaéhoz, akivel egy héttel később terveztek megesküdni. A gyanúsítottat nem egészen két nappal a bűncselekmény elkövetése után, hétfő reggel elfogták az említett településen, és megtalálták nála az elrabolt értékek nagy részét is. A zárdában nevelkedett menyasszony elájult, mikor megtudta, mit követett el szíve választottja. Délelőtt már egész Temesvár a bűnöző kézre kerítéséről beszélt, és este több ezer báméskodó verődött össze a vasútállomáson, hogy lássák a megbilincselte Balázs Istvánt, amint a rendőrök beérkeznek vele a városba. Végül csak fél kilenc után jöttek meg Szeged felől gyorsvonaton. A főkapitányság épülete előtt hatalmas volt a tolongás, ezért Balázst inkább az ügyészség fogházába kísérték, ahol Mikes azonnal kihallgatta. Az egykor pincérként dolgozó, legutoljára a váci fegyházban ülő gyanúsított bevallotta, hogy a rablógyilkosságnak ő az egyedüli elkövetője. Azt is elmondta, hogy lőfegyvert nem használt: miután egy karosszék lábával többször fejbe verte Löwingert, késsel szíven szúrta. Ezután vásárolt egy fekete kezításkát, majd egy szállodába sietett, ahol átpakolta a lopott ékszereket és a szintén a zálogházból eltulajdonított háromezer koronát a táskába. A tokot a hotelban hagyta, a gyilkossághoz használt kést pedig bedobta a Béga-csatornába. Arra az időközben a rendőrség tudomására jutott információra is magyarázatot adott, miért járt a rablás délelőttjén temesvári ügyvédeknel: két ismerősével ment együtt, akiktől szeretett volna földet vásárolni, „már akkor arra számítván, hogy

rablásom sikerülni fog és néhány nap múlva abban a helyzetben leszek, hogy a pénzt kifizessem nekik”.⁸⁷

Ezt követően a gyanúsítottat hosszabb orvosi megfigyelés alá helyezték, és megállapították, hogy teljesen épelméjű.⁸⁸ Két héttel az eset után kihallgattak egy tizenöt éves diákot, aki látta a gyilkosság napján a tettest hegedűtokkal a kezében kijönni a zálogházból, a szembesítéskor pedig egyértelműen felismerte Balázst.⁸⁹ Mint ahogyan minden más tanú is, többek között annak a négy szegedi zálogháznak a tulajdonosa, ahová az elkövető vasárnap betért, hogy a lopott ékszerek egy részét eladja náluk. Közben a gyanúsított változtatott a taktikáján, és a kezdeti töredelmes beismerés után mindent tagadni kezdett.⁹⁰

A temesvári esküdttörvényszék november 24-én halálra ítélte Balázs Istvánt. A döntést a vádlott nyugodtan fogadta, a beszámolók szerint egy arcizma sem rándult meg a halál szó hallatán. A védőügyvéd azonban semmisségi panaszt jelentett be az ítélet ellen, tehát az ügy felkerült a Kúriához.⁹¹ Balázs a fogság ideje alatt megírta önéletrajzát *Egy halálra ítélt naplója* címmel, amelyben tagadta a gyilkosságot: azt állította, hogy a zálogház előtt találta az ékszerekkel teli hegedűtokot.⁹² Az írás mellett idejét folyamatos olvasással töltötte a zárkájában: néhány hónap alatt kiolvasta a börtön több mint száz kötetből álló könyvtárát. Ezután a fogházfelügyelő – jobb híján – újságokat vitt be neki, de arra gondosan ügyelt, hogy a rab ne értesülhessen a róla szóló sajtóhírekről. 1912. február első felében Horák Mária is meglátogatta, aki könnyes szemmel búcsúzott volt vőlegényétől: „*Pista, én még mindig szeretlek s a siron tul is szeretni foglak!*” Az addig higgadtan viselkedő elítélt magatartása innentől kezdve megváltozott: „*nem tud nyugodtan olvasni, sokszor órák hosszáig maga elé bámul és sóhajtozik*”.⁹³

A Kúria első büntetőtanácsa 1912. február 20-án tárgyalta a fellebbezést Vavrik Béla másodelnök vezetésével. A semmisségi panaszt elutasították, így a temesvári esküdtszék döntése jogerőssé vált. A testület ekkor automatikusan kegyelmi tanácscsá alakult át, hogy felterjessze a király elé az ügyet.⁹⁴ Ez volt Balázs István utolsó esélye az életben maradásra, bár ő több kísérletet is tett önmaga megmentésére, és ebben minden bizonnyal akadtak külső segítők is. Már a temesvári esküdtszék elsőfokú ítéletét követően a rendőrség levelet kapott „Vidék János” aláírással, amelyben a nevezett illető közli: nem Balázs, hanem ő követte el a gyilkosságot, a hegedűtokot pedig a zálogház előtt hagyta. Akkor a hatóságok vizsgálatot indítottak, ám semmi bizonyítékot nem találtak a levélben közölték alátámasztására. Március 25-én, hétfőn újabb levél érkezett a temesvári vizsgálóbíróhoz: egy feljelentés, amelynek névtelen írója azt állította, hogy ő gyilkolta meg bajonettel Löwingert. Azt is közölte, hogy a katonai szurony hol található: a zálogház utolsó szobájában, a sarokállvány alsó rekeszében elrejtve. A rendőrség azonnal megjelent a helyszínen, és igencsak meglepődtek, ugyanis a jelzett helyen tényleg megtalálták a szuronyt.⁹⁵ (Tény, hogy

előbb a szakértők lőtt sebeket konstatáltak az áldozat mellkasán, ám később kiderült, hogy szúrásokról van szó, viszont a gyilkos eszköz nem került elő – mint említettük, Balázs első kihallgatásakor azt mondta, hogy egy késsel ölt, amit utána a Béga-csatornába dobott.) A bajonett véres volt, de a nyomozók megállapították, hogy a testnedv friss, csak porral szórták be, hogy régibbnek tűnjön. Láng Béla védőügyvéd ennek ellenére rögtön beadta a törvényszéknél a perújrafelvételi kérelmet.⁹⁶ A friss vér miatt azonban világos volt mindenki számára, hogy csalásról van szó, és már csak az volt a kérdés, ki próbálta meg félrevezetni a hatóságokat. Március végén egy újabb levél érkezett a rendőrséghez, amely ismét a titokzatos Vidéky Jánost nevezte meg elkövetőként.⁹⁷ Néhány nap múlva döntő fordulat következett be az ügyben: a temesvári törvényszék írásszakértői alaposan megvizsgálták az összes levelet, és megállapították, hogy mindet Balázs írta. Valószínűleg rokonai vagy ismerősei révén aztán eljuttatta őket a hatóságokhoz, így bizonyosan a véres szuronyt is ő csempésztette be a zálogházba valakivel.⁹⁸

Miután Bali Mihály hóhér előző este gyorsvonattal megérkezett Temesvárra,⁹⁹ Virág Béla törvényszéki elnök 1912. április 19-én, pénteken kihirdethette Balázs István előtt, hogy az uralkodó jóváhagyta a Kúria döntését, így másnap reggel ki fogják végezni.¹⁰⁰ A börtönőrök ezután visszakísérték a rabot az első emelet 23-as számú cellájába, ahol eddig is tartózkodott, és amelyet az ítélet kihirdetése alatt gyorsan átalakítottak siralomházzá: a közepére asztalt állítottak, rajta fehér terítővel, feszülettel és két égő gyertyával. A cellába lépve Balázs rögtön az asztalhoz ment, felvette a feszület mellett fekvő fekete, kapcsos imakönyvet, és imádkozni kezdett. A fogházfelügyelő megkérdezte tőle, van-e még valamilyen kérése. *„Az anyámat szeretném látni – felelte Balázs – más kívánságom nincs.”* Ennek teljesítése nem volt egyszerű feladat: özvegy Balázs Józsefné is napok óta őrizet alatt volt, mivel megfenyegette az ügyészt, hogy megöli, ha a fiát fel merik akasztani. Az idős asszonyt így át kellett kísérni a rendőrségi fogházból az ügyészségi fogházba. A félórás találkozás anya és fia között olyannyira megindító volt, hogy – bár személyesen nem volt jelen – Láng Béla védőügyvéd tett egy utolsó kísérletet az elítélt megmentésére, és táviratot küldött a királyhoz: *„Ő császári és királyi felsége I. Ferenc József legfelsőbb kabinetirodájának, Wien-Hofburg. Balázs István bünyügyében elhangzott a halált hozó döntés. Áll az akasztófa. Az utolsó órában járulok Felséged kegyes színe elé és mélységes alattvalói hódolattal kérem a legjobb királyt, árasztza el kegyelmének sugaraival szerencsétlen védencem halálborzalomban vergődő lelkét. A halálraitélt édesatyjának szíve a fájdalomtól megszakadt. Édesanyja elméjét elborította a bánat és keserűség. Legfelsőbb királyom! Hallgassa meg a halálraitélt védőjének alázatos kérését, fordítsa magasztos jószágát és emberszeretetét a siralomház szomorú rabja felé, állítsa meg az igazságszolgáltatás sujtó kezét és nyissa meg védencem részére a javulás útját. Felséged alázatos szolgálója, Láng Béla, Balázs István védője.”* Emellett

Székely Ferenc igazságügyminiszterhez is intézett táviratot, hogy az támogassa az uralkodóhoz intézett kérvényét.¹⁰¹ Nem érkezett azonban kedvező válasz, így Balázs István órai meg voltak számlálva. Az elítelt nyugodtan töltötte utolsó éjszakáját. Vacsorára pecsenyét, rétest és vörösborot kapott, az evés után imádkozott, meggyónt Rech Géza lelkésznek, majd éjfélkor lefeküdt aludni. Az ór reggel negyed ötkor nézett be a cellába, erre Balázs felébredt, és rögtön fel is öltözött. Öt órakor ismét bement hozzá a pap. Reggelire egy lány tojást kapott, amit jóízűen elfogyasztott egy deci bor kíséretében. Ezután újra imádkozni kezdett, és abba sem hagyta, amíg hét órakor a kivégzéshez nem szólították.¹⁰²

A temesvári fogház udvarán¹⁰³ az ítéletet Szász János törvényszéki bíró olvasta fel a láthatóan megtört, leszegett fejű Balázs Istvánnak, aki a lelkész karjaiba kapaszkodva hallgatta végig a döntést. Ezután Boross Dezső királyi ügyész Bali Mihályhoz fordult: „Hóhér! Átadom önnek az elítéltet. Teljesítse kötelességét.” Az ítéletvégrehajtó és két segédje ekkor odaléptek Balázshoz. Megfogják a karját, odavezették az akasztófa elé, majd megkötözték, és felemelték a zsámolyra. Az elítelt az ég felé emelte a tekintetét: „Jézusom, irgalmazz nekem!” A következő pillanatban a hóhér Balázs nyakába vetette a hurkot, aki még annyit tudott mondani Rech káplánnak: „Isten vele, főtisztelendő úr!” Ezután a feje lecsuklott. Bali épp a kampóba akasztotta volna a kötél végét, de a segédek túl korán kezdték kirúgni a zsámolyt az elítelt alól. Csak a létrán álló ítéletvégrehajtó figyelmeztetésére tették vissza gyorsan, amíg a hóhér a kampóba illesztette a kötelet. Ekkor kirepült a zsámoly Balázs lába alól, Bali Mihály az egyik kezével lefogta a vergődő ember száját, az állát felszorította, a másik kezével pedig a feje tetejét nyomta. A pribékek közben az elítelt lábára illesztett kötelet lefelé húzták. Balázs István arca a kötelek megfeszülésére hirtelen bíborvörösé vált, majd elkékült. Néhány másodperc múlva az egyik segéd, Hermann zsebkendőt nyújtott fel Balinak, aki letakarta az akasztott ember arcát, majd a következő percekben többször a zsebkendő alá nézett, és letörölte a kötélén kínlódó verejtékét. Négy perccel az akasztás megkezdése után az ítéletvégrehajtó lemászott a létráról, levette a kalapját, és az ügyész elé állva jelentette: „Nagyságos ügyész úr, kötelességemet teljesítettem.”¹⁰⁴

Mikor a testet nyolc óra körül levették a bitófáról, Bali Mihály már készült volna az újabb kötélvására, mint Szalma István előző évi, szegedi akasztása után, vagy mint Regula Ede miskolci, egy hónappal korábban történt kivégzését¹⁰⁵ követően. A királyi ügyész azonban elejét akarta venni a felháborító kalmárkodásnak, ezért felszólította a hóhért, hogy a kötelet adja át neki. Bali ezt felháborodva megtagadta, mondván, hogy a kötél az ő tulajdona. Az ügyész erre utasította a rendőrkapitányt, hogy akár erőszakot is alkalmazva kobozza el a kötelet Bali Mihálytól. Az ítéletvégrehajtó ekkor már engedelmeskedett, de az újságírókhoz fordulva dühösen kifakadt: „Hiszen kérem, – fejtette ki, – én ráfizetek erre a dologra! Hát hallottak

ilyet? Miért dolgozom én? Hogy jövök én ahhoz, hogy Balázs István felakasztását én fizessem? Kérem, tessék csak utánaszámítani. Hatvan korona egy pribék, mert a másik sógorom, annak nem fizetek semmit. De a Gold, az kap hatvan koronát, harminc korona a vas, ez kilencven, azután kérem a kötelet is én vettem, milyen jogon veszi el tőlem az ügyész úr? Majd megmutatom én, hogy visszaadja és ha nem kapok igazságot, akasszon aki akar!” Az ügyész biztosította a hóhért, hogy el fogják neki küldeni a köteleket.¹⁰⁶

Balázs István testét egyszerű, barnára festett fakoporsóba fektették, amely még jó ideig ott volt az udvaron, mivel a rendőrségnek nem kis erőfeszítésébe került, hogy a fogház előtt fenntartsa a rendet. Az összeverődött tömeg ugyanis – ha már nem vehetett részt a kivégzésen – legalább a koporsót akarta látni. Ráadásul egy drámai közjáték is lejátszódott: Balázs édesanyját két detektív ismét áthozta bérkocsin a rendőrségi fogházból, hogy még egyszer láthassa a fiát – immáron holtan. Az özvegyasszony „vérfagyasztó jajkiáltással rogyott a koporsóra és velőtrázóan sikongott”. Csak Rech Géza lelkész imája térítette némileg magához, mikor az beszentelte a koporsót. A holttestet végül még a délelőtt folyamán a belvárosi temetőbe vitték, és elföldelték.¹⁰⁷

14. kép: A Szeged és Vidéke tudósításának részlete Balázs István kivégzéséről (Szeged és Vidéke, XI. évf. [1912] 92. sz. 6.)

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban igyekeztünk a teljesség igényével feltérképezni azokat a súlyos bűncselekményeket, amelyek az 1867-es kiegyezés, illetve az első világháború kitörése között történtek a tágabb értelemben vett Délvidéken, és amelyek végrehajtott halálos ítélettel zárultak. A tárgyalt eseteknél jóval több emberölés történt a régióban, azonban a legsúlyosabb büntetés kiszabásának lehetőségeit éppen ebben az időszakban korlátozták nagymértékben, így az elsőfokú bíróságok sokszor eleve nem hoztak ilyen döntést, ha pedig igen, akkor sokszor a Kúria enyhítette a halálos ítéletet, illetve az uralkodó is nemegyszer gyakorolt kegyelmet. Munkánk elsődleges primer forrásait a korabeli sajtótermékek jelentették, így számolnunk kellett a hírlapok nagyfokú következetlenségével és felületességével, ami a nevet, a résztvevők életkorát, az események leírását stb. illeti. Bízunk benne, hogy kutatásunk a halálbüntetés végrehajtásának, illetve az ehhez vezető bűncselekményeknek a taglalásán keresztül némi bepillantást engedett a dualizmus kori délvidéki régió társadalmi viszonyaiba, illetve mindennapi életébe is.

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klasztere támogatta. A szerző a „Halálbüntetés a dualista Magyarországon – a korabeli sajtó tükrében” kutatócsoport tagja.

The research was supported by the Humanities and Social Sciences Cluster of the Centre of Excellence for Interdisciplinary Research, Development and Innovation of the University of Szeged. The author is a member of „The death penalty in dualist Hungary – in the light of the contemporary press” research group.

JEGYZETEK

- 1 Kiszémet Judit: *A halálbüntetés története Magyarországon*. Magyar Rendészet, XV. évf. (2015) 6. sz. 103–116. 103–104.
- 2 Kabódi Csaba – Lőrincz József – Mezey Barna: *Büntetéstan alapfogalmak*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. (a továbbiakban: Kabódi–Lőrincz–Mezey, 2005) 65.
- 3 Szemere Bertalan: *A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről*. Magyar Tudós Társaság, Buda, 1841. 164–166.
- 4 Kabódi–Lőrincz–Mezey, 2005. 67–69.
- 5 A tágabb értelmezésünket a Trianon előtti, sok évszázadig fennálló viszonyok indokolják: 1920 előtt a Dél-Alföld és a Bánság nyugati része, vagyis a ma Magyarországhoz, Romániához, illetve Szerbiához tartozó terület szerves egységet alkotott mind gazdasági, mind társadalmi és kulturális szempontból.
- 6 Ellenőr, X. évf. (1878) 193. sz. 3.
- 7 Hölgyek Lapja, II. évf. (1878) 16. sz. 11.
- 8 Székesfehérvár és Vidéke, VI. évf. (1878) 32. sz. 3.
- 9 Kiszémet Judit: *A halálbüntetés története Magyarországon*. Magyar Rendészet, XV. évf. (2015) 6. sz. 103–116. (a továbbiakban: Kiszémet, 2015.) 110.
- 10 Egyetértés, XII. évf. (1878) 108. sz. 2.
- 11 Uo.
- 12 Lényege: az ítéletvégrehajtó a bitóhoz támasztott létrán állva kötelet hurkol az illető nyakára, amelynek végét beakasztja az egyenes bitófa tetején lévő vastag szögbe vagy kampóba. Ekkor a segédei eltolják a zsámolyt, és elkezdik húzni a korábban az elítélt bokájára hurkolt másik kötelet. A test így hirtelen megnyúlik, kifeszül, a hóhér pedig a létráról megragadja a kötélén függő ember fejét, és egy gyors mozdulattal kitéri a nyakát. A szív még sok esetben percekig dobog, azonban az elítélt ebből már mit sem érez, hiszen a nyakcsigolya eltörésével azonnali eszméletvesztés következik be. A legtöbbször az egész mozdulatsor – a zsámoly kitolásától a tudatvesztés beálltáig – néhány másodpercig tartott csupán. Bővebben lásd: Vajna Károly: *Hazai régi büntetések*. II. kötet, Budapest, 1907. 185–189.
- 13 Pesti Napló, XXIX. évf. (1878) 95. sz. 3.
- 14 Ellenőr, X. évf. (1878) 193. sz. 3.
- 15 Vásárhely és Vidéke, VII. évf. (1889) 20. sz. 3.
- 16 A római katolikus egyház keresztelési anyakönyvei, Csanytelek, 1859. év, 148. sz. bejegyzés (forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-XLT1-1?cat=442561>, letöltés: 2024. január 10.)
- 17 Ellenzék, X. évf. (1889) 189. sz. 3.
- 18 Budapesti Hirlap, IX. évf. (1889) 221. sz. 9.
- 19 Nemzet, VIII. évf. (1889) 218. sz. 3.
- 20 Pesti Hirlap, XI. évf. (1889) 221. sz. 11–12.
- 21 Ellenzék, X. évf. (1889) 188. sz. 2. Megjegyzendő, hogy a bűncselekmények elkövetése után a hatóságok házkutatást tartottak Gyömbéréknél, amelynek eredményeképpen megtaláltak több, a rablógyilkosságok helyszínéről eltulajdonított tárgyat, valamint a szentesi tiszai ártéri híd pénzsedőjének, Batik Mihálynak a házából betörés elkövetésével ellopott holmikat is. A csendőrség ennek következtében a gyilkos várandós feleségét is letartóztatta, és átadta a szentesi királyi járásbírósnak. (Mindszent-Szegvár és vidéke, 1. évf. [1889] 8. sz. 3.)
- 22 Lásd például: <https://www.szegvaronline.hu/2021/04/17/elfogtak-es-felakasztottak-gyomber-pal-gazembert/> (letöltés: 2023. december 20.)
- 23 A korabeli sajtótudósítások hetvenhat esztendősként említik az áldozatot, azonban minden bizonnyal hitelesebb a hivatalos halotti anyakönyv – lásd a római katolikus egyház halotti anyakönyvei, Csongrád, 1888. év, 99. sz. bejegyzés (forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSR9-H7SW-S?i=509&cat=442569>, letöltés: 2023. november 19.)

- 24 A római katolikus egyház halotti anyakönyvei, Csongrád, 1888. év, 428. sz. bejegyzés (forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSR9-H79T-Y?i=542&cat=442569>, letöltés: 2023. november 19.)
- 25 Budapesti Hírlap, IX. évf. (1889) 221. sz. 9.
- 26 Uo.
- 27 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Szentes, IV.B.434.c – Csongrád vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye – Az evangélikus egyházközségek anyakönyveinek másodpéldányai, Szentes, 1888. év, 2. sz. bejegyzés
- 28 Szentesi Lap, XVIII. évf. (1888) 10. sz. 5.
- 29 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Szentes, V.B.183. – Szentes város rendőrkapitányának iratai (1849) 1872–1920, 105. k. (az 1888. év mutatókönyve)
- 30 A római katolikus egyház halotti anyakönyvei, Kistelek, 1888. év, 310. és 311. sz. bejegyzés (forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C3MJ-K999-M?i=324&cat=239611>, letöltés: 2023. november 21.)
- 31 Ellenzék, X. évf. (1889) 188. sz. 2.; Szentesi Lap, XIX. évf. (1889) 94. sz. 2.
- 32 A korabeli lapok itt is tévesen közlik az életkort, negyvenévesnek említve az asszonyt. Az egyházi anyakönyvi bejegyzés valószínűleg itt is megbízhatóbb információt közöl, lásd a római katolikus egyház halotti anyakönyvei, Szentes, 1888. év, 302. sz. bejegyzés (forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS1S-29RQ-J?i=425&cat=3540>, letöltés: 2024. január 5.)
- 33 Szentesi Lap, XVIII. évf. (1888) 83. sz. 3.
- 34 Uo.
- 35 Lásd például: Pesti Hírlap, XI. évf. (1889) 221. sz. 12.; Ellenzék, X. évf. (1889) 188. sz. 2.
- 36 A római katolikus egyház házassági anyakönyvei, Mindszent, 1888. év, 119. sz. bejegyzés (forrás: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSYD-H345-R?i=381&cat=444088>, letöltés: 2024. január 15.)
- 37 Szentesi Lap, XIX. évf. (1889) 94. sz. 2.
- 38 Szentesi Lap, XIX. évf. (1889) 94. sz. 3.
- 39 A Vásárhely és Vidéke 1889. május 16-án megjelent számának (VII. évf. 20. sz.) harmadik oldalán megjelent tudósítás szerint az asszony „a *baltacsapások következtében agyzúzódást szenvedett és megőrült*”. Ez minden bizonnyal túlzás, hiszen Fazekasné később tanúskodott a bíróságon (lásd a Szentesi Lap idézett cikkét az előző, illetve soron következő jegyzetben).
- 40 Szentesi Lap, XIX. évf. (1889) 94. sz. 4.
- 41 „*Megsajnáltam, oszt’ meg azt gondoltam, hogy ha megkegyelmezek neki, ezért tán majd nekem is megkegyelmeznék...*” (Szentesi Lap, XIX. évf. [1889] 94. sz. 2.)
- 42 Budapesti Hírlap, IX. évf. (1889) 222. sz. 7.
- 43 Szentesi Lap, XIX. évf. (1889) 94. sz. 4.
- 44 Budapesti Hírlap, IX. évf. (1889) 222. sz. 7. Érdekességgéppen megjegyzendő – mint arról az említett lapszám is beszámol –, hogy dr. Rósa Kálmánnak ez volt az utolsó tárgyalása a dél-alföldi városban, mert kísérető bírónak felrendelték Budapestre, a királyi táblához. A szegedi ügyvédi kamara ebből az alkalomból egy búcsúlakomát rendezett a törvényszéki bíró tiszteletére a Tisza Szállóban.
- 45 Budapesti Hírlap, IX. évf. (1889) 222. sz. 7.
- 46 Szentesi Lap, XIX. évf. (1889) 94. sz. 2.
- 47 Ellenzék, X. évf. (1889) 189. sz. 3.
- 48 Nemzet, VIII. évf. (1889) 218. sz. 3.
- 49 Budapesti Hírlap, IX. évf. (1889) 222. sz. 7.
- 50 Pesti Napló, XI. évf. (1889) 277. sz. 3.
- 51 Szegedi Napló, XIII. évf. (1890) 83. sz. 7.

- 52 Tolnamegyei Közlöny, XVIII. évf. (1890) 13. sz. 2–3.
- 53 Kisnémet, 2015. 110.
- 54 Szegedi Napló, XIII. évf. (1890) 85. sz. 4.
- 55 Pesti Hirlap, XII. évf. (1890) 90. sz. 11.
- 56 Fővárosi Lapok, XXVII. évf. (1890) 91. sz. 6.
- 57 Pesti Hirlap, XII. évf. (1890) 91. sz. 10.
- 58 Szegedi Napló, XIII. évf. (1890) 309. sz. 5.
- 59 Bálint Sándor: *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. Harmadik rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1978/79-2., Szeged, 1980. 543.
- 60 Délmagyarország, II. évf. (1911) 55. sz. 5.; Szegedi Napló, XXXIV. évf. (1911) 190. sz. 3.
- 61 A Délmagyarország cikke következetesen – és tévesen – „Inhos” alakban említi, lásd: Délmagyarország, II. évf. (1911) 55. sz. 5.
- 62 A fotót közli: Herczeg Sándor: *Gyilkosság karácsonykor. Makói rémtettek nyomában*. A szerző magánkiadása, Hódmezővásárhely, 2021. (a továbbiakban: Herczeg, 2021.) 40. (Ezúton is köszönöm Herczeg Sándornak a kutatásomhoz nyújtott hasznos tanácsait, illetve önzetlen segítségét.)
- 63 Szegedi Napló, XXXIV. évf. (1911) 190. sz. 3–4.
- 64 Herczeg, 2021. 37.
- 65 Délmagyarország, II. évf. (1911) 55. sz. 5.
- 66 Herczeg, 2021. 39.
- 67 Szegedi Napló, XXXIV. évf. (1911) 190. sz. 4.
- 68 Herczeg, 2021. 40–41.
- 69 Friss Ujság, XVI. évf. (1911) 191. sz. 2.
- 70 Pesti Napló, LXII. évf. (1911) 189. sz. 13.
- 71 Pesti Hirlap, XXXIII. évf. (1911) 189. sz. 10.
- 72 Friss Ujság, XVI. évf. (1911) 191. sz. 2.
- 73 Tolnai Világlapja, XI. évf. (1911) 34. sz. 16.
- 74 Uo. (A Pesti Hirlap tudósítója szerint ugyanez a szám eggyel kevesebb, lásd a XXXIII. évf. 189. sz. 10. oldalát.)
- 75 Pesti Hirlap, XXXIII. évf. (1911) 189. sz. 9.
- 76 Friss Ujság, XVI. évf. (1911) 191. sz. 3.
- 77 Ezúton is szeretném megköszönni a makói József Attila Múzeum történész-muzeológusának, Forgó Géának, hogy a korabeli helyi lapok példányait rendelkezésemre bocsátotta.
- 78 Délmagyarország, II. évf. (1911) 183. sz. 3.
- 79 Az egyik legrészletesebb tudósítás a Pesti Hirlapé, amely azonban biztosan téved, mikor azt írja, hogy Szalma halála gyors volt, mivel Bali Mihály gyorsan eltörte a nyakát (lásd: Pesti Hirlap, XXXIII. évf. [1911] 190. sz. 8.). A későbbi boncolás ezt egyértelműen cáfolja.
- 80 Uo.
- 81 Délmagyarország, II. évf. (1911) 183. sz. 3–4.
- 82 Délmagyarország, II. évf. (1911) 183. sz. 4.
- 83 Szamos, XLIII. évf. (1911) 186. sz. 3.
- 84 Friss Ujság, XVI. évf. (1911) 195. sz. 3.
- 85 Pesti Napló, LXII. évf. (1911) 191. sz. 7.

- 86 Az Ujság, IX. évf. (1911) 138. sz. 12–13. A Pesti Napló még kegyetlenebbül írja le a gyilkosságot, miszerint Löwingert nem csak fejen ütötték, illetve lelőtték, hanem késsel többször torkon is szúrták, aminek eredményeképpen kis híján lefejezték az áldozatot (Pesti Napló, LXII. évf. [1911] 137. sz. 10.). Ez minden bizonnyal túlzás, hiszen Az Ujság idézett tudósítása megszólaltatta a boncolást végző orvost is, aki ilyen jellegű sérülésekről nem számolt be.
- 87 Az Ujság, IX. évf. (1911) 138. sz. 13–15.; Délmagyarország, II. évf. (1911) 135. sz. 10.
- 88 Budapest, XXXV. évf. (1911) 236. sz. 13.
- 89 Délmagyarország, II. évf. (1911) 144. sz. 10.
- 90 Délmagyarország, II. évf. (1911) 147. sz. 4.
- 91 Dunántúl, I. évf. (1911) 196. sz. 5.
- 92 Friss Ujság, XVI. évf. (1911) 311. sz. 4.
- 93 Délmagyarország, III. évf. (1912) 44. sz. 5.
- 94 Pécsi Napló, XXI. évf. (1912) 42. sz. 6.; Budapesti Hirlap, XXXII. évf. (1912) 44. sz. 15.
- 95 Népszava, XL. évf. (1912) 73. sz. 8.; Világ, III. évf. (1912) 74. sz. 16.; Pesti Hirlap, XXXIV. évf. (1912) 75. sz. 20.
- 96 Hódmezővásárhely, XLII. évf. (1912) 76. sz. 2.
- 97 Budapesti Hirlap, XXXII. évf. (1912) 78. sz. 15.
- 98 Friss Ujság, XVII. évf. (1912) 86. sz. 5.
- 99 Pesti Hirlap, XXXIV. évf. (1912) 94. sz. 22.
- 100 Északkelet, IV. évf. (1912) 89. sz. 4.
- 101 Friss Ujság, XVII. évf. (1912) 95. sz. 2–3.
- 102 Friss Ujság, XVII. évf. (1912) 96. sz. 1.
- 103 Húsz évvel korábban, 1892. január 14-én már láttak akasztást az épület falai, amikor egy Joanovits Antal nevű gyilkost küldött át a másvilágra Kozarek Ferenc állami ítéletvégrehajtó. Az eset meglepően kis sajtóvisszhangot kapott országos szinten (lásd pl.: Budapesti Hirlap, XII. évf. [1892] 14. sz. 7.; Budapest, XVI. évf. [1892] 16. sz. 5.; Pesti Hirlap, XXXIV. évf. [1912] 94. sz. 22.), így az ügy részleteinek felderítése további kutatásokat igényel.
- 104 Pesti Napló, LXIII. évf. (1912) 96. sz. 7.
- 105 Ellenzék, XI. évf. (1912) 31. sz. 4.; Világ, III. évf. (1912) 63. sz. 7–8.
- 106 Pesti Napló, LXIII. évf. (1912) 96. sz. 8.
- 107 Uo.

**DÉLVIDÉKI, ERDÉLYI SAJTÓTERMÉKEK SAJTÓPEREI
ÉS SZUBVENCIONÁLÁSA (1867–1875)**

TAMÁS ÁGNES

ABSTRACT

After the Austro-Hungarian Compromise, the Hungarian government took over press affairs, the press department was established at the Prime Minister's Office, and the juries were set up. The press department considered it an important task to promote the new regime and to curb agitation against the state, certain leaders or offices. To this end, both supportive and retaliatory tools were used. In my study, I examine the forms of the supportive and retaliatory tools in the Vojvodina and in Transylvania in the first years after the Compromise, i.e. before the consolidation of the regime. The study is primarily based on archival sources.

First, I deal with the press lawsuits launched or planned against the newspaper Zastava (published in Novi Sad), then I present cases of press subsidies in Transylvania and the Vojvodina, discussing the financial conditions of subsidised newspapers, the reasons for and methods of subsidisation. I conclude by assessing the effectiveness of the press department's activities in the region.

BEVEZETÉS

Az osztrák–magyar kiegyezést követően a magyar kormányzat hatáskörébe kerültek a sajtóügyek, a miniszterelnökségen megalakult a sajtóosztály, felállították az esküdtszékeket. Az új berendezkedés népszerűsítését és az állam, egyes vezetők vagy hivatalok elleni agitáció megfékezését a sajtóirányítás fontos feladatának tekintette. Ehhez támogató és megtorló eszközöket egyaránt bevetettek. Tanulmányomban ennek délvidéki és erdélyi megjelenési formáit vizsgálom a kiegyezést követő első években, a rendszer megszilárdulása előtti időszakban.

A töredékes belügyminisztériumi és a megsemmisült igazságügyminisztériumi iratok következtében e témában a miniszterelnökség aktáiból tud tájékozódni az utókor kutatója, ám ezek sem maradtak fenn hiánytalanul. A sajtóperek tekintetében is adnak támpontot a miniszterelnökség anyagai olyan estekben, amikor megőrződött a sajtóperindításra vonatkozó irat. A perekről, a bíróságon elhangzottakról leginkább a sajtótudósítások segítségével juthatunk információkhoz.

A ZASTAVA A KORMÁNYZAT CÉLKERESZTJÉBEN

Elsősorban a miniszterelnökség sajtóosztálya tartotta mozgásban a sajtótámogatók és a sajtóperindítások gépezetét. A magyarországi szerbek és románok sajtótermékei közül több rendszeresen a miniszterelnökség és a vádhatóság látókörébe került, azonban ezeknek a lapoknak a jelentős része a vizsgált időszakban még Pesten jelent meg (*Gur'a Satului, Federațiunea, Albina* – ez utóbbi ráadásul egyes időszakokban Bécsben), így nem képezik a jelen elemzés tárgyát. A Svetozar Miletić újvidéki polgármester és országgyűlési képviselő által szerkesztett *Zastava* című, szerb nyelvű politikai napilap volt az, amely 1867-től a Délvidéken látott napvilágot, s a kormányzatnak az ellene való fellépés komoly fejtörést okozott. Az újságot többször fogták perbe és született elmarasztaló ítélet vele szemben, azonban nemegyszer a tervezett sajtóper nem indult meg ellene. Ennek oka egyes esetekben a közvádoló óvatosabb magatartása volt: nem kívánt olyan sajtóperbe bonyolódni, amelyet előre láthatólag elveszít. Máskor hivatali mulasztás miatt nem kezdődött meg az eljárás: a sajtóper megindítása előtt a közvádlonak a minisztertanácstól (miniszterelnöktől) meghatalmazást kellett kapnia. A cikkeket kifogásolhatta a közvádoló is, de a gyakorlat azt mutatja, hogy ezekre általában a miniszterelnökség hívta fel a figyelmét. Előfordult, hogy olyan sokat késlekedtek a meghatalmazás kiállításával, hogy az ügy elévült.¹

Országgyűlési képviselők esetében ráadásul a mentelmi jog okozta bonyodalmakkal is számolni kellett. Az esküdtszéki tárgyalások nem feltétlenül elítéléssel végződtek, ami szintén óvatossá tette a közvádolt.

Ennek ellenére több alkalommal került a *Zastava* egy-egy cikkírója a vádlottak padjára, első esetben maga Miletić, aki a szerb érdekek védelmezőjeként lépett fel akkor, amikor 1869-ben a horvát bánt bírálta azért, mert a cirillbetűs írásmód miatt nem tárgyaltak egy kérelmet Horvátországban, s a latinbetűs írásmódot nyilvánították hivatalosan használandónak. Ezt a *Zastava* zsarnoki eljárásnak titulálta, s nem feledkezett meg arról sem, hogy az új politikai rendszerről nyilvánítson véleményt: a kiegyezés ellen emelt szót, a rendszert zsarnokinak nevezte, amely üldözi mindazt, ami szerb, elfojtja nemzeti törekvéseiket. A pesti esküdtek sajtóvétséget láttak a cikkben, s a szakbíróság egyévi fogházra és 500 Ft bírságra ítélte Miletićet 1870 augusztusában a sajtótörvény 6. és 9. paragrafusa alapján.² A 6. § alapján súlyos büntetésre számíthatott a szerző: akár négy év fogházra és 2000 Ft-os pénzbírságra.

Egy évvel később, 1870-ben hasonló húrokat pendítve, de már nem Horvátország vonatkozásában a nemzetiségi jogok korlátozását kárhóztatta a *Zastavában* Gyogyevics Milán (Milan Đorđević), valamint a kiegyezés rendszere ellen is agitált („Austro-Hungaria és a szlávok”, 1870. április 1.). A vád szerint az állami egység, a közbéke és csend ellen izgatott a lap, de ezt 1871-ben, amikor tárgyalták, az esküdtek nem látták bizonyítottnak, és a szerzőt felmentették, pedig Ausztriáról és a nemzetiségi elnyomásról kritikát fogalmazott meg.³ A cikk tartalmát ismertette a bíróságon a közvádoló, kiemelve a következőket: „Ausztria nem lehet a szabadság védőfala az éjszakai despotismusa ellen mert belsejében nincs szabadság; Ausztria nem tarthatja fenn a nyugoti míveltséggel való közlekedést, mivel intézményeivel népei s nemzetiségeinek szabad fejlődését akadályozza. [...] Ausztria most nem nevezetik Ausztriának, hanem Austro-Hungáriának; – ez azóta van, mióta a magyarok és németek a többi ausztriai népek feletti uralmat megosztották. A nagy Magyarország pusztáinak fiai a germán fajjal szövetkeztek egy célra, hogy a szláv faj fejlődését kizárják, ebben találva üdvöt saját érdekeikre.”⁴ A sajtótörvény 9. paragrafusa alapján a maximális büntetés kétévi fogház és 1000 Ft büntetés lehetett volna.

A kiegyezés vagy Ausztria bírálatánál súlyosabbnak ítélte már az 1870-es években az esküdtszék, amikor egy szöveg a magyar kormányt vagy nemzetet sértette, bírálta. Az Ausztriát ért sajtótámadásnál mellbevágóbb lehetett, amikor 1871-ben Andrassy Gyula grófot és kormányát vádolta azzal a lap, hogy Obrenović Mihály szerb fejedelem meggyilkolásában (1868) része volt, azaz mind Andrassyt, mind pedig a kabinetet rágalmozta. A leírtakért Popović Istvánnak (Sztevan Popović), aki ekkor a *Zastavát* szerkesztette, s elismerte szerzőségét, másfél évi fogházat és 500 Ft pénzbírságot szabott ki büntetésül a szakbíróság 1872-ben a sajtótörvény 10. §-a alapján (a maximális büntetés két év és 1000 Ft).⁵ Ez volt a legsúlyosabb büntetési tétel, amelyet *Zastava*-munkatárs kapott ebben az időszakban. A hivatalos lap, a *Budapesti Közlöny* tudósított az esküdtszéki tárgyalásról, s ennek szövegéből ismerjük Kozma Sándor ügyész összegzésében az inkriminált cikk tartalmát és

a vádat: „mivel Mihály fejedelem készülleteket tön Törökországnak hadat izenni, Magyarországnak és Ausztriának pedig oly háboru, mely ujabbi közjogi állásának megszilárdulása előtt ütött volna ki, és a keleti kérdés megoldását vonta volna maga után, nem csak érdekében nem volt, de ezen keleti háborut minden áron, legyen bár az az állítólagos barátok föláldozásával is, meghiusítani érdekében feküdt, czikkirő tisztán érthetőleg oda utal, hogy a magyar kormány Mihály fejedelem szomoru sorsának előidézésében lélektani okoskodások alapján gyanusnak mondható.”⁶

1874 januárjában megjelentetett cikke miatt Petrovics Györgyöt (Georgije Petrović) 1874 augusztusában szintén bűnösnek mondták ki a sajtótörvény 9. §-a alapján (nyolchavi fogság, 300 Ft), mivel szidalmazta a magyar nemzetet, államot és az országgyűlést.⁷ A cikk („A magyar alkotmányosság”, 2. sz.) fordításából kitűnik, hogy az a magyarokat és alkotmányukat jellemzi a következőkkel: „mongolizmus”, „barbárság”, „vadállatias”.⁸ A szöveg a pancsovai választás kapcsán született, amelynek során az írás szerint a „magyarság teljes ázsiai, vadállatias vadságában mutatta be magát. Ezután a cikk a külföld előtt denuncálja a magyarok embertelenségét, és ellentétbe állítja a szerb öntudatosság győzelmét a magyar alkotmányosság gyalázatával. Ezután így folytatja: »A budapesti kormányzat e napon népünk előtt nagyobb erőszakoskodónak mutatta magát, mint maga a Bach-kormányzat, mert ez utóbbi csak physikai volt, amazé pedig erkölcsi is.« Végül a cikk a magyar országgyűlési pártokról szólván, azokat csapatoknak nevezi, és a szerbekben gyűlöletet szít a magyar országgyűlés ellen, és nem irtózik azon lázítást kifejezni, hogy a nemzetiségek tényleg az alkotmányon és törvényen kívül helyeztek.”⁹ Érzékenyen érinthette a kortársakat, hogy az egyébként is a sajtóban gyakorta tematizált választási visszaélések, erőszak ilyen kontextusban is megjelent. Noha a kiegyezés rendszere nem a legszélesebb társadalmi bázison nyugodott, a Bach-korszak negatív megítélésében széles körű egyetértés figyelhető meg, ezért merész – és a *Zastavában* többször felbukkanó – eljárás ehhez hasonlítani a magyar kormányt. Láthatjuk, hogy ha a kiegyezés, a magyar kabinet vagy nemzet ellen emeltek szót a szerzők oly módon, hogy a vádhatóság megfelelő fogódzót talált, a vád részéről sikeres sajtóper indult.

1870-ből ismerünk viszont két olyan esetet, amikor a *Zastava* elkerülte a vádemelést. „A magyar kormány és az alkotmányosság” (az 1869. évi 36. számban, 1869. április 4.) című cikk miatt késlekedésre kényszerült a közzéadó – ami egyben mutatja a nemzetiségi mozgalmak sajtópereivel kapcsolatos egyik problémát, lassító tényezőt: a fordítást érthetetlennek minősítette, ezért az igazságügyminisztérium haladéktalanul új fordítást kért, mert az „állam érdeke [...] sürgetőleg követeli, hogy a közzéadó felperessége alatt indított sajtó perek mielőbb letárgyaltassanak.” A cikk szerint a nemzetiségi csoportok sorsa Magyarországon rosszabb, mint 1848–1849-ben, a Bach-rendszerben vagy a Schmerling-féle provizórium idején volt. Az ügyben Miletićet nem ítélték el, még hozzá azért, mert az ügye elévült: a mentelmi

bizottság a képviselő kiadatását csak tíz hónap elteltével tűzte napirendre – a csúszás okát nem ismerjük –, így hiába döntöttek a bíróságnak való kiadás mellett, a semmisítőszék megszüntette az eljárást, ami a képviselőház felelősségére is rámutat, de jelzi azt is, hogy a közzéadó is mulasztott: nem sürgette az eset elintézését.¹⁰ Az 1870. év végén pedig a lap visszavonta a 135. számban közölt állításait a 137. számában azzal az indokkal, hogy azok „tévedésből jutottak sajtó alá”.¹¹ A cikk a magyarokról sorolt fel sztereotip megállapításokat: „mongol faj”-nak nevezi, barbárnak, betyárnak tartja őket, akik a „pusztán s a csárdákban” élnek, ölnek, rabolnak, egy ázsiai, műveletlen nép. Felszólít arra is, hogy „meg kell bosszulnunk magunkat a magyarokon!”, akik „elzárják a legdicsőbb férfiainkat”. A szerző e ponton a sajtóvétség miatt váci fogházbüntetését töltő Mileticre utalhat, s rögzíti, hogy a szerbek várnak a bosszú megfelelő idejére.¹² A fent bemutatott ítéletekből kiindulva a magyarság negatív módon való feltüntetése feltehetően – a közzéadó szemszögéből – sikeres sajtópert vont volna maga után.

Számos alkalommal nem talált a közzéadó olyan szövegrészt a számára áttett cikkekben, amelyek alapján sajtópert indíthatott volna, de érdemes ezek érvrendszerét is áttekinteni. A legkomolyabb vádak egyikét, a felségsértést nem látta a közzéadó, Ráth Károly bizonyítottnak, így az 1848. évi 18. cikk 7. paragrafusa alapján nem indult a lap ellen sajtóper.¹³ A *Zastava* következő mondata mögött vélték felségsértést felfedezni: „Talán legközelebb ütni fog az óra, midőn nemzetünk is felszabadul a járom alól, mert elég soká is volt már az uralkodó családok rabja, melyek velünk nem bántak emberileg, hanem a legnagyobb önelégültséggel és önkénnyel zsarnokskodtak felettünk, szüntelen üldöztek, fosztogattak, becstelenítettek, anyagilag és erkölcsileg tiporrtak, ők szóval mindenünket elvevék, mit elvehetének.”¹⁴

Később egy Oroszországról szóló cikkben nem lelt fel a vádhatóság perindításhoz megfelelő részeket (1870. november 20., 134. sz.), hiába irányította rá a figyelmét a miniszterelnökség.¹⁵

Nincs nyoma annak, hogy egy 1871 áprilisában („Határozványok a katonai végvidékről” 69. sz.) megjelent cikk miatt végül indult volna sajtóper, annak ellenére, hogy a királyi ügyek aligazgatója ezt javasolta: „a magyar nemzetet s annak kormányát hamis ráfogásokkal támadják meg; a szerb s más nyelvű lakosokat a magyar nemzet s annak kormánya ellen megvetésre, gyűlöletre s a közbéke és rend megzavarására izgatják, – de sőt a nemzetet egy újabb polgárháború eshetőségével s megsemmítéssel fenyegetik, – mely támadások és fenyegetések az 1848: 18. tcz. 9ik §-a. alá tartozó vétség tényálladékát képezik. Ez okból – tekintve főleg a délszlávi izgatók naponkint merészebb hangon irt lázító s fenyegető cikkeit, – nézetem az, hogy a taglalt cikk miatt a sajtóügyi védeljárás megindítandó.”¹⁶

Máskor azért nem indult meg az eljárás, mert Kozma közzéadó szerint inkább a *Pester Lloyd* című német nyelvű, fővárosi lap ellen szólt a rágalmozás.¹⁷ Néhány

héttel később a *Zastava* 1872. évi 81. számában megjelentek kapcsán Kozma ugyan előkészítette a meghatalmazás tervezetét, de a perindítást a következő indoklással a miniszterelnök döntésére bízta: „Nagyméltóságod bölcs meggyőződésére kell bíznom, ha vajjon a kormány becsülete ellen intézett tervszerű nagyobb merényletekkel szemben, célszerű volna-e még ezen hitvány megtámadásokra is visszatérni.”¹⁸ Az ügy folytatásáról csak annyit tudunk, hogy a miniszterelnökség hivatalnoka megtalálta hónapokkal később az iratot, s konstataálta, hogy a meghatalmazás még nem készült el.¹⁹ Elképzelhető, hogy ez az ügy is elévült.

További lapszámokkal is bombázták a főügyészt, aki azonban az 1872. évi 51. (április 30.: „Jelentősége a kir. utazásnak”), 73. (június 23.: „Andrássy kültervei”) és 77. (július 2.: „Jedinstvónak kitiltása”) számokban szintén nem talált olyan részt, amely pert vonhatott volna maga után.²⁰ Panasza merült fel az 1872. évi 120. szám ellen is, de főügyész szerint „abban a kormány intézkedés elleni állítólagos felhívás oly csekély mértékben domborodik ki, miszerint a sajtóvétség jellegét az 1848: 18. tcz. 6§. értelmében magára nem ölti.”²¹ A vád gyenge lábakon állt, s Kozma véleménye szerint a felmentés következményei a hatóságok működésére károsak, így nem javasolta a sajtóper megindítását.²² Míg korábban nem ismerünk ilyen konfliktusra utaló iratot, ekkor megfigyelhetjük, hogy a miniszterelnökség nem osztotta Kozma nézetét: „egyáltalán nem ismerhetem el a Méltóságod által fenebbi javaslata támogatására felhozott azon érv nyomatékát, mely szerint azon esetre, ha nincs kilátás arra, hogy az esküdszék elmarasztaló határozatot hozzon, tanácsosabb a sajtóper megindításától elállani, sőt inkább azt hiszem, hogy még ezen esetben is kötelessége a kormánynak a sajtó terén ellene alaptalanul intézett támadásokat, vagy a haza érdekeire nézve káros hatású izgatásokat egész következetességgel üldözni”, mert ha az esküdtek nem is ítélik el a cikk szerzőjét, a közvélemény „józan gondolkodásu” többségének „sajtó ítéletét el nem kerülhetik”. A „nemzetiségi jogtalan igények táplálására irányzott hirlapi izgatások elleni fellépésre különösen alkalmasnak” véli az időt a miniszterelnökség 1873 januárjában, mivel véleményük szerint a nemzetiségi többsége is elítéli ezeket, így melegen ajánlják az ezek „elleni erélyes eljárást”. Mivel e cikk megjelenését követően már sok idő telt el, a perindításról végül ezzel az indokkal lemondott a miniszterelnök.²³ Az új keletű nézetkülönbség oka lehetett az is, hogy Szláv József került a miniszterelnöki székbe, s ő ezen ügyekhez másként viszonyult, mint elődei.²⁴

Ugyanabból a gyűjtőaktából értesülünk arról, hogy nem következett be vádemelés „A királyi utazás” (1872. május 3. 52. sz.) és a „Lónyay és a zágrábi országgyűlés” (június 14. 69. sz.) című cikkek miatt sem. A per alapja rágalom lett volna: „a magyar kormányról az állítatik, hogy a szerb nemzet életét megmérgezte, midőn hitszegést lobbant a *Zasztava* a magyar kormány szemére”. Kozma fejtegetését azonban a következőképpen folytatta, s ismét nem javasolta a sajtóper megindítását:

„Jogi szempontból a sajtó eljárás megindítását teljesen igazolva látom, de nem hallgathatom el, hogy ezuttal a politikai indokok épen az ellenkező elhatározást helyezik előtérbe.” Megjegyzi, hogy noha még nem évültek el az esetek, mégis hosszú idő telt el a cikkek megjelenése óta, a bennük tárgyalt témák lekerültek a napirendről, meghaladottá váltak (Ferenc József vidéki utazása és a horvát sabor belső pártharcai). Nem tartja tanácsosnak, hogy „egy sajtóper által” ezeket bolygassák.²⁵ Később is kifejti Kozma, hogy megváltoztak a politikai viszonyok, kormányváltás is történt Magyarországon, s a „hitvány támadásokra visszatérni nem volna ildomos”.²⁶ A miniszterelnökség nem igazán lelkesedett Kozma álláspontjáért, de belátta, hogy a cikkek megjelenése óta hosszabb idő telt el, így mellőzendő a sajtóper indítása.²⁷

A sajtóperekkel kapcsolatos iratanyag igen hiányos, a sajtóból általában a tárgyalásokról kapunk információkat, de látva a miniszterelnökség igyekezetét, hogy – akár a közvádoló óvatosságának helyességét is megkérdőjelezve – minél több esetben sajtópert indítsanak, feltételezhetjük, hogy több cikk kapcsán merült fel ennek kívánalma. A vádemelés nélkül záruló ügyek többsége (amelyekről tudunk) szintén a magyar kormányzat ellen emelt szót.

A sajtóperek mellett egyéb represszív eszköz – mégpedig a postai szállítási jog megvonása – is a kormányzat rendelkezésére állt olyan külföldi lapokkal szemben, amelyeket a Délvidéken vagy Erdélyben terjesztettek szerb vagy román nyelven, s úgy ítélték meg, hogy téves irányba befolyásolják a magyarországi szerbek/románok gondolkodását. Adataink elszórtak, de bizonyos, hogy 1872-ben a *Mlada Srba-dija* című belgrádi hetilap postai szállítási jogát vonták meg, mert az „a magyar birodalomban lakó nem magyar ajkuakat [...] forradalomra hívja fel”.²⁸ A *Jedinstvo* című félhivatalos belgrádi lap közölt „magyarelles izgató” cikkeket, ezért ennek is megvonták a postai szállítási jogát 1872-ben.²⁹ 1873-ban pedig a bukaresti *Românul* című újság postai szállítási jogát vonták meg, mivel az a magyar sajtószabadságot becsmérelte, a románok nyomorúságos sorsáról írt, akiknek ezért nincs más választásuk, mint a kivándorlás.³⁰ A kevés eset is mutatja, hogy a külföldi lapok ellen akkor léptek fel, amikor a magyar nemzetet vagy az országot érte bírálat.

A SAJTÓTÁMOGATÁS ESETEI ERDÉLYBEN ÉS A DÉLVIDÉKEN

A represszív eszközök mellett a miniszterelnökség különféle támogatási formákat is alkalmazott. A szubvencionálás legelterjedtebb formája a rendszeres, negyedévenkénti pénzügyi támogatás volt. A segílyt nem közvetlenül a szerkesztő igényelte, hanem ő valamely hatósághoz folyamodott (általában a főispánhoz, de Erdély esetében 1872-es megszüntetéséig a királyi biztos mint még egy közvetítő szereplő beépült a rendszerbe), aki a kérést – támogató soraival együtt – továbbította a miniszterelnökséghez. A megítélt összeget is a főispán, a főkirálybiztos vette át.

A délvidéki, erdélyi sajtótermékek közül a marosvásárhelyi *Székely Közlöny*t, majd megszűnése (1868) után a szintén marosvásárhelyi *Székely Hirlapot* segélyezte a kormányzat 1869-től évi 1600 Ft-tal.³¹ Egy székely kormánypárti lap működését elengedhetetlennek tartotta Péchy Manó gróf, erdélyi királyi biztos, hangsúlyozta, hogy meg kell előzni egy ellenzéki lap alapítását, illetve kitért arra is, hogy a székelyek csak olyan újságot olvasnak, amely az „ő területükön jelenik meg”.³² Az első évre, 1869-re megítélt szubvenciót az 1870. évben is kérte Péchy azzal az indokkal, hogy a székelyek csak a *Székely Hirlapot* olvassák, s az „a legerélyesebb kormánylapok egyike”.³³ Péchy meggyőzően érvelt, a szubvenció folyósítását folytatta a kormányzat. Mikó Mihály főkirálybíró 1870 márciusi levelében nem csupán a második negyedéves segély kiutalását sürgette, hanem a lap adósságának megtérítését is.³⁴ Az adósság ismertetése céljából a szerkesztőség mellékelte egy kimutatást a lap kiadásairól. Vidéki lapok esetében az elemzett évekből igen kevés adatot ismerünk a pénzügyi viszonyok tekintetében, ezért érdemes megvizsgálni az összesítést (1. táblázat).

A Székely Hirlap 1869. évi	
Bevételei	Kiadásai
előfizetők után 1560 Ft 17 Kr ³⁵	Nyomda 1322 Ft 05 Kr
	Papír 321 Ft 53 Kr
	Lap-bélyeg 409 Ft 87 Kr
	Posta-bélyeg 281 Ft
	Expeditio 151 Fr 40 Kr
	Szerkesztő 400 Ft
	Segéd szerkesztő 200 Ft
	Corrector, iroda, lapok hozatala 200 Ft
	Összes kiadás: 3287 Ft 56 Kr
	Bevétel és kiadás különbsége: 1727 Ft 39 Kr

1. táblázat

Forrás: MNL OL K26 1870:159.

A számadás alapján jól látszik, hogy az újság az 1600 forintos évenkénti szubvenció mellett is az első évben veszteséges (127 Ft 39 Kr a hiány) volt.³⁶ Érdemes rámutatni arra is, hogy a vidéki szerkesztő csupán tizedét kereste például a fővárosi hivatalos lap, a *Budapesti Közlöny* vezetője, Salamon Ferenc szerkesztői díjának, amit szintén nem tekintettek magasnak, mint ahogy a többi alkalmazott juttatásai is szerényebbek. További vidéki (segélyezett) lap működéséről nem ismerünk hasonló kimutatást, azonban adataink azt mutatják, hogy e lapok komoly pénzügyi nehézségekkel

küzdöttek. A szubvenciók kérelmekben gyakran azt olvashatjuk, hogy dotálás nélkül nincs elég fedezete a tulajdonosnak, illetve a támogatás mértékének emelésére irányuló kérvényeket is pénzügyi problémákkal indokolták.³⁷ A lapok nehézségeire utal az is, amikor Péchy – Mikó kérését tolmácsolva – jelzi a miniszterelnökségnek, hogy a *Székely Hirlap* segélyét mindig a negyedévek elején küldje meg, mert már akkor szükség van a pénzre.³⁸ A szubvenciók kiutalások dátumait vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy igen változó volt, mikor utalta a miniszterelnökség az összegeket, s jellemzően nem a negyedévek elején. 1873 márciusában például azt kéri Mikó, hogy egyszerre küldje meg a miniszterelnökség az első és a második negyedéves segélyt: a lap szerkesztője nem tudja a kiadást finanszírozni, az újság megszűnhet a dotáció nélkül. Az akta tanúsága szerint május 13-án utalványozták az első hat hónapra eső összeget.³⁹

Azt is megfigyelhetjük az iratokban, hogy a segélyek folyósítását évente újra kérelmezték. Az országgyűlési képviselőválasztások éveiben – a pénzügyi gondok hangsúlyozása mellett – rendre felbukkanó érvelés volt a segélyek ismételt igénylése esetében, hogy a közelgő választási küzdelmekben a kormánypártnak szüksége lesz a megfelelő irányú sajtótermékekre. 1871-ben ezt így fogalmazta meg Mikó: „mivel mind azon okok, melyek érintett lapsegélyezést eddig szükségessé tettek 1872-ben mint a követválasztások esztendejében még érezhetőbben fenn állanak, – s különösen egy netalán megszűnendő Székely Hirlap helyébe bizonyára felállítandó ellenzéki lapnak hatása a követválasztások előtt a Székely földön még kedvezőtlenebb lenne mint azelőtti években.”⁴⁰

Kevés hasonló esetet találhatunk, de éppen a vizsgált régióhoz kapcsolódik, amikor 1874 novemberében arról értesítik Berczik Mikó Mihály főispánt, hogy a *Székely Hirlap* szerkesztője már csak az 1875 első negyedéves szubvenciót kapja meg, mivel Berczik szerint az újság hanyagul szerkesztett, nem politikai lap, amely nem a kormány érdekeit szolgálja, hanem a marosvásárhelyi jogászegylet közlönye, amit a kormány nem kíván tovább támogatni. Hangsúlyozta, hogy minden székely a *Nemerét* olvassa – két székely lapot pedig nem finanszíroznak (1874 szeptemberében döntöttek a *Nemere* szubvencionálásáról).⁴¹ A *Nemere* támogatására mindenestre évi 200 forinttal kevesebbet szántak, mint korábban a *Székely Hirlapra*, Berczik csak 1400 Ft segélyt utalványozott negyedéves bontásban.⁴² Az új székely lap további dotálásáról nincsenek adataink.

A kolozsvári *Kelet* is kapott támogatást, a régióban a legmagasabb összegűt, 1871-től évi 2000 Ft-ot.⁴³ Péchy 1870. decemberi levelében leszögezte, hogy csak az első évre kéri a lap segélyezését, s nyomatékosította, hogy az újság el nem indulása hátrányos lenne a Deák-párt számára.⁴⁴ 1874-ben a segély 3000 Ft-ra való felemelését kérte, Berczik viszont csak arra tett ígéretet, hogy 1875 első félévére biztosít 1500 Ft-ot, a második félévre csak az 1000 Ft-ot tudja garantálni. Az indoklás ez esetben

is a lap fenntarthatatlansága volt: „az addigi kormánysegély, valamint egyesek adakozása mellett sem képes ezen külön fontosságú napi lapot fentartani”.⁴⁵ Adataink ugyan hiányosak, de feltételezhetjük, hogy a lapot folyamatosan szubvencionálták, nem csupán az első évben.

A térségben még a *Temesi Lapok* című újságot támogatta a kormányzat (Temesvár) 1873–1874-ben évi 1200 Ft-tal, majd 1875-től 1700 Ft-tal (Ormós Zsigmond főispán 1875-ben 500–600 Ft-os emelést kért).⁴⁶ Már 1873-ban is kérte a szubvenció felemelését a főispán – ezen kérvény alapján derült arra fény, hogy dotálták a lapot, korábbi ismereteink erről nincsenek.⁴⁷ Az irathoz csatolt számadás sajnos hiányzik az aktából, de az kiderül Ormós leveléből, hogy nagy összegű hátralékkal küzdött a lap: előfizetésekből 1353 Ft 50 Kr nem folyt be, a hirdetések hátraléka pedig 232 Ft 99 Kr. A lapkiadó 3217 Ft 38 Kr-t követelt a szerkesztőtől, aki, ha minden hátralékot be tudna hajtani, akkor sem tudná ezt fedezni (fedezetlen összeg: 1731 Ft 38 Kr). Nincs információnk arról, hogy a hiány kifizetését miként oldotta meg a szerkesztő, mivel az iratokban csak annyi maradt fenn, hogy a sajtóalap túlterheltségére hivatkozva a miniszterelnökség a szubvenció összegének emelésétől is elzárkózott 1873-ban, s az elszámolást nem kielégítőnek minősítette.⁴⁸ 1874-ben a lap pénzügyi helyzetén úgy igyekeztek javítani, hogy ettől kezdve a hatósági hirdetéseket a *Temesi Lapok*ban tették közzé, ami a szubvencionálás egy bújtatott formája volt.⁴⁹

Ez is mutatja, hogy a rendszeres segélyezés mellett más eszközökhöz is nyúlt a kormányzat, s erre további példa, amikor egyszeri segélyben részesült 1869-ben a *Siebenbürger Blätter* című újság.⁵⁰ Wenckheim Béla báró belügyminiszter támogatta a lap szubvencionálását, hangsúlyozta, hogy a dotálás nélkül az megszűnne, s a képviselőválasztások és a szászok ellenségeskedése indokolja a támogatást „mind politikai, mind államrendőri szempontoknál [!] fogva”, de Andrassy nem kívánta szubvencionálni a szászöldi német nyelvű orgánomot.⁵¹ Péchy szerint évi 3000–4000 forintnyi segélyre lenne szüksége a lapnak, végül az egyszeri dotáció (2000 forint) mellett döntött Andrassy – eltérve eredeti álláspontjától.⁵²

A sajtótörvényben foglalt, politikai lapok esetében kötelező és nagy összegű kaució átvállalása is a támogatás egyik módja volt a korszakban. A rendelkezésre álló iratok alapján a biztosítékát a régióban egy lapnak tette le a kormányzat, az *Arader Tageblatt*nak.⁵³

A régióban megjelenő lapokon kívül érdemes megemlíteni, hogy a kormányzat a románok számára Pesten publikált *Concordia* című lapot szubvencionálta az időszak elején, valamint a rövid életű, szintén Pesten nyomtatott *Patriát* 1872-ben.⁵⁴ A *Concordia* tulajdonos-szerkesztője, Pap Zsigmond leszögezte: fontos, hogy létezzen román nyelvű politikai lap, amelyből az erdélyi románok saját nyelvükön értesülhetnek a rendeletekről, törvényekről, hirdetményekről, s propagandacélt

is megfogalmazott, miszerint a románokkal meg kell értetni a magyar kormány politikáját, feltétlenül népszerűsíteni kell azt.⁵⁵

A román nyelvű lapok mellett a kormányzat szubvencionált – esetenként Béccsel közösen – szerb nyelvű, szerbiai, a Monarchia politikai irányvonalának megfelelő hangvételű újságokat is (*Vidov Dan, Orient*).⁵⁶

ÖSSZEZÉS

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kiegyezést követő években a miniszterelnökség sajtóosztálya buzgón kereste a lehetőségeket a sajtóperek megindítására a délvidéki *Zastava* ellen, amelynek cikkeiben komoly fenyegetést látott az államrend, a magyarság és a kormány tekintélye szempontjából.⁵⁷ Ha mérlegre tesszük a tevékenységüket, láthatjuk, hogy többször sikertelenül akartak pert indítani, viszont amikor a közbíró a perindítás mellett határozta el magát, a vád a *Zastava* esetében már eredményesebb volt: négy perből háromban nyert.

A kormányzat törekedett arra, hogy minden régióban támogasson egy-egy kormánypárti politikai újságot, de ezt a célt nem tudták teljes mértékben megvalósítani: a déli területeken nem hívtak életre és nem dotáltak ilyen magyar nyelvű sajtóterméket (talán reménytelen vállalkozásnak ítélték potenciális olvasótábor híján), megelégedtek a *Zastava* ösztűz alatt tartásával, s néhány szerbiai lap segítségével. Emellett a sajtótámogatási hálózat szembeűő hiánya, hogy nem támogattak sem szerb nyelvű, délvidéki újságot, sem Erdélyben megjelenő román nyelvű lapot, de erdélyi szász orgánomot is csak egy esetben. A térségben publikált magyar nyelvű sajtóorgánomokat is csekély összeggel segítette a kormányzat, a beszámolók szerint ezek éppen csak működni tudtak. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez a kabinetek általános gyakorlata volt a vidéki sajtótermékek esetében, nem juttatott kiugróan alacsonyabb összeget az erdélyi újságoknak, mint a magyarországi vidéki lapoknak.⁵⁸

JEGYZETEK

- 1 A sajtótörvény, az 1848. évi 18. tc. 28. §-a szerint hat hónap az elévülés ideje a közvádlo által indított perek esetében.
- 2 Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon, 1867–1875*. Budapest, 1986. 213–215. (a továbbiakban: Révész T. 1986.); Deák Ágnes – Tamás Ágnes: *Sziszifuszok küzdelme. Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon 1860–1875*. Cieger András közreműködésével. Pécs, 2021. 405. (a továbbiakban: Deák–Tamás 2021.)
- 3 Révész T. 1986. 216–219. A tárgyalásról a tudósítás olvasható: Budapesti Közlöny, 1871. október 27. 5430–31., október 28. 5450–51., október 29. 5471. Ilyen esetben a perköltség a közvádlót terhelte: 166 Ft 36 Kr-t kell fizetnie. Budapesti Közlöny, 1871. október 29. 5471.
- 4 Budapesti Közlöny, 1871. október 27. 5431. Az idézeteket eredeti helyesírással közlöm.
- 5 Révész T. 1986. 248.
- 6 Budapesti Közlöny, 1872. február 16. 293.
- 7 Révész T. 1986. 246.
- 8 Kozma Sándor Szláv Józsefnek, Budapest, 1874. január 26. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: MNL OL K26) 1874:205.
- 9 Pesti Napló, 1874. augusztus 7. 3.
- 10 Ráth Károly átirata a miniszterelnökségnek, Buda, 1869. április 21. MNL OL K 26 1869:558. Deák–Tamás 2021. 486., 506.
- 11 A miniszterelnökség átirat-fogalmazványa a királyi ügyek aligazgatóságának, 1870. december 13. MNL OL K 26 1870:1982. Ez az eljárás, annak ellenére, hogy a sajtóper elkerülésének egy módja lehetett volna, nem bizonyul gyakori esetnek a vizsgált időszakban (nem csupán a délvidéki lapok esetében). Deák–Tamás 2021. 490.
- 12 A cikk fordításának – nem hitelesített – másolata megtalálható: Szabó János, a királyi ügyek aligazgatójának átirata Andrássy Gyulának, Pest, 1870. december 11. MNL OL K 26 1870:1982.
- 13 Révész T. 1986. 205. A leg súlyosabb ítélettel, legfeljebb hatévi fogházzal és 3000 Ft pénzbüntetéssel számolhattott az, akit elítélnek felség sértés miatt.
- 14 Berczik Árpád levélfogalmazványa Ráth Károlynak, 1868. január 5. MNL OL K 26 1868:24. A közvádlo okfejtése olvasható: Budapesti Közlöny, 1870. augusztus 24. 3737–38., augusztus 25. 3757–58.
- 15 Az ügyről részleteket nem ismerünk. Szabó János, a királyi ügyek aligazgatójának átirata Andrássy Gyulának, Pest, 1870. december 11. MNL OL K 26 1870:1982.
- 16 A királyi ügyek aligazgatója Andrássy Gyulának, Pest, 1871. július 12. MNL OL K 26 1871:769.
- 17 Kozma Sándor Lónyay Menyhértnek, Pest, 1872. november 4. MNL OL K 26 1872:301.
- 18 Kozma Sándor Lónyay Menyhértnek, Pest, 1872. november 21. MNL OL K 26 1872:301.
- 19 Sárváry Imre feljegyzése, Pest, 1873. január 13. MNL OL K 26 1872:301.
- 20 Kozma Sándor felterjesztése Lónyay Menyhértnek, Pest, 1872. október 18. MNL OL K26 1873:143.
- 21 Kozma Sándor jelentése Szláv Józsefnek, Pest, 1873. január 17. MNL OL K26 1873:143.
- 22 Kozma Sándor jelentése Szláv Józsefnek, Pest, 1873. január 17. MNL OL K26 1873:143.
- 23 Sárváry Imre levélfogalmazványa Kozma Sándornak (bizalmas, „saját kezeihez” jelzéssel ellátva), Budapest, 1873. január. MNL OL K26 1873:143.
- 24 Összességében Szláv miniszterelnöksége alatt nem hogy több, hanem kevesebb sajtóper kezdeményeztek, mint korábban.
- 25 Kozma Sándor felterjesztése Lónyay Menyhértnek, Pest, 1872. október 18. MNL OL K26 1873:143.
- 26 Kozma Sándor jelentése Szláv Józsefnek, Pest, 1873. január 17. MNL OL K26 1873:143.

- 27 Sárváry Imre levélfogalmazványa Kozma Sándornak (bizalmas, „saját kezeihez” jelzéssel ellátva), Budapest, 1873. január. MNL OL K26 1873:143.
- 28 Szlávny József Lónyay Menyhértnek, Pest, 1872. március 25. MNL OL K26 1872:546.
- 29 Deák–Tamás 2021. 518–520. Halász Imre jelentése Lónyay Menyhértnek, Buda, 1872. május 13. MNL OL K 26 1872:991. Fest Imre átírata Lónyay Menyhértnek, Pest, 1872. június 15. MNL OL K 26 1872:991. Halász Imre, a sajtóosztály vezetője jelentésében kitért arra is, hogy nem tartja hatásos fegyvernek a postai szállítási jog megvonását, mert sikeresen terjesztik (más esetben is), sőt reprodukálják más sajtótermékek a Jedinstvo cikkeit.
- 30 Deák–Tamás 2021. 520. Isidor Ritter von Zotta bukaresti konzul átírata Szlávny Józsefnek, Bukarest, 1873. május 3.; Berczik Árpád Zichy Józsefnek, 1873. május 14.; Zichy József Szlávny Józsefnek Pest, 1873. május 20. MNL OL K26 1873:1170.
- 31 Révész T. 1986. 123–124.
- 32 Péchy Manó levele Wenckheim Bélának, Kolozsvár, 1868. október 1. MNL OL K 26 1868:1205.
- 33 Péchy Manó Rajner Pálnak, Kolozsvár, 1869. december 11. MNL OL K26 1869:69.
- 34 Ezt utalványozta Berczik 1870 áprilisában pótszegélyként. MNL OL K26 1870:159.
- 35 Nem napilapként jelent meg, hanem csak hetente kétszer, így előfizetői ára is jelentősen alacsonyabb volt, mint például a Budapesti Közlönyé (negyedévre: 5 Ft, félévre 10 Ft): negyedévre 1 Ft 30 Kr, félévre 2 Ft 50 Kr.
- 36 Melléklet Mikó Mihály Péchy Manónak küldött leveléhez, Marosvásárhely, 1870. március 17. MNL OL K26 1870:159.
- 37 Például: a Concordia című, pesti megjelenésű román nyelvű lap szerkesztője is pénzügyi nehézségeire hivatkozik. Pap Zsigmond András Gyulának, Pest, 1867. május 2. MNL OL K26 1867:1733.
- 38 Péchy Manó levele Lónyay Menyhértnek, Kolozsvár, 1872. január 19. MNL OL K26 1872:149.
- 39 Mikó Mihály Szlávny Józsefnek, Marosvásárhely, 1873. március 10. MNL OL K26 1873:1202.
- 40 Mikó Mihály levele Péchy Manónak, Kolozsvár, 1871. november 14. MNL OL K26 1871:1694.
- 41 Deák–Tamás 2021. 385. Berczik Árpád levélfogalmazványa Mikó Mihálynak, 1874. november 25. MNL OL K 26 1874:291.
- 42 Berczik Árpád fogalmazványa a támogatásról, 1874. szeptember 25. MNL OL K 26 1874:2017.
- 43 Révész T. 1986. 125.
- 44 Péchy Manó Rajner Pál belügyminiszternek, Kolozsvár, 1870. december 15. MNL OL K 26 1870:2038.
- 45 Berczik Árpád Szlávny Józsefnek, Budapest, 1874. december 10.; Szlávny József Bittó Istvánnak, Budapest, 1874. december 4. MNL OL K26 1874:2437.
- 46 Ormós Zsigmond Temes vármegyei főispán levele Wenckheim Bélának, Temesvár, 1875. április 28.; Berczik Árpád levélfogalmazványa Ormós Zsigmondnak, 1875. május 4. MNL OL K 26 1875:3.
- 47 Ormós Zsigmond Szlávny Józsefnek, Temesvár, 1873. május 7. MNL OL K26 1873:331.
- 48 Ormós Zsigmond Szlávny Józsefnek, Temesvár, 1873. május 7.; Egervári Frigyes fogalmazványa Ormós Zsigmondnak, 1873. május 14. MNL OL K26 1873:331.
- 49 Ormós Zsigmond levele Szlávny Józsefnek, Temesvár, 1874. január 6. MNL OL K26 1874:120.
- 50 Révész T. 1986. 124.
- 51 Wenckheim Béla átíratai András Gyulának, Buda, 1869. január 17., 1869. március 29. és 1869. április 17. MNL OL K26 1869:99.
- 52 Péchy Manó jelentése András Gyulának, Kolozsvár, 1869. február 24. MNL OL K 26 1869:69.
- 53 Az iratot kiselejtezték, így a részleteket nem ismerjük. Az újságot Aradon adták ki Adolf Goldstein szerkesztésében 1871-ben. MNL OL K 148 XIV. B. Belügyminisztérium, elnöki iratok, sajtórendészeti ügyek, 1871.
- 54 Deák–Tamás 2021. 380., 382.

- 55 Deák–Tamás 2021. 371. Pap előterjesztése a román lapok tárgyában Andrásynak, 1867. május 1. MNL OL K 26 1867:1733.
1867:1733. A Concordia szubvencionálásának nyomait 1869-ig találtuk meg az iratokban.
- 56 Deák–Tamás 2021. 564.
- 57 A Pesten publikált román nyelvű lapok és a magyar nyelvű szélbal sajtóorgánumok sem kerültek el a sajtópereket. Deák–Tamás 2021. 473–518.
- 58 Jelentősen nagyobb összegeket általában magyar nyelvű, fővárosi lapok kaptak. Összefoglaló táblázatban lásd Deák–Tamás 2021. 563–564.

**A NAGYZERINDI REFORMÁTUS EGYHÁZFEGYELEM
A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN (1717–1841)***

BÍRÓ ENDRE

ABSTRACT

Historical sources of a Reformed parish can be so diversified. While the local history research focuses on the secular documents generally, my study mainly based on the rarely-analyzed church sources' historical data, especially the disciplinary documents. These can appear in large type of forms: penitence lists and presbyterian protocols registered locally, recordings of church visitations or documents made by upper church administration levels' decision-making institutions. Scope of my research is to present diversity of church discipline sources with the example of village of Zerind as well as to show: what kind of information can the present's people find about the life of a medium-sized Hungarian Reformed community in the XVIII-XIX. centuries.

BEVEZETÉS

Egy faluközösség modernkori egyháztörténetének feltárásához számos kútfő kínálkozhat. A kutatásnak hasznos kiindulópontja lehet a vonatkozó felekezeti anyakönyvek, egyházközségi omniáriumok vizsgálata, szerencsésebb esetben rendezett községi iratanyaggal is találkozhatunk. Az alsó szinten megszerzett információkat bővíthetjük a mind nagyobb terület-igazgatási egységek kapcsolódó dokumentumaival. A továbbiakban egy szűkített, de adatokban gazdag forrásokkal operáló

témakör, az egyházfegyelem tükrében kívánom bemutatni a Fekete-Körös partján fekvő Nagyzerind történetét, amely világi szempontból 1746-ig Zaránd, azt követően Arad vármegye,¹ egyházi vonatkozásban 1702-ig a Tiszántúli Református Egyházkerület Zarándi, 1703 és 1821 között Békési, 1822-től Nagyszalontai Egyházmegyéjének részét képezte.²

A kálvinista egyházi fegyelmezés gyökerei Magyarországon a XVI. század közepére nyúlnak vissza, amihez a Geleji-kánonok, majd a XVIII. század végén a budai zsinat rendelkezései nyújtottak támpontot.³ A fegyelmi jogkör jogosultjai alatt a gyülekezetek lelkipásztorai mellett egyre inkább értendő az egyházközségi tanácsok, melyek teológiai képzésben nem részesült emberfők laikus, világi társaságát jelentették, s összetételüket a helyi politikai tényezők érzékenyen befolyásolhatták.⁴ E testület Nagyzerinden általában konzisztórium, elszórtan presbitérium,⁵ 1820-tól eklézsia gyűlése megnevezés alatt tűnik fel a korabeli forrásokban.⁶

Nagyzerind neve már a XVIII. század büntető ügyeiben is előfordult. A Szegedinác Jovánovics Péro-féle megmozdulás idején a helyi prédikátor, Szilay János a felkelők egyik tábori papja volt, akit az előadott kényszerítő körülményekre tekintettel egyhavi börtönbüntetésre ítél a budai statárium.⁷ Nem sokkal később boszorkányügyekben vált érintetté a falu, melyekben a mutinai uradalom borosjenői ítélőszéke 1755–1756-ban többek mellett három zerindi asszony (Kovács Mihályné Pásztori Kata, Szász Mihályné Nagy Ilona, Szabó Mihályné Tóth Ilona) bűnösségét állapította meg. Előbbi perében klerikus tanúk is felszólaltak: Harsányi Mihály geszti iskolamester megesküdött, hogy Kovácsné rontásai miatt kellett zerindi állásából elmenekülnie, aki utódja, Szilágyi Zsigmond szerint korábban a geszti mester házát is gonosz szándékkal környékezte, amíg a helyi pap ki nem verte onnan. Szilágyi ködös vallomásából derül fény egy halálraítéltek esetével kapcsolatos egyházi álláspontra is, melyet Marosi János mezőgyáni lelkész fogalmazott meg (bár a kontextus miatt nem világos, hogy Nagyzerind vagy Geszt vonatkozásában): „vétkezik az helység, hogy szenvedt Verneknét [Kovácsné] és az Isten is megveri, hogy tartják a helységben”.⁸

A továbbiakban az egyházi bíróságok előtt zajló büntetőügyekre kívánok koncentrálni az egyházmegyei, a vizitációs és az egyházközségi szint áttekintésével.

AZ EGYHÁZMEGYEI KÖZGYŰLÉSEK NAGYZERINDET ÉRINTŐ FEGYELMI DÖNTÉSEI (1717–1803)

Ez a csoport két halmazra osztható: a Zerinden üléselő és a zerindi lakosokra vonatkozó gyűlések határozataira. 1717. január 18-án itt mondták ki egy helyi (Molnár János és Kocsis Anna) és egy békési jegyespár, illetve egy makói asszony hűtlen férjétől való elválasztását, majd 1718. október 15-én két paráználkodó feleség és

tőlük válni akaró férjeik ügyében hoztak ítéletet. 1722. és 1728. január 31-én újfent Zerindre hívtak össze gyűlést, amely néhány vadászai házasságot és jegyességet bontott fel.

Más helyszínen került sor Nagy Mihály és Szúnyog Erzsébet 1723-as elválására, amiért az asszony hitvesét elhagyva Budára költözött, ahonnan a hatóságok elől Nándorfehérvárra szökött tovább. Egy másik bizonytalan (feltehetően 1725 és 1728 közötti) időpontban Sebőcz János és Gyapai Katalin házassági viszálya került a gyűlés elé. Az 1758. január 25-i gyulai ülésen a falunak többszörös érintettsége is volt, hiszen amellet, hogy a bihari traktusbeli Bende Szabó Andrást és Sás Erzsébetet mentesítették korábban vállalt jegyességi kötelezettsége alól, Tunyogi József lelkészt és gyülekezetét engedetlenségük (meg nem nevezett egyházi rendelkezések bojkottálása) miatt átmenetileg kizárták az egyházmegye kebeléből.⁹

Mint láthattuk, a tractualis congregatiók egyházfegyelmi gyakorlata a XVIII. század első felében alapvetően matrimoniális viták válással vagy jegybontással végződő rendezéséből állt, ami az erdélyi Küküllői Egyházmegye parciálisainak majdnem egyidejű gyakorlatával mutat hasonlóságot.¹⁰ E perekben felmerülő erkölcsi kihágások külön történő büntetéséről egy esetben sincsenek adatok, ami arra utalhat, hogy csak az ellenérdekű fél vádpontjaként, az elvásztás aktusában találtak következményre, nem úgy a kifejezetten paráznság miatt előállítottak esetében.¹¹ Ezen összefonódások rámutatnak arra, miért lehet célszerű az egyes párkapcsolati konfliktusokat az egyházfegyelem témakörében vizsgálni.

A XIX. század békési egyházmegyei közgyűléseinek már alig vannak zerindi vonatkozású fegyelmi döntései, 1803-ból azonban kettő is ismeretes. Vékony István korábbi rektornak és Megyaszi János bírónak bocsánatot kellett kérnie Molnár János lelkésztől annak megsértése és az ellene folytatott „imposturák” miatt,¹² Molnár pedig elődjét, Szilágyi Mihály feketegyarmati prédikátort panaszolta be, amiért az a távollétében stólát szedett egy jegyepár zerindi megesketéséért. Az éveken át tartó ellenségeskedés lezárásaképpen büntetésből mindketten 6 rhénus forintot fizettek a traktus kasszájába és a következő esetben elviekben kirekesztésre számíthattak, ugyanakkor Szilágyi a stólapénzt is megtarthatta, így a döntés a tárgyalt falu papjára nézve hátrányosabb volt.¹³ A Nagyszalontai Egyházmegyéhez tartozás időszakából már nem ismerünk Nagyzerindhez fűződő közgyűlési fegyelmi aktust.

AZ EGYHÁZLÁTOGATÁS, MINT FEGYELMI FÓRUM (1801–1841)

Az egyházmegye küldötteinek feladata volt a klerikusok működésének, erkölcsének vizsgálata, ezáltal érdemi elmarasztalás is inkább őket érinthette, de néha olyan fegyelmi problémák orvoslásába is bocsátkoztak, melyeket a helyi fórum nem tudott megoldani, jelentőségük viszont ahhoz alacsony volt, hogy a traktuális

gyűlés elé kerüljenek. Ebben a fejezetben kizárólag a fenti esetek tárgyalására szorítkozom, hiszen a látogatási jegyzőkönyvekben a lokális egyházfegyelmi gyakorlatról rögzített információk csak helyzetjelentések, azaz a gyülekezet, és nem a vizitátorok gyakorlatára vonatkoznak.

Az első ilyen fegyelmi ügyre 1801-ben került sor. Pap Mihály panasza arra irányult, hogy távollétében Molnár János kiprédikálta őt a templomban, amikor azonban – a vizitátorok által is valószínűtlennek gondolt – állítása megerősítésére tanúkat kellett megneveznie, bocsánatért esedezett, és megígérte, hogy nem háborítja fel a híveket többé.¹⁴ Ezt követően csak 1838-ban láthatunk példát laikus személy vizitációs fegyelmezésére, amikor két fiatal házaspár belső konfliktusa várt megoldásra. Míg Fazekas János és Boros Sára „közöttök a békétlenség elenyészettödvén akkor mindjárt össze mentek”, Áts Mihály és Szöllősi Erzsébet viszálya erősebbnek bizonyult: a férje bántalmazása miatt elszökő asszony sérelmezte, hogy az két éve hozzá sem szól, s bár hitvese szüleit megkövette, nem volt hajlandó visszatérni hozzá.¹⁵

Egyházlátogatási kulcsfeladat volt az aktuális klérus rendszeres felmérése.¹⁶ A szankcionált egyháziak zömét mindkét traktusban tanítók alkották: Vékony István hanyagsága és tanítás alatti részegsége,¹⁷ Bors Sámuel a feslettsége miatti panaszok,¹⁸ Nagy Mihályt a fiúiskola „átalányos” gyengesége,¹⁹ Jánosy Károlyt gyenge kántorsága és tanításbeli hanyagsága okán intették meg.²⁰ Nagy esete azért is érdekes, mert miatta Varga Lajos tiszteletes is intést kapott látogatóitól, ami jól jelzi azt a belső álláspontot, hogy a mindenkori lelkész felelősséggel tartozik rektora hivatásbeli kilengéséért.²¹ Más egyháziakról csak a hibákat, vádakat (a hívek szerint Mile László lelkész tehet Mózes Mihály rektor tanításáról és kegyetlen bánásmódjáról²²), esetleg az eklézsia általi nem marasztás tényét (Jánosy kegyetlensége és meg nem felelő munkássága miatt²³) jegyezték fel, s látszólag ugyaneddig terjedt a Molnár János távolléte alatti bonyodalmak (keresztység nélkül elhalt gyermek) észlelése is;²⁴ mindezek vonatkozásában tehát az egyházlátogatás részéről következmény, utasítás nem ismert.

EGYHÁZKÖZSÉGI SZINTEN HOZOTT FEGYELMI HATÁROZATOK (1777–1871)

Az egyházfegyelmezés lokális szintje alapvetően két forráscsoport, az omniáris jellegű anyakönyv és a presbitériumi gyűlések jegyzőkönyve alapján modellezhető, ehhez járulnak mintegy harmadikként a kánoni vizitációk helyi fegyelmi helyzetet megállapító jelentései. A hézagos források tükrében nehéz megállapítani, hogy a nagyzerindi disciplina ecclesiastica ténylegesen mikor vette kezdetét, meddig tartott, és egyáltalán folytonos volt-e.

Az anyakönyvben a közösség fegyelmi életéről szerény leírást találunk²⁵, ami egyetlen lelkész, Erdélyi Sámuel szolgálati idejét (1777–1780) fedi le,²⁶ és három káromkodó férfi, valamint egy parázna asszony bűnvallásáról szerepelnek benne adatok.²⁷ Erdélyi távozása után a fegyelmezés folytonossága megszakadt, nyilvántartása elkallódott vagy nem vezették, mindenesetre az őt követő Bottos Mihály (1780–1782)²⁸ a hívek iránta való ellenszenvre, az azt tápláló falubíró nyakassága és a presbiterek hathatós támogatásának hiánya²⁹ miatt aligha tudott érdemben fenytetni. Barta Józsefnek (1782–1790)³⁰ ez már igazolhatóan sikerült,³¹ Szilágyi Mihály (1790–1798)³² egyenlőtlen, részrehajló gyakorlata pedig külön vádpontot képez a vele elégedetlenek esperességi közgyűléshez benyújtott panaszos írásaiban.³³

A legtöbb forrásunk Molnár János három évtizedes szolgálatát (1798–1829)³⁴ érinti. A vizitátorok 1799-ben még arról tudósítottak, hogy a gyülekezet fenytéket gyakorol a házasságtörökön,³⁵ két évvel később azonban elhanyagolt fegyelmet és tetteiket megbánni nem akaró, „botránys, parázna és zilált életű” egyedeket találtak, egy asszony pl. férje hűtlensége miatt kérte kötelékük felbontását a lelkipászortól.³⁶ E rossz benyomás kifejezésre jutásával közel egy időben született a nagyzerindi parókián mindmáig őrzött első ismert presbiteri jegyzőkönyv (1801–1826), amely – 1805 és az utolsó hat év kivételével – számos egyházfegyelmi ügyet taglal (lásd táblázat).³⁷ Az egyházlátogatási kimutatások (1787–1833) idővel javuló tendenciát mutattak a helyi fegyelmezés terén,³⁸ bár az adatrögzítés nem terjedt ki részletekre, és valójában csak 1823 és 1833 között volt folyamatos, majd 1834-ben – jól érzékeltetve az egyházfegyelmem általános háttérbe szorulását – lekerült a napirendről.³⁹ E fejezet hátralevő részében a konzisztórium ülések fegyelmi határozataira kívánok összpontosítani.

Bűnös elkövetők, cselekmények, állapotok	1801–1804	1806–1810	1811–1815	1816–1820	Összesen
1. Paráznák	2	-	2	8	12
2. Törvénytelen együttélés	-	-	2	1	3
3. Lakhely tisztátalansága	-	-	-	1	1
4. Kiskorú megrontása	-	-	-	1	1
5. Békétlen házasság	4	-	3	2	9
6. Családi békétlenség	-	2	3	2	7
7. Egyéb békétlenség	-	3	1	-	4
8. Elöljáró ellen vétkezők	1	3	-	1	5
9. Káromkodók	4	1	4	5	14
10. Babonáskodók	-	-	1	-	1

11. Részegség	1	-	-	-	1
12. Munkakerülők	4	-	-	-	4
13. Templomkerülők	1	6	-	-	7
Összesen	17	15	16	21	69

Az esetek számszerűsítése legtöbbször a típusonkénti elkövetők alapján történt, kivéve a (sokszor bizonytalan lélekszámú) személyi közösségeket érintő ügyeket, melyek kapcsán az áldatlan állapot regisztrálása volt indokolt. Egyes elkövetők és állapotok többször is beszámításra kerültek annak függvényében, hogy az érintettekkel a presbitérium hányszor foglalkozott.

Az egyes tényállások elhatárolása és halmazaik kialakítása egyéni megfontolás alapján történt, pl. a házas- és családi békéltetés megkülönböztetését a párkapcsolati és a más családi vonatkozású konfliktusok, a békétlenek egymással való viszonyának némiképp eltérő természete indokolta. Arányokat tekintve a személyi konfliktusok (5–8.) a fegyelmi ügyek egyharmadát, a köznyugalom és hitélet megzavarására alkalmas (9–11.), valamint a nemi és házaselet szabályaiba ütköző bűnök (1–4.) egy-egy negyedét, a mulasztások (12–13.) közel egyhatedét teszik ki. A presbitérium évente átlagosan három esetet tárgyalt, és három-négy ülést tartott, azaz elméletileg majdnem mindegyikre jutott egy fegyelmi ügy (69:72). A két leggyakrabban regisztrált büntípus a káromkodás és a parázñaság, ami nagybani megegyezést mutat a lokális egyházfegyelmi források korban szokványos modelljével, viszont szembevetendő különbség, hogy míg a tágabb maros-körösi régióban utóbbi vétkek leírása kecsesget a legizgalmasabb részletekkel,⁴⁰ Zerinden talán ezek ismertetése a legszerényebb.

NEMI ÉS HÁZASÉLET NORMÁIBA ÜTKÖZŐ BŰNÖK

A számadatok alapján a szexuális vagy házaseletet sértő cselekmények az 1810-es évek közepétől kerültek igazán fókuszba. Telegdi Jánosné Farkas Ilona a vármegye 1815. március 6-i közgyűlésének napirendje szerint egy nagyzerindi asszonytársával sikeresen kieszközölte férjeik katonaságtól történő hazaengedését a szolgabírónál,⁴¹ ehhez képest őt a nőtlen Mészár Pál még abban az évben „magához lakónak befogadta”, amit a presbitérium nehezményezett.⁴² Hasonló helyzetbe került a Gyulaváriból ide szökött Benedek Ádámnéval tisztátalankodó mészároslegény is, akit először választás elé állítottak: vagy a „mai naptól fogva N[agy]Zerendről eltszűljön, és itten tovább lakozását egy óráig sem szenvedhetik, 's nem is szenvedik” vagy örökre küldje el magától az asszonyt.⁴³ Az intó szónak nem engedelmeskedő nőt másodjára hazakisértették, és átadták a vári elöljáróknak. Máté Mihály, mint

tisztátalan személlyel együtt élő házaspár malommester nem volt hajlandó penitenciára megjelenni az egyháztanács előtt, amely végül a külső törvényszékhez fordult, hogy az „engedetlenségeért meltó szatiszfactiót adván néki Hellység tselégeivel kíséresse a Presbiterium eleibe”.

A párkapcsolati jellegű törvénytelen együttéléssel rokonítható a lakóhely erkölcsi értelemben vett tisztasága, feddhetetlensége iránti morális elvárás. Gellén Ferencné Polgár Judit kapcsán azt kifogásolták, hogy „házába minden rossz emberek helyét találnak”, aki úgy védekezett, hogy „egyik házatskáját úgy adta árendába mint jó embernek most pedig már még a parantsol néki”. A végzés is szó szerinti idézésre méltó: „mivel a maga házát sem szabad néki senkinek úgy adni hogy abból bordélyházat tsinállyanak tehát meg hagyatik néki hogy olyan embereket házánál ne tartson mért különben mint orgazda úgy tartodván maga is úgy fóg büntetődni mint az a bűn mely házanál végbe menvén világgosságra jönn”.

Az előbbi példák ellenére a paráznak legtöbbször engedelmességek a presbitérium akarátának, gyakran önként tárták fel bűnüket és kérték annak megbocsátását: 1816-ban egyszerre három hajadon tett így. Ez az év kiemelt figyelmet érdemel, hiszen az eklézsiagyűlés elé ekkor példátlanul sok (13) fegyelmi eset került, melynek tetemes hányada (10) a tágabb nemi és házaspár erkölcsi szabályainak megsértésére irányult, beleértve Bors Sámuel iskolamester ügyét is, aki egy 14 esztendő lányt próbált szexuális cselekményre kényszeríteni. Bár a bujaságáról már korábban elhíresült rektor személyére más esetben nem történt utalás,⁴⁴ nem kizárt, hogy zerindi jelenlétének, illetve ominózus botrányának köze lehetett a kiugró tendenciához.

SZEMÉLYI KONFLIKTUSOK

A presbitérium elé kerülő viták jelentékeny része házaspár békéltetési körbe tartozott. Több esetben már az újdonsült (5 évnél frissebb) férj-feleség viszonyok is kisiklottak, akár egy éven belül. A kemény magaviseletéről ismert Szabó Sándor és Tóth Kata közötti perlekedés házasságuk⁴⁵ 13. havában érte el tetőfokát, ez a feszült időszak azonban lezárulhatott, mert a kölcsönös megbékélés⁴⁶ után nem olvasunk kettejükéről. Megyaszai József és Szőlősi Sára 1802. január 6-án mondott igent egymásnak,⁴⁷ de egyenetlen életük ügyében már április 12-én a konzisztórium elé hívatattak. Megyaszai engedetlenségnek, szeretetlenségnek és pletykásnak írta le feleségét, miközben a fiatalasszony sérelmezte, hogy férje folyamatosan kételkedik a szeretetében, és kényelmetlen választás elé állítja őt: „ha szeretsz minden kis hibáért tréfáért is meg verlek, ha nem szeretsz menny dolgozdra válásról gondolkozz”. Az egyháztanács a feleket kibékítette, és a férjet felesége illő tartására, a feleséget férje iránti engedelmessegre kötelezte,⁴⁸ de egy évvel később viszonyuk még jobban elmérgesedett, így a vármegye elé utasították őket.⁴⁹ A helyzetüket reménytelennek

érző házások esetében sor kerülhetett az együttlakás időhöz kötött megkísérlésére – ennek Szent György-napig tartó próbáját írta elő a konzisztórium Fodor János válási kezdeményezésére is, aki csak kudarc esetén fordulhatott világi fórumhoz⁵⁰ –, két esetben pedig a feleség szülőföldjére való szökéséről is tudomásunk van. Utóbbiakat az különbözteti meg élesen, hogy a nagyzerindi presbitérium az Ágyán lakó Békési Jánosné Zerindre „szaladása” miatt döntőbírói pozícióba került,⁵¹ ezzel szemben a Farkas András elől 1812-ben elmenekülő,⁵² 1818-ban pedig általa a háztól elvert Kis Sára úti célja Sarkad lévén kevésbé hatásosan működhetett.⁵³ Egyébiránt latba vetette a kölcsönös megbékítést, a vétkes(ek) rendre intését, a büntetés kiszabását, majd annak feltételes elengedését, és úgy tűnik, csak végső soron szánta magát a házások világi hatóság elé küldésére, mintegy elismerve a probléma súlyát és a magatehetetlenséget. A kilenc esetből négy irányult szétválasztásra az egyház lokális szintjén, aminek legnagyobb eredménye a felvilágosult abszolutista uralkodók rendelkezései folytán csak a békéltetési bizonyítvány kibocsátása lehetett,⁵⁴ mégis szembetűnő, hogy zerindi érintettségű válóperokról alig nyerhetünk információt világi kútfőből.⁵⁵ A faluban az olykor mobilis tisztviselőkön (pl. Molnár Benjámint jegyző,⁵⁶ Végh Ferenc postamester és uradalmi tisztartó⁵⁷) kívül csak néhány nemesi család élt, melyek közül a presbiteri jegyzőkönyv zilált házasság kapcsán egyet sem említ. Mindezek a bökkenők hozzájárulnak ahhoz, hogy a zerindi gyülekezet válóperes ügyeinek végső kimenetelét nem tudjuk maradéktalanul megállapítani, az anyakönyvek adataiból vagyunk kénytelenek „megjósolni” (lásd Megyaszaiék).

Az egyéb intrafamiliaris konfliktusok jellemző példája a szülő és gyermek, az após–anyós és vő–meny egymásnak feszülése, melynek Szathmári Benjámint családjában a fiú és a meny öregek kezére adott csókja vetett véget hosszú idő után.⁵⁸ Csanádi András özvegye és lánya „sok könyvhullatásaik között” panaszkodtak Mihály és István „édes Anyok[ra], és hűgokra tett csúnya hazukságaik” felől, akik megkövették családjuk megbántott nőtagjait.⁵⁹ Az alárendelődő bocsánatkéréstől eltérő magatartást láthatunk a Gál fivérek, János és Mihály kapcsolatában, akik „atyafiságos” kézfogással ajánlották magukat a „közöttök esett hibás tselekedetről elfelejtkezendőnek és egymás között békességet tartóknak”.⁶⁰ Pap Katát apósa panasza nyomán veszekedés, annak megverése, de főként istenkáromlás miatt a presbitérium korbácsolásra és a gyülekezetből való feltételes kirekesztésre ítélte, s bár férje közbenjárására csak ekléziát kellett követnie, a megbánás legkisebb jelét sem mutatta, így eredeti penitenciája megerősítést nyert. Az asszony ennek hatására mégis megenyhült, s megkövette családtagjait és egyházköztségét, elkerülve ezzel a szigorúbb büntetést.⁶¹

A családon belüli konfliktusok sokszor nem elválaszthatók a házastársak egymás közötti viszonyától. Amikor Gyalai Zsuzsanna ipájával „összszeháborodván”

1813-ban elhagyta az Ambrus-házat, egyben házassága ellen is vétett, mivel hitvese, András ideiglenesen asszony nélkül maradt.⁶² 1818-ban Boros Klára férje, ifjú Pap István bántalmazását jelölte meg a köztük fennálló békétlenség oka gyanánt, az egyháztanács azonban ezt az anyósnak tulajdonította, és megintette, hogy legközelebb a világi bíróság fizikai fenytését kell kiállnia.⁶³ Ehhez képest a fiatalasszony sora nem fordult maradandóan jobbra, hiszen egy év múlva a verés és kínzás mellett azt is sérelmezte, hogy vén kutyának titulálják, aki „erővel kötötte magát férjére”, ezért a presbiterek közössége külső törvényszékre küldte a Pap családot, számunkra ismeretlen eredménnyel.⁶⁴ Mindezekből kitűnik, milyen feszültségforrást rejtett magában a fiatalabb házások idősebb családtagokkal, szülőkkel való együttélése, de előfordult, hogy a házaselet problémáira pont ez utóbbiak iparkodtak megoldást szerezni. 1811-ben Csatári Sándorné lánya és veje különválását szorgalmazta a férfi erőszakos magatartása miatt. Az incidens súlyosságát jól láttatja, hogy Csomós Mihály felesége a tárgyban forgó veréskor héthetes várandós volt, akinek esetleges halálához, mint felfüggesztő feltételhez kötötte az egyháztanács a bántalmazó tömlöcbe zárattatását.⁶⁵ (Ezzel szemben Farkasék viszályát a presbitérium 1812-ben valójában nem oldotta meg, de talán nem is akarta, mert meglátása szerint a nő sérelmei nem voltak elégséges okok a különköltözésre, jól tükrözve ezzel az általánosnak tartott korfelfogást.) Az intrafamiliaris erőszak tényéhez való hozzáállás tehát rendkívül árnyalt problémakör, ami családonként eltérhet.

Az egyszerű felebarátok közötti viszályos esetek az 1800-as évek második felében csoportosul-nak, ami talán az egyes érintettek presbiteri mivoltából vagy az eset valamilyen kirívó aspektusából fakadhatott, hiszen a személyek, családok közötti összetűzés, negatív viszony mindennapos jelenség lehetett, a presbitérium előtt tárgyalt ügyek más bűnökéhez viszonyított száma alulreprezentálnak hathat. Kátai Mihályné „megátalkodottságáról” tett tanúbizonyságot és egyben a külső igazságszolgáltatás fenytését vonta magára azzal, hogy a presbitérium és a hatévi haragtartás után őt megkövető és neki békesseget ajánló Bajkor Istvánné unszolására sem állt kötélnek.⁶⁶ Más versengések alanyai több ízben is konzisztórium elé álltak. Szabó Ferencné bár ugyanazon gyűlés előtt békült ki Szabó Mihálynéval, amikor férje is támadások keresztüztübe került,⁶⁷ az egyháztanács három hónap múlva megállapította, hogy a két presbiter és „Hazók népe között sok ízben Háboruság találtatott, sőt mint egy meg engesztelhetetlen gyűlölségbe élnek”, ezért megbékélésükig eltiltotta őket az úrvacsorától. Mihályék késznek mutatkoztak az egyezségre, ezért feloldozást nyertek a büntetés alól, a gondnok azonban a haragos feleségére irányuló igazságtalan vádak miatt kénytelen volt a konzisztórium előtt megkövetni őt, a helyreállt békesseget felrúgó személy pedig a világi bíróság testi büntetésére számíthatott.⁶⁸

Elöljáró elleni magatartásra nagyjából négyévente került sor. Az 1806. december 8-i ülés több napirendi pontja is érintette Szabó Ferenc akkori gondnokot, akit egyrészt Somogyi Péter kamarai vámos „nagy fell szóvall” fenyegetett meg a templomban, úrvacsorára való érdemességét is firtatva („te is oda mersz állani te tudnillik az Úr asztalához”), másrészt Megyaszai János átkozódó szavainak lett célpontja Adorján András bíróval, Adorján Jánossal, öreg Gál Jánossal és más egyháztanácsstagokkal egyetemben. Míg a vámos bűnbánatáról az ügy egyházmegyei közgyűlés elé terjesztésének szándéka ellenére sincs tudomásunk, az átkokat szóró presbiter elismerte cselekménye súlyosságát, és bocsánatot kért megbántott kollégáitól.⁶⁹ A jegyzőkönyvben található utolsó fegyelmi ügy egyben a lelkész ellen irányuló egyetlen eset is. M[áté]. Szilágyi András bíró 1820-ban perbe fogta elődjét, Ács Mihályt a presbitérium előtt, amiért azt állította, hogy a „pap ette meg az Ekl[ézi]a pénzét”. Bár a vádlott védekezését – miszerint borozás közben valóban diskurzus folyt az egyházközség pénzéről, de a pap személye nem jött szóba – nem tartották meggyőzőnek, Molnár János „a’ két felek közt támadható ellenkezésnek el távoztatására jó szívből és felebaráti szeretetből minden keresetről le mond”⁷⁰

KÖZNYUGALOM ÉS HITÉLET MEGZAVARÁSÁRA ALKALMAS CSELEKMÉNYEK

Az istenkáromlások több hullámot vetettek a gyülekezetben. Az 1802 és 1803 között előállított elkövetők közül Osváth György kocsmáros,⁷¹ a már említett Fodor Mihály⁷² és a visszaeső Higyed János még hajlott a bűnbánatra és minden jóra ajánlotta magát, ezáltal pedig a büntetést is elkerülhette, de kivétel már ekkor is volt – Szabó Sándor „magát részegségével mentvén és karomkodása felől tudni senmit hallani sem akarván” az eklézsiái fenyíték végett a bírói törvényszék elé került⁷³ –, és a későbbi penitensek jelentős része is hasonló fejtörést okozott. I. Szöllősi Istvánt a konzisztoriális gyűlés már 1815-ben meg akarta büntetni engedetlenségéért, ám az a prédikátor, a falubíró és a testület felszólítására sem jelent meg. 1816-ra ez annyival súlyosbodott, hogy a vízimalomgátak lerontásakor „nagy és sok fertelmes, Isten ellen való” káromlást tett, amikor többedmagával sikerült a presbitérium elé állítani. A visszaeső Csanádi István kész volt alávetni magát a kiszabott 12 pálcaütésnek és a külső bírák elé citálásnak, melyet figyelembe véve az egyháztanács felmentette ezen büntetése alól, és az eklézsiakövetés módját közönségesről presbitérium előttire változtatta, Szöllősi és Sipos István azonban a vármegye törvényszékéhez kívánt fellebbezni.⁷⁴ Szöllősi 1819-ben mégis rászánta magát a penitenciatartásra annak érdekében, hogy a gyülekezetbe visszabocsássák. Ugyanebben az évben tűzte ki a konzisztórium B. Sándor István és öreg Tiba István ügyét is. Míg utóbbiról nincsenek ismereteink – az elkövető még a kivizsgálás előtt meghalt –, előbbi a „baszom

a szenteteket, Szűz Máriákat, teremteteket, ilyen amolyan teremteték, alább valók vagytok a marháitoknál, b[aszom]. a' ki Istenetek van, tarka Jézusokat, seggen ülő Máriákat” szavakat intézte a környéken legeltető kovácsháziakhoz, amiért nem hoztak neki fát a feketegyarmati erdőből. A volt gulyást testi fenytés végett a szolgabíró kezére adták, és penitenciatartásig kirekesztették az egyházközségből.⁷⁵ Volt, aki szabódott e büntetés kapcsán: I. Boros Péter eleinte csak az eklézsiakövetést és a nyilvános penitenciatartást utasította el, ám később már egymagában sem volt hajlandó a bűnbánatra, amit azzal indokolt, hogy „ötet tsak irigységből gyalázták meg” a káromkodás szerinte hamis vádjával, „azírt ő magát semmire sem ajánlja”. Hasonlóképpen nem akarta a gyülekezetet és elöljáróit megkövetni I. Adorján András, aki a már kikapott büntetésre hivatkozott („mint Kutját koppók által árestomba dugták”). A presbitérium tehetetlenségének ékes bizonyítéka, hogy a két férfival „semmi jót nem tehetett hanem mind a kettőt szánakozásra méltó módba előlle elküldeni kéntelenített.”⁷⁶

Érdekes színfoltot képez a Szabó Mihály presbiter feleségét, Héder Sárát ért tolvaj- és boszorkányvád,⁷⁷ melynek súlyosságát növelhette, hogy a falu évtizedekkel korábban érintett volt ilyen perekben,⁷⁸ és 1811-ben még élhettek olyan személyek, akik fiatalon megélték az eseményeket, vagy elsőkézből szereztek róluk tudomást. Bár Nyiri Ilona büntetése 12 korbácsütés lett volna, mivel a sértett „nem örülvén a' mások gyaláztatásának”, ezt a Szabó házaspárral való kibékülés feltételével elengedték, a gyülekezetet viszont meg kellett követnie babonáskodása miatt.⁷⁹

A részegség a konzisztórium gyakorlatban legtöbbször elkövetési módként jelenik meg. Eszerint más-más bűnhalmazba sorolható mind a részeg fejjel káromkodó Fodor Mihály,⁸⁰ mind Mészár Mihály ügye, aki gyarmati közönsége előtt ittas állapotban becsmérelte a zerindi elöljárókat,⁸¹ a kettejük cselekményeit egy személyben is megvalósító Csatári Mihály esetében azonban a részegséget is önálló tényállásként értékelték (a szöveg mellérendelő szerkezetben fogalmaz), ami arra utal, hogy beszámíthatatlan állapot nem függött össze káromló és becsmérlő magatartásával.⁸² Az önállóan értékelhető ittaság látványosabb példája az anti Szilágyi János története, aki „ifjuságától fogva való életet a bor italban a Kortsmakon töltötte el, és ugyantsak utollyára is [...] a Kortsmaba korhelykedven 's reszegeskedven s magát maga reszeges Szilagyinak kiáltván ugyan ottan a Kortsmába meg is holt. Meltó é arra hogy az Eklesiaban lévő halotti tisztesség öneki meg adattassek?” – tette fel a kérdést a presbiterek közössége, felvetve ezzel a számártemetés elvi lehetőségét, ami végül nem következett be, mert az elöljárók a humánusabb megemlékezés mellett döntöttek.⁸³ Az iszákos viselkedés – úgy tűnik – csak a ránk maradt nyilvántartás első éveiben volt az eklézsia életében zavaró(bb) tényező, mert 1803 után Csatári ügyét kivéve még családi perpatvarokban sem találunk rá utalást.

MULASZTÁSOK

A munka elől való kitérés, mint egyházfegyelmi kategória viszonylag ritkán dokumentált jelenség, Kárpát-medencei távlatban mégsem ismeretlen.⁸⁴ Kátai János és Kolos András az egyházfiak panasza szerint került az „ekklésiai dologra” járást, amiért „meg intették hogy ezután szó fogadóbbak légyenek az Ekklésiai dologra serényebben mennyenek. Különb[en]. az ilyen engedetlenek, Ekklésia tagjainak nem esmértnek”.⁸⁵ A végzés megfogalmazása arra utal, hogy a gyülekezet érdekében végzett munka a fegyelmi jogkör gyakorlója számára nagy jelentőséggel bírt, melynek kihagyása hátrányos következmény kilátásba helyezését igényelte. A harmadik eset az egyházközségből korábban tisztázatlan okból kirekesztett Kiss András ígéretéhez fűződik, aki két év után fordult az egyházhoz halottja temetése kapcsán, és szertartásért cserébe 12 pálcaütés terhe mellett vállalta, hogy másfél hét leforgása alatt becsületes munkába kezd.⁸⁶ Amikor másfél hónap (!) múltán be nem tartott fogadalmára emlékeztették, betegséggel mentegetőzött, mellyel további haladékot nyert.⁸⁷ Kátai, Kolos és Kiss neve nem bukkan fel hasonló esetekben (több nem is volt), ezért nem tudjuk, sikerült-e véget vetni a munkakerülés(ük)nek, vagy csak a számonkéréssel hagyott fel a presbitérium.

A templomba nem járók és ezáltal az úrvacsoravételt elmulasztók eseteivel 1808–1809 táján sűrűbben találkozunk. A B. Farkas-eset érdekessége, hogy a házaspár passzivitása miatt az asszonyt hívták a konzisztórium elé, aki „kemény fenyegetés alatt kényszerítettet” a templom látogatására.⁸⁸ Ungvári Istvánnak már a helységből való kitiltást helyezték kilátásba, amiért „ezen egész esztendő fojtába a Templomba lenni nem tapasztaltatott”.⁸⁹ E szankciók megrekedni látszanak a megintés-fenyegetés szintjén, de olykor még erre is csak körülményesen került sor. Az egyháztanács öreg Szabó Mihály megintését („hogy miért nem jár a Templomba, és miért ném él Úrvacsorájával, ha szinte a maga házához kívánná is azt”) valami nem részletezett okból kifolyólag Tóth András presbiterre bízta,⁹⁰ de nem bizonyult hatásosnak, mert egy év múlva ismét (vagy még mindig) azt jegyezték róla, hogy nem jár.⁹¹

EGYÉB BÜNTETÉST ÉRDEMLŐ ESETEK

Egy presbitérium működésében gyakran felmerülnek olyan kérdések és problémák, melyek megoldása érdekében tiltó rendelkezést alkalmaz, negatív következményt helyez kilátásba. Ezt illusztrálják az alábbi példák is, amelyek, bár nem tartoznak klasszikus értelemben vett egyházfegyelmi kérdéskörbe, egy adott pillanatban mégis kevés választja el őket egyes létező, hivatkozott kategóriáktól. Ezt igazolja a küllői vizitációs gyakorlat is, amely helyet adott a szülők figyelmeztetésének gyermekeik taníttatásának fontossága kapcsán, illetve az ekklésianak járó juttatások

tartós elmaradása miatt kilátásba helyezte a lelkészi szolgáltatások beszüntetését is,⁹² melyeket logikailag a mulasztások halmazába sorolhatnánk.

A gyermek iskolalátogatásának elmaradása alatt a vizsgált korban a szülők-gyámok tevőleges vagy mulasztásos kötelességszegését, általában tudatos visszatartást értünk. Az egyházmegyei látogatás 1800. évi jegyzőkönyve megemlíti, hogy Kátai Mihály nem akarja 12 éves fiát iskolába járatni.⁹³ Bár más dokumentált esetet Zerindről abból az időszakból nem ismerünk, nem lehetett elszigetelt, mert a presbitérium 1803-ban már testi fenyítés terhe mellett kötelezte a szülőket, hogy iskolaköteles korú gyermekeiket taníttassák.⁹⁴

Restancia alatt jelen esetben az eklézsia és a klerikusok anyagi természetű követeleése, az irányukba felhalmozódó tartozás értendő, mely az elszámolásra képtelen gondnok és egyházi személycseréjét,⁹⁵ a nem fizető egyháztagok törlesztés végett felkeresését⁹⁶ vonhatta maga után, ami egyéni szempontból punitív jelleggel hatott az érintett vagyónára, akár társadalmi megbecsülésére is, kollektíve pedig a közösség intenzívebb egyházadóztatásához vezethetett. Ugyanakkor az eklézsia adósainak éveken át elhúzódó teljesítése egyáltalán nem tűnik kirívó esetnek: az 1801-es számadás alkalmával – amikor a restanciák a bevételek egyharmadát tették ki – a zerindi egyháznak másokkal egyetemben az 1800. év gondnoka és 4 egyházi tartozott,⁹⁷ egyikük még az előző prédikátor idején volt hivatalban.⁹⁸ 1813-ra a kintlévőség aránya már meghaladta a teljes summa felét, a legtöbb pénzt felvevők a lelkész és a helyi, olykor vármegyei tisztségviselők voltak.⁹⁹ Amikor azonban más belső személy, így Czapfalvi János iskolamester és Bíró János leánytanító 1807-ben instancia útján próbálta konvenciója megemelését kieszközölni a presbitériumnál, rosszabbul járt, mert az addigi állapot változatlansága mellett adóssága kifizetésére is kötelezték.¹⁰⁰ Ez a jelenség egyben arról is árulkodik, hogy míg az egyházközségnek papíron volt pénze, és kezében volt ezáltal a követelés jogalapja is, addig az embereknek – ahogy a kölcsönökből kitetszik – nem nagyon volt miből (többet) adniuk az igénylő számára.

A BŰNÖK KITUDÓDÁSA ÉS SZANKCIONÁLÁSA

„Minthogy pedig fő tzélja a' Bets[ületes]. Presbyteriumnak mindenkor az: hogy a' viszázkodókat testi büntetés nélkül a' tsupa hathatós intés és dorgálás által is megnyerhesse és a Jó útra vezérelhesse.”¹⁰¹

Az egyes büntetendő cselekmények konzisztórium elé kerülését rendre az eset világoosságra jövele előzte meg. Ez történhetett önkéntes¹⁰² vagy külső közlés formájában („feladódván”): az egyháztanács munkájában részt vevő presbiterek¹⁰³ vagy más személyek (nem egyszer családtagok) tudósítására.¹⁰⁴ A penitensek sokszor – a káromkodók halmazán belül jelentősebb arányt képezve – tagadták bűnük

megtörténtét, és akadt példa az elismert deliktum súlyának, a felelősség meglétének, ezáltal a büntetés jogalapjának vitatására, de a beismerés visszavonására is. Mindezek fényében az önkéntes alávetés és a következetes elutasítás közötti skálát számos árnyalat gazdagítja, képet adván a terheltek bűnösségük kérdéséhez és a kiszabott szankcióhoz viszonyulásának sokrétűségéről.

Egy bűn jogkövetkezménye általában következetlenül került kiszabásra. Ez jelenthetett megintést, a megbántott felebarát vagy eklézsia megkövetését, testi ráhatást, egyházközségből történő kirekesztést, belső személy esetén végleges elmozdítást is. Nem találunk példát a református egyházfegyelmi hanyatlás időszakát jellemző pénzbüntetésre,¹⁰⁵ ami nem azonos a törlesztési kötelezettséggel. A személyes konfliktusok lehetséges kimenetele volt a megbékélés, ami bekövetkezhetett kölcsönös kézfogás, az idősebb vagy törekenyebb családtagok kezére adott csók formájában, mintegy bocsánatkéréskeppen is. Mivel ezek jellemzője az önkéntesség, a kiegyezésre való hajlandóság, melyek hiányában a fenti kényszerítő eszközök valamelyike lépett életbe, ezért a békeaktusokat (8) külön nem tárgyalom, hiszen nem egy jogkövetkezményről, hanem a felek konfliktusának kölcsönös lezárásáról van szó.¹⁰⁶ A világi ítélőszék elé küldésnek (5) és annak kilátásba helyezésének közös elemét a hatásköri és kivitelezés-képtelenségi okok adják a felvilágosult abszolút monarchák egyházak kárára bevezetett reformintézkedései és az ezzel párhuzamosan jelentkező belső erjedési folyamatok miatt,¹⁰⁷ azonban előbbi mindössze ügyáttételt eredményez egy másik ítélőfórumra, azaz önmagában nem jogkövetkezmény, s míg utóbbi ráhatással lehet az érintett magatartására, figyelmeztető jellege miatt mégsem tekinthető önálló szankciótípusnak, hanem az intések csoportjába sorolandó.

Az intő aktus jelentette a konzisztórium legenyhébb eszközét, amit kedvező esetben az elkövető magát minden jóra ajánlása követett, amellyel a büntetés-bűnhődés folyamata voltaképpen lezárult.¹⁰⁸ Előfordult, hogy a terhelt csak többszöri megintése után reagált érdemben a vádra vagy a megidőzésre. Nehezen különíthető el a fogalomként is gyéribben (2:12) előforduló közönséges dorgálástól, melynek alkalmazását súlyos és összetett ügyekben (Higyed János és Csatári Mihály káromkodása) tapasztaljuk, de funkciója – a terhelt figyelmeztetés vagy fenyegetés útján történő visszatartása – voltaképpen azonos volt.

A nagyzerindi gyülekezet presbitériuma viszonylag gyakran (14) fenyegetett testi büntetéssel, mely pálca- vagy korbácsütést jelentett 12-es számmértékben. A szituációk többségében azonban ezt az első elkövetésre hivatkozva vagy a megbánó magatartás miatt elengedték, mely az alcímben szereplő ítéletrészet alapján egyfelől tudatos, átgondolt fegyelmi politikára vall, másfelől a tehetetlenség, az egyházfegyelmi hanyatlás jóindulattal való leplezésének gyanúját kelti. A tényleges végrehajtásra a jegyzőkönyv fényében mindössze néhány példa van.¹⁰⁹

A kárvallott egyének megkövetése (5) egyben a konzisztórium jelenlétével is zajlott. Ennek kritikus vetülete lehetett a fegyelmezés munkájában valamilyen szerepet játszó, jelesen az előjárók érintettsége, hiszen a büntetés kiszabásába közvetett vagy közvetlen beleszólásuk lévén esélyük volt a maguk kedve szerint alakítani annak mértékét. Érdekes különbség mutatkozik Megyaszai János és Csatári Mihály bocsánatkérése között, mert míg előbbi presbiterként csak „engedelmet instált” a bíráktól,¹¹⁰ utóbbi ezt keresztvönásával is megerősítette a jegyzőkönyvben.¹¹¹ Az eklézsiakövetésnek (11) ritkán a templomban, nagyrészt az egyháztanács előtt volt helye, melynek hogyanlétéről nem kapunk bővebb tájékoztatást. Mindez arra mutat, hogy a XIX. század eleji Nagyzerind egyházfegyelmi fóruma kevésbé vonta be a templomi nyilvánosságot a büntető gyakorlatba – a budai kánonok alapján erre elviekben csak a vétkező belső indíttatása esetén kerülhetett sor¹¹² –, mint azt a szomszédos Ágyán¹¹³, Anton¹¹⁴ és Gyulán tapasztaljuk.¹¹⁵ Gyakorlata ilyen szempontból a vadászihoz hasonlít, ahol közönséges helyen, majd a parochiális háznál („de minél többek előtt”) végeztettek eklézsiakövetést.¹¹⁶ Ezeket a vétkezők általában teljesítették, akárcsak a bővebben ki nem fejtett penitenciatartást (8).

A vizsgált időszakban négy kiközösített személyről (Kiss András, Pap Kata, Szöllősi és B. Sándor István) van tudomásunk, akik súlyos cselekményeikkel (pl. durva káromkodás, apósbántalmazás) vagy engedetlen megnyilvánulásukkal (pl. káromkodás meg nem bánása) vívták ki ezt a jogkövetkezményt. Az excommunicáltak nagy része (igen hamar) visszatért az eklézsiába, melyhez legalább színlelniük kellett, hogy jobb belátásra tértek (Kiss esetében láthattuk, hogy csak egy temetés erejéig volt fontos számára a megtisztított erkölcs és a gyülekezethez tartozás, de Papot sem hatotta meg férje enyhítés végetti közbenjárása, és csak az utolsó pillanatban adta be a derekát). A szankció gyakorinak tűnő alkalmazása és kilátásba helyezése mégis arra enged következtetni, hogy a nagyzerindi egyház számított tévútra szédült híveinek visszakéredzkedésére, amire egy bizonytalan eset kivételével előbb-utóbb sor került. A depositio egyedüli példája Bors Sámuel esete, aki végső búcsút mondhatott a tanítói hivatásnak.¹¹⁷

Összességében a konzisztórium gyakorlata változatos, színekben és ellentmondásokban gazdag képet mutat. A kilátásba helyezett büntetések egyfajta szigor próbáznak közvetíteni az elkövetők felé, ugyanakkor alkalmazásukra nem mindig kerül sor, az eklézsiagyűlés hajlamos vagy kénytelen beérni a talán számára is könnyebb útnak bizonyuló figyelmeztetéssel. Gyakran humánus(abb) problémamegoldásra látszik összpontosítani (pálcabüntetés gyakori elengedése, végtisztesség a részegen elhunytak stb.), holott ez a feltételezett jóindulat sokszor nehezen választható el a voltaképpeni tehetetlenségtől, hiszen számos esetben világi kényszerítő erőhöz folyamodtak, vagy a szembenálló feleket világi bíróság elé küldték. Mindez arra mutat, hogy a nagyzerindi egyházi bíraskodásnak is megvoltak a maga határai,

néhány bemutatott eseten keresztül a református egyházfegyelem általános hanyatlása is érzékelhető, de nem a klasszikus bűnök nyomon követése és büntetni akarása, hanem inkább ez utóbbi kivitelezése terén.

ÖSSZEGRZÉS

Az egyházfegyelmi fórumok prezentált forrásai tükrében megállapítható, hogy Nagyzerind esetében nem beszélhetünk folyamatosan, évről évre követhető egyházfegyelemről, a legkorábbi és legkésőbbi időpont között változatos a skála sűrűsége. A XVIII. századból váltakozó időközökkel ismerünk eseteket: az 1710–1720-as évek egyházmegyegyűléseken tárgyalt párkapcsolati ügyei után hosszabb kihagyás észlelhető, melyet egy századközepi időleges traktuális kirekesztés, majd egy három évet megélt penitenslajstrom szakít meg. A későbbi évtizedek szórványos adataiból tudjuk, hogy akár kisebb kihagyással, de volt eklézsiái fegyelmezés, a századfordulótól pedig korábban nem tapasztalt információgazdagsággal szembesülünk. A XIX. század első két évtizedének lefedettsége elsősorban a presbiteri gyűlések jegyzőkönyvének köszönhető, de az egyházmegyei kútfőkből nyert kiegészítés sem hanyagolható el, hiszen a közgyűlések kisszámú ügye izgalmas adalékkal szolgál a lelkipásztorok személyes viszonya kapcsán, és a vizitátorok szorgalma is ebben az időszakban dokumentálható leginkább; jóllehet e két csoport időben alig fedi egymást. Ehhez képest az 1830–1840-es évek záróképe az egyházfegyelem leáldozóban léte és a lokális fegyelmi iratok hiánya miatt igencsak foghíjasnak mondható, ebből kifolyólag Molnár János szűkebb reformkori lelkészutódainak, illetve azok egyháztanácsainak e tárgyú politikáját alig tudjuk körvonalazni. A dualizmus kori utóélet vizsgálata és értékelése viszont már a jövőbeli tanulmány(ok) feladata.

JEGYZETEK

- * A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-23-1 - KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSzíROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.
- 1 KOZMA Pál: *Zaránd-vármegye' földirati, statistikai és történeti leírása*. Kolozsvár: Kir. Főtanoda, 1848.
  - 2 Gyülekezettörténet: az egyházközségek egyházmegyei beosztásának változásai 1703-tól. Kutatási segédlet (Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára). <https://leveltar.drk.hu/kutatasi-segedletek>
  - 3 ILLYÉS Endre: *Egyházfegyelem a magyar református egyházban (XVI–XIX. századokban)*. Debrecen sz. kir. város és Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata, 1941.
  - 4 SZIGETI Jenő: A református egyházfegyelem gyakorlásának válsága a XVIII. és XIX. század fordulóján. In: *Bűn, bűnhődés, büntetés*. Szerk.: Horváth Emőke. Budapest, 2011. 70–80.
  - 5 Nagyzerendi Református Egyházközség, b.1. 1816.II.15., 1817.V.7.; presbitériális gyűlés: 1818.XI.11.
  - 6 NRE, b.1. 1820.IV.24. A kálvini értelmezés szerint a konzisztórium kifejezés a gyülekezet fegyelmi bizottságát jelentette, míg a presbitérium a bibliai vének tanácsának újragondolt megvalósítása volt. Mindkettő célja az operatív működés, az Isten által egyházra ruházott hatalom nem egyszemélyi, hanem testületi jellegű gyakorlása a gyülekezet példamutatóan istenfélő, feddhetetlen és köztiszteletben álló néhány tagja által. MAGYAR Balázs Dávid: „Amikor Kálvin fellépése előtt még egy jót borozhattunk Genfben” – A genfi konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusai. In: „*Vidimus enim stellam eius...*”. Szerk.: Szávay László. L'Har-mattan Kiadó, Budapest, 2011. 245–255. Illyés Endre ugyanakkor a konzisztórium 1790 és 1820 közötti időszakra tehető presbitériummá válási folyamatában a kegyúri jóváhagyás és felügyelet árnyékában működő politikai irányító testületnek egy olyan egyházi életet szervező tényezővé alakulását látja, „amivé az evangélium szerint kellett lennie”. ILLYÉS 1941. A zerindi jegyzőkönyv fogalomhasználata ezzel szemben következetlen, mintegy színönimizáló.
  - 7 MADAY Pál: *Az 1735. évi békésszentandrási parasztfelkelés*. Békés megye Tanácsa VB, Békéscsaba, 1957.
  - 8 Egy másik fatens elhunyt mostohaapja, Bagaméri István szavaira hivatkozott, aki Szabónét vélte látni macska képében leugrani a zerindi toronyról. KOMÁROMY Andor (szerk.): *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest: Magyar Tud. Akadémia, 1910. Két évtizeddel korábban egy azonos nevű rektor is szolgált a faluban, meglehet, hogy róla van szó. Bihar Megyei Levéltár – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bihor, fond 145., dos. 24/1843. 164.
  - 9 HEGYI Ádám (szerk.): *A Békési Református egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839)*. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2021.
  - 10 Az eljáró fórum 1673 és 1700 közötti ügyeinek 69%-a volt matrimoniális természetű. KISS Réka: *Egyház és közösség a kora újkorban. A Küüllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. (Néprajzi tanulmányok)
  - 11 HEGYI 2021.
  - 12 Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I.29.a.2. 1803.VI.23. 148–149. Az 1802-ben elbocsátott tanító arra tett kísérletet, hogy néhány előjáró segítségével a zerindi rektorságba visszakерüljön.
  - 13 TtREL, I.29.h.1. 1803. 191.; I.29.a.2. 1805.II. 184–186. Molnár számos alkalommal hagyta el gyülekezetét (főként gazdálkodás végett), ami a lelkesi szolgálat egyes elemeiben kimaradásokat okozott, a közgyűlés felszólítása ellenére mégsem hagyott fel ezen excursusokkal, amint az beosztottja panaszaiból is ismeretes. TtREL, I.29.i.209. Czapfalvi János emeritus rektor levele Juhász István esperesnek. 1810.X.20.
  - 14 HEGYI Ádám: *Összeírások és egyházlátogatások a Békési Református Egyházmegyében 1721 és 1820 (1831) között*. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen, 2022. Minthogy az egyház ekkor is igyekezett kiállni tagjai mellett a hívek, egyháztanácsai laikus tisztségviselők és más világiak támadásaival szemben (ILLYÉS 1941.), az ügy kimenetelének árnyaltabb megértése végett érdemes számolnunk az 1801. évi látogatók Molnár iránti elfogultságával, mert történetesen ők vizsgálták a bepanaszolt lelkész alkalmasságát annak egyházmegyei felszentelésekor (közülük Kúthi Ádám ekkor már esperes, azaz Molnár felettese is volt). TtREL, I.29.a.2. 1798.V.9. 96.

- 15 BML, fond 145., dos. 19/1838., p. 87.
- 16 HEGYI 2022.
- 17 TtREL, I.29.h.1. 1802.XI.15. 168.
- 18 TtREL, I.29.h.1. 1816.XII.2. 276.
- 19 BML, fond 145., dos. 20/1839., p. 51.
- 20 BML, fond 145., dos. 22/1841., p. 83.
- 21 „...hol az oskola szembetünöképp gyenge, ott a C[anonica]. Visitatio a predikátort is hibáztatja...” BML, fond 145., dos. 20/1839., p. 51.
- 22 BML, fond 145., dos. 12/1831., p. 97.
- 23 BML, fond 145., dos. 23/1842., p. 64.
- 24 TtREL, I.29.h.1. 1803.XI.26. 189.
- 25 Arad Megyei Levéltár – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Arad, fond 2080., reg. 1., p. 103.
- 26 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 27 AML, fond 2080., reg. 1., p. 103.
- 28 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 29 HEGYI 2022.
- 30 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 31 HEGYI 2022. Szintén kétséges, hogy Barta idején bűnjegyzék készült, hiszen az anyakönyvet is hanyagul vezette: hiányoznak belőle az 1787 és 1790 közötti esketések és temetések. AML, fond 2080., reg. 1.
- 32 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 33 Egyes személyeket eltílt az úrvacsorától, másokat indokolatlanul védelmébe vesz, a gyülekezetet pedig kiprédikálja. SZÁSZ Lajos: A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez. In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Szerk.: Bárh Dániel. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013. 178–195.
- 34 AML, fond 2080., reg. 1., p. 2.
- 35 TtREL, I.29.h.1. 1799.V.8. 82.
- 36 HEGYI 2022.
- 37 A forrás tudományos használatának jóváhagyásáért köszönet illeti Lőrincz Lóránd Péter Tiszteletes Urat.
- 38 TtREL, I.29.h.1. 1816.XII.2. 276.; 1817.IX.18. 296.; 1818.IX.14. 321.
- 39 Az összesített kimutatás „Van-é vigyázás a Vasárnapot megrontókra, Templomot és Úrvacsoráját elmúlatókra, feslett erkölcsűekre?” rovatát a „Van-é törvényesen állított Praesbyterium?” váltotta fel. TtREL, I.1.s.22. 3–75.
- 40 BÍRÓ Endre: Református egyházfegyelem a tágabb értelemben vett Maros-Körös-köz anyakönyveinek tükrében. In: *Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötet – Szakkollégiumi Füzetek 11. kötet*. Szerk.: Béla Bálint – Vass Viktória – Vass Zóra. Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégium, Szeged, 2023. 53–68.
- 41 AML, fond 226., reg. 54/1815., p. 103.
- 42 NRE, b.1. 1815.XII.15.
- 43 NRE, b.1. 1815.XI.15.
- 44 NRE, b.1. 1816.II.15–XII.4.
- 45 AML, fond 2081., reg. 2., p. 123.
- 46 NRE, b.1. 1803.III.25.
- 47 AML, fond 2081., reg. 2., p. 122.

- 48 NRE, b.1. 1802.IV.12.
- 49 NRE, b.1. 1803.V.16. A Zerindre kiszálló szolgabíró és esküdt békítési kísérlete szintén sikertelen volt, mert a feleség apjával is szembeszögülve kijelentette, hogy „készszebb magának halált okozni, hogy sem többé férjével élni”, akinek fizikai és verbális inzultusait „meg unta”. AML, fond 226., reg. 43/1803., p. 212. A válásra mégsem került sor: a férfi 1808. október 2-án meghalt (AML, fond 2086., reg. 7., p. 10-11.), mielőtt törvényes gyermekük 1809. február 22-én megszületett. AML, fond 2081., reg. 2., p. 46.
- 50 A leírás záró része így fogalmaz: „Egyébaránt pedig botránkoztató, és másoknak is rossz például szolgáló életekért a Presbyterium őket ismét Törvényre húzza és azt tselekeszi véllek, amit az ő rendetlen életek hűz és kíván maga utánn”. Nem világos, hogy itt egy már megvalósult vagy a jövőben történő megbotránkoztatás esetének következményéről van szó, mivel azonban Fodorék korábbi egyháztanács elé járulásának nincs nyoma, az ismét kifejezés és a szankció kódosítása az utóbbi variánst erősíti. NRE, b.1. 1816.II.18.
- 51 NRE, b.1. 1803.III.30.
- 52 Az asszony azért folyamodott ehhez a lépéshez, mert férjétől való megháborodására referálva nem tudta elérni szétválasztásukat, rövidesen azonban kibékültek. NRE, b.1. 1812.VII.13–IX.21.
- 53 A férj nem kezdeményezett válópert. NRE, b.1. 1818.II.2.
- 54 ILLYÉS 1941.
- 55 Az AML forrásadottságai miatt csupán a vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1739–1849) jöhetnek szóba. AML, A kutatóteremben kutatható fondok és gyűjtemények jegyzéke – *Lista fondurilor și colecțiilor date în cerce-tare la sala de studiu*, 19–26.
- 56 NRE, b.1. 1808.II.28.
- 57 AML, fond 226., reg. 46/1807., p. 136.
- 58 NRE, b.1. 1808.II.28.
- 59 NRE, b.1. 1809.V.11.
- 60 NRE, b.1. 1811.VII.14.
- 61 Az öreg Nyiri Szabó Ferenc sem lehetett makulátlan, mivel őt is csendességre intették. NRE, b.1. 1815.VI.27.
- 62 NRE, b.1. 1813.IX.29.
- 63 NRE, b.1. 1818.IX.16.
- 64 NRE, b.1. 1819.VIII.8.
- 65 NRE, b.1. 1811.XII.17. Csatári Sára az esetet és a férjét is túlélve 1858-ban halt meg. AML, fond 2083., reg. 4., p. 141. Ebből sejthetjük, hogy a vádlottat a presbiteri határozat értelmében csak testi fenytésnek vetették alá. NRE, b.1. 1811.XII.17. A gyermeket váró házastárs bántalmazása más tájegységeken is regisztrált jelenség volt. KOLOH Gábor: *Családi viszályok a 19. századi Vajszlón. Közösség és egyházfegyelem 1804 és 1867 között*. In: *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. Szerk.: Bárh Dániel. MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2021. 151–182.
- 66 NRE, b.1. 1806.XII.18.
- 67 NRE, b.1. 1806.XII.18.
- 68 NRE, b.1. 1807.III.20.
- 69 NRE, b.1. 1806.X.8.
- 70 NRE, b.1. 1820.IV.24. Az objektív igazság mibenlétén túl alapvető kérdés, hogy valójában ki vagy mi áll az eset középpontjában. A válasz ott keresendő, Szilágyinak mint bírónak mi célja volt ezzel a kezdeményezéssel: a prédikátor becsületén esett folt akár öncélú tisztára mosása vagy csupán Ács kényelmetlen helyzetbe hozása a többi előjáró előtt. Beszédes tényező, hogy a pap a megbocsátást a felebaráti szerzetetire hivatkozás mellett a felek közti nézeteltérés kiküszöbölésével is indokolja. Mindebből úgy tűnik, Szilágyit nem pusztán lelkésze iránti jóindulata vezérelte, amikor kollégáját becsmélrlés címén bepanaszolta.
- 71 NRE, b.1. 1802.V.28.

- 72 NRE, b.1. 1802.XII.16.
- 73 NRE, b.1. 1803.XII.23.
- 74 NRE, b.1. 1816.XII.19.
- 75 NRE, b.1. 1819.VIII.8–XI.26. A B. Sándor-eset érdekessége, hogy a leírás a káromkodás fültanúi is megemlíti.
- 76 Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Borost és Adorjánt a bűnbánatra felszólításuk előtt már alávették testi fenyítésnek, így ügyük nem minden büntetlenség nélkül zárult le – annál is inkább, mivel egy utólagos betoldás szerint Adorján mégis engedett a presbíterek követelésének. NRE, b.1. 1812.II.10.
- 77 NRE, b.1. 1811.X.28.
- 78 KOMÁROMY 1910.
- 79 NRE, b.1. 1811.X.28.
- 80 NRE, b.1. 1802.XII.16.
- 81 NRE, b.1. 1803.II.23.
- 82 NRE, b.1. 1810.XII.10.
- 83 NRE, b.1. 1802.II.25.
- 84 ILLYÉS 1941.
- 85 NRE, b.1. 1801.XI.15.
- 86 NRE, b.1. 1802.X.28.
- 87 NRE, b.1. 1802.XII.16.
- 88 NRE, b.1. 1808.XII.12.
- 89 NRE, b.1. 1809.II.12.
- 90 NRE, b.1. 1809.V.11.
- 91 NRE, b.1. 1810.V.14.
- 92 KISS 2011.
- 93 HEGYI 2022.
- 94 NRE, b.1. 1803.V.15.
- 95 Bár Hidjed János e tisztség 1817-es elnyerését előző évi tartozása ellenére ismételte meg, átmeneti felfüggesztését frappánsan orvosolták („méltó tekintetbe vette a’ B[első]. Consistorium, hogy elég teher lenne [...] a’ restantiák bé szedése; azért is újj egyházi választasson”). NRE, b.1. 1817.V.27. A kettős egyházfiválasztás bevezetéséből és e hivatalat betöltők személyének gyérebb ismétlődéséből úgy tűnik, egyháznak lenni megterhelő feladat volt, és meglehet, hogy a jelöltek is a közösség nyomására vagy a tisztségviseléssel együtt járó presztízs reményében vállalták azt. AML, fond 2081., reg. 2., p. 2.
- 96 A számadás előtt elhunyt Magyar Ferenc kurátor elmaradását fia és egy presbiter igyekezett a restansokon behajtani. NRE, b.1. 1818.II.2.
- 97 BML, fond 145., dos. 1/1773-1807., p. 148.
- 98 AML, fond 2081., reg. 2., p. 2.
- 99 BML, fond 145., dos. 2/1807-1821., p. 78.
- 100 NRE, b.1. 1807.II.9.
- 101 „Éppen ezenn szokást tartván most is előttünk, Kis Sárát a’ 12 korbáts alóll szabadnak lenni ítéltük ugyan [...]”; a feltételeket lásd: NRE, b.1. 1812.IX.21.
- 102 Lásd három leány, Szakáts Sára, Tóth Erzsébet és Simon Sára paráznság miatti egyidejű bűnbánatát. NRE, b.1. 1816.II.15.

- 103 Lásd Bors rektor gyermekmoleesztálását, amit Osváth György terjesztett az egyházközség büntető fóruma elé. NRE, b.1. 1816.XII.4. A presbíterek észlelt kihágás jelentésére irányuló kötelezettsége a vizsgált korban általános volt. ILLYÉS 1941.
- 104 Lásd Csatári Sándorné bejelentését és házasságfelbontási indítványát a lánya veje által bántalmazása miatt. NRE, b.1. 1811.XII.17.
- 105 ILLYÉS 1941.
- 106 A megbékélés jelensége mindazonáltal nem bagatellizálható el, hiszen az emberek egymás közötti vagy Istenrel való kapcsolatán törést okozó bűn legmegfelelőbb kezelése a megromlott viszony ily módon való helyreállításában rejlik. SIMON János: Egyházfegyelem: útkeresés megtorlás, elrettentés és rehabilitáció között? *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 7(2016), 114.
- 107 ILLYÉS 1941.
- 108 ILLYÉS 1941. Lásd Osváth György káromkodását. NRE, b.1. 1802.V.28.
- 109 A nőtlenül paráználkodó ifjú Sándor Mihály esetében nyilvánosan. NRE, b.1. 1816.II.18.
- 110 NRE, b.1. 1806.X.18.
- 111 NRE, b.1. 1810.XII.10.
- 112 ILLYÉS 1941.
- 113 AML, fond 2018., reg. 2., p. 77–80.
- 114 BÍRÓ 2023, 53–67.
- 115 KÓSA László: Erkölcsi kihágások és büntetésük Gyulán a XIX. század első felében. *Békési Élet*, 14/1. (1979), 120–122.
- 116 AML, fond 2077., reg. 2., p. 69.
- 117 NRE, b.1. 1816.XII.4.

A ZENTAI MAGYAR KULTURÁLIS EGYESÜLET BETILTÁSTÖRTÉNETE (1933–1934)

DOMONKOS ÁDÁM

ABSTRACT

In my study, I will describe the considerations that the Yugoslav authorities weighed in their prolonged ban on the Hungarian Cultural Association in Zenta. In addition to outlining the historical context, I will discuss the authorities' criteria for examining the association life of Hungarian minority. In this context, I provide new contributions on the attitude of the central authorities in Yugoslavia towards Hungarian cultural self-organisation in Vojvodina. I will approach the history of the banning of the association from different angles, which will help to outline the scope and possibilities of Hungarian association life in Zenta.

BEVEZETÉS

Dolgozatomban a Zentai Magyarok Kulturális Egyesülete (Kulturno Udruženje Sencánskih Mađara), 1933 szeptemberétől Zentai Magyar Kulturális Egyesület (Mađarsko kulturno udruženje u Senti) betiltásának történetét mutatom be. A folyamatot nem kronologikus megközelítéssel, hanem meghatározott szempontok mentén vizsgálom meg. Ez az eljárás elengedhetetlen annak megértéséhez, hogy az államvédelmi hatóságok miként viszonyultak a társulat megalakításához

és működéséhez. Ennélfogva tanulmányomban az államvédelmi szervek működési logikáját szeretném bemutatni a téma történeti kontextusának felvázolása mellett.

A dolgozat megírásához a Vajdasági Levéltár 126. fondja II. részlegének és a belgrádi Arhiv Jugoslavije 14-es (A Jugoszláv Királyság Belügyminisztériuma 1919–1941), illetve 38-as (A Jugoszláv Királyság Minisztertanácsi Elnökségének Központi Sajtóirodája 1929–1941) fondjának vonatkozó iratait, továbbá a *Sentai Friss Ujságnak* az 1930-as évek első felét taglaló évfolyamait vettem alapul a történeti szakirodalom eredményei mellett.

A ZENTAI MAGYAR KULTURÁLIS EGYESÜLET BETILTÁSTÖRTÉNETE

Zentán 1933 márciusában az erősen erodálódott délvidéki magyar értelmiségi körhöz tartozó tizenhárom személy, akik élén dr. Kuthy Zoltán ügyvédjelölt állt, megalapították a Zentai Magyarok Kulturális Egyesületét abból a célból, hogy a magyar nyelvet, kultúrát egyesületi úton ápolják. A hatóságok mindvégig bizalmatlanul viszonyultak önszerveződésükhöz, akadályozták munkájukat, és állandó megfigyelés alatt tartották tevékenységüket. A Dunai Bánság Igazgatósága 1934 április elején megalapozatlan vádak alapján betiltotta a társulat működését, és noha az alapítók fellebbeztek a döntés ellen, a belügyminisztérium 1934 augusztus végén elutasította azt.

Az utódállamokban a versengő nacionalizmusok ideálja az etnikailag homogén nemzetállam megteremtése volt. Magukat a hivatalos ideológiájuk szerint nemzetállamnak tartó országokban, Romániában 71,9%-ot, Csehszlovákiában 50,5%-ot, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban pedig 39,2%-ot tett ki az államalkotó nemzeti lakosság (román, cseh, szerb) aránya.¹ Az utódállamok tehát mind komoly etnopolitikai kihívásokkal szembesültek. A két utóbbi államra továbbá jellemző volt az etnikai és belpolitikai instabilitás a két világháború között.²

A kisebbségi sorba került magyar közösségek mint nem államalkotó nemzetiségek ki voltak téve a nemzetiesítő utódállamok restriktív törekvéseinek és nyomásának. Veszteségeik minimalizálását az adaptálandó államok rendre akadályozták azáltal, hogy nem biztosították az ahhoz szükséges feltételrendszert. Ez jelentős részben az irányukban folytatott diszkriminációs politikában öltött testet, amely egészen pontosan négy területen, a jogi és közigazgatási (pl. önkormányzati adminisztráció megszüntetése), nyelvhasználati, oktatáspolitikai és gazdasági téren nyilvánult meg.³ Az utódállamokbeli etnopolitikai rezsimek a homogén nemzetállam víziójának előfeltételeit a kisebbségi pozíciók kulturális térben történő letörése révén is igyekeztek előmozdítani.

Eltéréseket mutat viszont például a kisebbségjogi garanciák és az önkormányzatiság, autonómia kérdése. Míg az 1920-as csehszlovák alkotmánylevél külön fejezetben tárgyalja a kisebbségi kérdést,⁴ addig a jugoszláv (1921, 1931) és román (1923, 1938) alkotmányokban ezen közösségek jogaira nem tértek ki. Továbbá Csehszlovákiában a lakosság az önkormányzatisággal kapcsolatosan valódi tapasztalatokkal rendelkezett, hiszen a terület kivétel nélkül az egykori Osztrák–Magyar Monarchia bizonyos részeiből tevődött össze, ahol annak komoly hagyománya volt. Ezzel szemben ilyen tapasztalatok nem lelhetők fel számottevő mértékben az első világháború előtti Szerbiában és Romániában.

A meghatározott közép-európai minták megléte is szerepet játszott tehát abban, hogy a csehszlovákiai etnopolitikai szabályozás volt a legmegengedőbb a három országé (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) közül. A romániai ennél jelentősen szigorúbbnak tekinthető. A legrestriktívebbnek azonban a délszláv szabályozás értékelhető, ahol például a névelemzés következtében a magyar diákság kétharmada esett el attól a lehetőségtől, hogy anyanyelvén tanulhasson az iskolákban.⁵

A szerb királyi diktatúra korszakában a jugoszláv vezetés az etnopolitikai konfliktusokat a hegemonikus stratégia alapján próbálta kezelni.⁶ Ezt a módszert, ami az etnokulturális közösségeket mint adottságokat fogadja el, rendszerint a többnemzetiségű államok vezetői alkalmazták a történelem során.⁷ A stratégia értelmében egy domináns etnikum, esetünkben a szerbség, mint a vezető pozíciók többségét betöltő államalkotó nemzet, hatalmat gyakorol az erőszakos szervezetek felett, ami az etnokulturális feszültségek elfojtásához vezet. Valóban, Sándor király, aki széles jogkörrel rendelkezett, támaszkodott a hadseregére és a titkosrendőrségre,⁸ melyek a kisebbségi magyar társadalmi élet valamennyi megnyilvánulásában revizionizmust véltek felfedezni.⁹ A hatósági rendeletek a közösség mozgásterét számos alkalommal szisztematikus módon szűkítették le vagy gátolták.

A jugoszláviai magyar egyesületi élet mozgásterét kijelölő keretrendszer formálásában a királydiktatúra alapvonásai és annak etnopolitikai törekvései mellett az ószerbiai hagyományok kevésbé játszottak szerepet. Azokon a területeken ugyanis, melyek korábban a Monarchia részét képezték, összehasonlíthatatlanul fejlettebb művelődési társulatok léteztek, mint az egykori oszmán fennhatóságú régióban.¹⁰

A mai Vajdaság területén a legelső polgári társulások gyökerei a 19. századra nyúlnak vissza. Zentán – ami a korszakban rendezett tanácsú városi státusszal bírt és egyben járásközpontként is működött – már az első világháború előtt működött kaszinó, olvasóköri, történelmi, kulturális és sportegyesület.¹¹

A város magyar kulturális élete a húszas évek megváltozott szerbiai magyar keretei között igen alacsony intenzitást mutatott.¹² Ezt adott esetben ugyan árnyalhatja az a tény, hogy a magyar kisebbségi kultúréletben az ünnepélyeknek igen jelentős szerepe volt,¹³ de az összképen nem változtat. A kulturális élet visszaesésének

a legfőbb oka abban keresendő, hogy a területi állam nem támogatta a magyar kisebbségi egyesületi életet.¹⁴ Sőt a politikai gyakorlat ebben a vonatkozásban a diszkriminációra törekedett.¹⁵ Ugyanilyen fontos, hogy 1918 és 1927 között bekövetkezett a délvidéki magyar középosztály politikai, gazdasági és szellemi erodálódása, amiben szerepet játszottak az elbocsátások, kiutasítások, megfélemlítések, az e miatti sokk és az eliten belüli megosztottság.¹⁶ Azok, akik a Vajdaságban maradtak, ekkor a kezdeti rezignáltság fázisában voltak. Ezt támasztja alá a zentai járás vezetőjének a belgrádi kerület főispánjához intézett jelentése (1929. nov. 1.) is, miszerint „a kisebbségek, úgy mint eddig, nem mutatnak semmi érdeklődést a közéletben”.¹⁷ Ezt a magatartást az is kiválthatta, hogy nem egy esetben egyenesen tiltották a magyar kultúrát ápoló társulatokat (közművelődési egyesületek, önképző, dal- és zeneegyletek).¹⁸

Az 1929-es év többek közt az ország egyesületi életében is cezúrát jelentett. A királydiktatúra bevezetését követően ugyanis az állam újrazivsgált minden olyan szervezetet, ami valamelyik nemzetiséghez kötődött. A legfőbb kérdés a hatalom szempontjából az volt, hogy a kulturális egyesületek nem szolgálnak-e titkon politikai érdekeket.¹⁹ E korabeli közigazgatási gyakorlat szerint minden egyes egyesületnek alapszabályzatát engedélyeztetés végett újból be kellett nyújtania az állam nyelvén.²⁰ Az 1929. évi általános iskolákról szóló törvény 157-es paragrafusa pedig betiltotta a magán kulturális egyesületek tevékenységét, ami komoly nehézségek elé állította a magyar közösséget.²¹ Ez például azért számított jelentős korlátozásnak, mert a kisebb településeken a művelődési lehetőségeket drasztikusan leszűkítette. Annál is inkább, hiszen egyes társulatok legalább többtucatnyi kötetet tartalmazó könyvtárral rendelkeztek. Az 1929-es év továbbá azért is releváns a számunkra, mert az ekkor bekövetkező változások visszavetették a magyar kisebbség közéletben való, 1927-től fokozatosan kibontakozó szerepvállalását: a parlamenti és tartományi képviselőházban megjelenő magyar képviselők munkáját.²² Ebben a vonatkozásban csak 1931 szeptemberétől – az új, oktrojált alkotmánnyal és a szükségállapot feloldásával – figyelhető meg számottevő változás, mert ekkor indult meg a rendkívül feszült légkör oldódása, noha a hatóságok bizalmatlansága továbbra is megmaradt, ami a magyar kultúregyesületeket hangsúlyosan érintette.²³

Ennek a hozzáállásnak, nevezetesen az államvédelmi szervek nemzeti kisebbségek iránti bizalmatlanságának gyökerei a 19. századba nyúlnak vissza.²⁴ Az a szemléletmód, hogy ezen csoportok fenyegetést jelentenek az állam integritása szempontjából, tudniillik a dualista időszakból eredeztethető.²⁵ A durva hatósági intézkedések még az 1930-as évek első felében is jellemzőek maradtak Jugoszláviában.

A január hatodikai diktatúra egyik következménye az volt, hogy bizonyos értelemben felrázta a nemzeti kisebbségek kulturális életét, hiszen az elit figyelmét a

politikáról a helyi szintű kultúréletre terelte.²⁶ Valószínűsíthető, hogy a korszakban „[l]étezett egy szép szintű magyar kultúrélet”.²⁷ Erre egyfelől példát szolgáltatnak a szabadkai Népkör ismerkedési és kultúrestélyei, az úrnapi körmeneteken való részvételek, a nép- és táncmulatságok, az 1922-től kezdve egyre terebélyesedő műkedvelő gárda teltházás színelőadásai, az emlékünnepek, valamint a társulat által megindított népmozgalom vonatkozásai. Ezt a széles körű munkát a hatóságok többszöri betiltása nagymértékben akadályozta.²⁸ Ehhez hasonló kulturális tevékenységet fejtett ki továbbá a – hatósági bizalmatlanság megnyilvánulásait szintén megtapasztalni kénytelen – nagybecskereki magyar Közművelődési Egyesület is, melynek élén Várady Imre állt.²⁹ Ebben a sorba illeszkedik még a Deák Leó vezette zombori magyar szellemi központ működése, illetve az óbecsei – markánsan felekezeti jellegű³⁰ – egyesületi élet hagyományosan erős kultúrmunkája.³¹ Ezekhez képest az ilyen irányú szervezkedés kezdeményeit Zentán csak 1933/1934-ben – évtizedes kihagyás után – lehet felfedezni. Ennek az egyesületi dermedtségnek a legfőbb oka az volt, hogy a lakosság nem értékelte kellően a társadalmi-kulturális munkát kifejtő személyek fáradságát, és ilyen körülmények között a tehetségek könnyedén elkallódtak – szerepel egy 1932-es biztonsági jelentésben.³² Ezt támasztják alá a rendőr-főkapitányság és a városi elöljáróság rendszeres, leginkább havi, kéthavi és háromhavi jelentései a járás viszonyairól, valamint a helyi sajtó beszámolóit.³³ A jelentésekben rendre kitérnek arra, hogy a ’nemzeti’ (értsd: jugoszláv) jellegű egyesületeken kívül a többi kulturális-művelődési kör semmiféle nagy jelentőségű munkát nem fejtett ki az adott időszakban, ami felölhetett egy, két vagy három hónapot. A zentai magyar kultúregyesület alapítói épp a kulturális (újra)ébredés fázisában láttak hozzá a szervezet megteremtéséhez egy továbbra is feszült légkörű időszakban. Ez a lépés kétségtől a kisebbségi nemzeti intézményesedés releváns mozzanatának minősült,³⁴ és emiatt kitüntetett figyelem szegeződött megalakulására, valamint annak potenciális hatására.

A kezdeményező társaság taglétszáma mintegy tizenhárom főt számlált. Mindnyájan a középosztály soraiból kerültek ki. Az elnök dr. Kuthy Zoltán ügyvédjelölt, az alelnök Sóti Ferenc gyógyszerész, a titkár dr. Hubert András bírósági titkár, a hármass bizottság tagjai Dobos Győző, Száraz János, Szabadi László ügyintéző gyakornokok, a további tagok Czabafy Sándor ügyvédjelölt, Tolmácsy Géza banktisztviselő, Győri János ügyintéző gyakornok, Simonyi Iván banktisztviselő, Bodor István magánhivatalnok, Árpási Károly orvostanhallgató és Rónai Ernő gyógyszer-tári asszisztens voltak.³⁵ Ők azt az első világháború után továbbra is fennmaradt magyar értelmiségi kört erősítették, mely tagjainak egzisztenciája kevéssé került veszélybe az állami megszorítások miatt, s amit legfőképp ügyvédek és magánpraxist végző orvosok alkottak.³⁶ A jelenlegi szakirodalmi ismeretek alapján a létrehozók egyike sem tartozott politikai formáció kötelékébe.³⁷ A betiltás történetének

dokumentumai nem tárják fel a tagok pontos életkorát, és – a képzettség/foglalkozás kivételével – az egyéb biografikus vonatkozásokat sem. A tagság a magyar kultúra, nyelv egyesületi módon történő ápolását tűzte ki célul. A magyarság és különösen ez a szellemi réteg ugyanis markáns azonosságtudattal és fejlett intézményességgel kezdte meg a kisebbségi létet az utódállamokban, így a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban is. Önszerveződésükkel az etnikai rekrutáció folytonosságának helyreállításához kívántak hozzájárulni.

Szervezkedésük a Zentai Magyarok Kulturális Egyesülete nevet viselő közművelődési társulat megalakításában öltött testet. Az egyesület egy olyan, a hatóságok általi nyilvántartásba vétellel jogi személlyé váló, önkormányzattal rendelkező szervezet, melynek nyilvántartott tagsága van, és meghatározott, alapszabályban rögzített célt követ. A tagság 1933 márciusában hozta létre a zentai magyar kultúregyesületet, alapszabályzatát megküldve a helyi rendfenntartó erőeknek.

A városi rendőri előjáróság 1933. március végén továbbította a Dunai Bán-ság Igazgatóságának a Zentai Magyarok Kulturális Egyesülete alapszabályzatát. Jelentésében amellettt érvelt, hogy azt semmiképp sem szabad jóváhagyni, mert a célja a magyar kultúra fejlesztése, így a jugoszláv ideák fejlődését és megerősödését megakadályozza. Továbbá olyan magyar személyiségeket is rejt magában, akik soha nem mutattak lojalitást. Külön kiemelte, hogy egy ilyen egyesület, melynek célja egyedül a magyarok nevelése 'nem nemzeti' [*anacionalni*] (értsd: nem jugoszláv, magyar) szellemben, nagyon veszélyes ezen a vidéken, ahol a magyarok vannak túlnyomó többségben, és ahol nagyon nehéz a nemzeti közművelő kultúrát meggyökereztetni.³⁸ A legfőbb jugoszláv idea a homogén nemzetállam kialakítása volt, amelynek útjában állt, hogy bizonyos, kisebbségek által lakott határmenti területek etnikailag többé-kevésbé homogének voltak. Az egyének lojalitásának hivatalos megítélésénél fontos szempont volt az előző impérium alatt, illetve 1918 után a közéletben való politikai és kulturális szerepvállalás értékelése.³⁹ A hatóságok alapvetően azért tekintettek bizonyos személyekre megbízhatatlan elemként, mert részt vállaltak a párhuzamos nemzetépítésben, ami gátolta a nemzetiesítő állam – több generáció alatt elérni kívánt – hosszú távú víziójának megvalósulását.

A forrásokban a 'nem nemzeti' [*anacionalni*] megjelölés nem csak azt jelentette, hogy 'nem jugoszláv'; egyúttal a közösség etnikai értelemben vett másságát is magába foglalta.⁴⁰ A 'nacionalni' tehát csak szerb lehetett, az állampolgári közösség csak az etnikai csoporthatáron belül volt érvényes. Zenta esetében a magyar kisebbségi egyesületi kultúrélet kapcsán merül fel az 'anacionalni' fogalma. Ezzel összefüggésben megfigyelhető, hogy pusztán a magyar kultúra ápolásának igénye az államvédelem szemében egyszerre kapcsolódott a lojalitás és az etnicitás kérdésköréhez.

A társulat létrehozói, valamint a kérvényeket aláíró tanúk társadalmi összetétele egységes volt; mind középosztálybeliek voltak.⁴¹ Ez azért releváns, mert a jugoszláv államvédelem szemében a magyar középosztály és elit legalább gyanús volt. Az állami szervek őket tekintették az adott nemzetiség valódi képviselőinek a magyar kultúra támogatóiként való fellépésük okán. A hatóságok megítélése alapján az állam integritására veszélyt jelentő irredenták soraiban az általam átnézett iratokban⁴² egyértelműen felülreprezentáltak számított ez a réteg – csakúgy, mint a szomszédos Romániában.⁴³ Az állam minden valószínűség szerint kizárta, hogy a magyar középosztály lojalitást mutathat felé, és ez – az utódállamokban kialakult helyzethez hasonlóan⁴⁴ – kijelölte az államvédelem szemléletmódját. A belpolitikai viszonyrendszert meghatározta még a két fél, a kisebbség és az etnopolitikai rezsim egész korszakban jellemző szembenállása. Ebben a vonatkozásban nem mellékes az sem, hogy a délvidéki magyarság viszonylag fejlett intézményességgel és öntudattal vált le a magyar nemzetépítésből, és így fel sem tételezték az asszimilációt. Ráadásul a jugoszláv államvédelem a szerb nemzeti mozgalomnak azt az első világháború nyomán jelentkező vonását is a magyarra vonatkoztathatta, hogy az egyes politikai csoportok háborús helyzetben egyre inkább szeparatistákká válnak.⁴⁵ Ez szintén a bizalmatlan légkör rögzülését eredményezhette.

A régió általános jellemzője volt, hogy a kimutatásokat és jelentéseket összeállító állami tisztviselők minden bizonnyal a nehézkedő központi elvárásoknak igyekeztek megfelelni.⁴⁶ Ez állhat annak háttérében is, hogy a báni hivatalok mintegy végrehajtó szervekként működtek a valóságban.⁴⁷ A hatalom a magyar civil szféra valamennyi megmozdulásában az irredenta mozgolódást vélte felfedezni, és amikor korlátozó intézkedéseket hozott az engedélyeztetések kapcsán, erre a vélt veszélyre hivatkozott.⁴⁸

Ez a hozzáállás a zentai kultúregyesület kezdeményeinél is megfigyelhető. A zentai rendőrségi eljáróság a Dunai Bánság Igazgató ügyosztályának május 4-én küldött jelentésében úgy látta, hogy a Zentai Magyarok Kulturális Egyesülete szabályzatát semmiképp sem szabad jóváhagyni. Az ügyet intéző tisztségviselők kilétére a forrásokban a kivehetetlen kéz- és aláírások miatt azonban nem derült fény. A rendőrség felhívta az ügyosztály figyelmét, hogy a hatályos törvények (1931. IX. 18.-i törvény) értelmében, ha hat héten belül nem születik döntés a betiltásról, megkezdheti működését az egyesület, ezért az ügy nagyon sürgős.⁴⁹ Egy hétre rá azt a választ kapta az ügyosztálytól, hogy egyelőre az legyen a megoldás, hogy engedélyezzék a működést, és a legnagyobb figyelemmel kísérik munkájukat. Ha a legkisebb mértékben is áthágják az elfogadott szabályzatot, a törvényi előírásokat, vagy ha általánosságban találnak bármi állam- vagy nemzetellenességre utaló jelet, nyomban írjanak indokló javaslatot az egyesület betiltására vonatkozóan az egyesületekről szóló 1931. I X. 18.-i törvény 11. paragrafusa értelmében.⁵⁰ Az egyesületnek

több ponton ki kellett egészítenie a szabályzatát a Dunai Bánság Igazgató ügyosztálya utasítása szerint. Az egyik, kétségkívül legfontosabb kiegészítés ezek közül úgy hangzott, hogy az egyesület nyelve csak a belső, tagok közötti használatban lehet magyar, de minden más alkalommal az állam nyelve kell legyen.⁵¹

A különböző szintű szervek azonos megközelítésmóddal és nézetrendszerrel dolgoztak 1933 tavasza és 1934 nyara között a kultúregyesület ügyében, tehát egyetértésben működtek. A magyar kultúra ápolását a hatóságok potenciális veszélyforrásnak tartották, és ez a nyelvügy kapcsán is megmutatkozott. A térségben a nyelvhasználat az állam autoritásával függött össze, amiből a hatalom nem engedett.⁵² A nemzetiesítő államok valamilyen úton igyekeztek korlátozni a kisebbségi nyelvek nyilvános használatát. Jugoszláviában a harmincas években a magyar nyelvet az általános iskolák alsó tagozataiban, a kulturális és közművelődési egyesületekben és a magánszférában lehetett használni.⁵³

Az egyesület képviselőiként Simonyi Iván, Kuthy Zoltán és Czabafi Sándor szeptember 18-án írták alá a Zentai Magyar Kulturális Egyesület kiegészített alapszabályzatát, de a kért nyelvhasználati változtatás ebbe nem került bele, hiszen a tagok nagy része – érthető módon – egyszerűen nem beszélte a szerbet.⁵⁴ Az időközben véghez vitt névváltoztatás – ugyanis 1933 szeptemberétől már a Zentai Magyarok Kulturális Egyesülete helyett a Zentai Magyar Kulturális Egyesület megnevezés szerepel az iratokban – pedig egy olyan mozzanatnak tekinthető, amit a szörszálhasogató hatósági önkény könnyedén felhasználhatott az egyesület működésének akadályozására. A szervek kisebbségi kultúrával kapcsolatos packázásai például ebben is kimerülhettek.⁵⁵

A nyelvhasználati ügy a továbbiakban is antagonisztikus probléma maradt. Legalábbis erre utal, hogy Kuthy Zoltán, Simonyi Iván és Czabafi Sándor kérvényt nyújtott be a városi rendőri előjárásnak, melyben sérelmezték a kiegészítéseket, legfőképp az államnyelven való megnyilvánulások követelményét, hiszen a tagoknak csak egy része beszélte azt.⁵⁶

Október utolsó napjaiban a zentai magyar kultúregyesület kérvényében konkrét instrukciókat kért a szervektől. A Dunai Bánság Igazgatósága továbbította a Zentai Magyar Kulturális Egyesület alapszabályzatát a belügyminisztérium államvédelmi osztályának. Az Igazgatóság úgy látta – elfogadva és alapul véve a városi rendőrség megállapításait –, hogy nem kellene engedélyezni ennek az időközben névváltoztatáson átesett egyesületnek a működését a magyar határ közelében. Már csak azért sem, mert a vezetőséget már korábban is figyelmeztették a nyelvhasználat kapcsán, de ők nem változtattak azon.⁵⁷

Ennél a pontnál röviden érdemes kitekinteni a – revizionista ágensekként számontartott – magyar egyesületek tevékenysége megítélésének területi dimenziójára. Az általam ismert dokumentumokból ugyanis kiderül, hogy az államvédelem

a Tisza mentén a jugoszláv–magyar határ felé haladva egyre kevésbé megbízhatóként értékelte a magyar társulatok vezetőit. Ezt az állítást támasztja alá az etnikailag túlnyomórészt homogén határmenti térség társadalmi életének az 1935-ös, központilag összeírt jegyzékek alapján történő elemzése. Az államvédelem az óbecsei magyar egyesületi vezetők többségét ekkor lojálisként ítélte meg.⁵⁸ Észak felé haladva, társaik többségét a zentai járásközpontban a hatóságok már megbízhatatlannak tarották.⁵⁹ A határ mentén elhelyezkedő Ókanizsa magyar egyesületi előjáróinak többsége pedig kénytelen volt beletörödni abba, hogy gyűléseiket a kormányzat által kirendelt politikai biztosok felügyelik.⁶⁰ A teljes képhez hozzátartozik, hogy a falusi és a kisebb településeken élő lakosságot mind a zentai, mind az óbecsei járásban mint lojális és elégedett elemet tüntették fel.⁶¹

A belügyminisztérium államvédelmi osztálya november elején azt írta a Dunai Bánság Igazgatóságának, hogy elfogadja az Igazgatóság álláspontját arról, hogy a Zentai Magyar Kulturális Egyesület szabályzatát nem szabad jóváhagyni.⁶² Az Igazgatóság belügyi osztálya november 24-én írt a városi rendőrségnek, hogy értesítsék Kuthyékát: a névváltoztatás ügyében intézkedjenek.⁶³

Háromjuk (Kuthy, Simonyi, Czabafi) újabb közös kérvényében problematikusnak tartották, hogy az alapítás jóváhagyása március óta elhúzódott, illetve azt is, hogy a Dunai Bánság Igazgatósága csak amiatt nem engedélyezte a társulat működését, mert az időközben nevet változtatott, de a többi javítást – értelmezésük szerint – hallgatólagosan jóváhagyta. Ezt arra alapozták, hogy az Igazgatóság első válaszlevelében nem tette szóvá ezeket. A kérvényezők azt kérték, hogy fogadják el a szabályzatot, értesítsék az illetékes szerveket, és ne várjanak vele hat hetet ismét.⁶⁴

A királydiktatúra etnopolitikai célkitűzései közt szerepelt, hogy módszeresen leszűkítse a magyar közösség intézményeinek mozgásterét. A hatóságok a hegemonikus konfliktuskezelő stratégia értelmében az állam biztonsága szempontjából ekkor ezt az eljárást tartották célszerűnek. Egyedül ezáltal tartották elképzelhetőnek a kisebbségi közösségek valódi államhűségét – miként ezt adekvát relevancia-pontként a romániai minta is mutatja.⁶⁵ Ezt támasztják alá, hogy noha 1930-ban Jugoszláviában nem tiltottak be magyar együletet, sőt újak alakultak, két évre rá a panaszok, 1934-ben pedig már a betiltások száma nőtt.⁶⁶ Nem csoda tehát, hogy a hatóság a zentai kultúregyesület esetében is indokok után kutatott az ellehetlenítés végett. Ezek azonban – akárcsak a nagybecskereki magyar közművelődési társulat és a szabadkai Népkör esetében – „gyakran feltételezésekkel vagy egyszerű gyanúval mosódtak össze.”⁶⁷

Erre szolgáltatott példát Bodor István esete. A tagok közül egyedül róla lelhető fel biztonsági megfigyelés. A zentai joghallgatóról – akinek neve az egyesület kérvényein tanúként rendre feltűnik – bizalmi jelentést írt a városi rendőri előjáróság, amit 1934. március 17-én küldött meg a Dunai Bánság Igazgatósága belbiztonsági

ügyosztályának. Ebben „nagy sovinsztának” és „a magyar jog támogatójának” tartották, aki aktívan részt vesz és láthatóan jelen van az ottani magyarok ifjúsági köreiben; semmilyen jugoszláv állami-nemzeti megmozdulásban nem vett részt. Az ügyosztály úgy ítélte meg, hogy Bodor és az egész kezdeményező társaság „teljesen revizionista”, és fő céljuk, hogy magyar kultúrájukat és „nacionalista tudatukat terjesszék”. Bodor politikailag ugyan nem nyilvánult meg, de gyakran az egykori Magyar Párt volt tagjainak társaságában látták – szerepel a jelentésben.⁶⁸ Nem mellékes, hogy a volt politikusokkal való kapcsolatépítés egyben utal a kisebbségi nemzeti intézményesedés központjai közt formálódó hálózatokra. Zentán nem létezett olyan számottevő kontrollcsoport, mint például Szabadkán a bunyevác és szerb, vagy Zomborban a német közösség.

Annak érdekében, hogy a hatóságok eljárása élesebb megvilágításba kerüljön, Egy Gábornak az irredenta fogalom kapcsán kialakított értelmezési sémáit használok fel. Mindenekelőtt az irredenta fogalmát egy szöbokorhoz tartja hasonlatosnak, melynek jelentéstartamába beletartozik az etnikai tartalom és a társadalmi cselekvés.⁶⁹ Egy terminológiáját kölcsönözve beszélhetünk „kemény” és „puha” irredentáról.⁷⁰ A kezdeményező társaság ezen disztinkció értelmében az előbbi kategóriába sorolandó, mert „teljesen revizionistának” (ez az irredentával rokon értelmű)⁷¹ és a „nacionalista tudat terjesztőinek” tartották őket. Különösen ebben a mezőnyben helyezték el magát Bodort is („nagy sovinszta” és „a magyar jog támogatója”). A joghallgatót legfőképp a közösségben játszott szerepe és az állandósult magatartása alapján jelölték meg veszélyes tényezőként.⁷² Erre szolgáltatott példát a társadalmi életben való intenzív szereplése, valamint az egykori Magyar Párt-i politikusokkal való jó összeköttetése. Továbbá a „magyar jog támogatója” kategória egyértelműen etnikai tartalommal töltődött fel. Ennek a potenciális töltetnek a kialakulásához minden bizonnyal az a tény is hozzájárult, hogy a Bánát–Bácska–Baranya közigazgatási egység és a Muraköz területén a magyar jog élt tovább, ami a magánjog elsődleges forrása volt, ám bizonyos magyar törvények esetében korrekciót alkalmaztak.⁷³

A megalapozatlan vádak elégnak bizonyultak ahhoz, hogy a Dunai Bánság Igazgatósága 1934. április 3-án az egyesületet és annak minden további tevékenységét betiltsa. Jogalapként a már említett, egyesületekről szóló 1931. IX. 18.-i törvény 11. paragrafusát hozta fel. Arra hivatkozott, hogy Bodor Istvánra az államvédelmi állami bíróság büntetést szabott ki, és a zentai járási bíróság is elítélte őt. Továbbá az egyesület nem alakította át szabályzatát az Igazgatóság követelményei szerint, nevezetesen, hogy az ülések jegyzőkönyveit, nagygyűlését és egyéb dokumentációkat az állam nyelvén is vezetnie kell. Végso soron úgy ítélte meg, hogy a társulat nem ad kellő garanciát arra, hogy a jövőben ne sértsen állami és általános érdekeket, és ne

hátráltassa a haladást. A döntés ellen a fellebbezés lehetősége fennállt, amit tizenöt napon belül lehetett beadni a Dunai Bánsági Igazgatóságán keresztül.⁷⁴

A vezetőséget persze mindvégig folyamatos állásfoglalásra készítették a hatóságok döntései az egyesület betiltástörténete során. Ez alkalmas arra, hogy általa „a »történető« etnicitás újabb, interakcionális dimenzióját is” feltárja.⁷⁵ A vezetők álláspontjai mellett való következetes kiállást támasztják alá az általuk beadott kérvények, a kiegészített alapszabályzat példányai és végül a fellebbezés.

A zentai kultúregyesület élt is a jogorvoslat eszközével. Ebben legfőképp az állam iránti lojalitás hangsúlyozása és a megalapozatlan vádak cáfolata érhető tetten. Tisztázták Bodor Istvánnal kapcsolatban, hogy ő csupán tag volt, nem tartozott a vezetőséghez, és később ítélte el a bíróság. Az egyesület 1933 tavaszán valóban megkezdte a működését, de a rendőség betiltotta munkájukat, míg nem kapott választ a Dunai Bánság Igazgatóságától az engedélyeztetésre vonatkozólag. Megalapozatlan vádként értékelték, miszerint nem vezetik az állam nyelvén is a vonatkozó dokumentumokat, mert azokat magyarul és szerbül egyaránt jegyezték. A következő, elkeseredett hangnemben íródott sorok jól érzékeltetik a kor bizalmatlan légkörét: „Számunkra nem ismeretesek a zentai városi rendőrség bizalmi jelentései, azonban amennyiben rólunk valami terhelőt tartalmaznak, azok megalapozatlanok. Mi – különbség nélkül – lojális állampolgárok vagyunk, akik szeretik a békét és a rendet, akik elégedettek vagyunk, de szeretnénk, ha társadalmi módon ápolhatnánk anyanyelvünket: a magyar nyelvet és a mi kisebbségi kultúránkat, a törvényesség határain belül soha semmi áron nem lépve túl az állampolgári kötelezettségeken.”⁷⁶ Az egyesület pontosan ezt bizonyította azáltal, hogy szabályzatában célként rögzítette a szerb nyelvi kurzusok megszervezését is azok számára, akik még nem sajátították el az államnyelvet.⁷⁷ Mindez azonban kevésnek bizonyult a belügyminisztérium elhatározásának számukra kedvező irányba való befolyásolásához.

A szervek ismételten az időhúzás eszközét alkalmazták, ugyanis noha Czabafi Sándor és Kuthy Zoltán panasza feltételezhetően időben beérkezett – ellenkező esetben a továbbításáról szó sem lehetett volna –, a Dunai Bánság Igazgatósága csak május 9-én értesítette a belügyminisztérium államvédelmi osztályát, hogy megítélése szerint a panaszt nemzeti érdekből utasítsák el.⁷⁸ Ennek megfelelően a belügyminisztérium igazgató ügyosztálya 1934. augusztus 25-én – több mint három és fél hónap elteltével – elutasította kettejük fellebbezését.⁷⁹ Ennélfogva hiába keressük a Zentai Magyar Kulturális Egyesület nevét az egyesületeket járasonként feljegyző, 1935-ben készített központi statisztikában.⁸⁰ Ebben a jegyzékben egyébként fellelhetők a Dunai Bánság területén lévő valamennyi kisebbségi egyesület adatai, így a tizennégy helyi magyar társulatéi is szerepelnek benne. Ezek tárgyalása azonban nem képezi a tanulmány tárgyát.

A Stojadinović-kormány idején (1935–1939) határozott javulás figyelhető meg a kisebbségi kultúra egyesületi úton való művelése tekintetében.⁸¹ Ezzel összefüggésben számunkra fontos fejlemény, hogy 1936-ban létrejött Zentán magyar közművelődési egyesület, melynek célja megegyezett az 1934-ben betiltott társulatéval. Ennek Mohácsi Pál nyugalmazott gimnáziumi tanár volt az elnöke.⁸² A vezetésben szerepet vállaltak továbbá Ferenci Antal és Rubics Elek alelnökök, Belicki Ferenc támogató, Kuk Zoltán főtitkár, Szabadi László, Szűcs Kálmán, Tripolszky István titkárok, további tizenkét személy, akik különböző funkciókat töltöttek be, valamint a hetven tagból választott igazgatóság.⁸³ A társulat taglétszáma tehát többszöröse volt az ellehetetlenített szervezetéhez képest. Arra a kérdésre azonban, hogy milyen mértékű megegyezés figyelhető meg a tagok személyében a betiltott és az 1936-ban megalakult kultúregyesületek vonatkozásában, jelenlegi szakirodalmi ismeretek alapján részleges válasz adható. A betiltott egyesület tagjai közül egyedül Szabadi Lászlóról állapítható meg, hogy mind a két társulatban vezetőségi funkciót töltött be. Kétségtelen azonban a magyar nyelvű műveltség ápolása iránti igény folytonossága a város társadalmi életében.

ÖSSZEZGÉS

A betiltástörténet dokumentumai arról tanúskodnak, hogy az államvédelmi szervek három fő, általuk megalapozottnak vélt szempont alapján döntöttek úgy, hogy nem lehet jóváhagyni a zentai magyar társulat működését. Ennek alátámasztására a nemzetállam megteremtésével, ehhez kapcsolódóan a lojalitással és az etnicitással kapcsolatos érveket egyaránt felhasználták. Egyfelől az állami szervek szemében a magyar kultúra művelése révén akadályozták a jugoszláv azonosságtudat és lojalitás fejlődését, illetve megerősödését. Másfelől olyan magyar személyek voltak a vezetésben, akik – a megítélése szerint – soha nem mutattak lojalitást, és „teljesen revizionisták”. Végül pedig a térség sajátossága játszott szerepet, nevezetesen, hogy a túlnyomó többségben magyarlakta területen egyébként is nehéz volt a nemzeti (értsd: jugoszláv) kultúra művelését meggyökereztetni. Ezek voltak tehát azok a valódi okok, amelyeket a hatóság az ellehetetlenítő döntések meghozatalánál kétségkívül szem előtt tartott.

JEGYZETEK

- 1 Dévavári Zoltán: Kisebbség- és közösségsszervezés. Erdély, Felvidék és a Délvidék az új impériumok alatt (1918–1941). In: Ujváry Gábor (szerk.): *’Típortatunk, de el nem veszünk’ – Trianon 100 tanulmánykötet*. Budapest: Lorántffy Zsuzsanna Nőegylet – VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2021. 96. (a továbbiakban: Dévavári 2021.)
- 2 Uo.
- 3 Dévavári 2021. 97.
- 4 Simon Attila: Magyar parlamenti képviselő az első Csehszlovák Köztársaságban. In: Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselő – Nemzetiségi képviselő Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/ 1920–1990)*. Budapest: Országház Kiadó, 2022. 78–79.
- 5 Dévavári Zoltán: *Új partok felé – Kisebbségi kiütkezés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014. 59. (a továbbiakban: Dévavári 2014.); A névelmezés Svetozar Pribičević művelődési miniszter nevéhez fűződik. A rendeletet 1920 júniusában hozták meg, amelynek értelmében a gyerekeket a szülők és a nagyszülők nevének alapján kellett beíratni az iskolába. Akkor is szerb iskolába kellett járniuk, ha nem ismerték az államnyelvet. Mindezt a Vajdaság kulturális „nacionalizálása” céljából tették. (A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2004. 127–128. (a továbbiakban: A. Sajti 2004.))
- 6 Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely: Mentor, 2001. 72. (a továbbiakban: Salat 2001.)
- 7 Salat 2001. 62.; Az etnopolitikai konfliktusok hegemónikus úton való kezelése kapcsán lásd bővebben: Salat 2001. 62–64.
- 8 Dévavári Zoltán: Útvesztőben – Magyar országgyűlési képviselők az első délszláv államban. In: Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselő – Nemzetiségi képviselő Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/ 1920–1990)*. Budapest: Országház Kiadó, 2022. 187–188. (a továbbiakban: Dévavári 2022.)
- 9 Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: INIS, 2005. 294. (a továbbiakban: Janjetović 2005.)
- 10 Janjetović 2005. 289.
- 11 Bethke, Carl: *Deutsche und ungarische Minderheiten in Kroatien und der Vojvodina 1918– 1941. Identitätswürfe und ethnopolitische Mobilisierung*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2009. 307. (a továbbiakban: Bethke 2009.)
- 12 Vö.: Tolmácsy Géza: *Zenta társadalmi élete a két háború között – Adalékok a társadalmi egyesületek történetéhez*. I–II. rész. Zenta: Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre, 1980–1981.
- 13 Várady Tibor: Magyar kisebbségi kultúralet a Jugoszláv Királyságban – betiltások és jogi próbálkozások tükrében. In: Németh Ferenc – Várady Tibor (szerk.): *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék: Fórum, 2022. 112. (a továbbiakban: Várady 2022.)
- 14 Csurka, Dóra: Élet a Délvidéken a két világháború között – Társadalmi szervezetek, egyesületek. *Magyar Fórum*. 2009. december 17. 6.
- 15 Mesaroš, Šandor: *Položaj Madara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad: Institut za istoriju, 1981. 141.
- 16 Dévavári 2022. 194–195.
- 17 Vajdasági Levéltár (a továbbiakban: VL) F. 126. II. részleg. Broj 5928. A zentai járás vezetőjének jelentése.
- 18 Dévavári 2022. 206.
- 19 Várady 2022. 84.
- 20 Bethke 2009. 307–308.
- 21 Uo.

- 22 Dévavári 2022. 213.
- 23 Várady 2022. 84.
- 24 Egy Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2015. 298. (a továbbiakban: Egy 2015.)
- 25 Uo.
- 26 Janjetović 2005. 302.
- 27 Várady 2022. 86.
- 28 Vö.: Szöllősy Vágó László: *Népünkkel, népünkért – A szabadkai Népkör krónikája 1872–1992.* Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság, 1994. 27–42. (a továbbiakban: Szöllősy 1994.)
- 29 A nagybecskereki magyar Közművelődési Egyesület első világháború utáni kulturális tevékenysége kapcsán lásd bővebben: Németh Ferenc: Újrakezdés, kisebbségi sorsban, országos kisugárással – A Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület (1921–1934). In: Németh Ferenc – Várady Tibor (szerk.): *Országok változnak, kultúrák maradnak.* Újvidék: Forum, 2022. 42–81.
- 30 Barna Gábor – Pernye-Klamár Sára: Egyletek és egyesületi élet Óbecsén a 20. század közepéig. In: Barna Gábor – Simon András – Zima András – Varnyú Ilona (szerk.): *Óbecse a polgárosodás útján.* Óbecse: Óbecse Község, 2013. 370. (a továbbiakban: Barna – Pernye-Klamár 2013.)
- 31 Vö.: Sentai Friss Ujság: *A kultur délutánok.* 1934. dec. 8.; Barna – Pernye-Klamár 2013. 344–377.
- 32 VL F. 126. II. részleg. Bpoj: 9105/1932. A zentai városi rendőrség három havi jelentése. (1932. október)
- 33 Vö.: VL F. 126. II. részleg. Bpoj: 6984 kan. 1929. A zentai városi rendőrfőkapitány havi jelentése (1929. nov. 1.); VL F. 126. II. részleg. BPOJ: 11797/1930. A zentai járás előjárósága kéthavi jelentése (1930. szept. 3.); VL F. 126. II. részleg. IV. Bpoj: 9530. A Dunai Bánság Oktatásügyi Osztálya kéthavi jelentése (1931. márc. 3.); VL F. 126. II. részleg. Ad. Pol. 2296/930. 3.III.1931. A zentai városi rendőrség előjáróságának kéthavi jelentése (1931.); VL F. 126. II. részleg. Broj: 2646/1932. A zentai városi rendőrség előjáróságának három havi jelentése (1932. ápr.–jún.); VL F. 126. II. részleg. Bpoj: 9105/1932. A zentai városi rendőrség előjáróságának három havi jelentése (1932. júl.–szept.); Sentai Friss Ujság: *Kulturválság.* 1933. október 20.; Sentai Friss Ujság: *A Jóteknő Katolikus Nőegyesület.* 1933. dec. 6.; Sentai Friss Ujság: *A kultur délutánok.* 1934. dec. 8.; Sentai Friss Ujság: *Kitűnően sikerült a Katolikus Nőegylet teadélutánja.* 1935. május 22.; Sentai Friss Ujság: *Fényesen sikerült a Kath. Nőegylet gyermekelőadása.* 1935. július 10.
- 34 Egy Gábor: A dekonstrukción túl? Lehet-e a kisebbségtörténetből új, nagy történeti elbeszélés? In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.): *A magyar kisebbségek 100 éve – A Magyar Tudományos Akadémia II. FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK 2022. szeptember 22–23-ai konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változata.* Kolozsvár: KOMP-PRESS, 2023. 277.
- 35 VL F. 126. II. részleg. A Zentai Magyarok Kulturális Egyesületének kérvénye a zentai városi rendőri előjárósághoz.
- 36 Dévavári Zoltán: A jog erejével, az igazság fegyverével. In: Várady Tibor (szerk.): *Délvidéki (vajdasági) magyar jogszokos – A Monarchiától a titói korszak végéig.* Újvidék: Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 64.
- 37 Vö.: Pejtin Attila: *Zenta politikai története (1867–1945).* Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 2005. 65–73. (a továbbiakban: Pejtin 2005.); Dévavári 2014.; A. Sajti Enikő (összeáll.): *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés – Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikai iratai.* Újvidék: Forum Könyvkiadó, 2016.
- 38 VL F. 126. II. részleg. Пов No 298 Ст. I. A zentai városi rendőri előjáróság jelentése.
- 39 Már a Magyar Párt-i vagy egykori Magyar Párt-i politikusokkal való érintkezés is megbízhatatlanná tette a magyar egyesületi tagokat. Ezzel kapcsolatban lásd bővebben az egyik tag, Bodor István esetét: VL F. 126. II. részleg. K. Pov. Broj 236/1934. A városi rendőri előjáróság bizalmi jelentése a Dunai Bánság Igazgatósága belbiztonsági ügyosztályának; Egyes, a szerb kultúrára még a dualista időszakban is sokat áldozó közszerplők is magyarórnak számítottak a központi hatalom szemében. Erre példát szolgáltatott az egyes Dunderski családtagok esete. (Bíró László: A magyar parlament dualizmus kori képviselői a Szerb–Horvát–

- Szlovén Királyságban és a Fiumei Szabad Államban. In: Bárdi Nándor – Gyurcsik Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselet – Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/1920–1990)*. Budapest: Országház Kiadó, 2022. 277.)
- 40 Egry 2015. 317.
- 41 Vö.: VL F. 126. II. részleg. A Zentai Magyarok Kulturális Egyesületének kérvénye a zentai városi rendőri elöljárósághoz.
- 42 Vö: Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban: AJ) F. 38., 71/195. Nemzeti, társadalmi, kisebbségi és más társulatok a Dunai Bánság járásában; AJ F. 14., 251/871. A Duna Bánság járásában található kisebbségi egyesületek jegyzéke.
- 43 Egry 2015. 307–308.
- 44 Egry 2015. 325., 328.
- 45 Pap József: A nemzetiségek képviselete a dualizmus kori magyar parlamentben. In: Bárdi Nándor – Gyurcsik, Iván (szerk.): *Nemzetiségi parlamenti képviselet – Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/1920–1990)*. Budapest: Országház Kiadó, 2022. 47.; A szerb nemzeti mozgalom esetében az első világháborús helyzet nyomán az autonomisták váltak egyre inkább szeparatistákká. (Uo.)
- 46 Egry 2015. 299.
- 47 Dévavári 2022. 189.
- 48 Janjetović 2005. 294.
- 49 VL F. 126. II. részleg. Ад. Пов. Бр.298/1933. A zentai városi rendőri elöljáróság jelentése.
- 50 A paragrafus lényege a következő volt: „...[A]z Egyesületekről, gyűlekezetekről és összejövetelekről szóló 1931-es törvény (Zakon o udruženjima, zborovima i dogovorima) 11. paragrafusa [...] szerint betiltás következik, ha egy egyesület túllépi a hatáskörét, vagy pedig államellenes vagy társadalomellenes cselekedetet követ el” (Várady 2022. 96.)
- 51 VL F. 126. II. részleg. Пов. II/2 3099. Dunai Bánság Igazgató ügyosztálya utasítása.
- 52 Egry 2015. 316.
- 53 A. Sajti 2004. 130–131.; A jugoszláviai magyar sajtóorgánumok és folyóiratok is jelentős szerepet játszottak a kisebbség nyelvének megőrzésében a korszakban (főként a *Bácsmezei Napló* (majd *Napló*), *Hírlap*, *Délbácska* (majd *Reggeli Újság*), *Híd*, *Kalangya*).; A magyar nyelv két világháború közötti Jugoszláviában való hivatalos használata kapcsán lásd bővebben: Dudás: Dudás Attila: A magyar nyelv hivatalos használata a közigazgatási és bírósági eljárásokban a két világháború közötti Jugoszláviában. In: Várady Tibor (szerk.): *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok – A Monarchiától a titói korszak végéig*. Újvidék: Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 147–169.
- 54 VL F. 126. II. részleg. A Zentai Magyar Kulturális Egyesület alapszabályzata.
- 55 A korabeli hatósági önkény kapcsán lásd bővebben: Kasaš, Aleksandar: A hatalom packázásai a kisebbségi kultúrával. *Híd*, 2008/4. 70–88.; Várady 2022. 82–116.
- 56 VL F. 126. II. részleg. A Zentai Magyar Kulturális Egyesület kérelme a Dunai Bánság Igazgatóságához.
- 57 VL F. 126. II. részleg. 23. П/28512. A Dunai Bánság Igazgatósága jelentése a belügyminisztérium államvédelmi osztályának.
- 58 Vö.: AJ F. 38., 71/195. A kisebbségi kulturális-művelődési és sport egyesületek jegyzéke az óbcesei járás területén.
- 59 Vö.: AJ F. 38., 71/195. A kisebbségi egyesületek jegyzéke Zenta város területén.
- 60 Vö.: AJ F. 14., 251/271. Társulatok és egyesületek jegyzéke, melyek Ókanizsa város területén találhatóak. Dunai Bánság.

- 61 Vö.: AJ F. 38., 71/195. A kisebbségi kulturális-művelődési és sport egyesületek jegyzéke az óbecsei járás területén.; AJ F. 38., 71/195. A kisebbségi egyesületek jegyzéke a zentai járás területén (Ada, Mohol, Martonos, Horgos).
- 62 VL F. 126. II. részleg. Пов. I. бп_45876. A belügyminisztérium államvédelmi osztálya értesítése a Dunai Bánság Igazgatóságának.
- 63 VL F. 126. II. részleg. 2.3. П/2 9276 спој. A Dunai Bánság Igazgatóság értesítése a zentai városi rendőri elöljáróságnak.
- 64 VL F. 126. II. részleg. A Zentai Magyar Kulturális Egyesület kérelme.
- 65 Egry 2015. 328.
- 66 Janjetović 2005. 303.
- 67 Várady 2022. 86. A Nagybecskerekai Magyar Közművelődési Egyesület betiltásának történetét lásd: Várady 2022. 82–116.; A szabadkai Népkör betiltásának rövid történetét lásd: Szöllösy 1994. 46–48.
- 68 VL F. 126. II. részleg. K. Pov. Broj 236/1934. A városi rendőri elöljáróság bizalmi jelentése a Dunai Bánság Igazgatósága belbiztonsági ügyosztályának.
- 69 Egry 2015. 300., 327.
- 70 Egry 2015. 301.
- 71 Egry 2015. 313.
- 72 Egry 2015. 308., 315.
- 73 Kecskés Tamás: A magyar jog továbbélése a Délvidéken a két világháború között. In: *Híd*, 2021/7–8. 155.
- 74 VL F. 126. II. részleg. II/2 Бпој: 23030. a Dunai Bánság Igazgatósága értesítése a zentai városi rendőrségnek.
- 75 Egry 2015. 318.
- 76 VL F. 126. II. részleg. Kuthy Zoltán, Simonyi Iván és Czabafi Sándor kérvénye.
- 77 Uo.
- 78 VL F. 126. II. részleg. Д. 3. Пов. II/2 Бпој 2305. A Dunai Bánság Igazgatósága a belügyminisztérium államvédelmi osztályának.
- 79 VL F. 126. II. részleg. III. бп. 25349. A Belügyminisztérium Igazgató Ügyosztálya végzése a Dunai Bánság Igazgatóságának.
- 80 Vö.: AJ F. 38., 71/195. A kisebbségi egyesületek jegyzéke Zenta város területén. A zentai rendőrségi felettes jelentése (1935. jan. 22.).
- 81 Janjetović 2005. 303.
- 82 Pejín 2005. 72.
- 83 Mesaroš, Šandor: *Mađari u Vojvodini 1929–1941*. Novi Sad: Institut za istoriju, 1989. 146–147.

**PARTIZÁNMEGTORLÁSOK UTÓLAGOS IGAZOLÁSA ZENTÁN
A GYILKOSSÁGOKAT KÖVETŐ FELJELENTÉSEKBE**

FORRÓ LAJOS

ABSTRACT

The study examines the partisan reprisals against local Hungarians in Zenta in 1944, during the Second World War, and the mechanism of their subsequent justification, with particular regard to the denunciations made by local residents. The analysis of the content and impact of the denunciations in the Vojvodina Archives, fonds 183, highlights the distortions in the judicial process and the dangers of the principle of collective guilt. The analysis of the documents reveals that the partisan authorities often produced them for ex-post self-corroboration, which raises serious questions about their objectivity and credibility. The paper stresses the importance of source criticism and the complexity of historical truth, which cannot allow for simplistic collective imputations of responsibility.

BEVEZETÉS

A tanulmány a második világháború idején, 1944-ben Zentán történt – helyi magyarok elleni – partizánmegtorlásokat és azok utólagos igazolásának mechanizmusát vizsgálja, különös tekintettel a helyi lakosok által tett feljelentésekre. A Vajdasági Levéltár 183-as fondjában található feljelentések tartalmának és azok hatásainak elemzése rávilágít az igazságszolgáltatási folyamatok torzulásaira, valamint

a kollektív bűnösség elvének veszélyeire. Az iratok elemzése során megállapítást nyer, hogy a partizánhatalom által gyártott dokumentumok gyakran az utólagos öngazolást szolgálták, ami komoly kérdéseket vet fel azok objektivitását és hitelességét illetően. A tanulmány hangsúlyozza a forráskritika fontosságát és a történelmi igazság komplexitását, amely nem engedheti meg a leegyszerűsített, kollektív felelősségre vonást.

AZ 1944-ES IMPÉRIUMVÁLTÁS ZENTÁN ÉS AZ AZT KÖVETŐ MEGTORLÁSOK

A Bánátot birtokba vevő Vörös Hadsereg 2. ukrán frontjához tartozó 46. hadsereg október 7-én kezdte meg Adánál az átkelést a Tiszán. A bácskai oldalt a honvédek mellett az adai nemzetőrség tagjai és a leventék védték. A harcokban 13 honvéd esett el, 21 pedig megsebesült. A szovjet veszteség a harcokban 49 fő, és emellett számos katona fulladt a Tiszába az átkelés során.¹

A szovjet hadsereg ezután sorra foglalta el a bácskai településeket. Október 8-án elesett Zenta, Óbecse, Magyarkanizsa, Martonos, 10-én Horgos, Szabadka, október 18-án Topolya, 19-én Szenttamás, 21-én Zombor, majd 23-án Újvidék is. A Tisza menti impériumváltás, az átkelést leszámítva, komolyabb harcok nélkül történt, mert a gyengén felszerelt honvédségi alakulatok a legtöbb helyen visszavonultak a szovjet csapatok érkezése előtt. Így történt ez Zenta esetében is, ahová 8-án minden ellenállás nélkül vonult be a szovjet hadsereg és a nyomában érkező partizánok.²

Mivel Zentán az 1941-es impériumváltást követően – főként a magyar katonaság és néhány helybéli polgár közreműködésével – atrocitásokra került sor a szerb lakosság ellen, így sejteni lehetett, hogy sor kerül a bosszúra. Átvizsgálva a Vajdasági Levéltár 183-as fondjának Zentára vonatkozó iratait megállapíthatjuk, hogy azoknak a zentai polgároknak a döntő többsége, aki valamilyen vétséget követett el 1941 és 1944 között szerb polgártársai rovására, elmenekült a visszavonuló Magyar Hadsereggel.

Zentán 1944-ben, az illegális kommunista párt és szimpatizánsai mellett számos királypárti szerb élt, ami feszültségre adott okot a szovjet és partizán bevonulás napjaiban. A városházán erőteljes vita alakult ki a település vezetésével kapcsolatban. Mindkét csoport hívei maguknak szerették volna megkaparintani a hatalmat. Olajos Mihály így emlékszik: *„Két csoportosulás a volt polgármesteri irodában és előtte a folyosón – parázs vita és huzavona. Nešić Iso, a borbély, aki hosszú évek óta kommunista hírében állt a városban, ez a sovány, őszülő kis emberke, gyenge, békítő hangján erősítgeti, hogy a népfelszabadító bizottság illetékes a hatalom átvételére, az a népfelszabadító bizottság, amelyet hat hónappal ezelőtt, illegálisan Joó Lajos, az elesett forradalmár alakított. Igen ám, de ott voltak a tőkés Jugoszlávia városi*

előjáróságának egyes tagjai is, akik úgy gondolták, és teli szájjal kürtölték, hogy csak ők lehetnek a hatalom jogos hordozói, hisz a jugoszláv állam szabadult fel. Kavarodás, csaknem fizikai tülekedés, robbanékony légkör.”³

A hatalmat ezek után Nešić követői vették át, akik újraalakították a Népfelszabadító Bizottságot, benne három magyar taggal.⁴ A hatalomátvételt és a testület pozícióját jelentősen erősítette a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg alakulatainak megérkezése Zentára.⁵

Az új hatalom képviselői a helyi szerb polgárokkal, illetve néhány magyar antifasisztával karöltve leöntötték Horthy István kormányzóhelyettes szobrát, valamint a Fő téren álló országzászlót is.⁶ A bizottság kezdeti intézkedései mégis bizakodásra adhattak okot. Az elnök a polgármesteri hivatalban fogadta a magyar polgárokat is, akikkel az anyanyelvükön tárgyalt. A helyi lap is két nyelven indult, először *Senčanske novine – Zentai Újság* címmel, majd *Sloboda – Szabadság* névre keresztelték. A népfelszabadító bizottság megkezdte a háborús bűnök kivizsgálását, és aki ellen feljelentés érkezett, azokat letartóztatták. A tervek szerint ügyüket kivizsgálják, és sorsukról csakis a bíróságok dönthetnek.⁷

A főparancsnok, Tito 1944. október 17-én bevezette a katonai közigazgatást a Bánát, a Bácska, valamint Baranya területén, melynek élére Ivan Rukovina vezérőrnagyot nevezte ki.⁸ Rukovina mintegy előre megmagyarázta a későbbiek során a térségben lezajlott magyar népiirtást, valamint a katonai közigazgatás bevezetését, amit „a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése”⁹ céljából kellett megtenni. Az intézkedést követően Zentán (is) komoly változásokra került sor. A magyar tagok kizárásával átalakították a Népfelszabadító Bizottságot. A testület egyik magyar tagja, Olajos Mihály így emlékezett: „*Abba a helyzetbe hoztak bennünket, hogy fel kellett állnunk, elhagynunk az értekezletet csak azért, mert magyarok voltunk. Számomra, aki már bekapcsolódtam a népfelszabadító háborúba és a pártmunkába már a háború előtt, akit a fasiszták letartóztattak, majdnem két évig börtönben tartottak, kínoztak Zentán, elhurcoltak a hírhedt újvidéki Armijába... Tehát ez mindegy, nem lehetek tagja a népfelszabadító bizottságnak csupán azért, mert magyar vagyok.*”¹⁰ További intézkedésként a kétnyelvű újságot beszüntették, korlátozták a magyar és a német nyelv nyilvános használatát, eltávolították a magyar nemzetiségű tisztségviselőket a közigazgatásból, a falragaszok és a hirdetések az eddigi kétnyelvűről szerb nyelvűre változtak.¹¹ Október 20-án magalakult Zentán a helyi háborús bűnöket vizsgáló bizottság, melynek tagjai Isa Nešić, Dušan Miličev, dr. Radojka Mrkšić, Mata Joksimović és Aleksandar Stojkov lettek.¹² Ennek eredményeképpen fokozódtak a magyarság elleni atrocitások. Fokozott erővel folyt a bűnösnek vélt magyarok letartóztatása. A gyanúsítottak, mivel nem érezték magukat bűnösnek, sokszor maguk jelentkeztek. A többieket viszont fegyveresek kísérték a városháza pincéjében lévő rendőrségi fogdába. A begyűjtés sok esetben parancs

nélkül, önhatalmúlag történt. Erre bizonyíték, hogy november 4-én a városparancsnok, Stanko Radulović parancsban tiltja meg a Népfelszabadító Bizottság vagy a Városparancsnokság engedélye nélküli letartóztatásokat, továbbá megtiltja a személyes bosszúállást a magyar és a német lakosságon.¹³

Ennek ellenére tovább folytatódott az összegyűjtött emberek kínvallatása és brutális bántalmazása. A visszaemlékezések szerint a kegyetlenkedésekben az egykori rendőrparancsnok és a dobos járt az élen. A hozzátartozók és a túlélők brutális tortúrákról, verésekről és kínzásokról számoltak be.¹⁴ Sándor Jenőt több visszaemlékező szerint is iszonyatosan megkínózták. Egyik fogva tartott, de később kiengedett társa emlékezett, amikor Sándor a következőt mondta az őt bántalmazó kínzójának: *„Üss már agyon, de ne kínozz tovább!”*¹⁵ A kihallgatásokról Balogh Károly¹⁶ fogva tartott így számolt be: *„Az éjszakák borzalmasak voltak. Szalmán aludtunk, éjjel részeg partizánok jöttek be zseblámpával a fogdába, mindenkinek a szemébe világtítottak és keresték a haragosukat, akit meg akartak bosszulni, vagy verni. Ilyenkor átvitték az illetőt a szomszéd helységbe [sic!], pl. egy kövér tűzoltóra emlékszem, akit rettenetesen összeverték.”*¹⁷

1944. november 9-én Petar Relić-Čedo¹⁸ az OZNA (Odeljenjezazaštitaroda – Népvédelmi Ügyosztály) büntető századának parancsnoka utasításának értelmében három fegyveres érkezett Zentára és a fogvatartottakat – néhány helybéli szerb közreműködésével – likvidálta.¹⁹ Relić egysége részt vett több Tisza menti helységben végrehajtott törvénytelen népiirtásban.²⁰ Előző este vita folyt a partizánok és Isidor Nešić városelnök között, aki szerint ítéleteket csakis bíróság hozhat a fogvatartottak ügyében. Szerencsére rendelkezésünkre áll a zentai háborús bűnöket vizsgáló bizottság két tagjának, Valdimir Petkovnak és Aleksandar Stojkovnak a visszaemlékezése, amiből részletesen megismerhetjük a likvidálás előtti eseményeket.

Petkov szerint: *„Elkeseredett veszekedés folyt, mivel Isidor Nešić szívósan ellenállt, hogy ez megtörténhessen, mivel a városi népfelszabadító bizottság olyan határozatot hozott, hogy ezeket az embereket bíróság elé kell állítani, mielőtt az megalakul. Amikor ellenvetéseit durván és véglegesen elvetették, Nešić így szólt: »Ilyen visszataszító gáztettben én nem akarok részt venni!« – és eltávozott... ..Isidor Pejcin volt a főkolompós, aki véleményt mondott mindenkiről, azaz eldöntötte, hogy likvidálni kell-e vagy sem. Így hát azon az éjszakán ő volt Zentán élet és halál ura. Az ő szava döntött – a főnről küldött fegyveres hármassal szinte kizárólag csak az ő véleményét fogadta el.”*²¹

Stojkovnak sem sikerült jobb belátásra bírni a kivégző osztagot, akiket – állítása szerint – Stanko Radulović partizánparancsnok, Borzaški Sredoje régi detektív és annak öccse vezetett. *„Mi vitatkoztunk velük, különösen Isa Nešić, végül én éjjel 11 óra után hazamentem, Isa még ott maradt éjjel után két óráig. Mégis, amikor másnap reggel hét óra előtt bementem, ő már ott volt az irodában. Falféher volt, a homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek. Amikor meglátott, így kiáltott fel: »Zamisli, Šaco, sve su*

ih ubili!» (Képzeld, Sanyi, mindet kivégezték!) Hirtelen nem is kapcsoltam, hogy kikről beszél. »Kiket végezték ki?» – kérdeztem megzavarodva. »Hát ezeket, akik itt voltak a bírósági fogdában!» – közölte velem kétségbeesetten. Ekkor tudtam meg, hogy mi történt 1944. november 10-ére virradó éjjel.²²

A likvidálásra szánt embereket dróttal kötötték össze, majd lehajtották őket a Tisza-partra, ahol tarkólövessel végezték velük.²³ Útközben sikerült három fogvatartottnak – Nagy Berze Pálnak, Boros Istvánnak és Vastag Pálnak – elmenekülnie. Kuklis Istvánnak nem sikerült a szökés, őt a helyszínen agyonlőtték.²⁴ Vastag Pált a kísérettel tartó Petkov szabadította ki.²⁵

A zentai likvidáltak számát pontosan nem ismerjük. Az irat szerint 1944. november 9-én az Ozna emberei és néhány helybéli szerb polgár 65 embert lőtt tarkón a Tisza-parton. Amióta Szloboda János zentai nyugalmazott tanár meglelte az említett iratot a Zentai Történelmi Levéltárban, és azt publikálta,²⁶ felmerültek kétségek a dokumentum pontosságával kapcsolatban. A listán utolsó felsoroltként említett Dukai Lukácsot a család visszaemlékezése szerint nem azon az éjszakán ölték meg, hanem napokkal előtte egy helyi szerb lőtte le a felsőhegyi bekötőúton. A véres éjszaka mellett további gyilkosságok is történtek Zentán. Többen estek áldozatul az elfogást követő kínvallatások, illetve a szovjet és a jugoszláv hadsereg túlkapásainak során. Néhány esetben – a későbbiekben – a szabadkai katonai bíróság is hozott halálos ítéletet zentai polgárok esetében. Később a partizánhatalom több iratban is közölte a Zentán likvidált magyarok névsorát. Az egyik ilyen jelentés 79 likvidált magyar nevéet tartalmazza.²⁷ A visszaemlékezések szerint a szám nem pontos, valószínűsíthető, hogy az áldozatok száma magasabb, és az agyonvert, meggyilkolt emberek közül nem mindenki került rá a partizánok által vezetett listákra.

Jugoszláv partizánok Zenta főterén 1944 októberében
(Történelmi Levéltár, Zenta. F. 251 Fényképgyűjtemény – Stevan Kragujević Štica felvétele)

PARTIZÁNIRATOK AZ ÚJVIDÉKI LEVÁLTÁRBAN

A Vajdasági Levéltár kutatható anyagai között több fond is tanúskodik az 1944–45-ben elkövetett magyarellenes atrocitásokról, egyúttal korképet adva a titói éra korai szakaszáról. Az Újvidéki Levéltár 183-as fondjának ismeretében ma már tudjuk, hogy a partizánhatalom dokumentálta a népirtást. Az iratokból kiderül, hogy a partizánítélkezés mechanizmusában a mai, illetve a normális európai gyakorlattal ellentétes tendenciák érvényesültek. Az esetek döntő többségében a likvidálás megelőzte a bizonyítási eljárást, tehát mindenképpen elmondható, hogy a megtorlás ártatlanokat vagy olyan személyeket ért, akiket megilletett volna az ártatlanság véelme.

A partizánhatalom részéről az utólagos öngazolás a *feljelentések* gyűjtésével, illetve az „elkövetett” bűnök szerinti csoportba tartozó *névsorok összeállításával* kezdődött. Ezt követte a *jegyzőkönyvek* készítése, majd a *háborús bűnössé nyilvánítás* (F-határozat), illetve esetenként bírósági tárgyalásra is sor került.

A háborús bűnöket vizsgáló bizottság a következő csoportokra osztotta a vélt bűnöket:

1. bevonulás (ulazak) – a magyar hadsereg bevonulása során a helyi magyar lakosság által elkövetett bűnök;
2. hadsereg (armija) – a magyar hadsereg által elkövetett bűntények;
3. razzia (racija) – az Újvidéken és környékén 1942-ben elkövetett bűnök;
4. táborok (logori) – a különböző táborokban elkövetett bűnök;
5. erőszakos mozgósítás (prisilno mobilisanje) – a katonai mozgósítás során elkövetett bűnök;
6. kényszermunka (prisilni rad) – a kényszermunka során elkövetett bűntények;
7. kitelepítés (iseljivanje) – a kitelepítéssel kapcsolatos bűntények;
8. magyar elleni bűncselekmények (protiv imovine).²⁸

FELJELENTÉSEK ZENTÁN

A fond iratanyagának egyik legnagyobb részét – 284 dobozban, helységek szerint ábécésorrendben – a **feljelentések** dobozai teszik ki. Zenta kapcsán összesen öt dobozban 2832 feljelentést találunk,²⁹ amit helyi – néhány esettől eltekintve, főként szerb – polgárok tettek a háborús bűnöket vizsgáló bizottság irodájában. Mivel a feljelentéseket egyszerű bemondás alapján rögzítették, elég volt a vádat csupán ráfogni valakire. Ezeket a bejelentéseket a polgárok egy erre a célra készített nyomtatványon tudták megtenni, ami maga is egy sokatmondó kordokumentum. A korabeli partizán-iratkezelés nem ismeri a gyanúsított fogalmát, a nyomtatványokon a beírandó nevek elé a bűnöző (zločinac) szó kerül, mintegy megelőlegezve azt, hogy akit feljelentenek, biztosan bűnös is.

A kitöltés az iratok döntő többségénél géppel íródott, elvétve van kézzel kitöltött nyomtatvány. A feljelentőlapon a következő adatokat kellett kitölteni (a dokumentum szerb nyelvű – a szerző fordítása):

Bűnelkövető

- neve
- apja, illetve anyja leánykori neve
- kora, nemzetisége, születési helye
- beosztása, foglalkozása
- utolsó tartózkodási helye.³⁰

A bűntény sértettjének³¹

- neve
- apja, illetve anyja leánykori neve
- kora, nemzetisége, születési helye

- vallása, nemzetisége és családi állapota
- tartózkodási helye
- eltartottjainak száma.

Hol történt a bűntény

- körzet, járás, helység

A bűntény

- fajtája
- végrehajtásának ideje és helye
- végrehajtásának módszere és a felhasznált eszközök
- bizonyítása.

Az okozott anyagi kár

- fajtája
- értéke dinárban.

Megjegyzés

A bejelentő aláírása

A népszámlálási adatok szerint a város lakossága 1941-ben 32 147 fő.³² Ebből 29 518 magyar, 1885 szerb,³³ illetve 744 egyéb nemzetiségű. Ha ezt a számot összevetjük a feljelentések számával (2832), akkor megállapíthatjuk, hogy minden szerb polgárra több mint egy feljelentés jutott.

Átvizsgálva a Zentán tett feljelentéseket, megállapíthatjuk, hogy magukon hordozzák a partizán iratkezelés hanyagságát. Gyakran találkozunk olyan feljelentéssel, amelyen a feljelentett nevét áthúzva, más adat/név kerül az iratra. Ennek legfőbb oka, hogy főleg a feljelentések kezdeti szakaszában elkövetőként gyakran a magyar megszálló hadsereget, a városi parancsnokságot, a katonai közigazgatást stb. jelölik elkövetőként. Ezeket a nyomtatványokat később, egy 1945. február 26-i parancs³⁴ értelmében javították. Az irat megállapítja, hogy az újvidéki háborús bűnöket vizsgáló bizottság elnöke megvizsgálta a feljelentéseket, és megállapította, hogy nem helyes „bűnősként” megjelölni a megszálló hatalmat. Az iratokat emiatt visszarendelte a helyi bizottságokhoz, azzal az utasítással, hogy nevesítsék az elkövetőt. Idézet az iratból: „Csatolva küldjük vissza a jelentéseket azzal, hogy azokban az esetekben, amikor az elkövetőként a megszálló, a katonaság stb. van feltüntetve, javítani kell, mégpedig úgy, hogy a megszállók jelzés helyett a parancs kiadóját kell nevesíteni, esetleg a jegyző vagy más tisztségviselők neveivel.” (A szerző fordítása.)

Mivel Zentán a legelső feljelentés is elkövetőként a magyar megszálló hadsereget nevezte meg, ezt is javították. Így került az iratra³⁵ Baumann István³⁶ alezredes (eredetileg Miklósként, majd áthúzva és javítva Istvánra), a katonai közigazgatás parancsnokának neve. A feljelentő 1944. december 6-án azzal a váddal jelenti fel Baumant, illetve eredetileg a megszálló magyar hadsereget, hogy elkobozták minden ingó vagyonát, és ebből 150 000 dinár kára származott.

A feljelentések egész iratanyaga változó tendenciát mutat. Főleg a kezdeti szakaszban egyfajta alaposág jellemzi az iratok kitöltését, amelyhez gyakran tanúvallomásokat, kihallgatási jegyzőkönyveket is mellékelnek. Más – főleg a későbbi – esetekben hanyag iratkezeléssel, egy-egy mondatos, gépiesen leírt bűnleírásokkal találkozunk.

Nagyon nehéz megállapítani, hogy a feljelentések mennyire valós tényeket, adatokat közölnek. Mivel szigorú parancs értelmében³⁷ szinte minden irat tartalmazza összecszerűen az okozott kárt, előfordulhat, hogy vannak eltúlzott feljelentések. A partizánhatalom számára fontos volt az összecszerű kármegállapítás, amit a későbbi jóvátételi összeg megállapításakor felhasználhattak.

Ami a feljelentések tartalmi részét illeti, megállapíthatjuk, hogy igen változatos képet mutatnak. Sok esetben tartalmuk jelentéktelen ügyeknek minősíthető polgári peres eljárások kategóriájába tartozik. Ilyen a számtalan lopásról, rablásról, illetve rongálásról tett feljelentés. Ezekben az iratokban – főleg az impériumváltást követő napokban – a magyar haderő és a helyi lakosság által elkövetett vélt vagy valós bűncselekményeket írják le. Egy 1944. december 8-án tett feljelentésben³⁸ a sértett ismeretlen magyarok és a magyar hadsereg által elkövetett lopást jelenti: „A magyar hadsereg Zentára történő bejövetelét követően ismeretlen magyarok, a rendőrség és a katonaság tört be a Koszovói utca 85. számú házamba, amit kiraboltak és engem kizavartak onnan. Ugyanebben a házban volt egy boltom, amit szintén kiraboltak.” (A szerző fordítása.) A feljelentésben később az ismeretlen magyarok és a magyar hadsereg áthúzásra került, és feltételezett elkövetőként Puskás Péter rendőrt írták be. Természetesen nem zárható ki, hogy a háborús helyzet forgatagában voltak olyan katonák, illetve civilek, akik fosztogatták és terrorizálták a szerb lakosságot.

A lopásoknál súlyosabb eseteket is találunk a feljelentések között. Ilyenek az uszítás, feljelentés, felbujtás, gyilkossági kísérlet, lövöldözés, letartóztatás, verés, testi sértés stb. A Zentára bevonuló magyar csapatokat több támadás is érte, amely a villanytelepnél történt támadást Haynal Alajos³⁹ ezredes parancsnoksága alatt gyorsan letörte.⁴⁰ További szórványos lövöldözésre, támadásra került sor a parkban, a szerb templom tornyából, illetve a Royal szálló padlásteréből. A magyar katonák gyorsan letörték az ellenállást.⁴¹ A további harctól féltő katonák a helyi nemzetőrökkel együtt járták a várost, házkutatásokat tartottak, illetve letartóztatásokat hajtottak végre. Elképzelhető, hogy ezekben az esetekben is történtek túlkapások, amiket

a szerb lakosok rovására hajtottak végre. Valószínűsíthető az is, hogy szélsőséges elemek a szerb polgárok meggyilkolására, letartóztatására buzdították a magyar katonákat. 1945. április 13-án a Fajka István rendőr ellen tett feljelentés⁴² szerint: „A megszálló csapatok Zentára érkezését követően a megvádolt [Fajka István – a szerző megi.] Jusker Juhász Antal társaságában bejött a házamba, és a fiammal, a megboldogult Aleksandar Kovačević-tyel együtt elfogtak, és a zentai börtönbe vittek, ahol mindketten vertek minket. Én két napot voltam bezárva, és utána hazaengedtek, de a fiam a börtönben maradt. Mindkét említett személy a megszálló hatalom bejövetele kapcsán letartóztatásokat végzett, bántalmazta a mi embereinket, majd a jól megérdemelt büntetés elől Magyarországra szöktek. Megjegyzem, hogy sok ember, akiket ezek ketten tartóztattak le, a mai napig nem tért vissza otthonába, ami arra enged következtetni, hogy megölték őket.” (A szerző fordítása.) Fajka István és Juhász Antal a partizáncsapatok Zentára érkezése előtt valóban elmenekült Magyarországra.⁴³

A bevonulást követően történtek gyilkosságok is, főként a magyar hadsereg részéről. A források 59 és 65 fő közé teszik a bevonulás kapcsán megölt, főként szerb zentai polgárok számát.⁴⁴ Áldoztaként ezen kívül a királyi Jugoszlávia hat katonáját említik a források.⁴⁵ Néhányan a harcok során haltak meg, sokakat otthonukban öltek meg, de voltak, akiket a Tisza-parton lőttek agyon. A gyilkosságok megjelennek a feljelentések kapcsán is. Egy 1944. december 9-én tett feljelentésben Ljubica Burić férje megölését írja le. A jelentés szerint férjével együtt április 11-én letartóztatták, és a zentai börtönbe zárták, ahol verték és kínozták őket. 19-e és 20-a között férjét a Tisza-partra vitték, és megölték, őt pedig a begecsi táborba vitték, majd átdozták Szerbiába. A feljelentés a dátumokat illetően biztosan téves, mert a letartóztatásra nehezen kerülhetett sor április 11-én, hiszen a magyar csapatok csak 13-án vették birtokba Zentát. A gyilkosság dátuma sem helyes, mert a halotti anyakönyv szerint Petar Burićot április 13-án gyilkolták meg.

1944. december 22-én tett feljelentés szerint helyi magyarok meggyilkolták a Klajčić család férfitagjait – Branko, Borivolj, Milan, Bogdan –, majd kirabolták őket. Később a meggyilkoltak ellopott ruháit a piacon értékesítették. A feljelentéshez jegyzőkönyvet is mellékeltek, amelyben Cepela József, mint szemtanú részletesen beszámol az áldozatok kifosztásáról.⁴⁶

A feljelentések között számos kitelepítéssel, táborba hurcolással, kényszermunkával kapcsolatos eset található. A magyar csapatok már 1941. április 11-én azt a parancsot kapták, hogy az 1918. október 31-e után betelepülteket ki kell utasítani az országból. A kiutasítás pontos menetét a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács *Irányelvek az internáltakkal való eljárásra* című rendelete tartalmazta. A kiutasítottakat kezdetben áttették a határon (néha illegálisan is a német kormány tiltakozása miatt), majd később a Duna mentén felállított internálótáborokba kerültek. A kiutasítottak, illetve kitelepítettek száma 24 921 fő volt. Helyükre megkezdődött a 3279

bukovinai székely (13 200 fő), illetve a 395 boszniai magyar család (1552 fő) betelepítése a Délvidékre.⁴⁷ A zentai szerbek egy részét Begecsre deportálták, majd egy részüket Szerbiába tették át, másik részüket kényszermunkára vezényelték, illetve internálótáborokba helyezték.⁴⁸

Számos feljelentés foglalkozik ezekkel az esetekkel, és ilyenkor gyakran a parancsot kiadó személyt nevezik meg elkövetőként. Gyakran találkozunk ezekben a jelentésekben Baumann István nevével, aki a város katonai közigazgatásának parancsnokaként számos rendeletet hozott, ami hátrányos helyzetbe hozhatta a város szerb lakóit.

Itt kell megjegyeznünk, hogy több esetben az iratokban elkövetőként nem zentai vagy Zentához köthető személy van megnevezve, hanem a bűncselekmény helyszínéhez köthető vélt vagy valós elkövető. Az 1918 előtt Zentára települteket a kiutasítás után gyakran az eredeti lakhelyükön érte atrocitás a német hadsereg vagy az usztasák részéről. Így jelentik fel Zentán tíz alkalommal Adolf Hitlert, két esetben Ante Pavelićet, illetve számos esetben a német hadsereget. Szálasi Ferencre egyetlen feljelentés⁴⁹ érkezik, amelyben 1945. augusztus 8-án Lebl Aleksandar zentai szabó deportálásának körülményeiről számol be. Elmondása szerint Szálasi, mint a magyar kormány feje rendelte el, hogy a zsidókat, akik munkaegységekben vannak, át kell adni a németeknek Vapndorfba. A sértett is ide kerül, majd előbb a mauthauseni koncentrációs táborba, később a grieskircheni táborba szállítják, amelyet elmondása szerint az amerikai csapatok szabadítottak fel. A feljelentés nagyon alapos, és Szálasisal kapcsolatban megjegyzi, hogy a németekkel ismeretlen helyre szökött. Mivel a fogva tartása alatt nem volt jövedelme, így a kárt Lebl Aleksandar az elmaradt fizetésében – 16 000 dinár – határozza meg. Érdekes az a feljelentés is, amely Novákovics Béla címzetes altábornagyot, a Délvidék katonai közigazgatási parancsnokát jelenti fel.⁵⁰ Az iraton eredetileg ismeretlen magyar csendőrök szerepelnek elkövetőként, ezt javítják később Novákovics Bélára. Katica Slavnik férje Újvidéken a razzia során történt meggyilkolását jelenti be. Az áldozat hozzátartozói számára kártérítésként 660 000 dinárt jegyez követelésként. A kártérítés szerint 1000 dinár illeti havonta – 65 éves koráig – a feleséget, 70 éves korig az áldozat szüleit, illetve 21 éves korig az áldozat fiát.

Különösen érdekes azon zentai polgárok esete, akiket a feljelentésük előtt már likvidált a partizánhatalom. A likvidáltak közül 40 személyre készül utólag feljelentés, ebből 12 esetben gyilkosság vagy abban való részvétel a vád. A többiek esetében lopás, verés, fenyegetés, bántalmazás, feljelentés a vád.

Előfordulnak olyan esetek, amikor a bűnelkövetés valóban előfordul, de azt a visszaemlékezések szerint nem a helyi feljelentett, hanem a magyar hadsereg hajtja végre. Érdekes lehet az 1944. november 9-én a likvidált Vecseri Lajosra 1945. május 31-én érkezett – összesen egy – feljelentés, amelyben nevezettet gyilkosság

elkövetésével vádolják. Tettes társaként Borbély András van megnevezve, akit az irat szerint ezen tettéért másodrendű vádlottként elítéltek és kivégeztek.⁵¹ A feljelentés szerint az áldozatot április 17-én nyilvánították holttá. Ennek későbbi iratok ellentmondanak. Vukov Nestor levéltáros 1975-ben készített egy összegzést Zenta háborús áldozatairól. (A gyűjtés nem tartalmazza a partizánok, illetve a helyi szerbek által 1944-ben likvidált magyarok névsorát.) Az áldozatok egy részét Vukov a halotti anyakönyvek alapján állította össze. Vukov szerint a holttá nyilvánításra április 16-án került sor.⁵² Az eset kapcsán érdekes adalék Vecseri Lajos lányának visszaemlékezése, amely szerint édesapja ugyan jelen volt a gyilkosságnál, de azt nem ő, hanem egy magyar katonatiszt hajtotta végre.⁵³ A partizánok bevonulása előtt azoknak a zentai polgároknak a döntő többsége, akik főbenjáró bűnt követtek el szerb polgártársaik ellen, elmenekült a kivonuló magyar hadsereggel. Az a tény, hogy Vecseri Lajos nem menekült el, illetve az, hogy a feljelentésére a meggyilkolását követően több mint fél évvel később került sor, arra enged következtetni, hogy a partizánhatalom a feljelentéssel csupán a törvénytelen likvidálását igazolta utólag.

A korábban likvidált Janek Aladár feljelentése is ellentmondásos. 1944. december 7-én két feljelentés érkezik, amely Andrija Krivokapić postás, illetve Dimitrije Zagorac állítólagos meggyilkolását jelenti. Az egyik Horti Vince,⁵⁴ a másik Janek Aladár⁵⁵ zentai lakosokat nevezi meg tettesként, pontosabban előbbi elkövetőként, utóbbit tettestársként. A feljelentő, Gospava Krivokapić⁵⁶ a következőt nyilatkozta: „A magyar megszálló csapatok érkezését követően a férjemet, aki mint postai alkalmazott Zentán maradt, behívták, hogy szolgálatra jelentkezzen. Úton a posta felé, Dimitrije Zagoraccal együtt, egy csoport magyar megállította őket, igazoltatás címén bekísérték Hajduska László vendéglőjének udvarába, és ott lelőtték őket. Személyesen nem láttam a kivégzést, csak később hallottam, hogy ezt Horti Vince borbély követte el a Njegoševo téren. Ezen állításomat igazolni tudják a szemtanúk, akik a másik oldalról látták az esetet.” (A szerző fordítása.) A feljelentő saját magával kerül ellentmondásba, hiszen a gyilkosság helyszínéül két helyet is megjelöl. Vukov szerint Krivokapićot április 13-án, Zagorácot viszont 14-én gyilkolták meg, tehát a feljelentésben említett közös kivégzés nem történhetett meg. A feljelentéshez csatolt tanúvallomások sem támasztják alá nevezettek bűnösségét. Milorad Slavnić, akit a feljelentő tanúként megnevez, 1945. június 5-én a következő tanúvallomást tette: „Nem tudok semmi konkrétumról a Gospave Krivokapić által, Horti Vince és Janek Aladár ellen indított vád kapcsán, mert a feltételezett gyilkosság bekövetkezőkor nem voltam Zentán, hanem a mozgósított állatállományt vittem Újvidékre, és csak 1941. április 14-én tértem vissza. Ezért nem tudom, ki és milyen módon ölte meg az elhunyt Andrija Krivokapićot. Később, a megszállás alatt tudtam meg, hogy őt és Mitar Zagoracot a Hajduska udvarán ölték meg. A témáról nincs több mondanivalóm.”⁵⁷ A másik beidéztet tanú, Dobrila Jovanov háziasszony sem látta a

gyilkosságot. Állítása szerint annyit tud az esetről, amit egy Bodnár nevű ügyvédtől hallott, aki szerint a sértettet bevezették az udvarba.⁵⁸

A legkirívóbb talán mégis a korábban szintén likvidált Halász Sándor és Guelmino Sándor esete. Nevezettekre összesen egy-egy feljelentés érkezik 1945. május 22-én.⁵⁹ Az eredeti leírás szerint Periša Babović⁶⁰ vádolja őket. Halászt feljelentéssel és rablással, Guelminót hazaárulással. Az iratokon ezek után nemes egyszerűséggel a sértett nevét áthúzták, és azt a szerb népre írják át. A feljelentést és a rablást, illetve hazaárulást pedig utólag gyilkosságra „javítják”. A bűn leírása semmi konkrétumot nem tartalmaz egyik esetben sem, csupán annyit, hogy Halász a magyar rendőrség vezetőjeként gyilkolt, amiért Nemzetvédelmi Kereszt kítüntetést kapott, míg Guelmino a szerbek leggyilkolásának és kirablásának fő kezdeményezője volt a magyar időben. Egyik esetben sem közölnek semmi konkrétumot. Ami plusz érdekesség, hogy a neve kihúzása ellenére az iratot Babović írta alá.

A Periša Babović által aláírt feljelentések külön kategóriát képeznek az iratanyagban. Átvizsgálva a nevezett által tett jelentéseket, megállapíthatjuk, hogy tulajdonképpen egy sablonra készült iratokról van szó. Babović két hullámban, egy-egy nap tesz tömeges feljelentést. Az első 60 darabot⁶¹ 1945. május 22-én, amikor kilenc, már korábban likvidált személyt is megnevez elkövetőként. Ezek közül ötnek – Vas Pál, Halász Sándor, Sándor Jenő, Kessering Ernő, Guelmino Sándor – ez az egyetlen feljelentése. A leírt vélt bűnesetek semmi konkrétumot nem tartalmaznak, általánosan fogalmazzak, mint pl. „a szerbek meggyilkolásának egyik fő kezdeményezője” vagy „a megszállás minden egyes percében a szerb nép ellen tevékenykedett” stb. Babović második akciójára 1945. július 5-én kerül sor. Ekkor egyetlen nap 21 feljelentést tesz, benne egy már likvidált személyt, Lakatos Vincét is megvádolva. A formanyomtatványok hasonló formajegyeket hordoznak, mint az első feljelentéshullám esetében.

A fent külön említett iratokon egyértelműen látszik, hogy utólagos igazolásra gyártott feljelentések. Emiatt ezek a dokumentumok, illetve az ezekhez hasonlóak megkérdőjelezzik a zentai partizániratok hitelességét, és éppen ezért felhasználásuk csak komoly forráskritikával fogadható el. Átvizsgálva a Zentán tett feljelentéseket el kell mondanunk, hogy ezen a településen is – Magyarakanizsához, Martonoshoz, Horgoshoz hasonlóan – a kisebb-nagyobb bűntényeket elkövető személyek döntő többsége távozott a magyar hadsereggel együtt. Helyettük Zentán is legtöbb esetben az ártatlanok bűnhődtek.

Mindenképpen meg kell említenünk azt az utolsók között érkezett feljelentést, amelyben a sértett lopásról számol be. Az elkövető helyére csak annyit írt: magyarok. Minden bizonnyal az akkori közhangulatra jellemző, hogy ismeretlen tolvaj csakis magyar lehetett Zentán 1944 és 1945 fordulóján.

A FELJELENTÉSEK TOVÁBBI SORSA

A partizánhatalom részéről a *feljelentések* gyűjtését követte az „elkövetett” bűnök szerinti csoportba tartozó *névsorok összeállítása*. Emellett a bizottság kihallgatásokat vezetett, tanúvallomásokat gyűjtött, exhumálásokat végzett, számba vette szerb lakosság ellen irányuló eseményeket, összegyűjtötte – olykor hatalmas túlzásokkal – az 1941 és 1944 közötti időszak áldozatainak névsorát. Emellett megvizsgálta a magyar közigazgatás hátramaradt iratait, összegyűjtötte a magyar éra éve alatt tartott ünnepek – így a bevonulás kapcsán rendezettek – képanyagát, és beazonosította a rajta szereplő személyeket; pártlisták után kutatott, számba vette a megrongált kulturális értékeket stb.

Az összeállított anyagot megküldte a felsőbb szerv számára, Zenta helység esetében a Zentai Statisztikai Hivatalnak, amely átvizsgálta, javította,⁶² és tovább küldte Szabadkára. Ha a további bizonyító eljárás miatt szükségesnek találták, akkor kihallgatásokat végeztek, és erről *jegyzőkönyvek* készültek. Ezek után azoknál, akiknél bizonyítottak látták a vádakát, megtörtént a *háborús bűnössé nyilvánítás* (F-határozat), illetve esetenként bírósági tárgyalásra is sor került.

Mint az látható, a feljelentések alapját képezték további partizániratok gyártásának. Ezek bővebb elemzésére, részletes bemutatására egy későbbi cikkünkben vállalkozunk.

JEGYZETEK

- 1 Molnár Tibor: *Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús halottjai*. Zenta, 2003. 63. (A továbbiakban Molnár 2003.)
- 2 Molnár Tibor: *A zentai Várospancsnokság válogatott iratai 1944-1945. Odabranispisi Komandegrada Senta 1944-1945*. Szeged-Zenta, 2011. 5. (A továbbiakban: Molnár, 2011.)
- 3 Olajos Mihály visszaemlékezése. Közli: Szloboda János (szerk.): *Virradat. (Visszaemlékezések Zenta felszabadulásának napjára)*. Senta, 1981. 33-37.
- 4 Közöttük az egyik a fenti idézet szerzője, Olajos Mihály.
- 5 Molnár, 2011. 6.
- 6 Szloboda János: *Zentán történt '44-ben*. Pomáz, 2005. 23. (A továbbiakban: Szloboda, 2005.)
- 7 Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944-45. I. Bácska*. Budapest, 1995. 72-73. (A továbbiakban: Mészáros, 1995.)
- 8 Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Budapest, 2004. 320. (A továbbiakban Sajti, 2004.)
- 9 Vajdasági Múzeum, Arhivska zbirka, PK KPJ zs Vojvodinu br. 18815.
- 10 Olajos Mihály vallomása 1990 őszén a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége szervezésében tartott találkozón. Közli: Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Újvidék, 1991. 145-146.
- 11 Erről bővebben lásd: Molnár, 2011. 6. és Forró Lajos: *Levél a halálsorról – egy zentai polgár, Baráti István tragédiája 1944-ben*. In: *Délvidéki Szemle*. VIII. évfolyam 1-2. szám. 2021. 37-49. (A továbbiakban: Forró, 2021.)
- 12 Molnár, 2011. 6.
- 13 Történelmi Levéltár Zenta (A továbbiakban: TLZ.) F. 109. Broj: 71/1944 god.
- 14 Szloboda, 2005. 126., 168-169., 172-173., 181., 195.
- 15 Szloboda, 2005. 168.
- 16 Balogh Károly édesapjával 1944. október 31-én önként jelentkezett, miután megtudták, hogy keresték őket. Nem érezték magukat bűnösnek, ezért bementek a Városházára, ahol ott fogták őket. Balogh Károlyt november 4-én elengedték, de édesapját, id. Balogh Károlyt november 9-én likvidálták.
- 17 Balogh Károly vallomása. Közli: Szloboda, 2005. 116.
- 18 Petar Relić-Čedo (Krčedin, Sremski Karlovci, 1913 – 1990) Politikai munkás. A Stara Pazova-i járás felkelésének egyik irányítója. A háború után a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának elnöke, Vajdaság Autonóm Tartomány Legfelsőbb Bíróságának elnöke, tagja és alelnöke a Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsának, Államminiszter, Néphős. A későbbi kommunista érában kiadott hivatalos életrajzokban sehol nem említik, mint a büntető század parancsnokát.
- 19 Molnár, 2011. 13.
- 20 Magyarkanizsa, Horgos, Martonos esetében bővebben lásd: Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében. Magyarkanizsa község*. Szeged-Zenta, 2013. (A továbbiakban: Forró-Molnár, 2013.)
- 21 Vladimir Petkov visszaemlékezése. Közli: Szloboda, 2005. 312-313.
- 22 Aleksandar Stojkov visszaemlékezése. Közli: Szloboda, 2005. 327.
- 23 Molnár, 2011. 13.
- 24 Szloboda, 2005. 67. Forró, 2021. 41-42.
- 25 Az esetet Vastag Pál özvegye mesélte el Szloboda Jánosnak. Lásd: Szloboda, 2005. 314.
- 26 Szloboda, 2005. 67. 77-80.

- 27 Vajdasági Levéltár (A továbbiakban: VL.) F. 183. Kut.: 80. 1944–46. Strogo poverljivo. 1946: 1–16. Broj: 3.
- 28 Forró–Molnár, 2013. 42–43.
- 29 VL. F. 183. Kut.: 385–389. Prijave Senta.
- 30 Az általam vizsgált területen a feljelentett személyek adatainál, az utolsó tartózkodási helynél gyakran az „L” betű szerepel, ami azt jelentette, hogy az illetőt már likvidálták.
- 31 A feljelentő sok esetben maga a sértett.
- 32 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1947. 14. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_demogr_adatok_kozsegek/?pg=43&layout=s&query=Zenta (Letöltés: 2024. február 19.)
- 33 ZTL: F.002. Kéziratgyűjtemény, Simon Zsuzsanna, Zenta története 1941–1945 között. 15.
- 34 VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Martonoš. Broj: 22.
- 35 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta 1–400. Broj: 1.
- 36 Baumann István (Budapest, 1894. november 15. – Budapest, 1966. december) Katonai pályája 1912-ben kezdődött, amikor a hadapródiskola elvégzése után zászlósként a soproni 18. honvéd gyalogezredbe helyezték. 1914-től hadnagy, 1915-től főhadnagyi rangban századparancsnokként teljesít szolgálatot. Fokozatosan halad a ranglétrán, 1940 novemberétől ezredparancsnok-helyettes a győri 16. honvéd gyalogezredben. Az 1941-es honvéd bevonulást követően, 1941. április 20. és 1941. augusztus 16. között Zenta város katonai parancsnoka. Később Ukrajnában harcol, ahol ezredessé léptetik elő. Végigharcolja a háborút, részt vesz a Budapest védelmében folyó harcokban. Vezérőrnagyként kerül szovjet fogságba 1945 áprilisában. A Szovjetunióban 20 évi kényszermunkára ítélik, ahonnan 1955-ban amnesztiával szabadul.
- 37 VL. F. 183. Kut.: 504. Srezko Statistič. Veće Senta. 1945: 1–149. Broj: 53.
- 38 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 87.
- 39 Vitéz Haynal Alajos (Újpest, 1890. január 28. – Buenos Aires, 1963. október 21.) 1941. április 13-án, a 43. gyalogezred parancsnokaként az elsők között vonult be Zentára. A város vezetősége hálából utcát nevezett el róla. 1941. augusztus 1-jétől 1942. november 15-ig a magyar királyi 22. gyalogezred parancsnoka. A későbbi vádak szerint ebben a minőségében buzdította a 401. különleges munkásszázad keretlegényeit a munkaszolgálatosok elleni atrocitásokra. E vádak alapján a Budapesti Néptörvényszék 1945. február 3-án elsőrendű vádlottként, távollétében kétél általi halálra ítélte.
- 40 Molnár Tibor: *Zenta és Magyarkanizsa községek II. világháborús hősi halottjai*. 2003. 26. (a továbbiakban Molnár, 2003.)
- 41 Recskó Szabolcs: *Zenta megyei város katonai parancsnoksága 1941. április-augusztusában*. In: *Acta Historica Hungarica Turiciensia - 26. évf. 2. szám (oszk.hu)*
- (Letöltés ideje: 2024. február 25.)
- 42 VL. F. 183. Kut.: 388. Prijave Senta, Broj: 1802.
- 43 VL. F. 183. Kut.: 538. 1944–1948. Srezovi R–Š. Srez Senta. Spisak domaćih ratnih krivaca koji su izbegli u inostranstvo. Broj: 12.
- 44 Molnár, 2003. 26
- 45 Vukov, Nestor: *Senčanske žrtve fašizma 1941–1945*. Novi Kneževac, 1966. (a továbbiakban: Vukov 1966.)
- 46 VL. F. 183. Kut.: 386. Prijave Senta, Broj: 822.
- 47 A. Sajti 2004. 187–190., 211., 228.
- 48 Az 1941-es délvidéki bevonulás során szerbek és zsidók ellen elkövetett magyar atrocitások. Zenta, 1941. április 13. In: Digitális Konfliktus Adatbázis. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_maps&view=map&event_id=612&tmpl=dka&Itemid=195 (A letöltés ideje: 2024. 02. 25.)
- 49 VL. F. 183. Kut.: 389. Prijave Senta, Broj: 2618.
- 50 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 91.

- 51 Bírósági ítélet ebben az ügyben nem található.
- 52 Vukov 1966.
- 53 Vecseri Lajos lányának visszaemlékezése. In: Szloboda, 2005. 178–179.
- 54 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 21.
- 55 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 22.
- 56 Vélhetően a sértett felesége
- 57 VL. F. 183. Kut.: 385. Prijave Senta, Broj: 21.
- 58 Uo.
- 59 VL. F. 183. Kut.: 388. Prijave Senta, Broj: 2219.
- 60 Az egyik irat szerint zentai vendéglős.
- 61 VL. F. 183. Kut.: 388. Prijave Senta, Broj: 2203-2263.
- 62 Néhány esetben törölték a listáról a nem háborús bűnnek minősülő eseteket.

FOLYTATÁSOS REGÉNYEK A BÁCSMEGYEI NAPLÓBAN (1928–1941)

HICSIK DÓRA

ABSTRACT

The Bácsmegyei Napló was published in Subotica between 1903 and 1941, and it was considered the most important daily newspaper of the minority Hungarians in Vojvodina from 1920 until it was closed in 1941.

The Bácsmegyei Napló began publishing serialized novels in 1928, as its editors considered it important to present Hungarian novels from Vojvodina with only few of them published elsewhere. In my research, I found eight serialized novels that had been unknown to literary history: Varázstükör (Magic Mirror) by Diószeghy Tibor; Oktalan szerelem (Love Without Reason) by Gergely Boriska; Fekete Csillag: Regényes elbeszélés a serdültebb ifjúság számára (Black Star: A story for the Adolescent Youth) by Karlócai/Létmányi József; Báró a katedrán (Baron in Professorship) by Novoszel Andor; Erős Mátyás mestersége (Erős Mátyás' Craft) and Moszkvától Párizsig és vissza: Filmregény (From Moscow to Paris and Back: A Film Novel) by Tamás István. Examining the novels published in the newspaper, it becomes clear that most of them are for light entertainment, but there are also some reportage and historical novels. There is, however, a fading trend; when the supplement was launched, it was important to find original Vojvodina novels, but by the end of the 1930s, reprints of works already published in volume form predominate.

BEVEZETÉS

A *Bácsmegyei Napló/Napló* Fenyves Ferenc nevéhez fűződő napilap, amely Szabadkán jelent meg kisebb-nagyobb megszakításokkal 1903 és 1941 között. 1930-tól a *Napló* nevet használják szerkesztői, akiknek a sorában a több évtized alatt megfordul Csillag Károly, Fenyves Ferenc, Dugovich Imre, Szegedi Emil és Havas Károly is. Kiterjedt tudósítói hálózatának köszönve naprakész és érdekes híreket tudott közvetíteni olvasói számára. Az 1928-ban (1928 jelentős éve a vajdasági magyar irodalomnak, ekkor jelent meg a *Kéve* és a *Bazsalikom* antológia, és több lap indított irodalmi mellékletet, rovatot is) indult irodalmi rovata a kor vajdasági és magyarországi íróinak, költőinek adott teret, de fordításban délszláv, angol, német és francia műveket is publikáltak. A lapot 1941. április 12-én szüntették meg.

Tartalmát tekintve minden olvasója számára kínált olvasnivalót, bármely korosztály és társadalmi réteg megtalálhatta a neki szóló híradásokat, írásokat. A felépítés tükrözte a vajdasági magyarság érdeklődését, földrajzi elhelyezkedését. A periódikában megjelenő folytatásos regények ezért széles skálán mozogtak: világirodalmi és magyar, hónapokig tartó megjelenés vagy egy hétvégi megjelenés, a korban közismert krimik és eredeti vajdasági magyar regények.

A folytatásokban megjelent, hosszabb lélegzetű alkotások már szerves részét képezték a napilap struktúrájának, habár megjelenésük az irodalmi melléklet 1928-as indulása előtt rapszodikusnak mondható. 1927-ben például már a kor neves szerzőjének, a svéd Frank Hellernek művét, az *Odysseus hét lakomáját* is közölte az újság.¹

A TÁRCAREGÉNYEK JELLEMZŐI

A *Bácsmegyei Napló*ban közölt regények folytatásokban jelentek meg, s felmerül a kérdés, vajon beszélhetünk-e tárcaregényekről? A tárcaregény kezdetei 1841-ig nyúlnak vissza, amikor a párizsi *Journal des Debats* folytatásokban közölte Fr. Soulié *Az ördög emlékiratai* című művét. Magyarországon az 1870-es évektől bukkannak fel tárcaregények a *Pesti Hírlap*ban és a *Pesti Napló*ban.²

E zsáner kritériumait teljesíti a „politikai napilapban, vagy legalábbis naponta megjelenő újság tárcarovatában, folytatásokban megjelenő regény, amelynek epizódjai vagy napi rendszerességgel, vagy a hét több napján, esetleg egy-kétnapos kihagyásokkal követik egymást.”³ E meghatározás értelmében a szabadkai *Bácsmegyei Napló*ban megjelent művek tárcaregények, hiszen 1928-tól kezdve egészen az újság 1941-es betiltásáig folyamatosan közölte a különböző regényeket.

Sainte-Beuve a tárcaregényekre rásütötte a „tömeges, ipari vagy gyárszerű előállítás bélyegét”,⁴ amely miatt ez a műfaj nem része az irodalomtörténeti

kutatásoknak. A napról napra történő penzumszerűség és a megjelenési kényszer miatt nincs idő tájleírásokra, lélekelemzésre, a mű cselekménye kalandszériákat követel, s fontos szerep hárul a késleltetésre. Mint ahogyan Kosztolányi Dezső *A csók* című művének ajánlójában írják a szerkesztők: „a hírlapregény természetéből folyik, hogy a történetnek fordulatossá kell lennie és állandóan permanenciában kell tartania az újságolvasó figyelmét, különben egyik napról a másikra ellanyhul az érdeklődés a mese iránt és az addig történetek elszállnak az emlékezetből.”⁵

A tárcaregények napilapban való megjelenésük után – az olvasói visszacsatolás eredményeképpen – gyakran könyvalakban is megjelentek. A *Bács megyei Napló* regényeinek többségét eleve más újságokból kölcsönözték, itt elég a Vécsey Leó fordítottakra gondolni, amelyek a *Magyar Detektív*ből származnak. Vannak olyan regényeknek nevezett írások, amelyek később egy-egy nagyobb egység részeként jelentek meg, ilyen Munk Artúr *Oroszországa*, amely a *Köszönöm, addig is...* című önéletrajzi regényének egyik fejezetévé lett: „Mi szólítottuk elő ezeket az emlékiratokat az íróasztal fiókból, ahol már-már az a sors várt rájuk, hogy családi olvasmányul szolgáljanak annak az új generációnak, amely csak hírből ismerte már a háborút.”⁶ Ugyanígy Kosztolányi Dezső regényként aposztrofált kisepikai remeklései, amelyek az *Esti Kornél* részeivé tömbösödtek.

Az újságokban megjelent tárcaregények célja „a közlő lap szempontjából a kelandóság fokozása, kiadói szempontból pedig az utána könyv alakban való megjelenítés hatalmas és ingyen reklámja.”⁷ A *Bács megyei Napló* kedvezményezte művek azonban – néhány vajdasági magyar regénytől eltekintve – nem Szabadkán jelentek meg, tehát nem beszélhetünk a könyvbéli kivitelezés és ennek reklámozása kapcsolatáról. A periodika sok alkotásra hívta fel a figyelmet megjelenéseikkor, főleg, ha saját szerzőről, saját pályázatra beküldöttekről volt szó.

Amennyiben a vajdasági regényeket vizsgáljuk, ezek közül kevés látott napvilágot máshol, sőt itt beszélhetünk új felfedezésekről, amennyiben azokra a regényekre gondolunk, amelyek eddig nem kerültek a kutatók látókörébe, vagy nem lettek részei az írói opusnak.

A *Bács megyei Napló*ban megjelent regényeket vizsgálva igaz, hogy túlnyomórészt lektúriródalomról beszélhetünk, de ezek megjelenése között feltűnnek riportregények, történelmi regények, tehát nem jelenthetjük ki, hogy csupán ponyvairodalommal találkoztak az újság olvasói. Megfigyelhető viszont egy tendencia halványulása, hiszen a melléklet kezdetekor fontosnak mutatkozik az eredeti vajdasági regények mecénatúrája, az 1930-as évek végére viszont túlsúlyba kerülnek a már kötetben megjelent művek újraközlései.

A *Bács megyei Napló* többször időzítette az új regények közlését az előfizetés meghosszabbításának idejére. Ilyenkor a regény reklámként, üzleti érdekből is fontos szerepet töltött be a lap szempontjából. Másrésztől, mint azt Antonio Gramsci

megfigyelte, a „tisztán politikai és véleményformáló napilapok soha nem tudtak olyan széles közönséget elérni, mint azok, amelyek tárcaregényeket is közöltek”,⁸ tehát az újságnak égető szüksége volt ezekre a tartalmakra.

A BÁCSMEGYEI NAPLÓBAN MEGJELENT REGÉNYEK

A *Bács megyei Napló*ban 1928-tól 1941-ig 118 folytatásos regény jelent meg, amelyek között megtalálhatóak a vajdasági, a magyarországi és külföldi írók művei is. A regények közlését a legtöbb esetben ajánló, reklám előzte meg, amely rövid ismertetőt szintén tartalmazhatott. A vajdaságiak esetében kiemelik, hogy a *Bács megyei Napló* szerzőit tisztelhetjük bennük, hogy nevüket „előnyösen ismeri az olvasóközönség”⁹ és természetesen azt, hogy az adott művet először veheti kézbe az olvasó.

A külföldi alkotók műveinek többsége a vajdaságiak számára egzotikus, ismeretlen helyeken játszódó detektívtörténet, szerelmi tárgyú regény. Beharangozásaikkor mindig hangsúlyt kap a tény, „a *Bács megyei Napló* megszerezte a közlés jogát”,¹⁰ amely a legtöbb esetben Vécsey Leónak volt köszönhető, aki a *Magyar Detektív* folyóirat szerkesztőjeként és szakavatott fordítójaként a megjelenés után nyomban átadta a közlési jogot a szabadkaiaknak. Szerkesztőségi dokumentumok híján nem tudhatjuk, ennek milyen anyagi vonzata lehetett, mindenesetre a vajdasági magyar olvasók jól jártak. A külföldi, fordításban megjelenő regények többségét változtatás nélkül közölték, néha a neveket magyar megfelelőikkel helyettesítették, esetenként a címet változtatták meg, s a kutatások fényt deríthetnek rá, ha ezek már napvilágot láttak valahol. Többségüket a *Magyar Detektív*ből (Phillips Oppenheim: *A gonosztevő randevúja*; Jack Merville: *Az ibolyacsokor*; Vécsei Leo: *Balk. doktor kalandjai*; Vécsey Leó: *El Haissan koponyája*), a szintén budapesti *Esti Kurir*ből (Tatár András: *Dubarry grófnő*; Tatár András: *Európa titokzatos embere: Sir Basil Zaharoff*; Tatár András: *Sötét titkok Oroszországa*; Tatár András: *Halhatatlan szerelmesek*; Gál Imre: *A betörőkirály vallomásai*; Tatár András: *János főherceg a szerelem és tenger hajótöröttje*; Ralph T. Robinson: *Hajsza egy halott után*; Tatár András: *Észak Szemirámisza: Nagy Katalin cárnő és kegyencei*; Tatár András: *Casanova a szerelem hőse és kalandora*; Lee Mac Murray: *A kék gyöngy rejtélye*; Tatár András: *A forradalom felfalja gyermekeit: A francia forradalom, ahogy egy mai újságíró látja*) vagy más határon túli terület sajtóorgánumból vehették át. Jelesül a *Prágai Magyar Hírlap*ból (Darvas János: *A láthatatlan ellenség*; Szántó György: *Toni ringbe áll*), illetve a *Magyar Figyelő*ből (Szombathy Viktor: *A házasság szentsége*), netalán a *Brassói Lapok*ból (C. Louise Gerard: *A Szahara zsarnoka* és Farkas Aladár: *Erkölcstelen szerződés*). Akadtak szériáik, amelyek vagy előbb, vagy a *Bács megyei Napló*ban történő megjelenéssel párhuzamosan nyertek kötet formát (P. van der Hurk: *A keresztretjvény királynője*; A. K. Green: *Borgiák kincse*; James M. Cain:

A *postás kétszer csenget*, vagy a Tarzan-regények.) Hogy a felsoroltak a fenti sajtótermékekből kerültek a *Bács megyei Napló*ba, csupán a lehetséges magyarázatok egyike, viszont a megjelenés ideje, a művek azonos fordítója feltételezhet bizonyos kapcsolatot a lapok között.

A szerkesztők ügyesen használták ki a krimi nyújtotta lehetőséget, A. G. Griffiths *Halálvonat* című regényével például egy időben versenyt hirdettek, amely szerint, amelyik olvasó előbb rájön a gyilkos kilétére, jutalmul zsebórát kap.¹¹

A *Bács megyei Napló*ról írva többször hangsúlyoztam, hogy a fennmaradása érdekében lojális maradt az uralkodó politikai hatalomhoz, ennek egyik bizonyítéka a 1934. november 25-e és 1935. január 22-e között megjelent *A nagy király a háborúban és a békében* című regény. Névazonosítás nélkül jelent meg, sem ajánló, sem magyarázat nem tartozik hozzá, alkotójának kiléte homályban maradt. A november 25-i első rész leadása történelmi utalásként is értelmezhető, emlékeztetve az 1918. november 25-i újvidéki nagygyűlésre, amelyen a vajdasági szlávok kinyilvánították Szerbiához csatlakozásukat.

Előfordulnak regényként beharangozott művek, amelyeket terjedelmük kapcsán inkább nevezhetnénk elbeszéléseknek, ilyenek a később az *Esti Kornél*-ciklusban helyet kapó Kosztolányi-novellák, Terescsényi György művei vagy Lucia *Vakáció* című írása.

A regények közül kiemelkedik Sinclair Lewis *Benzinállomása* és Charles Dickens *A mi Urunk Jézus Krisztus élete* című írása, amely csak az író gyermekeinek halála után jelenhetett meg. Megtörtént, hogy valakinek magyar és idegen néven írt regénye egyaránt megjelent, ilyen például Farkas Aladár, akinek *Erkölcstelen szerződése* a saját, míg az *Alibi* és a *Filmsztár akarok lenni: Regény a filmvilág titkairól* című munkái pedig az Oscar Ray álnévén futottak.

A *Bács megyei Napló*ban megjelent regények fontossága abban mérhető, hogy a szerkesztők felkarolták a vajdasági magyar irodalmat, emellett pedig a már megírt vagy pályázatra íródott regények közlését ugyanúgy szorgalmazták. Töretlenül fenntartották azt a mechanizmust, amelyet kiindulási célul tűztek ki, azaz felváltva közölnek vajdasági magyar, magyarországi és világirodalmi műveket, mint ahogy írták: „a *Bács megyei Napló*nak (...) az a célja, hogy megkedveltesse olvasóival a vajdasági magyar irodalmat. Ezért a külföldi regényírók műveivel párhuzamosan jugoszláviai szerzők műveit is közölni”¹² fogják.

A húszas években a kialakulóban lévő jugoszláviai magyar irodalom a gyér könyvkiadás miatt még nem juthatott el az olvasókig, sőt maguknak kellett kinevelniük befogadói közönségüket is. Ha visszatérünk az újság alapfeltételeire, az íróra, a nyomdára és az olvasóra, azt kell mondanunk, hogy újra kellett kezdeni a folyamatot. A világháború forgataga az írókat és az olvasókat borzasztóan megtizedelte, az újságokat betiltották, a gépeket elkobozták. Fenyves Ferenc vezetésével

a *Bácsmegyei Napló* szerkesztői megint úttörő munkába fogtak: újságírókat és olvasókat neveltek a vajdasági magyarokból. Nyomdájukból az elkövetkezendő két évtizedben Szabadka bibliográfiája szerint 145 kötet került ki, közöttük karácsonyi almanachok, Balázs G. Árpád *Vajdasági galériája*, a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* kötetei és néhány, a lapban megjelent regény könyvváltozata is.

Az 1928-tól 1941-ig terjedő időszakban tizenkilenc Vajdasághoz köthető szerző: Arányi Jenő, Borsodi Lajos, Darvas Gábor, Diószeghy Tibor, Debreczeni József, Farkas Frigyes, Gergely Boriska, Havas Károly, Hesslein József, Kiss Vilmos/Magister, Kristály István/Vető György, László Ferenc, Létmányi József/Karlóczai, Török Béláné Lúcia, Munk Artúr, Novoszel Andor, Radó Imre, Tamás István, Vidor Imre huszonhat műve fluktuált folytatásokban a *Bácsmegyei Napló* hasábjain. Ezek közül több külön kötetté is ért.

Farkas Frigyes *Ember János egynapos élete* 1935-ben Budapesten jelent meg szerzői kiadásban, de ami fölöttébb érdekes: előtte, 1934 nyarán a fővárosi *Népszava* is közölte folytatásokban. Ezenkívül még Arányi Jenő, Havas Károly és Vidor Imre műve lett hozzáférhető könyvalakban, mindegyik a Vajdaságban.

Mivel a *Bácsmegyei Napló* szerzőgárdájának kevés tagja élte túl a második világháborút, vagy alkotott még a huszadik század második felében is, regényeik egyedül itt olvashatók, ezért annyira lényeges kiemelni felfedezésük jelentőségét.

Kutatásom során nyolc olyan folytatásban megjelent regényt találtam, amelyről eddig nem tudott az irodalomtörténet. Ezek: Arányi Jenő: *Aranygyapjú*; Darvas Gábor: *P. G.*; Diószeghy Tibor: *Varázstükör*; Gergely Boriska: *Oktalan szerelem*; Karlócai: *Fekete csillag: Regényes elbeszélés a serdültebb ifjuság számára*; Novoszel Andor: *Báró a katedrán*; Tamás István: *Erős Mátyás mestersége* és ugyanő: *Moszkvától Párisig és vissza: Filmregény*.

ISMERETLEN VAJDASÁGI MAGYAR REGÉNYEK

TAMÁS ISTVÁN: ERŐS MÁTYÁS MESTERSÉGE

Tamás István, a *Bácsmegyei Napló* írói gárdájának legtehetségesebb, legtermékenyebb tagja 1922-től 1939-ig publikált a lapban, folytatásos regényei mellett verseket, elbeszéléseket, közel másfélszáz írást.

Krausz István néven született 1904. augusztus 8-án Pécsváradon, nevét az anyakönyvi bejegyzés szerint 1934-ben magyarosította Tamásra.¹³ A Pécsi Állami Főreáliskola értesítője szerint az intézményben több Krausz István is tanult az első világháború ideje alatt, az iskolai matrikula ismerete nélkül azonban semmi biztosat nem állíthatunk.¹⁴ Iglódi Zoltánnak a korszakot feldolgozó sajtóbibliográfiája¹⁵ megemlíti egy Tamás K. István szerkesztette diáklapot, az 1921-ben megjelent, pár

hónapot élt *Iffúságot*. Tamás István iskolai élményeire a *Szabadkai diákok* című művében emlékezett, amelynek érdekessége, hogy a pécsi történeteket, a lapkiadást, a gimnáziumi éveket szabadkai környezetbe helyezte.

Tamás István az emigránsokkal érkezett Szabadkára, ahol a *Bácsmegyei Napló* kifizetőjeként figyelt fel rá a tulajdonos, Fenyves Ferenc, és tette újságíróvá, szépíróvá. 1925-től már párizsi tudósító, ekkor született írásait 1927-ben jelentette meg *Öt világrész a Szajna partján* címmel, melyhez Kosztolányi Dezső írt előszót. A 30-as években tért vissza Magyarországra, majd tovább vándorolt az Amerikai Egyesült Államokba.¹⁶

Az *Erős Mátyás mestersége* című regénye kizárólag a *Bácsmegyei Napló* hasábjain olvasható, sem életrajzokban, sem irodalomtörténetekben nem említették a kutatók. A lapban 1928. július 3-án megjelent ajánló ír arról, hogy az év karácsonyán a budapesti Pantheon kiadásában majd az olvasók elé kerül, erre viszont nem került sor.

A mű 1928. július 8-a és 1928. szeptember 11-e között jelent meg folytatásokban, 57 részben. A *Bácsmegyei Napló* a regény közlésének megkezdése előtt többször is reklámozta, hiszen ez az első vajdaságinak mondott magyar regény, amit közöltek. Mint írják, „megírási módja egészen ujszerű, nem tapossa a regénysablonok sokszor megjárt utjait, friss hang csendül ki a sokszinű és izgalmasan érdekes történetből, amely a legnagyobb mértékben alkalmas arra, hogy mindvégig leigázva tartsa az olvasó figyelmét.”¹⁷

Tamás István, akárcsak a *Szabadkai diákok* című művében, ebben a regényében is önéletrajzi motívumok sorát vonultatja fel, hiszen főhőse, Erős Mátyás szinte gyerekként éli át a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság hónapjait, és egy véletlen folytán kerül fel a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság felé induló vonatra. Mátyás apja falusi tanító, aki tanítót vagy ügyvédet szeretett volna nevelni fiából, ő azonban nyáron lakatosinasnak állt, s ahogy elérkezett a szeptember, maradt a Schröder-féle gyárban. A tizenhat évesnek mondott fiú mindent megtett, hogy munkájában előrehaladjon: „otthon elméleti alapon igyekezett elsajátítani a zárcsinálás titkát, hogy kész lakatosként állhasson majd a munkapadok mellé”.¹⁸ Szüleivel is összeveszett, mert inkább magántanuló lett, csak hogy folytathassa munkáját, apja egyhavi apánázst adott neki, majd a városban hagyta. „A rebellis inasfiú” szereti a gyárat, a munkáját, de feltűnik neki az igazságtalanság, a kizsákmányolás, szilárd véleménye van az őt körülvevő világról, s „mindig valami váratlan és meglepő csudáról ábrándozott”.¹⁹

Beleszeret főnöke, Schröder Ulrik lányába, és Ágota viszonzozza is érzelmeit. A regény folyamán többször összevesznek, majd kibékülnek, de a sváb lány végül nem a munkásfiút, hanem egy ügyvédet választ, a műnek tehát nincs boldog lezárása: Mátyás megcsömörlik a szerelemtől, a politikai változásoktól (éppen akkor

omlik össze a Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság), egy ismerőse felcsempézi az éppen induló tehervonatra, s elindul egy ismeretlen országra felé.

Addig azonban sok esemény történik az életében: sztrájkot hirdet, barátkozik a szocialistákkal, csempészarút szállít Magyarországra, megismerkedik a testi szerelemmel, verseket ír, eltanácsolják az iskolától, lezajlanak a történelmi változások.

NOVOSZEL ANDOR: BÁRÓ A KATEDRÁN

Novoszel Andor a *Bácsmezei Napló* tárcapályázatán tűnt fel 1927-ben. Sok ideje nem adatott írni, egyetlen regénye voltaképpen a halálos ágyán került elő. Az utolsó vele készült interjúban megemlítette elkészült regényét, a címét azonban nem mondta, s a *Bácsmezei Naplón* kívül nincs is nyoma, sem lexikonok, sem irodalomtörténetek nem említik. A posztumusz mű 1929. január 20-a és 1929. március 30-a között jelent meg a szabadkai újságban 62 részben.

Regényét 1929. január 16-án a következő szavakkal ajánlják a szerkesztők: „A sarjadni kezdő vajdasági irodalomnak büszkesége volt. Zamatos magyaros históriáinak nagy része volt abban, hogy a vajdasági olvasó is megszületett. Egy író-orvos mesélte egyszer, hogy a falujában parasztemberek, parasztasszonyok a betegeknek Novoszel novellát olvastak föl, hogy jó kedvre hangolják. A vidám beteggyógyító paraszthistóriák írója nagyon beteg volt. (...) Haldoklása napjaiban jelent meg egyetlen kötete az *Igy a koma* s vajdasági viszonylatban szinte páratlan sikert aratott. (...) Irodalmi hagyatékában egy teljesen kész kis regényt találtak”.²⁰

A *Báró a katedrán* cselekménye az első világháború utáni években játszódik, de egyáltalán nem köszön benne vissza sem a világgégés, sem a határmódosítások, annak ellenére, hogy a főszereplő Erdélyből kerül Vajdaságba. Palotássy László harminc év körüli, kis földbirtokkal rendelkező báró, aki a földet hűgára, Ellára hagyva érkezik tisztai szolgájával Szatmárból Kevibe. Tanítói állást vállal egy tanyasi iskolában, de mindjárt a regény elején kitűnik: nem a poros vidékre való. Palotássy László egy véletlen baleset folytán ismeri meg Kerekes Verát, de nem szeretné tiszteletét tenni nála, mert fél, hogy látogatását az úri család haszonszerzésnek fogná fel. Vera azonban attól tart, a férfi zsidó származása miatt nem szeretne vele megismerkedni. A két fiatal közötti szerelem azonban utat tör magának, s akár vége is szakadhatna a történetnek, ha Palotássy László nemesi büszkesége nem állna a boldogságuk útjába: szeretné elkerülni, hogy hozományvadásznak nézzék.

A történet végül boldog véget ér: a báró elhagyja a katedrát, visszatér régi életéhez, s szerelemből kap vagyont is, nem számításból, mint a Mikszáth-hősök.

KARLÓCAI: FEKETE CSILLAG

A Karlócai álnév mögé bújó Létmányi József *Fekete csillag: Regényes elbeszélés a serdültebb ifjúság számára* című, ifjúsági regényként definiált művét a *Bácsmegyei Napló* vasárnapi számaiban közölte 1929. november 3-a és 1930. március 2-a között. A regény az újság 1928-as regénypályázatára íródott, ahol Arányi Jenő *A szentendrei bíró* című művével együtt a kiemelkedőbbek közé sorolta a bírálóbizottság.

Létmányi József – aki a Karlóczai, Karlócai, Karlóczay, Karlóczai Etelka álneveket használta – az irodalmi melléklet kezdetétől annak munkatársa volt, három év alatt 65 novellája látott napvilágot a *Bácsmegyei Napló*ban. 1931 után már nem találkozhattunk a nevével. Szerepel a *Vagyunk: a vajdasági magyar irodalom almanachja* című antológiában és a *Bácsmegyei Napló* 1929-es *Almanach*jában is.

A *Magyar Szó* 2007. március 17–18-i számában Tomán László szolgált frissebb adatokkal Létmányi életéről és munkásságáról, ő tett először említést a *Fekete csillagról* is, amelyet azonban egyik könyvtárban, egyik bibliográfiában sem talált meg. A *Bácsmegyei Napló* irodalmi mellékletének vizsgálata tehát ehhez a rejtélyhez is kulcsot adott: kiderült, hol és mikor jelent meg az eddig ismeretlen szöveg.

Az alkotás 18 fejezeten keresztül meséli el két közösség, a szerb Dragonics és a magyar Garday család viszontagságait a török hódoltság korában játszódva, hiszen a pályázat kiírása értelmében olyan művek keletkezését ösztönözték, amelyek „a magyar-szerb közeledés gondolatát szolgálják, amelyek tehát tárgyukat a magyar és szerb nemzet közös küzdelmeinek korszakából merítik.”²¹ Arányival együtt a hódoltság korának azt a szegmentumát elevenítette fel, amikor a magyarok és a szerbek egy közös ellenség, a törökök ellen harcoltak.

A regény egy kedves kis történetet mesél el a barátságról, szerelemről, nincs is gonosz szereplő, mint Arányinál, a törökök sem megátalkodottak, csak más oldalon állnak. Mint ahogyan a bírálóbizottság megjegyezte, „az elbeszélés végén két boldog pár költözik az olvasó irodalmi emlékezetébe, magyar lány és szerb fiu, szerb lány és magyar fiu köt házasságot a finisben, ez azonban édeskevés az irodalmi üdvösséghez.”²²

DIÓSZEGHY TIBOR: VARÁZSTÜKÖR

Diószeghy Tibor, a *Bácsmegyei Napló* berlini tudósítója az irodalmi melléklet egyik legtermékenyebb szerzője, közel nyolcvan írása jelent meg a húszas évek végén, a harmincas évek elején. 1932 folyamán *Vasárnapi rovás* címmel megjelenő cikkei elmaradhatatlan részei voltak a hétfégi számoknak.²³

A *Magyar Szó* 1961. március 10-i számából megtudjuk, hogy két Diószeghy Tibor élt Berlinben, az első, aki költőként is ügyködött, a másik pedig, aki 1926

óta lakott a német fővárosban, a *Bácsmezei Napló* munkatársa, aki újságcikkeit és filmjeit kizárólag német nyelven jegyezte, a Tibor Yost nevet használván. Publicisztikai tevékenységét közel nem kísérték figyelemmel annyian, mint azt az afférját, amikor 1926-ban megszöktette a szabadkai bankigazgató, Nagy Samu lányát, Katót, akinek filmes karriert ígért. A nagyobb botrányt és a feljelentést csak úgy kerülhette el, hogy elhagyta az országot. Vajdasági irodalomtörténetek – megjelent kötet híján – nem foglalkoztak az életrajzával, a *Magyar Szó* említett cikkéből kiderül, német nyelvterületen használt nevének köszönhetően azonban megtudhatjuk, hogy 1896. március 15-én született Budapesten, és 1968. május 8-án halt meg a német fővárosban.²⁴

1931. augusztus 26-án a következő mondatokkal ajánlották az olvasók figyelmébe a soron következő regényt, Diószeghy Tibor *Varázstükör* című művét: „A *Napló* (...) arra is gondolt, hogy újszerű, minden ízében eredeti s érdekes regény közlését indítsa meg. Így esett a választás Diószeghy Tiborra, a - dió és a »Skiz« aláírásu szatirikus riportok Berlinben élő írójára, akit (...) arra ösztökéltük, hogy humoros regényt írjon, illetve a régi, még szubotivai működése alatt megkezdett humoros regényét, amelynek témáját baráti beszélgetés során elmondta, fejezze be.”²⁵

A regény 1931. szeptember 27-e és 1931. október 24-e között jelent meg, 29 részben. Az énelbeszlő főhős neve, életkora, rangja ismeretlen marad előttünk, s vajmi keveset tudunk meg róla a cselekmény folyamán. A történet Berlinben kezdődik, a harmincas évek dekadens világát festi le, ahol a magukat orosz nagyhercegeknek kiadó férfiak, házasságtörő asszonyok élnek egyik napról a másikra, s ahol a mű elbeszlője egy véletlen folytán találkozik lord Londsdale-lel. A megismerkedés pillanatában a lord – angol hidegvérének ellentmondva – magából kikelve jegyzi meg, hogy a felesége az elbeszlővel fogja megcsalni. Éppen ezért, hogy szemmel tarthassa, a még nőtlen lord felveszi titkárának. Ahogy az elbeszlő mondja, a lord iránt „sem közönyt, sem gyűlöletet, sem szeretetet sem éreztem soha.”²⁶ Kapcsolatuk, sőt személyük is összefonódik, egyik sem létezhet a másik nélkül: „ketten egy bolha vagyunk és véresre csípem egymást.”²⁷

A regény cselekménye a szerelem üldözése országokon át, egy jóslat beteljesülése előli menekülés. Berlin, Bécs, Budapest, Konstantinápoly, New York utcáin keresi a lord azt a nőt, aki hidegen hagyja titkárát, de az elbeszlő minden egyes alkalommal elszereti tőle a menyasszonyt. A nők között akad frigid és lesbikus is, ez azonban nem gátló tényező, a titkárba mindannyian képesek beleszeretni. Végül azt a megoldást találják, hogy a lord egy altest nélküli nőt vegyen el, s a nászéjszaka idején a titkár már úton lesz hazafelé. A történet azonban nem itt ér véget: kiderül, hogy altest nélküli nő nem létezik, csak cirkuszi fogásról van szó, a hajón, az utazás közben pedig felbukkan a titkár régi szerelme, Gigi, aki elbeszlése szerint a férjével utazik haza. Szerelmes együttlétük után a hajó elsüllyed, s az áldozatok listáján csak

a „Henry Lonsdale és felesége” megnevezés szerepel. Sosem derül ki, vajon tényleg beteljesedett-e a varázstükör jóslata, s vajon Gigi volt-e a lord felesége.

A lord és titkára a szerelmi kalandok közben komoly dolgokról is diskurálnak, vitát folytatnak például a halálbüntetésről, amely a lord szerint inkább megváltás, hiszen „nincs szomorúbb, mint élni ebben a siralomvölgyben”,²⁸ és „a nagy gazembereket életre kell itélni”²⁹ – az súlyosabb büntetés. De ugyanúgy feltűnik például a fajbiológia fogalma is, amely már akkor meghatározó tényező volt Berlinben, ahol Diószeghy lakott, vagy a szexualitás, amely „mozgatórugója minden emberi tevékenységnek”.³⁰ A tükör kapcsán gyakran beszélnek a jövőről is, amely rájuk vár, s abban maradnak, hogy „a jövőlátás csak úgy képzelhető el, ha a jövő már itt van”.³¹

Diószeghy Tibor regénye izgalmas olvasmány, cselekménye fordulatokban bővelkedik, hogy a végén egy csattanóval záruljon, nyitva hagyván a fő kérdést: utolérte-e a lordot a végzete? A mű érzékletesen írja le a kort, amelyben játszódik, s habár témáját tekintve nem kapcsolódik Vajdasághoz, s szerzője is csak rövid ideig élt Szabadkán, nevezhetjük eddig ismeretlen vajdasági magyar regénynek.

ÖSSZEZÉS

A Bács megyei Napló 1908-tól a megszűnéséig, 1941-ig jelent meg Szabadkán, ebben az időben a kisebbségbe került vajdasági magyarság legjelentősebb napilapjaként tartották számon. A lap 1928-ban kezdte el folytatásos regények közlését, szerkesztői fontosnak tartották bemutatni a vajdasági magyar regényeket is, amelyek közül kevés látott napvilágot máshol. Kutatásom során nyolc, folytatásban megjelent regényt találtam, amelyről eddig nem tudott az irodalomtörténet, ezek: Arányi Jenő: Aranygyapjú; Darvas Gábor: P. G; Diószeghy Tibor: Varázstükör; Gergely Boriska: Oktalan szerelem; Karlócai/Létmányi József: Fekete csillag; Regényes elbeszélés a serdültebb ifjuság számára; Novoszel Andor: Báró a katedrán; Tamás István: Erős Mátyás mestersége és ugyanó: Moszkvától Párisig és vissza: Filmregény.

A sajtóorgánumban megjelent regényeket vizsgálva kiderül, hogy nagyrészt lektúrirodalomról beszélhetünk, de feltűnnek többek között riportregények, történelmi regények. Megfigyelhető viszont egy tendencia halványulása, hiszen a melléklet kezdetekor fontosnak mutatkozik az eredeti vajdasági regények felkutatása, az 1930-as évek végére azonban túlsúlyba kerülnek a már kötetben megjelent művek újraközlései.

**A BÁCSMEGYEI NAPLÓBAN MEGJELENT TÁRCAROVATOK
MUTATÓJA**

1. 1927. december 25. – 1928. február 16. Calude Anet: *A tulsó parton*
2. 1928. február 19. – 1928. április 20. Benedek Marcel: *Hamlet tanár ur*
3. 1928. április 22. – 1928. július 5. Louis Hémon: *Az ökölvívó: sportregény*
4. 1928. július 8. – 1928. szeptember 11. Tamás István: *Erős Mátyás mestersége*
5. 1928. szeptember 12. – 1928. november 21. László Ferenc: *A férfi, a nő és a film*
6. 1928. november 22. – 1929. január 15. Somlay Károly: *A bűvös tallér: A Bácsmegyei Napló eredeti regénye*
7. 1929. január 20. – 1929. március 30. Novoszel Andor: *Báró a katedrán*
8. 1929. március 31. – 1929. június 19. Vidor Imre: *Vándor a nagy úton*
9. 1929. május 19. – 1929. július 31. Munk Arthur: *Oroszország*
10. 1929. július 3. – 1929. július 15. Kubán Endre: *A német frejlein*
11. 1929. augusztus 2. – 1929. október 7. Debreczeni József és László Ferenc: *Miss Világszépe.*
12. 1929. október 9. – 1929. október 15. Terescsényi György: *A csillagos homlokú leány.*
13. 1929. október 16. – 1929. december 12. Arányi Jenő: *A szentendrei bíró Copyright BN*
14. 1929. november 3. – 1930. március 2. Karlócai: *Fekete csillag: Regényes elbeszélés a serdültebb ifjuság számára*
15. 1930. január 14. – 1930. február 14. Gergely Boriska: *Oktalan szerelem*
16. 1930. február 16. – 1930. április 2. Lawrence H. Desberry: *A fehérkámzsás fantóm: Az amerikai Ku-Klux-Klan regénye* (Fordította Vécsei Leó)
17. 1930. április 3. – 1930. május 21. Farkas Frigyes: *Ember János egynapos élete*
18. 1930. május 22. – 1930. július 20. C. Louise Gerard: *A Szahara zsarnoka* (fordította Vécsey Leó)
19. 1930. június 1. – 1930. július 6. Terescsényi György: *Keresztes visszavándorol: Kis regény.*
20. 1930. július 22. – 1930. július 26. Terescsényi György: *Aranyhomok: elbeszélés*
21. 1930. július 27. – 1930. augusztus 22. Arányi Jenő: *Aranygyapju: regény*
22. 1930. augusztus 26. – 1930. szeptember 26. H. O. Read: *Amerika lánya: regény* (fordította Vécsey Leó)
23. 1930. szeptember 27. – 1930. október 17. Phillips Oppenheim: *A gonosztevő randevui: angol bűnügyi regény* (fordította Vécsei Leó)
24. 1930. október 28. – 1930. november 17. Vető György: *Gyémántpor*

25. 1930. november 18. – 1930. január 20. Darvas János: *A láthatatlan ellenség: a Napló eredeti regénye*
26. 1931. január 11. – 1931. január 25. Lucia: *Vakáció: kis regény*
27. 1931. január 21. – 1931. február 21. P. van der Hurk: *A keresztretjtvény királynője: Regény a filmgyárak világából* (fordította Vécsey Leó)
28. 1931. február 22. – 1931. március 18. Paul Claudius: *A leopárdok klubja*
29. 1931. március 20. – 1931. április 26. A. G. Griffiths: *Halálvonat* (fordította Vécsey Leó)
30. 1931. április 28. – 1931. május 6. Jack Merville: *Az ibolyacsokor: detektívregény* (fordította Vécsey Leó)
31. 1931. május 7. – 1931. június 4. C. Brown: *A Grand Hotel titka: regény*
32. 1931. május 24. – 1931. augusztus 9. Magister: *Száz asszony: regényes élmagisteretek Napoleon körül*
33. 1931. június 21. – 1931. július 17. A. K. Green: *Borgiák Kincse: regény* (Fordította Vécsey Leó)
34. 1931. augusztus 1. – 1931. szeptember 10. Ismeretlen szerző: *A Danat-bank*
35. 1931. augusztus 11. – 1931. szeptember 26. Kubán Endre: *Hercegnő és Cigányprimás: Ward Klára és Rigó Jancsi szerelme: regény*
36. 1931. szeptember 27. – 1931. október 24. Diószeghy Tibor: *Varázstükör*
37. 1931. október 25. – 1931. november 6. George O'Sennett: *A polip* (fordította Görög László)
38. 1931. november 8. – 1931. december 22. Havas Károly: *Az idők mélyén*
39. 1931. december 25. – 1932. január 19. Tiennot Gay: *A sárga ház: regény* (Fordította Tamás István)
40. 1932. január 20. – 1932. március 8. Kubán Endre: *A fekete lovag: Zubkov Sándor és Viktória hercegnő regénye*
41. 1932. március 9. – 1932. április 16. Sidney Horler: *A centercsatár: sportregény két részben* (Fordította Vécsey Leó)
42. 1932. május 8. – 1933. január 8. Supka Géza: *Habsburg krónika*
43. 1932. június 2. – 1932. szeptember 30. G. K.³² *A nagy család : Kreuger Ivar regénye*
44. 1932. október 2. – 1932. november 26. H. William Peary: *A vörös folt: világvárosi erkölcsregény* (fordította Vécsey Leó)
45. 1932. november 27. – 1933. január 18. Munk Artur: *Hinterland*
46. 1933. január 19. – 1933. január 28. Kosztolányi Dezső: *Az elnök: kis regény*
47. 1933. február 26. – 1933. április 30. Sinclair Lewis: *Benzinállomás* (fordította F. Réty Margit)
48. 1933. január 29. – 1933. május 7. Bruno Brehm: *Bresztlitovszktól Versaillesig* (fordította Havas Károly)

49. 1933. március 5. – 1933. április 23. Magister: *A hatezer éves regény*
50. 1933. március 5. – 1933. április 23. László Ferenc: *Fekete lilium: A Napló vasárnapi regénye*
51. 1933. május 14. – 1933. június 21. Achmed Abdullah: *Frakkos kalandor* (fordította Vécsei Leo)
52. 1933. július 30. – 1933. szeptember 7. Horvat Mladen: *Muri a néger*
53. 1933. szeptember 8. – 1933. október 19. Luis Trenker: *A hegyek hőse* (fordította Dormándi László)
54. 1933. október 15. – 1933. november 6. Fáth Imre: *A névtelen nő*
55. 1933. november 7. – 1933. december 23. W. S. Rohmer: *A halálmandarin* (Vécsey Leó fordítása)
56. 1933. december 31. – 1934. január 26. Paál Jób: *A világ trónja (riportregény)*
57. 1934. január 15. – 1934. február 26. Gerleo: *2: 1 vagy az ellopott gól: kis sportregény.*
58. 1934. január 28. – 1934. február 20. Hesslein József: *Veronika házassága: regény*
59. 1934. február 25. – 1934. március 11. – Ismeretlen szerző: *Utazás Amerikába*
60. 1934. március 1. – 1934. április 12. W. S. Rohmer: *A zöldszemű ördög* (fordította Vécsei Leo)
61. 1934. április 13. – 1934. április 22. Pierre Detrier: *Stavisky: Aki nőkre alapított világszélhámosságot.*
62. 1934. április 22. – 1934. április 26. Szombathy Viktor: *A házasság szentsége: egy lelkész feljegyzései: kis regény*
63. 1934. április 24. – 1934. május 16. Fáth Imre: *Két házasság és egy karrier története*
64. 1934. május 20. – 1934. június 13. Charles Dickens: *A mi Urunk Jézus Krisztus élete* (1849)
65. 1934. május 20. – 1934. június 20. Vécsei Leo: *Balk. doktor kalandjai: Vidám bűnügyi regény*
66. 1934. június 21. – 1934. július 2. Benamy Sándor: *Dráma a Földközi tengeren: (kis regény a török történelem új fordulójából)*
67. 1934. július 25. – 1934. október 11. Edward Mac Hors: *A piros sárkány*
68. 1934. október 12. – 1934. november 28. Szombathy Viktor: *Különös olasz nyár: regény*
69. 1934. november 25. – 1935. január 22. *A nagy király a háborúban és a békében* (szerző nélkül)
70. 1934. december 2. – 1935. február 1. Stephen William White: *A polip: bűnügyi regény* (Vécsei Leó fordítása)

71. 1935. február 3. – 1935. március 30. Darvas Gábor: *P. G.*
72. 1935. március 31 – 1935. június 30. Havas Károly: *Isten bitangja*
73. 1935. július 1. – 1935. július 27. Farkas Imre: *Vén szepesi házak*
74. 1935. július 28. – 1935. augusztus 27. Vécsey Leó: *A 13-as kripta: Fantasztikus regény*
75. 1935. szeptember 1. – 1935. október 1. Szombathy Viktor: *Fabriczy Félix boldogsága*
76. 1935. október 2. – 1935. november 9. Farkas Aladár: *Erkölcstelen szerződés*
77. 1935. november 10. – 1935. november 22. Dr. Kemény István: *Európa gyermeke: Kaspar Hauser tragikus élete*
78. 1935. november 23. – 1936. január 20. Edgar Rice Burroughs: *Tarzan az őserdőben* (Fordította Gaál Andor)
79. 1935. november 25 – 1936. április 27. *11-en a világ ellen.* Gerleo sportregénye. (Sportnapló)
80. 1936. január 21. – 1936. február 13. Szántó György: *Toni ringbe áll*
81. 1936. február 14. – 1936. február 26. Hesslein József: *Jólsikerült tréfa*
82. 1936. február 27. – 1936. április 22. Tiennot Ray: *Játék a halállal*
83. 1936. április 23. – 1936. április 29. – *Antarktisz remetéje*
84. 1936. április 30. – 1936. június 14. Enczi Endre: *Történelmi pillanat*
85. 1936. június 15. – 1936. augusztus 5. Edgar Rice Burroughs: *Tarzan és a törpék*
86. 1936. augusztus 6. – 1936. október 17. Tatár András: *Dubarry grófnő: Egy kegyencnő ragyogása és bukása*
87. 1936. október 18. – 1937. február 15. Tatár András: *Európa titokzatos embere: Sir Basil Zaharoff*
88. 1937. február 16. – 1937. március 9. S. L. Gomelyn: *A halálraitélt város*
89. 1937. január 31. – 1937. március 2. Paál Jób: *A szinpadtól a trónig: Schratt Katalin regénye* Copyright Paál Jób
90. 1937. március 10. – 1937. április 17. Charles Phillip Osterheim: *Mister Tempo: angol bűnügyi regény* (fordította Vécsey Leó)
91. 1937. április 18. – 1937. június 15. Radó Imre: *Szélcsend panzió*
92. 1937. június 16. – 1937. szeptember 8. Tatár András: *Sötét titkok Oroszországa* Copyright Napló
93. 1937. szeptember 9. – 1937. október 21. Oscar Ray: *Filmsztár akarok lenni: Regény a filmvilág titkairól*
94. 1937. október 22. – 1938. február 15. Tatár András: *Halhatatlan szerelmesek*
95. 1938. február 16. – 1938. március 26. Oscar Ray: *Alibi: Regény*
96. 1938. március 27. – 1938. június 27. Auguste de la Garde gróf: *A táncoló kongresszus*

97. 1938. június 28. – 1938. július 19. James M. Cain: *A póstás kétszer csenget* (fordította Kovács György)
98. 1938. július 20. – 1938. július 31. Vécsey Leó: *El Haissan koponyája: Különös történet*
99. 1938. augusztus 2. – 1938. augusztus 29. Forest White: *A kísértetek háza: Bűnügyi regény a filmvilágból* (Fordította Vécsei Leó)
100. 1938. augusztus 30. – 1938. november 4. Borsodi Lajos: *Csabayék: Regény*
101. 1938. november 5. – 1938. december 24. Vécsey Leó: *A falábu ember: Bűnügyi regény a kémek világából*
102. 1938. december 28. – 1939. január 18. Betnár Béla: *Az elveszett menyasszony: regény*
103. 1939. január 20. – 1939. március 22. Edgar Rice Burroughs: *Tarzan a föld szívében* (Fordította Mikes György)
104. 1939. március 23. – 1939. június 12. Tatár András: *Királyi szerelem: Koburg Lujza hercegnő tündöklése és nyomorusága*
105. 1939. június 13. – 1939. július 29. Gál Imre: *A betörőkirály vallomása*
106. 1939. július 30. – 1939. október 4. Kemény István: *A Bonaparték regénye: (Nők a Bonaparte-házban)*
107. 1939. október 5. – 1939. október 17. Tamás István: *Moszkvától Párisig és vissza: Filmregény* (Copyright 1933. by H Bartsch Play, New York)
108. 1939. október 19. – 1939. november 12. Kotzig Károly: *Tulvilágról jelentik*
109. 1939. november 14. – 1939. november 21. Vécsey Leó: *Fullánkös halál: Különös történet*
110. 1939. november 22. – 1940. január 11. Edgar Rice Burroughs: *Tarzan a legyőzhetetlen* (Fordította Gál Andor)
111. 1940. január 12. – 1940. február 23. Tatár András: *János főherceg a szerelem és tenger hajótöröttje*
112. 1940. február 24. – 1940. április 13. Ralph T. Robinson: *Hajsza egy halott után*
113. 1940. április 13. – 1940. május 8. Paál Jób: *Leomlott trónok szerelmi regényei*
114. 1940. május 9. – 1940. július 20. Tatár András: *Észak Szemirámisza: Nagy Katalin cárnő és kegyencei*
115. 1940. július 21. – 1940. október 14. Tatár András: *Casanova a szerelem hőse és kalandora*
116. 1940. október 15. – 1940. december 30. Lee Mac Murray: *A kék gyöngy rejtélye*
117. 1940. december 31. – 1941. április 10. Tatár András: *A forradalom felfalja gyermekeit: A francia forradalom, ahogy egy mai ujságíró látja*

JEGYZETEK

- 1 Vö. Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979.
- 2 Vö. Hansági Ágnes: *Tárca – regény – nyilvánosság*. Budapest, 2014. (a továbbiakban: Hansági 2014.)
- 3 Hansági 2014. 40.
- 4 Hansági 2014. 39.
- 5 Csók. *E héten indul meg a Napló új folytatásos regénye*. In: *Bácsmezei Napló*, 31. évf (1930) 281. sz. 4.
- 6 *Oroszország. Munk Arthur szubotociai orvos közlése emlékiratait a hadifogságban szerzett tapasztalatokról*. In: *Bácsmezei Napló*, 30. évf. (1929) 125. sz. 4.
- 7 Szerdahelyi István: *Világirodalmi Lexikon: III*. Budapest, 1975. 235.
- 8 Hansági 2014. 43.
- 9 *Egy szépségkirálynő regénye. Debreczeni József és László Ferenc „Miss Világ szépe” című regénye a Naplóban*. In: *Bácsmezei Napló* 30. évf. (1929) 205. sz. 3.
- 10 *A fehércámszás fantom. A Ku-Klux-Klan regénye*. In: *Bácsmezei Napló*, 31. évf. (1930) 39. sz. 4.
- 11 *Halálvonat*. In: *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 78. sz. 9.
- 12 *Erős Mátyás mestersége. Két generáció izgalmas harca Tamás István regényében*. In: *Bácsmezei Napló* 29. évf. (1928) 176. sz. 4.
- 13 Baranyamegye Pécsvárad anyakönyvi kerület születési anyakönyv másod példány 1904–1906. 73. szám. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GPBC-QV6?fbclid=IwAR0mn5zHVZhmGmaqR3P2s2IETFEiSBile662ibYZRuzFdpfsa4qDpwYQ-6M&i=41&wc=92SR-W3K%3A40680101%2C50371001%2C414090-01&cc=1452460>
- 14 Vö. https://adt.arcanum.com/hu/view/Pecs_27078_allami_27135_1917/?pg=23&layout=s&query=krausz
- 15 Iglódi Zoltán: *Pécs-Baranya sajtójának bibliográfiája: 1918–1921*. Pécs, 1966. 25.
- 16 Gerold László: *Vajdasági magyar irodalmi lexikon*. Újvidék, 2001. 370.
- 17 *Erős Mátyás mestersége: Tamás István regénye a Bácsmezei Naplóban*. In: *Bácsmezei Napló*, 29. évf. (1928) 171. sz. 4.
- 18 Tamás István: *Erős Mátyás mestersége*. In: *Bácsmezei Napló*, 29. évf. (1928) 181. sz. 10.
- 19 Uo.
- 20 *Novoszel Andor posthumus regénye*. In: *Bácsmezei Napló*, 30. évf. (1929) 16. sz. 5.
- 21 *A Bácsmezei Napló regény pályázata*. In: *Bácsmezei Napló*, 30. évf. (1929) 90. sz. 30.
- 22 *Az „Emlékezzünk régiekről” című pályamunka nyerte a Bácsmezei Napló történelmi regény pályázatának első díját*. In: *Bácsmezei Napló*, 30. évf. (1929) 275. sz. 4.
- 23 Vö. Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék, Forum, 1998.
- 24 Tibor Yost: *Jó reggelt*. In: *Magyar Szó*, 18. évf. (1961) 57. sz. 11.
- 25 *A varázstükör: Diószeghy Tibor vidám regényének közlését kezdi meg szeptember első felében a Napló*. In: *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 234. sz. 7.
- 26 Diószeghy Tibor: *Varázstükör*. *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 280. sz. 13.
- 27 Diószeghy Tibor: *Varázstükör*. *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 280. sz. 13.
- 28 Diószeghy Tibor: *Varázstükör*. *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 272. sz. 14.
- 29 Diószeghy Tibor: *Varázstükör*. *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 273. sz. 14.
- 30 Diószeghy Tibor: *Varázstükör*. *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 286. sz. 13.
- 31 Diószeghy Tibor: *Varázstükör*. *Bácsmezei Napló*, 32. évf. (1931) 284. sz. 13.
- 32 Ismeretlen szerző.

**A DÉLVIDÉKI REFORMÁTUS KÖZÖSSÉGRŐL
A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE 1931–1944 KÖZÖTT MEGJELENŐ
LAPSZÁMAIBAN**

PETHEŐ ATTILA

ABSTRACT

As a creative village pastor, Béla Csekes maintained excellent foreign relations for the benefit of his fellow pastors suffering grievances. He spoke several languages. He visited America, Canada, served in Bečej (Óbecse), Hungary, then returned to his narrower homeland. My aim is to build public awareness for his life-work, to make known the periodical called Református Világszemle (Reformed World Review), published by him, from which we can get an excellent picture of the situation of the Reformed Church in the 1930s, not only overseas, but also in South Slovakia, Transylvania, North Serbia and Croatia. It also reports extensively on the situation of the Reformed Church and its members living in Kingdom of Yugoslavia.

BEVEZETÉS

Dolgozatomban egy hétköznapi lelkésznek a világ magyarságát összekovácsoló vállalkozásán keresztül adok ízelítőt abból, hogy a Trianon utáni időszakban létezett folyamatos párbeszéd az egymástól elszakított régiókban élő nemzetrészek között. Ennek ékes bizonyítékát találjuk a Református Világszemle hasábjain, ahol hírt adtak egymás életéről a református magyarság tagjai. Ennek a párbeszédnek, hála a

felvidéki lelkésznek, része lett a délvidéki reformátusság is, amelynek akkori életébe így az utókor is némi betekintést nyerhet.

CSEKES BÉLA ÉS A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE

Csekes Béla 1881-ben született Búcsón. Középiskolába a budapesti református főgimnáziumba járt, annak ellenére, hogy családja nem volt kifejezetten módos. A teológiát Budapesten kezdte, majd Torontóban és Auburnban végezte.¹ Az 1900-as évek elején Nyugat-Kanadába megy. Teológusként a Missziós Tanács a szünidőben misszionáriusnak küldte. A magyar „Otthon” telepen a feladata a családok látogatása és az evangélium hirdetése volt. A telep Winnipegből északnyugatra, Yorkton mellett feküdt, iskolája és postája is volt. A szomszédságában német, indián és rutén telepek voltak. A látogatásai során mindenütt örömmel fogadták, énekeltek, a Bibliából olvasott fel részleteket és imádkozott magyarul. Vasárnaponként gyermekeket tanított, és istentiszteletet tartott az „Otthon” 10-11 családjának.² Ezután Kanadában maradt missziós lelkésznek, majd az Egyesült Államokba költözött. Szolgált az ismert kanadai magyar településen, Békevárban is, ahol több száz földműves magyar református kapott letelepedéshez földet.³ 1908-ban már az észak-amerikai Alphán volt lelkész.⁴ 1909 tavaszán Phoenixville-ben választották lelkésznek, ahol két és fél évig szolgált. A gyülekezet pénzügyi helyzetét stabilizálta a visszaemlékezések szerint „szelíd lelkű s angolnyelv tudású” lelkész.⁵ 1911. június 28-án New Yorkban phoenixville-i lelkészként egyike volt annak a kilenc lelkésznek, akik megalakították az Amerikai Keleti Magyar Egyházmegyét.⁶ Nem tudni, hogy milyen okból kifolyólag (csupán azt tudjuk, hogy New Brunswickban 1912 novemberében már nem vett részt az egyházmegye következő gyűlésén), de 1912-ben a Dunameléki Református Egyházkerületbe kérte bekebelezését, ahol segédlelkésznek iktatták be, és utazó segédlelkész lett öt hónapra.⁷ Ez idő alatt a Mátra aljától egészen Óbecséig beutazott minden fellelhető református szórványközösséget. Az óbecsei gyülekezet helyzetének rendezése az ő nevéhez fűződik, hiszen felhívta a figyelmet a gyülekezet vagyonára és arra, hogy melyik közeli lelkész lenne a legalkalmasabb a lelki gondozásukra.⁸ Hazatértében segítette, hogy Gulyás Lajos dunaradványi lelkész lemondott a lelkészi állásról, és 1914. december 14-én őt választották meg a helyére.⁹ Szapra úgy került Csekes, hogy Gáspár József szapi lelkészt meghívta a kulcsodi gyülekezet, így a szapi lelkészi hely megüresedett, amit Csekes Béla választás útján foglalhatott el 1928. március 12-én.¹⁰ Csekes lelkészi pályája Szapon kezdett kiteljesedni, ahol egészen 1964-es haláláig szolgált.

1931-ben itt kezdte kiadni a *Református Világszemle* című lapot, amelyet a Komáromi Református Egyházmegye is támogatott, így el tudta juttatni azt az egyházmegye összes egyházába és leányegyházába.¹¹ Már az első számban rendhagyó írásokat

közölt, hiszen nem csupán a csehszlovákiai magyarság helyzetével foglalkozott, hanem kitekintett az erdélyi és a délvidéki egyházak életére is, sőt foglalkozott a franciaországi, amerikai és kanadai magyar reformátussággal is.¹² Az első számot 2000 példányban jelentette meg, amelyből 1000 példányt küldött Felvidéken kívüli területekre.¹³

AZ 1930-AS ÉVEK DÉLVIDÉKE A REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE HASÁBJAIN

Természetesen a Jugoszláv Királyságban élő reformátusok helyzetével is foglalkozik a lap. Az újság terjesztését Délvidéken a Magvető Feketicsben székelő kiadóhivatala bonyolította. Nagy segítségre lelt Csekes a délvidéki hírek esetében Ágost Sándor püspökben, akivel útjaik először valószínűleg a budapesti református teológiai akadémián keresztették egymást. Ágoston főesperesként, majd 1933-tól püspökként erős diakóniai munkát végzett, a feketicsi árvaházat egészen 1947-ig működtette, elindította a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet, és új gyülekezeti énekeskönyvet jelentetett meg. Ő volt az, aki tulajdonképpen lefektette, majd megerősítette a délvidéki református egyház alapjait. Főesperessége alatt, 1930-ban fogadta el a jugoszláviai parlament az első egyházügyi törvényt, s hagyta jóvá az állam az általa és munkatársai által kidolgozott egyházi alkotmányt 1933-ban.

A *Református Világszemle* 1931–1934-ben megjelenő 12 lapszáma közül hatban közöl terjedelmes írást a Délvidékről. Ebben az időben még a jugoszláviai református egyház háromnegyed része magyar, míg egynegyed része német ajkú volt. Ágoston Sándor főesperes szerint az egyház államhoz való viszonya egyre barátságosabbnak mondható. A protestáns felekezetek tagjai nem tanulhatnak a korabeli törvények szerint az anyanyelvükön vagy az istentisztelet nyelvén. Az 1930. április 16-án megjelent törvény a protestánsok számára biztosítja a szabad vallásgyakorlást és az önrendelkezés jogát, sőt az erkölcsi mellett anyagi támogatást is biztosít a reformátusságnak. Ráadásként ugyanebben az évben I. Alekszandar király Ágoston Sándort a Szent Száva rend II. osztályával is kitüntette, emellett június 17-én megalakult az országos református zsinat is.¹⁴

Az egyházban ifjúsági és belmissziós munka is folyt. 1700 példányban jelentették meg *Magvető* című egyházi lapjukat, a német nyelvűt 900 példányban. Az 1922-ben, gyülekezeti adományokból épített árvaházuk is működik. Külföldi kapcsolataik is kiválóak ebben az időben, hiszen a főesperes a Presbiteri Világszövetség bostoni kongresszusán vett részt, míg az amerikai Lancasterben, a párizsi teológián és a strasbourgi teológián egy-egy délvidéki ösztöndíjas tanulhat. A jövődől elkészítik a kolozsvári teológiai akadémián tanulnak leginkább.¹⁵

1932-ben szintén Ágoston Sándor ír az akkori Jugoszlávia területén élő reformátusság történetéről. Ebből megtudjuk, hogy a Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyházában 54 egyházközség működik, a rendes lelkészek száma 54, míg a segédlelkészeké 11. Az országban 65 751 református él. A gondot a főesperes szerint leginkább az jelenti, hogy hatalmas területen szóródnak szét az egyházközösségek, további probléma, hogy rendkívül szerény az általában 4-5 gyereket nevelő lelkészek megélhetése az évi 200-300 dollárnak megfelelő fizetésből. Mindezek ellenére vasárnapi iskola 34 gyülekezetben működik 1710 gyermekkel, ifjúsági egyesület 18 gyülekezetben 873 fiattal, ezenkívül bibliakör 23 gyülekezetben 1026 taggal. A magyar egyházi lap példányszáma is emelkedett.¹⁶ 1933-ban a főesperes a Trianon óta eltelt munkát értékeli, amikor leírja, hogy sokáig a törvényhozást hivatalos zsinat nélkül kellett megoldaniuk, s az ébredési mozgalmuk a kunhegyesi és a péceli konferenciákkal kezdődött, a szellemi muníciót pedig a tíz éven keresztül a minden lelkészhez eljuttatott *Kálvinista Szemle* és *Reformáció* folyóiratok adták. Sokat jelentett, hogy bekapcsolódhattak a Presbiteri Világszövetség munkájába, a legnagyobb segítség pedig az Egyesült Államok Református Egyházának támogatása volt, amellyel öt éven keresztül 400-600 dolláros éves fizetéssel egy belmissziós lelkészi állást tarthattak fenn.¹⁷ Ebben az évben 37 egyházközségben 2689 gyermek látogatta a vasárnapi iskolákat, így az elemi iskolai tanulók több mint feléről elmondható, hogy látogatja a vasárnapi iskolát. Nem elhanyagolható az ifjúsági munka, amelynek keretében már 1224 fiattal foglalkoznak ekkor, a szórvány gondozását pedig a Baldácsy-alapból biztosította a dunamelléki egyházkerület. Viszont annak ellenére, hogy lemondtak arról, hogy a jugoszláv kormányon keresztül nemzetközi bíróságon pereljék vissza a református egyházi vagyont a magyarországiaktól, a másik két egyházkerület semmivel nem támogatta a délvidéki reformátusságot, pedig a Baldácsy báró által létrehozott alapítvány jövedelméhez nekik is joguk lett volna.¹⁸ Sajnálatos módon 1933-ra az 1920-as évek elején működő 35 református iskolából csak két egyházközösségben maradt felekezeti iskola.

1934-ben Csekes több oldalon közli az 1930. április 16-án kelt törvényben kihirdetett Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház alkotmányát. (Tudni kell, hogy ezekben az időkben a csehszlovákiai magyar reformátusoknak még nem volt az állam által elfogadott alkotmánya.) A következő számban pedig a Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház országos vezetőinek a névsorát, Ágoston Sándor püspöki adminisztrátor és dr. Kurucz Henrik gondnok életrajzát, valamint fényképét hozza a lap. Dr. Kurucz és Ágoston között vélhetően kiváló volt a kapcsolat, hiszen középiskolai tanulmányaikat egy időben végezték Kecskeméten, majd igaz, hogy más-más irányban, hiszen Kurucz jogot tanult, de Budapesten is együtt diákoskodtak. (Kurucz Henrik 1933-ban lett országos gondnok.)

Ami viszont ennél is tiszteletreméltóbb, hogy az összes egyházmegye (keleti, nyugati, északi és déli) vezetőjének nevét, illetve az esperesek (Gachal János, Stadler Géza, Dévay Lajos, Weimann Péter) és gondnokok (dr. Szabó Lajos, dr. Hettesheimer Imre, Lukácsy István, dr. Krenrich János) életrajzát és fényképeit is közli a *Református Világszemle*.¹⁹ Gachal János, a keleti egyházmegye esperese Heves megyében született, majd szatmárnémeti segédlelkészkedés és vallástanári pálya után került 1908-ban Délvidékre. Dr. Szabó Lajos egyházmegyei gondnok Léván született, majd a budapesti jogi tanulmányai után szülőföldjére került főispáni titkárnak. Innen 1900-ban nevezték ki Délvidékre, és Versecen lett járásbíró, törvényszéki, majd táblabíró.

Stadler Géza, a nyugati egyházmegye esperese Veszprém megyében született, Budapesten és Rómában tanult, majd lelkésztanárként 1910-ben került az egyházmegyébe. Dr. Hettesheimer Imre egyházmegyei gondnok Zomborban született, majd budapesti és jénai tanulmányai után, 1916-tól praktizált szülővárosában ügyvédként. Dévay Lajos, az északi egyházmegye esperese Bereg megyében született, a tanulmányait Budapesten végezte, majd 1918-ban került véglegesen Bácskossuthfalvára lelkésznek. Lukácsy István, egyházmegyei gondnok Hajdúböszörményben született, iskoláit Késmárkon, Eperjesen és Budapesten végezte, és ezután lett Zomboron törvényszéki bíró.

Weimann Péter, a déli egyházmegye esperese Verbászon született, Kolozsváron végezte a teológiát, majd hétévi verbászi segédlelkészi szolgálat után, 1915-ben lett rendes lelkész ugyanott. Dr. Krenrich János egyházmegyei gondnok Verbászon született, majd Kolozsváron végzett orvosként. 1913-tól Cservenkán körzeti orvosként praktizált.²⁰

A lap IV. évfolyamának 1. számában a jugoszláviai keresztyén egyház keleti egyházmegyéjéről Gachal János esperes írt (akinek elődjét, Gachal Jánost 1922-ben az ország területéről kiutasították), aminek tíz anyaegháza volt, de ebből három (Belgrád, Kevevára és Versec) lelkész nélkül a pancsovai egyházhoz volt beosztva. A gyülekezetekhez mindösszesen 9409 fő tartozott. Vass Antal pancsovai lelkész keze alatt a belgrádi istentiszteleteken, amit az evangélikus templomban tartottak, vasárnaponként 80–100-an vettek részt. Az esperes leírása szerint 1934-ben még Belgrádtól közel 500 kilométerre délre, Sopotban is volt református fiók gyülekezet, ahol Úrvacsorát is osztottak. Pancsovában 500 főre tehető (ezek közül 200 volt a magyarul imádkozó német) ekkor a reformátusok száma, akik, mivel a hivatalnokok és az értelmiségiek nagy része Trianon után elköltözött, jórészt napszámosok és alkalmazottak voltak. Debaljača (Torontál-Vásárhely vagy Kövéres) volt az egész keleti egyházmegyében a legnagyobb református gyülekezet a maga 4475 lelkével. Az itteni templomot tartották a Délvidék legszebb református templomának. Az esperes, aki debaljačai lelkész is, ekkor azt írja, hogy az ottani földműves

magyarságért nem kell aggódni, hiszen még a szomszédos szerb községek határában is övék az összes föld.²¹

Apostol János református lelkész Délvidékről szakadt Brazíliába a magyar református egyház megbízásából. Azonnal segítségére érkezett Ágoston Sándor püspök 1932-ben. Egy olyan névsort bocsátott Apostol rendelkezésére, amiben a Brazíliába gazdasági okokból kivándorolt hívek nevei szerepeltek. A lelkész kiemelte, hogy a brazil református egyház számára rendszeresen gyűjtött perselypénzt a feketicsi gyülekezet.²²

Érdekesség a lapban megjelentetett lista a Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyházában nyomtatásban megjelent kiadványokról. A felsorolásban 1929 és 1937 között megjelent 22 kiadvány címe szerepel.²³

1938-ban az 1937-es jugoszláv református püspöki jelentés kivonatát közli Csekes, amiből megtudjuk, hogy 55 890 lélek gondozását 35 lelkész, 4 helyettes lelkész, 7 segédlelkész és 7 lévita végzi. A délvidékiek közül 6 teológus tanul külföldön, de kiderül az is, hogy 1942-ben egy teológusuk sem fog végezni. A püspök súlyos lelkészhiányt vizionál ekkor. Jó hírekről is tudósít azonban, amikor leírja, hogy bevezették a családlátogatást, az ifjúsági munka keretein belül Lévai Dezső, az ifjúsági munkabizottság elnöke 30 gyülekezetet látogatott meg. Az egyház ifjúsági nyári tábor létesítése céljából Palics (Paicsnak írják tévedésből) fürdőn telket is vásároltak.²⁴

Ágoston Sándor püspök az 1939-ben megjelenő számban már név szerint is említ személyeket. Az egyházban három felekezeti tanító működik: Záké János és Záké Jánosné Kórógyon, Schneider Helén Becsmenben, illetve vallástanítóból kettő van: Ferencz János Novi- és Sztariszivávon, illetve Kniesel Károly Torzsán. Szerepel három állandó kántor neve is a püspöki beszámolóban: Facsar Sándor Sztáramoravicáról, Spániel Árpád Rétfalváról és Vitkay Gyula Debeljácsáról. A teológushallgatók neveit is megőrökíti a lap. Röhrig Gottfried és Balla Sándor kápláni vizsgát tettek, és az 1938-as évet külföldi ösztöndíjasként töltötték. Kolozsváron a teológián Bíró László, Buda József és Kocsis Antal harmadévesek, míg Achs Károly és Hodossy Imre elsőévesek ekkor (ahogy Löwenberg Béla is, aki Párizsba kapott ösztöndíjat). Gara József ekkor tett első lelkészképesítő vizsgát, és Pancsevón működött segédlelkészként. Örömmel ír arról Ágoston püspök, hogy Gara beiratkozott a protestáns teológiára Belgrádban, ami azért hasznos a nemzetrészt számára, mert lesz közöttük valaki, aki megismeri az ortodoxiát, és kapcsolatot tud ápolni a pravoszláv egyház vezetőivel is.²⁵ Kiemelten ír az ifjúsági munkáról, ahol 1242 fiatal foglalkoznak, de sikeres a 767 tagot számláló egyházi énekkarok és a 983 nő által látogatott bibliakörök munkája is. Az esperesi jelentések szerint közel 600 szegényt és 53 árvát segíyeznek ebben az időszakban a gyülekezetek. A *Református Világszemle* oldalain tudomást szerezhethünk arról is, hogy Verbászon diakonissza

anyaház működik Göhring Gotthold vezetése alatt, de 1939-től a ház református főnöknője elhagyta a munkahelyét, és pótlása fejtörést okozott a közösségnek. A *Magvető* című lapnak több mint 50 előfizetője volt, és a presbitériumok 782 taggal működtek Délvidéken. Az államtól érkezett 402 000 dinár államsegély, ami nem volt elég az egyház költségeinek fedezésére. Az egyházi ingatlanok állaga stagnált, de örömteli, hogy Nagyikindán Horváth Lajos és Sipos József két harangot ajándékozott az egyházközségnek. 1938-ban Bruckner Józsefné (szül. Mihályfalvi Forgon Erzsébet) a vinkovcei református templom és imaház céljaira adományozott az országos egyháznak 30 000 dinárt, amiből az Vinkovcin egy házat vásárolt.²⁶

A Délvidék felszabadítása váratlanabban és gyorsabban történt, mint a Felvidéké. A délvidéki magyar reformátusok lélekszáma kevesebb (38 430 fő), mint a komáromi egyházmegyéé, de azért hitüknek az egész világon híre ment – írja Csekes Béla 1941. júliusában. Kiemeli, hogy Ágoston Sándor püspök képes volt arra, hogy egy egyházba terelje a magyar, német, horvát és cseh reformátusokat, és a nemzetiségi kérdést teljes egészében kikapcsolja az egyházon belül. Fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a jugoszláv államnál a püspöknek sikerült kivívnia, hogy a református egyházat önálló egyházként ismerjék el. Sikerének tekinti azt is, hogy a nemzetközi protestáns világ szellemi és anyagi támogatását egyaránt sikerült megszereznie az egyházi vezetőknek.²⁷

A lapban helyet biztosítanak a Julián Iskola Egyesület beszámolójának is, amiben arra találunk utalást, hogy az egyesületnek vagyoni követelése van Szerbiával kapcsolatban. Az egyesületnek ugyanis iskolái voltak Jugoszlávia területén. Az egyesületnek a feladata egyébként világszerte az volt, hogy iskolákat, vasárnapi iskolákat működtessen – írta dr. Petri Pál, az egyesület másodelnöke.²⁸

Egy 1942-ben íródott brazíliai beszámolóból tudjuk meg, hogy ekkor Keck Zsigmond cservenkai lelkész volt a legrégebben szolgáló református lelképásztor Jugoszláviában. Erről úgy szerzünk tudomást, hogy Apostol János brazíliai lelkész arról ír, hogy Brazíliába visszatérve Keck Herminát, mint feleségét vitte magával.²⁹ Később Csekes Apostol Jánosnéval való levelezésére hivatkozva erősíti meg mindent.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban fontosnak tartottam rámutatni arra, hogy Csekes Béla szemüvegén keresztül miképpen láthatta a felvidéki és a világ magyar reformátussága a délvidéki helyzetet. Olyan neveknek jutunk a birtokába, amelyek teljes feldolgozása – úgy hiszem – még várat magára. A kor délvidéki történéseiről kevés szakirodalom áll a rendelkezésünkre, leginkább a helytörténeti munkák szólnak a korszakról.

Tanulmányommal bízom benne, hogy felkeltem az érdeklődést, és ráirányítom a figyelmet a korszak délvidéki reformátusságának történetére.

A Selye János Egyetem fiatal kutatók és doktoranduszok számára meghirdetett pályázat (2024) támogatásával.

JEGYZETEK

- 1 *Auburn Theological Seminary Catalogue 1916-17*. New York, 391.
- 2 Református Világszemle, I. évf. (1932) 3. sz. 143.
- 3 Kanadai Magyar Hírlap, 2018. V. 31.
- 4 Emlékkönyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára. Összeáll.: Takaró Géza, Komjáthy Ernő, Böszörményi M. István. 1929. 23.
- 5 Emlékkönyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára. Összeáll.: Takaró Géza, Komjáthy Ernő, Böszörményi M. István. 1929. 117.
- 6 Emlékkönyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára. Összeáll.: Takaró Géza, Komjáthy Ernő, Böszörményi M. István. 1929. 27.
- 7 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1912. november 2-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest, 1912. 274.
- 8 A Dunamelléki Református Egyházkerület 1913. október hó 18-ik és következő napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve, Budapest 1913. 327.
- 9 Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1915. évi július hó 28. napján tartott rendes évi közgyűléséről. Összeállította: Gyalóky László egyházmegyei főjegyző, 1915. 8.
- 10 Jegyzőkönyv a Komáromi Református Egyházmegye Révkomáromban 1927. évi augusztus hó 23. napján tartott rendes közgyűléséről. Összeállította: Soós Károly egyházmegyei főjegyző, 1927. 38.
- 11 Dunántúli Protestáns Lap, XLIII. évf. (1932) 38. sz. 150.
- 12 Dunántúli Protestáns Lap, XLII. évf. (1931) 45. sz. 214.
- 13 DREL Fond: I.2., 25. doboz, 60/1931. sz. levél a püspöknek
- 14 Református Világszemle, I. évf. (1931) 1. sz. 32.
- 15 Református Világszemle, I. évf. (1931) 1. sz. 35.
- 16 Református Világszemle, I. évf. (1932) 3. sz. 120.
- 17 Református Világszemle, II. évf. (1933) 2. sz. 65.
- 18 Református Világszemle, II. évf. (1933) 2. sz. 69.
- 19 Református Világszemle, III. évf. (1934) 3. sz. 105.
- 20 Református Világszemle, III. évf. (1934) 3. sz. 107.
- 21 Református Világszemle, IV. évf. (1934) 1. sz. 35.
- 22 Református Világszemle, IV. évf. (1934) 1. sz. 38.
- 23 Református Világszemle, VI. évf. (1937) 4. sz. 189.
- 24 Református Világszemle, VII. évf. (1938) 2. sz. 83.
- 25 Református Világszemle, VIII. évf. (1939) 3. sz. 123.
- 26 Református Világszemle, VIII. évf. (1939) 3. sz. 126.

- 27 Református Világszemle, X. évf. (1941) 3. sz. 98.
28 Református Világszemle, XI. évf. (1942) 3. sz. 121.
29 Református Világszemle, XII. évf. (1943) 1. sz. 26.

TÖPRENGÉSEK A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM MARXIZMUS-LENINIZMUS TANSZÉKCSOPORTJÁNAK TÖRTÉNETÉRŐL

RÁCZ MÁRK

*„A tanítvány nem edény, amit meg kell tölteni,
hanem fáklya, amit fel kell lobbantani”¹*

ABSTRACT

In my essay I will show how the Institute of Marxism-Leninism of the former Attila Jozsef University of Szeged was built up. It may be worthwhile to review who and what was taught in this educational unit to the students of the time. It is well known that the one-party communist dictatorship that gradually developed after 1945 permeated all aspects of life. Accordingly, culture, science and education could not escape its fate. Between 1950 and 1989, at Hungarian colleges and universities, as a general rule, philosophy was a compulsory subject in the first year, political economy in the second, and scientific socialism in the third. Students were required to take a colloquium in these subjects and to pass an examination. My thesis is that ideological education has not lived up to expectations, as it has not been possible to fully instil a sense of belonging to this group of subjects. They were seen as a compulsory subject. In many young people of the rebellious era, moreover, they aroused a certain resentment because they evoked a mere, stripped-down image of power. My research question is: what were the means by which the professors tried to make themselves popular (or just accepted)? Was there a certain „Szeged specificity” in ideological education? To sum up, it can be said that the people of the time witnessed a long-lasting pedagogical reform that ended up in a dead end.

BEVEZETŐ GONDOLATOK, KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZIS

Dolgozatomban bemutatom, hogy Szegeden hogyan alakultak az ideológiai oktatás eseményei 1950 és 1989 között. Az egykori József Attila Tudományegyetemen (JATE) is kötelező volt hallgatni a marxizmus-leninizmus ideológiájáról szóló tananyagokat. Az akkori hallgatóknak vizsgázniuk is kellett belőlük, ami nem minden esetben bizonyult könnyű feladatnak. Írásomban elsősorban szervezet-történet és oktatói életút-bemutató várható, továbbá dolgozatomról azt érdemes még tudni, hogy elsősorban leíró, nem pedig elemző jelleget ölt.

Kutatásom során azt észleltem, hogy a jelenlegi szegedi felsőoktatási intézmények egykori ideológiai oktatóiról szép számmal láttak napvilágot visszaemlékezések és nekrológok 1990 után is. A rendszerváltozást követő 30 éven túl is jelennek meg az SZTE BTK honlapján olyan egykori oktatókról születésnap-i köszöntők vagy nekrológok, akik a szocializmus időszakában az ideológiai oktatásáért voltak felelősek. Felmerült bennem a kérdés, hogy miért lehetséges ez?

Hipotézisem szerint egy olyan oktatási egység jött létre 1950 után a hazai felsőoktatás berkein belül, amelynek kiemelt szerepet szánt az akkori hatalom. A cél az volt, hogy kineveljék a szocialista embertípust, ennek eszköze részben az lehetett, hogy a főiskolai és egyetemi hallgatóknak a marxizmus-leninizmus ideológiáját kellett tanulniuk, majd vizsgázniuk belőle. Ahogy a mellékletben szereplő nagyszámú oktatói gárda is bizonyítja, óriási anyagi forrást rendeltek ehhez a területhez.

Kutatási kérdésem pedig nem más, mint az, hogy kik oktatták a marxizmus-leninizmus tárgyait? Milyen szervezeti keretek között tehették ezt meg? Hogyan emlékszik rájuk az utókor?

TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

Amikor 1945-ben Magyarország a vesztes oldalon fejezte be a harcokat, elég hamar világossá vált, hogy a szovjet érdekszférába fog kerülni a következő évtizedekre. Ez az alfejezet azok számára lehet segítség, akik nem ismerik részletekbe menően az ideológiai oktatás bevezetésének történeti háttérét. A Szovjetunió vezetői az élet minden területét kontrollálni akarták. A magyar felsőoktatás sem lehetett ez alól kivétel. Romsics Ignác könyvében jól megfogalmazta azt a folyamatot, amelynek során államosították valamennyi iskolát, illetve oktatási intézményt. Ugyanakkor a „vallásos ideológiák ki-, illetve háttérbe szorításával a társadalom kulturális átnevelésének első feltétele teljesült. A következő lépés az államideológia szintjére emelt marxizmus-leninizmus elfogadtatása volt a társadalom lehető legszélesebb köreivel.”² Ezenkívül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy „a közoktatásban az 1950-ben bevezetett új általános és középiskolai tantervek és tantervi utasítások

gondoskodtak a vallásos világnézet és a koalíciós időkre jellemző demokratikus-humanista-nemzeti műveltségisményeknek a marxizmus-leninizmussal történő felváltásáról. Az MDP vezetésének ezzel kapcsolatos határozata alapkövetelményként állította minden iskolatípus elé a marxizmus-leninizmus sugárzását.”³ Ezzel párhuzamosan egyre több munkás és paraszti származású fiatal került be az oktatásba, míg a polgári származásúak kezdtek kiszorulni onnan. Megszüntették az idegen nyelvek szabadon választhatóságát, ehelyett kizárólag az orosz nyelv tanulására nyílt lehetőség. A jól képzett szaktanárok száma ellenben meglehetősen alacsony volt. Emiatt, valamint a kényszerjellege miatt, az orosz nyelv hatékonysága nem érte el a német vagy latin nyelvoktatás korábbi szintjét.

A hazai felsőoktatás berkein belül is hasonló folyamatok játszódtak le ezzel egy időben, azaz 1950-től. Hirtelen kötelezővé tették az előadásokon és a szemináriumokon való megjelenést. A vizsgakövetelményeket minden esetben felülbírálták a pártalapszervezetek, így eseteként átírták vagy kiegészítették azokat. Romsics kutatásai alapján „1950-1952 között 175 új egyetemi tankönyv jelent meg, amelyek közül 86 szovjet tankönyvek fordítása volt. A megbízhatatlannak minősített polgári professzorok jó részét eltávolították. Ekkor vesztette el katedráját Bibó István, a történész Hajnal István, Domanovszky Sándor és Kosáry Domokos, a közgazdász Navratil Ákos és Heller Farkas, a geográfus Prinz Gyula, valamint a geológus Papp Simon. Helyükbe ambiciózus fiatalok és kommunista értelmiségiek – Molnár Erik, Bognár József, Hanák Péter – léptek.”⁴ Ugyanakkor meg kell említeni Ormos Máriát, Nemes Dezsőt, Rudas Lászlót, Andics Erzsébetet, Gerőné Fazekas Erzsébetet, Kiss Arthurt, Berei Andort, Mód Aladárt, akik szintén ebben az időszakban kezdték meg tevékenységüket saját szakterületükön. Arra is szeretnék utalni, hogy főleg a bölcsészkarokon, de számos társadalomtudományi szakon is számottevő mértékben esett a szakmai színvonal az 1949 előtti szinthez képest. A gazdaságtörténész Berend T. Iván, az MTA későbbi elnöke a következőre emlékezett vissza saját akkori egyetemi tanulmányaival összefüggésben: „bölcsészkarai tanulmányaink színvonala szégyenteljesen alacsony volt. A történelmi irodalomból Egyetemes történelmi tankönyveink a Szikra Könyvkiadó által publikált, felületes, hibáktól hemzsegő üresen propagandisztikus világoskék szovjet pártfőiskolai jegyzetek voltak. (...) Nyelvi követelmények nem voltak, egyedül az orosz volt kötelező, de az is alacsony szinten.”⁵

Hasonló színvonalon mozgó szellemi közegben jelentek meg az ideológiai tanszékek is a hazai felsőoktatás palettáján. Hiszen „kifejezetten a kommunista ideológia terjesztését szolgálták az 1950 és 1952 között minden egyetemen felállított marxizmus-leninizmus tanszékek, amelynek óráit valamennyi hallgatónak látogatnia kellett. A burzsoá tudománytalanság kategóriájába sorolt szociológiai és pszichológiai tárgyakkal viszont még az oktatása is megszűnt. A pozíciókban meghagyott hagyományos egyetemi vezetők, a rektorok és a dékánok befolyása jelképpé vált.

Az igazi hatalom az egyetemi pártbizottságok és az újonnan szervezett tanulmányi, azaz káderosztályok vezetőinek a kezébe került.⁶ Ilyen körülmények között kezdheték meg a tanítást az újonnan kinevezett ideológiai tanárok, akik szintén jelentős befolyással rendelkeztek az egyetemeken belül. Valamennyien megbízható és hűséges párttagok voltak, akik azonban szakmailag keveset tettek le az asztalra. Így elkezdték oktatni a politikai gazdaságtant és a marxista filozófiát, valamint párttörténeti szemináriumot tartottak. Romsics adatai szerint a magyar felsőoktatási intézmények létszáma az 1949–1955 között eltelt időszakban 19-ről 36-ra növekedett. Többek között létrejött a „Lenin Intézet, ahol orosz tanárokat, fordítókat és tolmácsokat képeztek, 1949-ben, az Idegennyelvek Főiskolája pedig 1951-ben alakult.”⁷ Az egyetemisták és főiskolások létszáma nagy arányban emelkedett, a nappali tagozaton nagyjából megháromszorozódott a létszám az 1945 előtti időszakhoz képest. A hallgatók – a középiskolásokhoz hasonlóan – elsősorban munkás és paraszti származásúak voltak, ennek minden előnyével és hátrányával együtt.

Ugyanakkor „az állami iskolarendszer minden formáján kívül – és felül – állt a Karolina úti Pártfőiskola, ahol néhány hónapos, esetleg egy-két éves bentlakásos tanfolyamok keretében oktatták az esetenként már egyetemet végzett, máskor viszont csak valamiért kiemelt és vezető beosztásokra kiszemelt kádereket. A legfontosabb tankönyv ebben az iskolában a 300 oldalas A Szovjetunió Kommunista Pártjának története volt, amelyet mondatról mondatra feldolgoztak a hallgatók. Emellett tanultak marxista közgazdaságtant, dialektikus és történelmi materializmust, s persze magyar párttörténetet is. Utóbbi a Moszkvából hazatért Andics Erzsébet oktatta, aki az ugyancsak moszkvai Rudas Lászlóval együtt az egész intézményt is igazgatta.”⁸

Ezzel párhuzamosan létezett a Maxim Gorkij Magyar-Orosz Iskola is, amely nagyjából a pártfőiskolának felelt meg, csak középfokú oktatási rendszerben. „Ennek a kádergyermek számára fenntartott intézménynek a struktúrája és szelleme egyaránt a szovjet iskolákhoz igazodott, Nyolc helyett tíz osztályból állt, a magyar irodalmon kívül mindent oroszul tanítottak, a tornatanárt – Kovács István helyett – Sztjepan Sztjepanovicsnak hívták, s az iskola előcsarnokában Sztálin szobra állt.”⁹ Említés szintjén írom csak, hogy az énekes Zorán, valamint Haraszi Miklós is ennek az oktatási egységnek volt az egykori tanulója.

„A Makszim Gorkij magyar-orosz iskolát 1946-ban hozták létre, eredetileg szovjet követségi iskola volt a Budapesten szolgáló szovjet katonatisztek és diplomaták gyerekei számára. A Fasorban, egy volt Andrássy-palotában helyezték el. Az oktatás oroszul és magyarul folyt, szovjet tanterv szerint. Az iskola 1956. október 23-án megszűnt.”¹⁰

Nem szeretnék szó nélkül elmenni az egykori Oleg Kosevoj Szovjetösz-töndíjas Iskola mellett sem. „1949-ben az épületbe az Oleg Kosevojról elnevezett ösztöndíjas intézmény költözött be. Az akkori képzés célja az volt, hogy az itt tanuló

diákokat előkészítse a szovjetunióbeli egyetemekre. Heti 12 órában orosz nyelven folyt a tanítás. Speciális osztályokat szerveztek, melyeknek jellegét a továbbtanulási szempontok határozták meg, a mérnöki, közgazdasági, orvosi, és filozófiai irányokat részesítették előnyben. Ez az intézmény 1954-ig működött, megszűnése után felszerelése és könyvtára itt maradt az 1954-ben alakult Arany János Intézet számára.¹¹ Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei szintén hatással voltak az ideológiai oktatásra és az ezen tárgyakat gondozó tanszécekre. Az egyetemi és főiskolai ifjúság tagjai nem akartak oroszul tanulni, és averziókat tápláltak a marxizmus-leninizmus oktatással kapcsolatosan is. Sok helyen 1956 novemberétől felfüggesztették e tárgyak oktatását, mivel vagy kompromittálódott egy-egy oktató, vagy menekülni kényszerült. Ennek megfelelően hamar szétzilálódott ez a szervezeti struktúra, amelyet helyrehozni hosszú hónapok kitaró és szívós munkája kellett. Ez is azt mutatta, hogy hat év alatt nem sikerült megszilárdítani helyüket az egyetemeken, nem tudtak felzárkózni szakmai értelemben.

A Kádár-rendszerben aztán viszonylag hamar visszatértek a felsőoktatásba ezek a személyek. Természetesen az 1956–1990 közötti iskolarendszer formai és tartalmi szempontból ugyancsak az 1945 és 1950 között megalapozott, majd kötelező jelleggel bevezetett struktúrán alapult. Miközben a felsőoktatási intézmények létszáma 43-ról 92-re növekedett, és igyekeztek pótolni a különféle szakmákban dolgozó embereket, „(...) a politikai elit utánpótlásáról (...) az 1968-ban egyetemi rangra emelt régi Pártfőiskola, az MSZMP Politikai Főiskolája gondoskodott.”¹²

A 60-as évektől a felsőoktatásba kerülni vágyó fiatalokra sok esetben nehezített pálya várt: „a szelekció – az ideológiai szempontok mellett – részben a középiskolai eredményekre, részben a felvételi vizsgán nyújtott teljesítményre alapult. A származás szerinti differenciálást, azaz a munkás- és parasztszármazású fiatalok felvételi előjogait 1962-ben megszüntették. Előnyt a továbbiakban csak az azonos pontszámot elérték kategóriáján belül élveztek. Továbbra is megmaradt azonban a magas állami és pártkitüntetésben részesített (szocialista hazáért, stb.) szülők, tehát lényegében a nomenklatúra gyermekeinek privilegizált helyzete. Az ő felvételükhöz a minimálisan megkövetelt pontszám elérésére is elengedő volt.”¹³

Nem hagyhatom ki az egykori Marxizmus-Leninizmus Egyetemeket sem. „A felnőttoktatás sajátos intézményei voltak a megyeszékhelyeken működő marxista-leninista esti egyetemek, közkeletű nevükön a foxi-maxik. Bár az általuk kibocsátott diploma nem számított egyetemi vagy főiskolai rangúnak, a személyzetisek szemében, s így a karrierépítésben egészen az 1980-as évek közepéig előnyt jelentett.”¹⁴

Nem mindenben viselkedett ugyanolyan módon a Rákosi-korszakbeli és a Kádár-korszakbeli társadalomtudós. „A filozófiai gondolkodást jellemző marxista reneszánsz elsősorban a burzsoá áltudományként 1956 előtt betiltott, s most újraéledő szociológiát stimulálta. Az egykori miniszterelnök, Hegedűs András 1967-ben

amellett érvelt, hogy az egypártrendszer körülményei között az ellenzék, a kritika szerepét a társadalomtudományoknak, elsősorban a szociológiának lehetne és kellene átvenni.”¹⁵ Ez a szemlélet kiterjedt végül a leendő politológiára is, de csak az 1980-as évektől kezdve válhatott valóra.

A magyar felsőoktatásban „egy oktatóra az 1960-as és 1970-es években 5-6, 1980-tól 4-5 nappalis diák jutott. A világban szokásos számnak ez alig harmadát-negyedét tette ki. Az oktatói gárda felkészültsége ugyanakkor nem érte el a világszínvonalat, sőt egyes mutatók szerint mélyen alatta maradt annak. Az 1950-es évek kontraszelektív, a politikai megbízhatóságot előtérbe állító szempontjai következtében, amelyek csökkenő súllyal ugyan, de még az 1960-as, sőt az 1970-es években is szerepet játszottak, a tanári kar felhígult. Nagy tudású és iskolateremtő professzorok oktattak együtt politikai érdekem miatt kinevezett tanárokkal. A kontraszelektív elsősorban a társadalomtudományi karokon érvényesült, az orvosok és mérnökök között jóval kevésbé lehetett a rátermettséget és szakmai felkészültséget figyelmen kívül hagyni.”¹⁶ Ez a tendencia nemcsak a szakoktatókra, hanem az ideológiai oktatókra is vonatkozott. Sőt talán még fokozottabban, hiszen ezeknek az oktatási egységeknek nem volt hazai előzményük. Az 1950-es években kizárólag a szovjet tapasztalatokra tudtak támaszkodni, amelyek sok esetben kevésnek bizonyultak. Ennek oka, hogy egy másik társadalmi és kulturális közegben megteremtett iskolai oktatás nem minden esetben bizonyult hatékonynak hazánkban.

A 70-es években azonban már vidéken is léteztek olyan fiatalok által szervezett megmozdulások, amelyek nem feleltek meg a hivatalos pártideológia elvárásainak. 1972-ben Budapesten „ellenzéki” fiatalok egy csoportja saját megemlékezést tartott március 15-én. „Bár az évről évre egyre népesebb megmozdulásoknak a főváros volt a fő színtere, a budapesti ifjúság példáját több vidéki egyetemi város fiatalsága is követte. Az 1972. március 25-i alternatív ünneplésekről szóló hivatalos jelentésekben még csak az szerepelt, hogy néhány vidéki városban – Pécsen, Debrecenben, Veszprémben – is érzékelhető negatív hangulati elemek jelentkeztek.”¹⁷ Ugyanakkor Szegedet is elérte az „új hullám”, így „az egy évvel későbbi beszámolóknál ennél kicsit bővebben szóltak a szegedi fiatalok különünnepléséről. A Tisza-parti városban a délelőtti hivatalos ünnepség után két-háromszáz fiatal – többségük egyetemista – vonult át a Klauzál téri Kossuth-szobortól a közeli Móra Ferenc Múzeumhoz, ahol elénekelték a Himnuszot, a Szózatot, a Kossuth-nótát és elszavalták a Nemzeti dalt. Este a Dóm téren a Petőfi szobornál gyűltek össze újra. A rendőrség nyolc egyetemi, illetve főiskolai hallgatót állított elő, akik közül hárman Budapestről utaztak le az ünnep napján Szegedre. Ennél részletesebb képet sajnos csak későbbi visszaemlékezések alapján alkothattunk a szegedi 1973. március 15-i eseményekből, amely a fővárosban történtek után a legnagyobb szabású alternatív megmozdulás volt. A nap fontos mozzanata volt, hogy

a múzeum előtti különünneplésen D. Erzsébet főiskolai hallgató – a Szegedi Egyetemi Színpad tagja – elszavalta Ady Endre A Tűz márciusa című versét.”¹⁸

Valuch Tibor jól összefoglalta az 1945 után kialakult helyzettel kapcsolatosan azt, hogy „a két világháború, illetve a második világháború után megválasztott, illetve kinevezett akadémikusokat és egyetemi professzorokat az Akadémia és az egyetemek szovjetizálása során fosztották meg pozíciójuktól. A Tudományos Akadémia szovjet típusú átszervezése a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején fokozatosan ment végbe. Az előkészítő lépések közé tartozott többek között a testület kiegészítése marxista tudósokkal (Lukács György, Molnár Erik, Fogarasi Béla), a külkapcsolatok leszűkítése és a szovjet orientáció erősítése. Ebben a korszakban és az 1956-ot követő kivándorlási hullámot követően felbecsülhetetlen szellemipotenciál-vesztéséget szenvedett el az ország.”¹⁹

Azt sem szabad elfelejteni, hogy „a hazai tudományos élet képviselőinek felülvizsgálatára a tudományos minősítés rendszerének szovjet típusú átalakítása teremtett alkalmat. Az átminősítés keretében a korábban tudományos minősítéssel rendelkezőknek csak töredéke kapta meg az új rendszerű fokozatokat, 2447 fő közül 148-an kaptak tudományok doktora és 757-en kandidátusi fokozatot.”²⁰ Alaposan megrostálták tehát a kommunisták azokat az oktatókat, akik nem a szocializmus elveit hirdették óráikon. „Az összes kutató és fejlesztő helyeken dolgozó kutatók közül 1961-ben 2266-an, 1970-ben 4329-en, 1980-ban 7066-an, 1990-ben pedig 9885-en rendelkeztek tudományos fokozattal. Közülük átlagosan 10-15 % volt a tudományok doktorainak aránya. 1961-ben 303 fő, 1970-ben 523 fő, 1990-ben már 1779 fő birtokolta ezt a címet. (...) Az aktív keresőnek minősülő egyetemi és főiskolai tanárok száma az 1980-as népszámlálás adatai szerint 1242 fő volt. Ugyanekkor a felsőoktatásban foglalkoztatott oktatók száma 13.900 főt tett ki.”²¹

Természetesen számos olyan oktató akadt az országban, aki nem nézte túl jó szemmel a változásokat. „Aki ezeknek a kritériumoknak nem tudott / akart – legalább formálisan – megfelelni, arra számíthatott, hogy átmenetileg vagy tartósan marginális helyzetbe kerül.”²²

Végül meg kell jegyezni, hogy „politikailag elkötelezett tudósok kerültek a meghatározó pozíciókba – az Akadémia elnökségébe, az egyetemek rektori székeibe, kutatóintézetek vezetőivé – még akkor is, ha tudományos teljesítményük erre nem jogosította fel őket. Mindez igen jelentős szellemi potenciálvesztéssel járt együtt. A kiválasztás során érvényesített politikai alapú kontraszelekció a hatvanas-hetvenes évek fordulójától fokozatosan háttérbe szorult, a valós szellemi teljesítmény értékelésének a jelentősége, ha lassan is, de folyamatosan növekedett.”²³

Az akkori hatalom nem éppen a legjobb módon viszonyult az értelmiséghez, mint társadalmi réteghez, hiszen „a régi értelmiséget az ötvenes években megalázták, önmagukkal való megalkuvásra kényszerítették. Társadalmi megbecsültségük hiánya,

a drasztikusan lecsökkentett jövedelem aláásta az értelmiségi munka presztízsét. (...) A pedagógusok helyzete volt talán a legnehezebb. Azt kellett oktatni, amivel többnyire nem értettek egyet, agyon voltak terhelve, állandóan ellenőrizték, rendszabályozták őket. (...) A jogászok végrehajtó bürokratákká váltak, a tudósok el voltak zárva a Nyugattól, munkájukat szovjet tudományos felfedezésekhez (pl. Liszenko elmélete) kellett igazítaniuk.”²⁴ Azaz nem voltak könnyű helyzetben az értelmiségiek ebben az időszakban, és hiába lazultak a keretek a 80-as évekre (legalábbis az 50-es évekhez képest), a régi beidegződéseket csak nehezen lehetett levetkőzni. Ezen a területen is sokszor ugyanazok diktáltak az 50-es és a 80-as években is. Akik 1956 után ide ejtőernyőztek egy másik „szakterületről”, itt is ragadtak egészen nyugdíjba vonulásukig.

Gyarmati György is jól mutatja be a korszakban lezajló folyamatokat. A minident elborító sztálinizmusnak is köszönhetően „az iskolák kapuinak kinyitásához minden szinten a rendszer bélyegként társult az orosz nyelv oktatásának kötelezővé tétele, és az ideológiai tárgyak – a különböző bontásban tantárgyasított marxizmus, valamint a szovjet és magyar (kommunista) párttörténet – olyan részaránya a tanrendben, amely a funkcionális, a szakirányú képzés rovására ment. Arról nem is szólva, hogy mivel Magyarországon az említett tárgyaknak korábban szocio-kulturális okokból jóformán nem volt előzménye, ezek oktatói gyakran két-három leckével jártak csak előbbre a tananyagban, mint az oktatandók serege.”²⁵

A Szabad Nép nevű kommunista napilap (pártlap) 1951. január 10-én a következő címmel jelentetett meg egy cikket: „Megnyílt az Eötvös Loránd Tudományegyetem marxizmus-leninizmus tanszaka”. Ebben a következőket írta meg a cikk szerzője: „a szakról négy év múlva kikerülnek az első olyan egyetemi pedagógusok, akik majd az egyetemi ifjúságot oktatják a marxizmus-leninizmus tudományára. A szak ünnepélyes megnyitásán megjelent a párt képviselőjében Mód Aladár elvtárs, a közoktatási minisztérium részéről Kovács József elvtárs, miniszterhelyettes. Ünnepi beszédet mondott Kassai Géza elvtárs, a marxizmus-leninizmus tanszék vezetője.”²⁶

Zsebők Csaba hosszú tanulmánya jelent meg 2017-ben egy szerkesztett kötetben, amely szinte egyedüliként foglalkozik ilyen terjedelemben a magyarországi ideológiai oktatással, legalábbis a rendszerváltozást követően mindenképpen. Ő maga is arról írt, hogy „hogyan a kommunista hatalom az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején végrehajtott felsőoktatási reform egyik legfontosabb elemeként diktatórikus eszközökkel kényszerítette rá szinte valamennyi tudományágra és szakra a marxista-leninista ideológiát. A direkt ideológiai oktatás szervezeti kereteit az 1949/50-es tanévre teremtették meg.”²⁷

Ami a marxizmus-leninizmus oktatók országos szintű káderhelyzetét illeti, 1976-ban a következő volt a helyzet: „jelenleg 94 marxizmus-leninizmus tanszék (intézet, osztály, stb.) működik. Az 1975. októberi állapot szerint 832 főállású oktató, 172 félállású, 177 óraadó és 39 tudományos munkatárs, illetve segédmunkatárs dolgozott

a tanszéken. Az oktatók 90 százaléka rendelkezik az oktatott szaknak megfelelő felsőfokú végzettséggel, a többiek nagy része ezt kiegészítő képzésben pótolja. Akadémiai minősítéssel rendelkezik 166 főállású, és 50 másodállású oktató, egyetemi doktor 275. Jelentősen javult az oktatók nyelvismerete. 1970-ben az oktatóknak csak mindegy fele, jelenleg több mint négyötöde rendelkezik nyelvvizsgával, vagy azt megközelítő idegennyelv-ismerettel. A tanszékvezetők közül 54-nek van akadémiai minősítése. Az oktatói utánpótlás egyre nehezebben biztosítható. (...) Az oktatói utánpótlás legnagyobb problémája, hogy a társadalmi, politikai gyakorlatból kevesen és nem mindig a megfelelőek kerülnek a tanszékre. Nem kielégítő a legmagasabb szintű pártoktatás lehetőségeinek kihasználása. A Politikai Főiskoláról, az SZKP Társadalomtudományi Akadémiájáról ritkán kerülnek ki marxizmus-leninizmus oktatók. A marxizmus-leninizmus tanszékeken felgyorsul a nemzedékváltás folyamata, Az elkövetkező években, de különösen 1980 után ugrásszerűen megnő azoknak a száma, akik elérik a nyugdíjkorhatárt.”²⁸ Vagyis az látható, hogy akik az 1950-es évek elejétől folyamatosan benne vannak ebben a munkakörben, az idő természeténél fogva öregszenek. Utánpótlásuk azonban nem bizonyult megoldottnak, mivel nem sokan tekintettek pozitívan erre a pályára. Nem sokan láttak ebben valódi perspektívát, inkább a szerényebb képességű személyek kerülhettek marxizmus-leninizmus tanszékekre. Azok a frissen végzett hallgatók, akik valóban értettek leendő szakmájukhoz (pl. közgazdaság-tudomány, történelem vagy filozófia), vagy közgazdászok lettek egy vállalatnál, vagy történészek egy egyetemen, esetleg az MTA Filozófiai Intézetében helyezkedtek el.

1982-ben újabb olyan MSZMP KB állásfoglalás látott napvilágot, amely a marxizmus-leninizmus oktatás helyzetével foglalkozott. Ebben leírták, hogy „a marxizmus-leninizmus oktatók nagyobb része maga is kritikusan ítéli meg tevékenységét. Ugyanakkor vannak, akik ingerülten visszautasítják a kritikát, mindenféle bírálatban a marxizmus-leninizmus, sőt a politikai rendszer elleni támadást látnak. Ez a magatartás nemegyszer nagyfokú önelégültséggel és a változásokkal szembeni ellenállással párosul.”²⁹ Nem meglepő módon védték a mundér becsületét, azonban ők alkották azt a hangos, ámde törpe kisebbséget, akiken keresztül a társadalom még jobban eltávolodott ezektől az oktatóktól. Megállapítást nyert, hogy „a marxizmus-leninizmus tantárgyak óraszám 1969-ben lényegesen csökkent (általában 60-90 órával), a magyar munkásmozgalom történetének bevezetésével viszont egyes intézményekben 30 órával emelkedett. A marxizmus-leninizmus oktatására fordítható jelenlegi óraszám a hallgatók összes kötelező óraszámának a középfokú politikai képzettséget nyújtó intézményekben általában 5-7 százalékát, a felsőfokú politikai képzettséget adó intézményekben pedig mintegy 6-9 százalékát teszi ki (az európai szocialista országokban ez az arány általában 7-8, illetve 10 százalék körül van).”³⁰ A tanulmány írójának nincs információja arról, hogy az Európán kívüli szocialista államokban

(pl. Kína, Vietnám, Kuba, Észak-Korea) mekkora lehet ez az arány. Ami a káderhelyzetet illeti, a következőket lehet tudni: „felsőoktatási intézményeinkben 1062 főállású oktató, 60 tudományos munkatárs, illetve segédmunkatárs és 26 tudományos továbbképzési ösztöndíjas dolgozik. Munkájukat 160 mellékfoglalkozású oktató segíti. Ez a létszám – nem sorolva ide a mellékfoglalkozású oktatókat – az egyetemi-főiskolai oktatók teljes létszámának 8 százalékát teszi ki. Az elmúlt évtizedben az oktatói létszám emelkedése nagyjából arányosan követte a hallgatók létszámának növekedését. Az oktatói létszám azonban egyenetlen, az átcsoportosítás pedig gyakorlatilag megoldhatatlan. Így nehézséget jelent az újonnan jelentkező feladatok (például szociológia oktatás) ellátása, mivel az elmúlt két évben a terület nem kapott új álláshelyeket. Az oktatógárdán belül évről évre nő az 50 éven felüliek aránya. 1985-re 139 oktatónk lesz idősebb 55, illetve 60 évesnél (a mostani létszám 13 százaléka). Igen magas az idősebb oktatók aránya a közgazdasági és a mezőgazdasági intézményekben, s általában a budapesti egyetemeken. (...) Főállású oktatóink többsége párttag (89 százalék), a párttonkívüliek túlnyomó része fiatal oktató. (A tanársegédek között 95 a párttonkívüli, a magasabb beosztású oktatók között pedig 23). Ennek részben az a magyarázata, hogy az egyetemi évek alatt viszonylag kevesen lesznek párttagok, így munkába állásuk után újabb időnek kell eltelni ahhoz, hogy pártszervezetünk megismerje őket. Másrészt nem megfelelő a fiatal marxizmus oktatók körében a pártépítő munka, néhol a tanszékvezetés sem figyel, illetve segíti eléggé a fiatal oktatók politikai fejlődését.”³¹ Összehasonlítva a két adatsort, megállapítható, hogy országosan növekedett ugyan az ideológiai oktatók létszáma, azonban a korfájuk egyre rosszabb mutatókat látat. Az előregedés folyamatát nem tudták megállítani. Az utolsó kötetben már csak annyi olvasható, hogy „a hallgatók világnézeti nevelésének eredményesebbé tétele érdekében korszerűbbé kell tenni a marxizmus-leninizmus oktatás tartamát, növelni kell a marxista gondolkodás vonzerejét, csökkenteni célszerű a kötelező tárgyak és órák számát, ugyanakkor bővíteni indokolt a választható tantárgyak körét. A világnézeti nevelés épüljön jobban a szakmai képzésre.”³² Meglehetősen szűkszavúan és általánosan adnak iránymutatást a döntéshozók, így nehéz felkutatni a pontos irányvonalat.

FILOZÓFIA TANSZÉK

Az általános történeti bevezető után immár a helyi eseményekre szeretnék koncentrálni. Elsőként a helyi tudományegyetemen tanító filozófusok oktatási egységét mutatom be. 1948 után megváltozott az intézmény élete. Régi, nagyformátumú professzorok kerültek háttérbe, vagy hallgattak el. Halasy-Nagy Józsefet kényszernyugdíjazták. A legmélyrehatóbb változások a marxista-leninista ideológia által közvetlenül befolyásolt karokon és tanszékeken következtek be. A szervezeti

átalakítások a Filozófiai Intézetet is érintették: „(...) az 1948 és 1951 között még formálisan önálló Filozófiai Intézet 1952 és 1959 között a Marxizmus-Leninizmus Tanszék Filozófiai Szakcsoportjaként működött tovább, majd 1959-től 1990-ig a Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoport Filozófia Tanszékeként. Ezekben az évtizedekben Kalocsai Dezső és Horuczi László professzorok irányították a tanszék munkáját.”³³

Érdekes volt megtapasztalni kutatásom során, hogy a szegediek oly módon néztek szembe múltjukkal, hogy részletesen feldolgozták azt. Ma Magyarországon több olyan felsőoktatási intézményről is tudok, ahol ez nem történt meg maradéktalanul, azaz a marxizmus-leninizmus tanszékek több helyen is feledésbe merültek.

A FILOZÓFIA TANSZÉK A PÁRTÁLLAMI ÉVTIZEDEKBEN (1948–1951, 1951–1959, 1959–1990)

Az egyetem honlapján is olvasható, hogy a második világháború után lassanként megváltozott a filozófia egyetemi oktatáson belüli megítélése, valamint a filozófia-oktatás szerepe. A kommunista hatalomátvétel utáni társadalmi és politikai változások az egyetemi oktatásra és a filozófia státuszára egyaránt hatást gyakoroltak. A filozófia a marxista világnézetet és ideológiát megalapozó tantárggyá vált. Megváltozott a filozófia egyetemi oktatásának tartalma, irányultsága és szerkezete, valamint az intézményi háttér is átalakult.

1948 után a politikai változások szervezeti és személyi vonatkozásban is rendkívüli hatást gyakoroltak az egyetem és a tanszék életére, gyökeresen megváltoztatva azt. Az 1948 és 1951 között formálisan még önállóan létező Filozófiai Intézet 1952 és 1959 között Marxizmus-Leninizmus Tanszék Filozófiai Szakcsoportjaként, majd 1959-től 1990-ig a Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoport Filozófiai Tanszékeként élt tovább. A korban uralkodó felfogás szerint a marxizmus tanításait egységként lehet sikeresen és eredményesen átadni. A Filozófia Tanszék mellett e célból létrejött a Politikai Gazdaságtan Tanszék, majd a Párttörténeti, ezen belül pedig az SZKP történetét oktató (később: Tudományos Szocializmus) Tanszék. A három marxista tanszék között szoros szervezeti kapcsolat állt fenn. Ezekben az években a kor vulgármarxista szellemében szelektálták, illetve írták elő az oktatható tananyagot, valamint keresték meg hozzá az ideológiailag megbízható oktatói gárdát. A politikai lojalitás és a párt iránti elkötelezettség e felfogás szerint sokkal fontosabb volt, mint a tudományos kvalitás és a széles körű műveltség.

A vidéki egyetemek főként oktatási feladatokat láttak el. Ezt támasztja alá az a számadat is, amely szerint 1958-ig a filozófia tanszék oktatói mindösszesen 3 publikációval rendelkeztek. Ez a szerény szám feltehetően nemcsak a tanszék tudományos potenciáljával, hanem az ideológiai előírásokkal is indokolható. Ez a helyzet idővel lassan javuló tendenciát vett fel. Az egyetem és a tudományos közélet

hivatalos vezetése egyaránt felkarolta azokat a törekvéseket, amelyek arra irányultak, hogy a tanszékre került elsőgenerációs értelmiségiek minél hamarabb szerezzék meg azokat a tudományos fokozatokat, amelyek formailag egyenrangúvá teszik őket más tanszékek oktatóival. 1957–1958 után egyre több fiatal oktató került a filozófiai tanszékre. Ezeket a fiatalokat tudásuk alkalmassá és képessé tette az oktatói és kutatói munkára. Az 1960-as években, Kalocsai Dezső tanszékvezetése alatt már megmutatkoztak ennek a tanszéképítésnek az első eredményei. 1960 és 1967 között 51 tanulmány, 4 egyetemi jegyzet és 30 recenzió látott napvilágot a tanszéki oktatók tollából. 1959-től újra indult az *Acta Philosophica*, amely megnövelte a publikációs lehetőségeket. A fenti írások nagy része azonban országos és helyi folyóiratokban jelent meg.

A tanszék legfontosabb feladata továbbra is az oktatás maradt, mivel kiemelt jelentőséggel bírt az ideológiai tárgyak oktatása. Ezekben az évtizedekben az egyetemi hallgatónak el kellett sajátítaniuk a marxista ideológia alapjait, valamint ezen elvárásnak megfelelően kötelező jelleggel órákat is kellett látogatniuk. Az oktatás struktúrája szigorúan kötött, az óraszámok központilag szabályozottak voltak. A kötelező kurzus a Marx előtti filozófiatörténet, illetve a dialektikus és történelmi materializmus volt. Az 1960-as években speciális kollégiumok formájában már oktattak modern polgári filozófiát is.

Az 1970-es években a tanszék létszáma tovább gyarapodott, 1974-ben 13 főre emelkedett. Az oktatás még mindig nagyon szabályozott volt – a Művelődésügyi Minisztériumon belül működött egy Marxizmus-Leninizmus Főosztály, amelynek minden szemeszterben fel kellett küldeni a használt jegyzetek listáját, illetve a kötelező és ajánlott irodalmat –, a kutatás azonban meglehetősen szabadnak volt mondható, mivel az oktatók egyéni érdeklődésüknek, felkészültségüknek és nyelvismeretüknek megfelelően választhatták meg kutatási területüket. Az 1970-es évek közepétől, Horuczi László tanszékvezetése alatt fiatal, színvonalas oktatásra és kutatásra képes kollektíva dolgozott a tanszéken. Horuczi László azt tűzte ki célul, hogy a tanszéket a dél-alföldi régió meghatározó tudományos központjává teszi. A tanszék személyi állománya jó esélyt és lehetőséget teremtett ezen törekvés megvalósítására. Horuczi László meg is tette a szükséges erőfeszítéseket, abban azonban hibázott, hogy túlságosan alábecsülte a tanszék, illetve saját személye országos megjelenítésének fontosságát. A neves tanszékvezető mindenki számára lehetővé tette az egyéni kutatást és a tudományos érvényesülést.

Az 1970-es évek végén a tanszék elérkezettnek látta az időt arra, hogy bekapcsolódjon a filozófia szakos tanárok képzési rendszerébe. 1980-ban elindult az egyetemen a „világnézetünk alapjai” elnevezésű, kiegészítő tanári szakos képzés. A képzés kezdetben esti és levelező tagozaton folyt gyakorló tanárok részére. A szak iránt komoly érdeklődés mutatkozott. Az első 5 esztendőben 75 hallgató szerzett

középiskolai tanári oklevelet ezen a képzésen. A nagy érdeklődésre való tekintettel a tanszék 1983-tól a nappali tagozatos hallgatók számára is meghirdette filozófia tanári „C” szakként a képzés módosított, igényesebb formáját. A nappali képzés – természeténél fogva – elmélyültebb, színvonalasabb oktatásra nyújtott lehetőséget, és egyúttal az oktatókkal szemben is magasabb követelményeket támasztott.

Az ideológiai követelmények lazulásával, az 1980-as években előtérbe kerültek a hagyományos filozófiatörténeti kutatások, illetve a főbb filozófiai diszciplínák – a logika, az ismeretelmélet, az etika és a történetfilozófia – művelése és kutatása. Ezen változások mentén kezdett kialakulni a tanszék új profilja. Egyre kevésbé érvényesült a marxizmus kizárólagossága, és egyre nagyobb teret hódított a tradicionális értelemben vett filozófia művelése. Ezek a folyamatok és változások az 1980-as évek második felében jelentős hatást gyakoroltak a tanszék fejlesztésének irányára.

A tanszék személyi összetétele országos összehasonlításban jónak mondható. 1990-ben a tanszék 13 oktatójából 7 kandidátus. Összesen 9 magyar nyelvű könyvet, monográfiát, releváns filozófiai munkák önálló fordításait, egyetemi jegyzeteket, valamint 172 magyar, illetve 25 külföldi folyóiratban megjelent tanulmányt jegyeztek.³⁴ Összefoglaltam tehát, hogy milyen lehetőségek mentén alakult a filozófiaoktatás Szegeden az államszocializmus időszakában.

MARXISTA IDEOLÓGIA HELYETT FILOZÓFIA – A TANSZÉK ÁTALAKULÁSA 1990 UTÁN – A TANSZÉK JELENE

Nem megyek el szó nélkül a rendszerváltást követő időszak mellett sem. Vagyis „a tanszék irányítását 1989-ben Csejtei Dezső vette át. Vezetésével – melynek kezdete egybeesett a rendszerváltás kezdetével – felerősödött a tanszéken belül már korábban megkezdődött folyamat: a tradicionális értelemben vett filozófálás. Egyre határozottabban kirajzolódott az oktatás igényeit is jól szolgáló kutatási profil. A rendszerváltás az ún. marxizmus tanszékeket érinti legérzékenyebben, s ez némi átmeneti bizonytalanságot követően több fontos változást eredményezett. A tanszék kisebb létszámmal ugyan, de folytatta munkáját. Az oktatásban a leglényegesebb változást az jelentette, hogy a filozófia a nem szakos hallgatók számára ún. szabadon választható általánosan művelő tárgy lett, ezzel egyidejűleg viszont az oktatók szabadsága is megnőtt: bármilyen filozófiai probléma meghirdethető előadásként, ami a szakmai igényességgel és a hallgatók érdeklődésével találkozik. Tovább folytatódott a filozófia szakos képzés, sőt egy rövid átmeneti időszak után, (amikor „B” szakként vált felvehető a filozófia) 1992-től „A” szakként került meghirdetésre. A szak iránt a kilencvenes években nagyon nagy érdeklődés mutatkozik. Évfolyamonként 30 hallgató képzésére nyílt lehetőség. Jelenleg több olyan kolléga dolgozik a tanszéken, aki már itt szerezte diplomáját.”³⁵ Ez egy olyan időszaka volt a tanszéknek, amikor újra lehetőség nyílt

arra, hogy ideológiamentesen oktassanak. Az innovációs törekvéseknek is köszönhetően hamar keresztülment az átalakuláson, és új perspektívák nyíltak meg a tanszék munkatársai előtt, ez azonban már egy másik történet lenne.

POLITIKAI GAZDASÁGTAN TANSZÉK

Másodjára a helyi közgazdászokat mutatom be, akik politikai gazdaságtant oktattak a hallgatóknak. 1945-ben, öt év után újra megindult a jogászképzés Szegeden. Az oktatási és a tanszéki szerkezet nem változott meg jelentős mértékben. A Statisztikai Tanszék, illetve Közgazdaságtani és Pénzügyi Tanszék továbbra is működött. Az 1950-es években végbement felsőoktatási reform egyik legrelevánsabb eleme az volt, hogy a hatalom az egypártrendszer legkeményebb eszközeivel kényszerítette szinte minden szakra és diszciplínára a marxista-leninista ideológiát. A közvetlen ideológiai oktatás szervezett keretei az 1949/50-es tanévben jöttek létre. Ebben az időszakban a budapesti tudományegyetemen működő Marxizmus-Leninizmus Központi Tanszék irányította az ország összes felsőoktatási intézményében folyó marxizmusoktatást. A budapesti Marxizmus-Leninizmus Központi Tanszék alá tartozott a szegedi egyetemen működő Tanszéki Csoport is. A szegedi egyetemen 1952 júliusában alakult meg az önálló Marxizmus-Leninizmus Tanszék, valamint – a Filozófiai mellett – a Politikai Gazdaságtani Szakcsoport. A szakcsoportok közül először a Politikai Gazdaságtani vált ki a keretéből. 1955. márciusban megalakult az önálló Politikai Gazdaságtan Tanszék. A tanszék 1988-ig működött ezen a néven. 1988-ban Közgazdasági Tanszékké alakult, ám szervezeti keretei és személyi állománya változatlan maradt, csupán funkciói változtak meg. A tanszék 1995. novemberben adta át helyét a mai Elméleti Közgazdaságtan Tanszéknek. A Politikai Gazdaságtan Tanszék nem tagozódott be a kari struktúrába – központi intézményként működött az egyetemen belül. 1971-ben létrejött a Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoporthoz tartozó Tanszékcsoporthoz, amelynek az oktatás és a tudományos munka tartalmi és igazgatási koordinációja volt a feladata. A tanszékcsoporthoz 1991-ben szűnt meg. A tanszékcsoporthoz keretein belül működő tanszékek az egyes karokra kerültek. A Közgazdasági Tanszék az Állam- és Jogtudományi Karon folytatta működését. A Politikai Gazdaságtan Tanszéket működésének 33 éve alatt Nagy Lajos irányította. Korábban ő vezette a szakcsoportot is, valamint 1992-ig a Közgazdasági Tanszéket. Nagy Lajos professzor rendkívüli munkabírással haladt előre pályáján. A kutatás, a tudomány-szervezés, az utánpótlás-nevelés és az oktatás terén egyaránt maradandót alkotott. Kutatómunkája főként a közgazdaságtan és az agrárgazdaságtan határterületeire irányult. Kandidátusi disszertációjának témája a földjára-elmélet volt. Akadémiai doktori értekezése a „Munkatermelékenység és személyi jövedelmek a mezőgazdaságban” címet viselte. A Politikai Gazdaságtan Tanszék 1956 után vett fel saját

arculatot. Az oktatás differenciálódott, a programok pedig az egyes szakok sajátos követelményeihez igazodtak. A Nagy Lajos-féle tananyagújításnak lendületet adott az 1960-as években kibontakozó mechanizmusvita, és ezzel összefüggésben az elméleti közgazdaságtan hazai fejlődése. A tanszék az 1970-es évektől kezdve folyamatosan hirdetett meg speciális kollégiumokat, amelyek a törzsanyaghoz képest több lehetőséget nyújtottak az oktatóknak kutatási eredményeik programba iktatására. Egyre nagyobb teret kaptak a nem-marxista, „polgári” elméletek. Az 1980-as évek végén, a rendszerváltás idején megváltoztak a tanszék működésének feltételei. A közgazdaságtan művelésének szükségessége nem kérdőjeleződött meg az egyetemen. 1992-ben Égető Emese vette át a tanszék vezetését, majd 1995-től Sipos Miklós lett a megbízott tanszékvezető. Szegeden 1963-tól működött a budapesti egyetem kihelyezett levelező tagozata. A JATE önálló közgazdász szakának elindítására tett kezdeményezések nem kapták meg a szükséges támogatást megyei szinten sem. A kihelyezett tagozat 1988-ig működött kis megszakítással. 1990 után felerősödött Szegeden a közgazdász szak alapításának igénye.³⁶

TUDOMÁNYOS SZOCIALIZMUS TANSZÉK

A következő oktatási egység, amely bemutatásra kerül, nem más, mint a „*hírhedt tudszoc.*” tanszék. Főleg történelem szakot végzett egyének összessége volt itt megtalálható, akik nehezen érzékelték a nemzetközi és magyar munkásmozgalm-történet oktatása, valamint a IV. éves történelem szakos hallgatók tananyaga közötti lényegi különbségeket. Ennek oka lehetett, hogy mindkét ismeretanyag erősen át volt itatva ideológiai irányultsággal.

Szegeden „*a marxista tanszék ellen a József Attila Kör részéről megindított támadás már akkor a dogmatizmus fellegvárának nevezte. A marxista-leninista tanszék működésének felfüggesztésére vonatkozó szándékát már november 1.-én délután közölte a rektor a dékánokkal és a Forradalmi Bizottság professzor tagjaival tartott megbeszélés során. Ezt azzal indokolta, hogy az ideológiai tárgyak oktatása terén országos viszonylatban lényeges változtatásokra van kilátás, amelyek során a tanszék szervezésében és személyi összetételében is változásokra, átcsoportosításokra kerülhet sor. Addig is, míg ez az átszervezés országos viszonylatban kialakul, helyesnek tartja a tanszék működésének felfüggesztését, ami nem jelenti a tanszékhez tartozó oktatók személyenkénti felfüggesztését. Ezzel elkerülhető vagy legalábbis csökkenthető annak a veszélye, hogy a tanszék vezetője és egyes oktatói ellen a személyes támadások folytatódjanak. A rektor ezen érvelése logikusnak tűnt és ellene senki részéről nem merült fel ellenvetés. Így a tanszék működését fel is függesztették.*”³⁷ 1956 őszén még nem lehetett tudni, hogy merrefelé alakulnak az események, azonban azt látni lehetett, hogy milyen nagy az ellenállás az ideológiai tanszékekkel szemben.

Tovább folytatva, „Baróti Dezső rektor mint később vallotta: „Ekkor már tudomásomra jutott, hogy Szegeden az MDP szervezetek beszüntették működésüket. Tudomásom volt arról is, hogy a pártfőiskola is beszüntette működését. A politikai tanszékek az MDP politikai vonalát képviselték, akkor már koalíciós kormány volt, amiből arra lehetett következtetni, hogy a jövőben az egyetemi politikai oktatás helyzete is megváltozhat. Maguk a tanszékek sok helyiséget foglaltak. Ekkor már tudtam arról, hogy különböző polgári pártok, tanszékek sok helyiségeket igényelnek, önkényes lakásfoglalások is voltak. Attól félttem, hogy politikailag exponált tanszékek felé ilyen igények merülnek fel. Félttem attól is, hogy az elsősorban politikai jellegű könyvtárral rendelkező tanszékeket esetleg a vörös csillag eltávolításához hasonlóan feldőlják. Arra is gondoltam, hogy mivel a tanszékek oktatói kettő kivételével mind tanársegédek és adjunktusok, lehet, hogy saját kinevezési hatáskörhöz tartozók elbocsájtásaikat követelhetik, ezt viszont el akartam kerülni. Egészében véve a további radikálisabb követelések felvetését akartam elkerülni, hogy a tanszék munkáját szüneteltettem az ott dolgozók munkaviszonyának érintése nélkül. Egyéb tanszékek nem oktattak, ezen intézkedésnek formális jellege volt és a tanszékek helyzete a többiekétől csak abban különbözött, hogy a helyiségeket az említett okok miatt lezárattam.»³⁸

1988-ban a JATE Marxizmus-Leninizmus Központi Tanszékcsoporthoz MSZMP alapszervezete állást foglalt arról, hogy véleményét a sajtó útján hozza nyilvánosságra a politikai életben folyó eseményekről. Azt közölték a világgal, hogy „a demokratikus szabályok minden körülmények közötti alkalmazása nem formai, hanem tartalmi kérdés.”³⁹ Bizonyára már ők is érezhették a változás előszelét, hiszen „23 igen szavazattal, 2 tartózkodás mellett az alábbi állásfoglalást alakította ki. Egyben 1 ellenszavazattal és 1 tartózkodás mellett úgy döntött, hogy e véleményét a sajtó útján hozza nyilvánosságra.”⁴⁰

SZOCIOLÓGIA TANSZÉK

Végül, de nem utolsósorban a szociológusok szervezeti kereteit mutatom be. A maroknyi csoport is ezen keretek között jöhetett létre, így nem hagyható ki a felsorolásból. Hat oktató fejtette ki ezen szervezeti egységben tevékenységét. A *Tájékoztató* című kiadványban az 1987. évben megjelent publikációs jegyzék szerint ezen a tanszéken dolgozott tanszékvezetőként Szentpéteri István egyetemi tanár. Meg kell említeni rajta kívül Feleky Gábor egyetemi tanársegédet, Gábor Kálmán egyetemi adjunktust, Józsa Zoltán egyetemi tanársegédet, Ürmös Ferenc tudományos főmunkatársat, az állam- és jogtudományok kandidátusát, valamint Váradi Mónika tudományos segédmunkatársat.⁴¹

A SZEGEDI ORVOSTUDOMÁNYI EGYETEM IDEOLÓGIAI EGYSÉGÉNEK SZEMÉLYI ÁLLOMÁNYA

A Marxizmus-Leninizmus Intézet igazgatója 1987-ben Bárány Ferenc egyetemi tanár volt. Ebben az oktatási egységben dolgozott Balogh Tibor egyetemi adjunktus, a filozófiai tudományok kandidátusa. Ugyancsak itt fejtette ki tevékenységét Besenyei Sándor egyetemi adjunktus is. Meg kell említeni Csanda Erzsébet egyetemi tanársegédet, Csejteiné Juhász Anikó egyetemi tanársegédet, Kapocsi Erzsébet egyetemi tanársegédet, Kukovecz György egyetemi adjunktust, Nagy Miklós egyetemi tanársegédet, Ördöghné Kotogány Ilona egyetemi adjunktust, Pál József egyetemi docenst, kandidátust, Papp János egyetemi adjunktust, Révész Mihály egyetemi adjunktust, Siroki Dénes egyetemi tanársegédet, Szigetiné Benkő Zsuzsanna egyetemi adjunktust, Szilágyi László egyetemi docenst, kandidátust, Tóth László egyetemi docenst, a közgazdaságtudomány kandidátusát, Tóth Péter egyetemi tanársegédet, Tráser László egyetemi adjunktust és Vágvölgyi András egyetemi docenst, kandidátust. Ők valamennyien ennek az ideológiai oktatási egységnek voltak az alkalmazottai.⁴²

SZERVEZETI ELŐZMÉNYEK ÉS KERETEK (ÁJK)

Szegeden 1921–1940 között létezett a Politika Tanszék, amelynek vezetője Szandtner Pál (1921–1928), Polner Ödön mb. (1929–1931) és Csekey István (1931–1940) volt. A Jogfilozófiai Tanszék vezetői Moór Gyula (1921–1928) és Horváth Barna (1928–1940) voltak. 1945 után a Politika Tanszék vezetője ifj. Boér Elek mb.-ként 1945/46-ban, ifj. Bibó István 1946 és 1950 között, de más tudományos megbízatása miatt helyettesítették beosztásában. Így Schneller Károly mb.-ként 1947 és 1949 között látta el feladatait, majd a tanszék megszűnt.⁴³ A Jogfilozófiai Tanszék vezetője Schneller Károly megbízottként 1945 és 1947 között, majd Szabó József megbízottként 1947 és 1949 között. Meg kell jegyezni, hogy Horváth Barnát 1945. dec. 13-án kinevezték ugyan, azonban nem vette át a tanszék vezetését.⁴⁴ A Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék vezetője az 1921 és 1934 közötti időszakban Kováts Ferenc volt. Közben Laky Dezső megbízottként az 1922/23. tanév 1. félévben látta el feladatait. Kováts Ferenc távozásával megszűnt a tanszék, feladatkörét a Statisztikai és Közgazdaságtani Tanszék átszervezésével létrejött Közgazdaságtani és Pénzügytani Tanszék vette át. 1945 után a vezető ifj. Boér Elek 1945 és 1949 között, majd Horváth Róbert 1949 és 1952 között. Feladatkörét 1952-től a Marxizmus-Leninizmus Tanszék vette át.⁴⁵ 1990 után újra alakult a Közgazdasági Tanszék, ahol a vezető Nagy Lajos 1991/92-ben, Égető Emese 1992 és 1995 között, majd Sipos Miklós 1995 után. Közben megalakult a Politológiai Tanszék is, melynek első vezetője Paczolay

Péter lett.⁴⁶ A Filozófia Tanszék 1921 és 1950 között, majd 1991/92-től működött önállóan az egyetemen. A Philosophiai Intézetben belül az I. sz. Filozófiai Intézet vezetői: Bartók György, Halasy-Nagy József, Bognár Cecil mb., Sótér István mb.. A II. sz. Filozófiai Intézet vezetője Mester János volt 1930 és 1940 között, majd az intézet megszűnt. A filozófiai oktatás 1952/53-tól a Marxizmus-Leninizmus Tanszék keretében, majd 1959-től a Marxizmus-Leninizmus Tanszékek közé tartozó Filozófiai Tanszéken, az 1991/92. tanévtől pedig ismét a Bölcsészettudományi Karon folyt. A Filozófia Tanszék vezetője Csejtei Dezső lett 1991/92-től.⁴⁷

MARXIZMUS-LENINIZMUS TANSZÉKEK

A budapesti Marxizmus-Leninizmus Központi Tanszék szegedi Tanszéki Csoportja az 1949/50-es tanévtől 1952-ig létezett. A Marxizmus-Leninizmus Tanszék 1952. július 1-től kezdte meg működését. A Marxizmus-Leninizmus Szakcsoport 1990-ben megszűnt, ezt követően a tanszékek közvetlen rektori irányítás alá tartoztak, majd az 1991/92-es tanévtől kezdve a Bölcsészettudományi, illetve az Állam- és Jogtudományi Karra kerültek.

Marxizmus-Leninizmus Tanszék (1952–1959)

Vezetői Kerékgyártó Elemér és Kalocsai Dezső voltak.

Filozófiai Szakcsoport

Vezetője Salánki Ferenc és Kalocsai Dezső lett.

Politikai Gazdaságtani Szakcsoport

A vezetője Nagy Lajos 1952/53 és 1955/56 között.

Tudományos Szocializmus (Párttörténet) Szakcsoport

Vezetője Kalmár György volt 1954/55 és 1956/57 között.

Rácz János az 1957/58-as és 1958/59-es időszakban vezette.

Filozófia Tanszék (1959–1990)

Vezetője Kalocsai Dezső 1959 és 1973 között, majd Horuczi László 1973 és 1989 között. Végül Csejtei Dezső 1989 és 1990 között.

Politikai Gazdaságtani Tanszék

Politikai Gazdaságtani Tanszék 1956 és 1988 között létezett Szegeden, majd átnevezték Közgazdasági Tanszékké, és 1988 és 1990 között működött ezen a néven.

Vezetője Nagy Lajos volt 1956 és 1988 között, majd 1988 és 1990 között, azaz 1956. szeptember 1. és 1990 között látta el ezt a funkciót.

Tudományos Szocializmus Tanszék

A Tudományos Szocializmus Tanszék 1959 és 1988 között létezett, majd Politika-elméleti és Jelenkortörténeti Tanszékké nevezték át, s ezen a néven 1988 és 1990 között működött (1991/92-től az Állam- és Jogtudományi Karon kapott helyet).

Vezetője Mérei Gyula megbízott vezetőként 1959/60-ban, majd Korom Mihály 1960. augusztus 16. és 1966. október 15. között, ezt követően Rácz János 1966. október 16. és 1985 között látta el feladatait. Végül J. Nagy László 1985 és 1990 között dolgozott itt vezetőként.

Szociológia Tanszék

1980 és 1990 között működött az oktatási egység, majd az 1991/92-es tanévtől a Bölcsészettudományi Karon kapott helyet. Vezetője Szentpéteri István volt 1980/81 és 1990 között.⁴⁸

Az Orvosi Karon létezett Társadalomtudományi Intézet is, amely Marxizmus-Leninizmus Intézetként volt ismert akkoriban, 1967. január 1. és 1988. június 14. között. Majd átnevezték Társadalomtudományi Intézetté, amely 1988. július 15. és 1994. június 30. között működött.⁴⁹

ÖSSZEGRZÉS

Az 1987-es adatok szerint a szegedi JATE-n a Filozófia Tanszéken 4 adjunktus, 2 tanársegéd és 7 docens tanított, összesen 13 fő (ebből 11 férfi, 3 nő). A Szociológia Tanszéken 1 egyetemi tanár, 2 tanársegéd és 1 adjunktus, 1 tudományos segédmunkatárs, 1 tudományos főmunkatárs dolgozott, összesen 6 fő (ebből 1 nő és 5 férfi). A Politikai Gazdaságtan Tanszéken 1 egyetemi tanár, 5 docens, 6 adjunktus, 1 tudományos segédmunkatárs és 2 tanársegéd dolgozott, összesen 15 fő (ebből 10 férfi és 5 nő). A Tudományos Szocializmus Tanszéken 2 egyetemi tanár, 6 docens, 9 adjunktus és 1 tanársegéd látta el feladatait, összesen 18 fő (ebből 15 férfi, 3 nő). Összehasonlításként: ugyanebben az időszakban a debreceni KLTE MLI-n 4 egyetemi tanár, 15 docens, 17 adjunktus, 6 tanársegéd, összesen 42 fő dolgozott (ebből 16 nő, 26 férfi). A szegedi JATE Marxizmus-Leninizmus Tanszékcsoporton 4 egyetemi tanár, 13 docens, 18 adjunktus, 7 tanársegéd, összesen: 42 fő, plusz két fő tudományos munkatárs dolgozott (ebből 12 nő, 32 férfi). A pécsi JPTE különböző karain 3 egyetemi tanár, 11 docens, 17 adjunktus, 11 tanársegéd, 2 főiskolai docens, 1 főiskolai adjunktus: összesen 45 fő dolgozott (ebből 12 nő, 33 férfi). Az összehasonlítást a három vidéki tudományegyetemen dolgozó ideológiai oktatók 1987-es személyi állományának adatai alapján végeztem el.

MELLÉKLET I. – A HELYI IDEOLÓGIAI OKTATÓK ÉLETÚTJA

Kutatásom során nem áll módomban valamennyi szegedi ideológiai oktató rövid életrajzát bemutatni, és ennek elsősorban nem terjedelmi okai vannak. Sokkal inkább az, hogy elkerülhette figyelmemet egy-egy személy. Az ő életrajzuk ismertetését – terveim és lehetőségeim szerint – későbbi tanulmányaimban pótolni fogom. Az életrajzok összeállításában az egyetemi almanach, illetve a kétkötetes évkönyv volt segítségemre. Természetesen az internetet is segítségül hívtam, hiszen az élet nem állt meg 1995-ben, amikor lezárták a kéziratot.

Andrássy Adél: Villányban született 1945. január 15-én, és 2018. október 1-jén hunyt el. A Politikai Gazdaságtan Tanszéken dolgozott, amely később a Közgazdaságtani Tanszék nevet vette fel. Az egyetemen 1972-től tevékenykedett, gazdasági főigazgató volt 1991 és 1993 között. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE TTK-n végezte el matematika szakon 1963 és 1968 között, majd a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen (MKKE) 1969 és 1972 között. Oklevelet szerzett a szegedi egyetemen matematikusként 1968-ban, és a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen közgazdászként 1972-ben. Egyetemi doktorátusát a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen 1975-ben szerezte meg. A közgazdaságtudomány

kandidátusa 1980-ban. Docens lett 1981. aug. 1-től. Tanulmányúton a következő városokban vett részt: Moszkva (Lomonoszov Egyetem 1976-ban 5 hónapig), Lipcse (Közgazdasági Egyetem 1984-ben 5 hónapig). Társadalmi szervezeti tagsága: a Közgazdasági Társaság 1972-től. Kitüntetései: Kiváló munkáért érdemrend (1984). Kutatási területei a föld-, a tőketulajdon és a gazdasági struktúra a magyar mezőgazdaságban, valamint a gazdasági növekedés tényezői, különös tekintettel a termelési függvények alkalmazására.⁵⁰ Halálhírét a Szegedi Egyetem Gazdaságtudományi Kar közölte.⁵¹

Balogh Tibor: Makón született 1948. november 3-án. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófiai 1975 és 1983 között. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte el 1968 és 1973 között, majd az ELTE-n 1974 és 1977 között. Oklevelet szerzett a Szegedi Egyetemen magyar-pedagógia szakos középiskolai tanárként 1973-ban, majd az ELTE-n filozófiai oklevelet kapott 1977-ben. Egyetemi doktori fokozatot szerzett a Debreceni Egyetemen 1975-ben. Kandidátus lett 1983-ban. A pszichológiai tudomány doktora lett 1993-ban, adjunktus 1981-től. Társadalmi tagságai: Magyar Filozófiai Társaság, Magyar Pszichológiai Társaság, European Society for the History of the Behavioral and Social Sciences, International Society for the Study of Behavioural Development, International Association of Applied Psychology. Tudományos tisztségei: a SZAB tudományos titkára, a Neveléstudomány-Pszichológiai Szakbizottság elnöke. Kutatási területei: pszichológiatörténet; a pszichikum egyensúlyának szociálintropológiai problémái; lélek és játék. Távozott az egyetemről 1983. május 31-én. Utóbb a SZOTE Filozófiai szakcsoport vezető docense 1989. június 30-ig. Jelenleg a JGyTF Pszichológiai Tanszék vezetője.⁵² Az egyetem honlapján a következőket írta magáról: „1948. november 3-án születtem Makón. Egyetemi tanulmányaimat magyar-pedagógia szakon fejeztem be 1973-ban a JATE-n, majd *summa cum laude* minősítéssel diplomáztam az ELTE kiegészítő filozófia szakán 1977-ben. Egyetemi doktori disszertációm 1975-ben, kandidátusi-mat 1983-ban, akadémiai doktori értekezésemet pedig filozófiából – pszichológiából – 1993-ban abszolváltam. 1973-tól 1975-ig a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Pszichológia Tanszéke tanársegédjeként, 1975-től 1986-ig a József Attila Tudományegyetem Filozófia Tanszéke oktatójaként dolgoztam, 1981-től mint adjunktus. 1986-tól 1989-ig a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Társadalomtudományi Intézetének docense voltam. 1989. óta a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tanára vagyok, a Pszichológia Tanszéken. „Második főállású” oktatóként tanítottam 1-1 évet a Nyíregyházi Főiskolán és a Károli Gáspár Református Egyetemen. 1981-ben négy hónapos ösztöndíjas tanulmányúton vettem részt Aix-en-Provence-ban, a Bölcsészettudományi Kar Szociálpszichológiai Laboratóriumában. Több külföldi konferencián szerepeltem – ezek közül néhány: 1980-ban Lipcsében a XXIII. Nemzetközi

*Pszichológiai Kongresszuson, 1981-ben a III. Nemzetközi Biológiai Szimpóziumon. 1985-ben az MTA – Soros Alapítvány Bizottság anyagi támogatásával előadást tartottam Brightonban. 1991 nyarán Svájcban két hetes, az agy – elme kérdéskört taglaló kötetlen beszélgetéssorozaton vettem részt. 1992-ben Bostonban és Washingtonban szerepeltem különféle megbeszéléseken, majd 1993-ban az Amerikai Életrajzi Társaság meghívottjaként Bostonban adtam elő. 1994. április 1-jétől 30-ig a Nemzetközi Látogatóprogram kedvezményezettjeként nyolc amerikai nagyvárosban konzultáltam (Washington, Boston, Ann Arbor, San Francisco, Albuquerque, Orlando, Raleigh, New York). 1996-ban majd 2000-ben egyik meghívottja voltam a genfi Piaget – Vigotszkij kongresszusnak (...)*⁵³

Belényi Gyula: Szegeden született 1947. március 14-én, és Budapesten halt meg 2013. március 13-án. A Tudományos Szocializmus, később Politikaelméleti és Jelenkortörténeti Tanszéken dolgozott 1970 és 1990 között, majd az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti tanszék tagja 1990 után. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte el 1965 és 1970 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n, ahol magyar-történelem szakos középiskolai tanári végzettséget szerzett 1970-ben. Egyetemi doktori fokozatát 1974-ben kapta meg. A történelemtudomány kandidátusa 1994-ben lett. Docens lett 1995-től. Társadalmi tagságai: Magyar Történelmi Társulat 1970-től, Hajnal István Kör 1994-től. Kutatási területei: a huszadik századi magyar történelem, agrártörténet 1945 után, településtörténet (alföldi városok), társadalomtörténet (foglalkozási átrétegződés), gazdaságtörténet (munkaerőpiac, munkaerőgazdálkodási politika).⁵⁴ Az interneten a következő adatok lelhetők fel róla: „*a JATE BTK Tudományos Szocializmus Tanszék, ill. Politikaelméleti és Jelenkortörténeti Tanszék ösztöndíjas gyakornoka (1970–1972), tanársegéde (1972–1976), egy. adjunktusa (1976–1990), az Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék egy. adjunktusa (1990–1994), egy. docense (1995–2000). A Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) BTK Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék egy. docense (2000–2007), egy. tanára (2007–2013). Az MTA–TMB-n Orbán Sándor aspiránsa (1982–1985). Agrártörténettel, elsősorban az alföldi városok településtörténetével foglalkozott...*”⁵⁵ Halálának napja is ezen a honlapon ismerhető meg.

Czagány László: Budapesten született 1943. március 7-én, és 2017. augusztus 25-én halt meg. A tanszék, ahol dolgozott: Politikai Gazdaságtan, később Közgazdasági, jelenleg Elméleti Közgazdasági Tanszék. Külső munkatárs 1970 és 1983 között, főállásban 1984-től. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen folytatta 1961 és 1965 között. Oklevelet közgazdászként szerzett 1965-ben. Egyetemi doktor lett 1970-ben. A közgazdaságtudomány kandidátusa 1979-től. Docens lett 1983-ban. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető 1996 után. Kötöttség: a

Munka érdemrend ezüst fokozata 1983-ban. Kutatási területei: az élelmiszer-gazdaság forgalmazási rendszere. Világélelmészeti problémák. Demoökonómia. A demográfiai és gazdasági folyamatok összefüggései.⁵⁶ A SZTE Gazdaságtudományi Kar gyászközlemény adott ki halálát követően.⁵⁷

Csejtei Dezső: Szegeden született 1951. április 19-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia Tanszék 1974 óta. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n folytatta 1969 és 1974 között, majd a Budapesti ELTE-n (1974–1977). Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n, ahol történelem-angol szakos középiskolai tanári diplomát kapott 1974-ben. A budapesti ELTE-n filozófia szakot végzett el 1977-ben. Egyetemi doktor 1976-ban lett. A filozófiai tudomány kandidátusa 1982-től. Docens lett 1986-ban. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető 1990 után. Vendégoktató volt az Újvidéki Egyetemen 1989 után. Társadalmi tagsága: Magyar Filozófiai Társaság tagja 1990-től. Tudományos tisztségei: az MTA Filozófiai Szakbizottsága tagja 1986 és 1994 között, az Existencia-Meletai Sophias főszerkesztője 1991 és 1992 között, majd Pompeji városában is tevékenykedett 1991 után. A Magyar Filozófiai Szemle munkatársa 1994-től. Kitüntetései: Kiváló munkáért érdemrend 1983-ban, Kiváló oktató 1987-ben. Kutatási területei: a modern élet- és egzisztenciálfilozófiák spanyol és német ága (Miguel de Unamuno, José Ortega y Gasset, Oswald Spengler, Friedrich Nietzsche), történeletfilozófia.⁵⁸ Saját honlapján a következők olvashatók róla: „1974 óta dolgozik a JATE BTK Filozófia Tanszékén; 1990-2000 között a JATE, BTK, Filozófia Tanszék vezetői funkcióját töltötte be, valamint a JATE, BTK Társadalomelméleti Intézet vezetője volt (...) Alapdiplomáját 1969-1974 között a József Attila Tudományegyetem BTK történelem-angol szakán szerezte, másoddiplomáját 1977-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK filozófia szakán. 1976-ban védte meg dr. univ. disszertációját (Az ázsiai termelési mód hegeli forrásai), 1982-ben pedig kandidátusi értekezését (CSc.). Ennek címe: Miguel de Unamuno és José Ortega y Gasset ontológiájának létrétegei és kategoriális rendszere. 1996-ban habilitált a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, 1997-ben kinevezték egyetemi tanárrá, s ugyanebben az évben elnyerte a Széchenyi Professzori Ösztöndíjat.”⁵⁹

Csepány Dezső: Urajon született 1928. április 9-én, és Szegeden halt meg 1982. november 7-én. A Tudományos Szocializmus Tanszék oktatója volt 1958 és 1982 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte (1947–1951). A budapesti ELTE-n középiskolai tanári oklevelet kapott 1952-ben. Egyetemi doktori fokozatát a szegedi egyetemen 1961-ben szerezte meg. A történelemtudomány kandidátusa 1968-tól. Docens lett 1968-ban. Kitüntetése: a Munka érdemrend ezüst fokozat 1975-ben. Kutatási területei: a magyar munkásmozgalom története. A magyarországi ellenforradalmi fasiszta rendszer története.⁶⁰

Égető Emese: Budapesten született 1939. november 16-án, és 2008-ban halt meg. A tanszék, ahol dolgozott, a Politikai Gazdaságtani, később Közgazdasági Tanszék 1962-től. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte 1958 és 1962 között. Oklevelet szerzett közgazdászként 1962-ben. Egyetemi doktorátust 1968-ban szerzett. A közgazdaságtudomány kandidátusa 1973-ban lett, docens 1974-ben. Egyetemi tisztsége a következő: tanszékvezető 1992 és 1995 között. Társadalmi tagsága: Magyar Közgazdasági Társaság. Tudományos tisztségei: az MTA Közgazdaságtudományi Bizottságának tagja 1985 és 1990 között, a TMB Közgazdasági Szakbizottság tagja (1985–1995). Kitüntetései: az oktatásügy kiváló dolgozója 1971-ben, a Munka érdemrend bronz fokozata 1979-ben. Kutatási területei: a szövetkezetek problémái. Tulajdonelmélet és az állam gazdasági szerepe.⁶¹ Haláláról a Magyar Kórházszövetség hivatalos lapja, a Kórház 2008/10. sz. számolt be. Ebben többek között a következők szerepeltek: *„Égető Emese okleveles közgazda 1962-ben kezdte oktatói tevékenységét, és haláláig tanított a Szegedi Tudományegyetemen. A tanítás mellett kiemelt figyelmet fordított a tudományos tevékenységre, ezt több publikáció, előadás, jegyzet és – nem utolsósorban – az 1973-ban megvédett kandidátusi disszertáció is igazolja. Az általa oktatott tárgyak, így például a közgazdasági elméletek története, a pénzelmélet, a pénz- és inflációtörténet, vagy éppen a közösségi döntések elmélete és az összehasonlító közgazdaságtan fontos ismereteket, tudásanyagot közvetítettek a hallgatók számára.”*⁶²

Farkas Beáta: Szegeden született 1959. február 23-án. A tanszék, ahol dolgozott, a Politikai Gazdaságtani 1982 és 1988 között, majd a Közgazdasági, később Elméleti Közgazdasági Tanszék 1988 után. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n folytatta 1978 és 1982 között, majd a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen 1982 és 1986 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Karon, ahol doktorált 1982-ben, majd a Budapesti MKKE-n lett közgazdász 1986-ban. A közgazdaságtudomány kandidátusa lett 1990-ben, docens 1991-ben. Egyetemi tisztségei: dékánhelyettes 1992–1994, majd 1994 és 1996 között; tanszékcsoport-vezető 1996 után. Társadalmi tagsága: Magyar Közgazdasági Társaság tagja 1989-től. Kutatási területei: gazdaságetika, európai integráció.⁶³ Életrajza ma is fellelhető a SZTE Gazdaságtudományi Kar (GTI) honlapján.⁶⁴

Feleky Gábor: Nagykőrösön született 1952. november 29-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia Tanszék volt 1977 és 1980 között, majd Szociológia Tanszék 1980 után. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte el 1972 és 1977 között, majd a Budapesti ELTE-n 1977 és 1980 között. Oklevelet kapott a szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Karon, ahol doktorált 1977-ben. A budapesti ELTE-n szociológus szakot végzett el 1980-ban. A szociológiai tudomány kandidátusa lett 1994-ben.

Docens lett 1995-ben. Egyetemi tisztsége: megbízott tanszékvezető 1991 és 1992 között, majd 1995 után. Társadalmi tagsága: Magyar Szociológiai Társaság tagja 1978-tól. Kutatási területei: a XIX. századi szociológiatörténet és elmélet, továbbá kortárs szociológiai elméletek. A társadalomszerkezet és a társadalmi egyenlőtlenségek (az „új középosztály” elméletek a szociológiában, a társadalmi „zárlat” posztweberianus elméletei, továbbá a „fehérgallérosok” munkaszituációja és társadalmi helyzete).⁶⁵ Számtalan írás jelent meg róla és tőle az elmúlt 25 évben is.

Gausz András: Hajóson született 1956. január 17-én. A Tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia Tanszék 1986 után. Egyetemi tanulmányait a budapesti ELTE-n végezte el 1978 és 1983 között. Oklevelet szerzett a budapesti ELTE filozófia szakon 1983-ban. A filozófiai tudomány kandidátusa 1995-ben. Docens lett 1996-ban. Szerkesztette az *Existencia* folyóiratot 1991 után. Kutatási területe a klasszikus német filozófia (Kant, Fichte, Hegel, Schelling) legfontosabb törekvései, valamint az ebből kibontakozó, egzisztencialistának mondott irányzatok (Nietzsche és Heidegger).⁶⁶ Ma is aktív kutatóról van szó, aki az elmúlt 25 évben is számos írással jelent meg az érdeklődő közvélemény előtt.

Géczi József Alajos: Kiskunmajsán született 1950. február 12-én, és 2023. június 23-án halt meg. Kiemelem a volt MSZP-s országgyűlési képviselőt, aki Demény Pál megüresedett helyét kapta a Parlamentben, így 1991 és 2010 között lehetett a Magyar Országgyűlés tagja. A 90-es évek közepén megjelent kétkötetes szegedi egyetemi almanachban nem szerepel a neve, nincsenek róla adatok. Ugyanakkor a Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály kiadványában, a Tájékoztatóban 1987-ben már szerepel a neve a 148. oldalon. Érdekes jelenség, hogy Géczi József Alajos parlamenti önéletrajzában a következő adat szerepel életének azon szakaszáról, amelyet most jómagam is vizsgállok: „1976-ban szerzett diplomát, majd 1979-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán elvégezte a tudományos szocializmus kiegészítő szakot. 1976-tól tanársegéd, 1982-től egyetemi adjunktus a JATE tudományos szocializmus tanszékén (1987-től Jelenkor- és Politikátörténeti Tanszék).”⁶⁷ Ugyanakkor az egyik nekrológiájában az olvasható, hogy „1976 óta a szegedi egyetemen tanított, főként politológiát, politikatörténetet. Néhány társával 1988 novemberében reformkori mozgalmat alapítottak, amely 1989 májusára országossá lett. Felvállalták az 1956-os forradalom és Nagy Imre örökségét.”⁶⁸ Ezenkívül: „Az egyetem elvégzése után tanársegéd lett, majd adjunktus, és címzetes egyetemi docensként ugyaninnen vonult nyugállományba. Oktatott és kutatott. Kutatási területe a 19. századi szocialisták programja, a szakszervezetek pozíciója a szocializmusban, továbbá a sztálini modell vizsgálata, különös tekintettel annak bomló szakaszára és magyar sajátosságaira.”⁶⁹ A saját egyeteme így emlékezett

meg róla: „a végzés után a JATE Tudományos Szocializmus Tanszékén helyezkedett el, majd az intézményi átalakulások után a Politikaelméleti és Jelenkortörténeti Tanszék, valamint a Politológiai Tanszék munkatársa volt, ahonnan címzetes egyetemi docensként vonult nyugállományba.”⁷⁰ Azt szeretném tudatosítani az olvasóban, hogy ahány nekrológ, annyiféle értelmezés mutatkozik meg életének ezen szakaszával kapcsolatosan. Van, ahol szemérmesen elhallgatták azt, hogy a tudományos szocializmus oktatójaként dolgozott, van, ahol a politológiára helyezték a hangsúlyt.

Grossmann Ferenc: Győrben született 1937. április 1-jén. A tanszék, ahol dolgozott, a Politikai Gazdaságtani 1960 és 1976 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti MKKE-n végezte el 1956 és 1960 között. Oklevelet kapott közgazdász-ként 1960-ban. A közgazdaságtudomány doktora lett 1965-ban. A közgazdaságtudomány kandidátusa lett 1973-ban, docens 1974. július 1-től. Egyetemi tisztsége: megbízott tanszékvezető 1973–74-ben. Tanulmányútja: vendégdocens Dortmundban 1970 és 1972 között. Társadalmi tagsága: Internationales Netzwerk Landbau und Klima 1993 után. Kitüntetései: a Munka érdemrend bronz fokozata 1973-ban. Kutatási területei: az ökoszociális piacgazdaság feltételrendszere. Érdekképviselő, érdekérvényesítő, összehangoló a piacgazdaságban. Távozott az egyetemről 1976. szeptember 15-én. Utóbb nagykövetségi tanácsos lett Bonnban 1977 és 1982 között, majd az MTA Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője (1982–1985), a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója és egyben a bécsi Magyar Nagykövetség tanácsosa 1986 és 1990 között, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet tudományos főmunkatársa lett 1990 után.⁷¹ Nincs adat az elhalálása tekintetében.

Gyenge Zoltán: Berettyóújfaluban született 1962. szeptember. 14-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia Tanszék 1986-tól. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte el 1982 és 1986 között, majd a budapesti ELTE-n 1986 és 1989 között. Oklevelet kapott a Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, ahol doktorált 1986-ban, majd a budapesti ELTE filozófia szakon 1989-ben. A filozófiai tudomány kandidátusa lett 1995-ben. Tanulmányúton vett részt vendégkutatóként a Bécsi Egyetemen 1990-ben, majd a Heidelbergi Egyetemen 1993-ban. Szerkesztőbizottsági tag az Existentialnál 1991 és 1993 között. Kitüntetései: a MTA SZAB pályadíja 1987-ben és 1994-ben, a Magyar Filozófiai Társaság pályadíja 1990-ben. Kutatási területei: a klasszikus német idealizmus, ezen belül mindenekelőtt Schelling időskori filozófiája. Kierkegaard filozófiája és ezekkel összefüggésben művészetfilozófiai, esztétikai kérdések.⁷² Ma is aktív kutató, akiről a Wikipédia-szócikk a következőket írja: „Alap- és középfokú tanulmányait szülőhelyén végezte. Eredetileg jogásznak tanult. Alapdiplomáját a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán szerezte 1986-ban. Filozófia szakos diplomáját 1989-ben szerezte

*az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1995-ben a filozófia tudományok kandidátusa lett, habilitációját 2000-ben védte meg. 2005-től az MTA Doktora, 2006-tól egyetemi tanár. 1986-tól a Szegedi Tudományegyetemen tanít.*⁷³

Horuczi László: Terpesen született 1932. október 20-án, és Szegeden halt meg 1994. október 6-án. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1957 és 1991 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti Lenin Intézetben folytatta 1952 és 1957 között. Oklevelet szerzett filozófia szakos tanárként 1957-ben. Egyetemi doktorátust szerzett a szegedi JATE-n 1960-ban. A filozófiai tudomány kandidátusa lett 1968-ban. Docens lett 1968. szeptember 16-tól. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető volt 1973 és 1990 között. Tanulmányútja: Moszkvai Állami Egyetem, 1962–63-ban, öt hónapig. Tudományos tisztségei: Művelődési Minisztérium Etika, Szociológia, Filozófia Oktatási Bizottság tagja 1968-tól több cikluson keresztül, majd a TMB Filozófiai Szakbizottságának tagja 1985 és 1991 között. Kitüntetései: az Oktatásügy Kiváló Dolgozója 1976-ban, a Munka érdemrend ezüst fokozata 1980-ban. Kutatási területei: etika, etikátörténet. Vallástörténet. Családházasság-etika. Nyugdíjba vonulhatott 1991-ben.⁷⁴

J. Nagy László: Jászárokszálláson született 1945. június 14-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Tudományos Szocializmus, Politológiai 1971 és 1991 között, majd az Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti 1991 után. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte el (1963–1968). Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n történelem-francia szakos középiskolai tanárként 1968-ban. Egyetemi doktor lett 1970-ben, kandidátus 1980-ban. A történelemtudomány doktora lett 1992-ben, docens 1981-ben. Egyetemi tanár 1993-ban. Egyetemi tisztségei: tanszékvezető 1985 és 1991 között, majd 1995 után, illetve megbízással 1993 és 1994 között. Dékánhelyettes 1994-től. Tanulmányútja: lektorként a Jean Moulin Egyetemen Lyonban 1973 és 1977 között. Társadalmi tagsága: Magyar Történelmi Társaság 1982-től, az Association Charles-André Julién 1993-tól. Tudományos tisztségei: főszerkesztő a Mediterrán Tanulmányok c. kiadványnál 1987-től, szerkesztőbizottsági tag: a Nemzetközi Munkásmozgalom Történetéből 170 Évkönyv 1991-től. Kitüntetései: a Kiváló munkáért 1981-ben. Kutatási területei: az arab országok legújabbkori története, különös tekintettel a Maghreb térségre. A Mediterráneum a nemzetközi kapcsolatrendszerben a második világháború után.⁷⁵ A Szegedi Tudományegyetem BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék honlapján csupán a következők érhetőek el a vizsgált korszakkal összefüggésben: „1963-68 egyetemi tanulmányok JATE BTK történelem-francia szak, 1973-77 lektor *Université Jean Moulin, Lyon, 1980 történelemtudományok kandidátusa, 1992 történelemtudományok doktora*”⁷⁶ A Wikipédia szócikke sem túl bőbeszédű: „Egyetemi

tanulmányait a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar történelem-francia szakán végezte 1963-1968 között. 1992-ben a történelemtudományok doktora. 1994 és 1997 között a bölcsészkar dékánhelyettese volt. Kutatási területei közé tartozik az arab-islám Mediterráneum története a 19-20. században (különös tekintettel a Magreb országokra) és az Európai Unió és a mediterrán térség vizsgálata.⁷⁷ Önéletrajzában nem említi meg azt a tényt, hogy a Tudományos Szocializmus Tanszéken is dolgozott volna.

Kalocsai Dezső: Bánrévén született, 1924. szeptember 28-án. A tanszék, ahol dolgozott, a Marxizmus-Leninizmus 1953 és 1959 között, majd a Filozófia 1959 és 1979 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti ELTE-n folytatta, ahol középiskolai tanárként végzett 1950-ben. Egyetemi doktor lett 1958-ban. A filozófiai tudomány kandidátusa 1961-ben, docens 1955-ben. Egyetemi tanári kinevezést kapott 1961-ben. Egyetemi tisztségei: tanszékvezető 1953 és 1979 között. Dékán lett 1969 és 1972 között. Tanulmányútja: Moszkvai Egyetem (1967–1968). Tudományos tisztségei: az MTA Filozófiai Szakbizottságának filozófiai főbizottsági tagja, a TMB Filozófiai és Szociológiai Szakbizottságának tagja 1967 és 1979 között, a Művelődési Minisztérium Filozófiai Szakbizottságának Etika Oktatási bizottság tagja. Kiténtései: a Felsőoktatás kiváló dolgozója 1952-ben, a Szocialista munkáért érdemérem 1962-ben, az Oktatásügy kiváló dolgozója 1971-ben. Kutatási területe: etikátörténet; marxista etika. Távozott az egyetemről 1979-ben. Utóbb az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet munkatársa is volt.⁷⁸ Az interneten a következő adat olvasható róla: „*elemi iskoláit Bánrévén, polgári iskoláit Putnokon végezte, magánúton érettségi (1945 után). Az ELTE BTK-n magyar-történelem szakos középiskolai tanári okl. szerzett (1950), az MDP Pártfőiskoláján tanult (1950-1952), az ELTE BTK-n doktorált (1958), a filozófiai tudományok kandidátusa (1961). A serényfalvi téglagyár napszámosa, majd a bánrévei körjegyzőségen, ill. Kelemérben és Putnokon községi kisegítő (1945-ig). Az ELTE BTK Marxizmus-Leninizmus Tanszéke egy. adjunktusa (1952-1953), a Szegedi Tudományegyetem, ill. a JATE BTK Marxizmus-Leninizmus Tanszéke, ill. Filozófia Tanszéke egy. adjunktusa (1953-1955), egy. docense (1955-1966), egy. tanára (1966. júl. 31.–1990. júl. 5.) és a Tanszék vezetője (1953-1979); közben a BTK dékánja (1969-1972). Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete tud. főmunkatársa (1979-1984?). Az MTA TMB-n Mátrai László aspiránsa (1954-1958). A Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagja (1945–1948), járási titkára (1945-1947); az MDP tagja (1948-tól), alapszervi titkára (1952-1953). Az MSZMP alapító tagja (1956-tól), alapszervezeti vezetőségi tagja (1960-1962), a szegedi egyetemi VB tagja (1962-1966).*”⁷⁹ Budapesten halt meg 2006. január 15-én.

Kanyó Ferenc: Kecelen született 1934. szeptember 10-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Tudományos Szocializmus 1968 és 1988 között, majd a Politikaelméleti és Jelenkortörténeti 1988 és 1991 között félállásban. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte el (1953–57). Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n történelem-magyar szakos középiskolai tanárként 1957-ben. Egyetemi doktor lett 1971-ben. A történelemtudomány kandidátusa lett 1988-ban. Docens lett 1989-ben. Társadalmi tagságai: Magyar Történelmi Társaság tagja 1964-től, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja 1988-tól. Kitüntetései: az Oktatásügy kiváló dolgozója 1977-ben, a Munka érdemrend ezüst fokozata 1980-ban, a Honvédelmi érdemérem 1985-ben, a Széchenyi Ferenc jutalomérem 1992-ben. Kutatási területe: a második világháború és a koalíciós korszak (1938–1949), a munkásmozgalom története. Nyugdíjba vonulhatott 1990. január 1-jén.⁸⁰ A Farkas Csaba által írt nekrológban a következők olvashatók: „Kanyó Ferenc Kecelen született 1934. szeptember 10-én sokgyermekes családban. Özvegy édesanyja nevelte fel őket, aki szegénysége dacára minden elkövetett gyermekei fejlődése érdekében. Ennek következtében Kanyó Ferenc 1953-ban Baján el tudta végezni a tanítóképzőt, majd 1957-en magyar-történelem szakos tanári diplomát szerzett a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 1957–1963 között a vasútforgalmi technikumban oktatott, majd az ott alakult felsőfokú technikumban folytatta tanári pályafutását. Miután ez a felsőfokú intézmény Győrbe költözött, 1969. augusztus 15-től Kanyó Ferenc a MSZMP Csongrád Megyei Pártbizottsága Oktatási Igazgatóságának előbb munkatársa, majd igazgatója lett 1989. évi nyugdíjazásáig. 1992-től mintegy 10 éven át nyugdíjasként a Csongrád Megyei Levéltár félállású munkatársaként a MSZMP Archivumának kezelőjeként dolgozott. Tudományos munkásságát már a pártapparátusban megkezdte, 1971-ben egyetemi doktori, 1988-ban a történettudomány kandidátusa címet szerezte meg.”⁸¹ A Belvedere 2019/2. sz.-ban jelent ez meg, azaz 2019-ben halt meg Kanyó Ferenc.

Kaposi Márton (1960-ig Kosjár néven élte mindennapjait): Mezőberényben született 1936. május 22-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1960 és 1977 között, majd 1977-től félállásban ugyanitt. Főállása az ELTE BTK Metafizika Tanszék lett. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n végezte el 1955 és 1960 között, majd a budapesti ELTE-n 1960 és 1963 között. Oklevelet kapott a szegedi JATE-n magyar-olasz szakos középiskolai tanárként 1960-ban, majd az ELTE-n filozófia szakos előadó lett 1963-ban. Egyetemi doktor 1960-ban lett. A filozófiai tudomány kandidátusa 1978-ban. Docens lett 1981-ben. Társadalomtudományi tagsága: Magyar Filozófiai Társaság 1988-tól. Tudományos tisztsége: a Filozófiai Figyelő szerkesztőségi tagja 1981 és 1993 között, az MTA Filozófiai Szakbizottságának tagja (1985–1989), a Tiszatáj főszerkesztője 1987-88-ban. Kutatási területei: filozófiatörténet, elsősorban a reneszánsz kor és a XIX-XX. század. Esztétika, ezen

belül esztétikatörténet és esztétikai minőségkategóriák, valamint ezek szépirodalmi összefüggései.⁸² A Wikipédia szócikke alapján a következőket lehet tudni róla: „A békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium orosz tagozatán érettségizett 1955-ben. Felsőfokú tanulmányokat a szegedi egyetemen folytatott, magyar-olasz szakos középiskolai tanári diplomáját 1960-ban kapta kézhez. Az Olasz Tanszéken Koltay-Kastner Jenő professzor legkiválóbb tanítványa volt. 1960-ban meghívták oktatónak a szegedi egyetem Filozófia Tanszékére. 1960–1963 közt az ELTE Filozófiai Tanszékén elvégezte a filozófia szakot. Egyetemi kisdoktoriját 1960-ban védte meg, ennek témája: machiavellizmus és Machiavelli a Zrínyi előtti magyar irodalomban. 1978-ban a filozófia tudomány kandidátusa lett Benedetto Croce esztétikája című disszertációjával. 1981-ben docensi kinevezést kapott. 1960-1977 közt Szegeden oktatott, 1977 után már csak fél állásban, 1977-ben főállást az ELTE BTK Metafizika Tanszékén kapott, 1995-től az ELTE Ókori és Filozófiai Tanszékének docense, 2000-ben habilitált. A Károli Gáspár Református Egyetemen is oktatott filozófiatörténetet, esztétikát, világirodalmat. Munkálkodott a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktoriskolájában és az ELTE Filozófiai Doktoriskolájában. Nyugalomba vonulása (2003) után is tartott még órákat és aktív kutatói tevékenységet folytatott.”⁸³

Katona Péter: Vésztőn született 1931. március 12-én, és Szegeden halt meg 1983. november 24-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1957 és 1983 között. Egyetemi tanulmányait a Leningrádi Hercen Pedagógia Intézetben végezte el 1950 és 1954 között. Oklevelet kapott a Leningrádi Hercen Pedagógia Intézet pedagógia és pszichológia, valamint logika szakos tanárként 1954-ben. Egyetemi doktor lett 1958-ban. A filozófiai tudomány kandidátusa lett 1967-ben. Docens lett 1968-ban. Egyetemi tisztsége: dékánhelyettes 1967 és 1970 között. Tanulmányútja: ösztöndíjjal Moszkvában 1974 és 1975 között. Társadalmi tagságai: Magyar Filozófiai Társaság tagja, a Magyar Pszichológiai Társaság tagja. Tudományos tisztségei: az MTA TMB Filozófiai Szakbizottságának tagja 1973 és 1976 között, a Pszichológiai Bizottság Neveléslélektani Albizottságának tagja 1958-59-ben és a Filozófiai Bizottság Logikai Albizottságának tagja 1976 és 1983 között, illetve az MTA Szegedi Bizottságának I. sz. Társadalomtudományi Szakbizottság tagja (1973–1983). Kitüntetései: az Oktatásügy kiváló dolgozója 1962-ben, a Munka érdemrend ezüst fokozata 1977-ben. Kutatási területei: ismeretelmélet, tükröződési elmélet, dialektikus logika, a gondolkodás filozófiai problémái, a pszichiátriai betegségfogalom filozófiai aspektusai.⁸⁴ A nevpont.hu a következőket írta meg róla: „Szegényparaszti családból származott. Sz: Katona Péter (†1962) kubikos-napszámos, Lunyen Veronika. F: Polgár Márta, a Szegedi Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszéke titkárnője, tanszéki ügyintézője. Fia: Katona Péter Zoltán szociológus és Katona Tibor. A gyulai Karácsonyi János Gimnáziumban éretts. (1950), a leningrádi Állami

Herzen Pedagógiai Intézetben pedagógia–pszichológia–logika szakos középiskolai tanári okl. szerzett (1954; honosítva: Szegedi Tudományegyetem, 1954), a Szegedi Tudományegyetem BTK-n doktorált (1958), a filozófiai tudományok kandidátusa (1967). Az MDP Pártfőiskola tanársegéde (1954-1956), a Kisvárdai Leánygimnázium és Óvónőképző Intézet tanára (1956-1957). A Szegedi Tudományegyetem, ill. a JATE BTK Filozófia Tanszéke tanársegéde (1957-1959), egy. adjunktusa (1959-1968), egy. docense (1968-1983); közben a BTK általános dékánhelyettese (1967-1970). Az MTA TMB önálló aspiránsa (1961-1964). Az ELTE BTK alapszervi párttitkára, majd a pártszervezet vezetőségi tagja (1958-1961).⁸⁵

Kelemen János: Kassán született 1943. június 8-án. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1967 és 1970 között, majd az Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék 1995-től. Egyetemi tanulmányai: a szegedi JATE 1961 és 1966 között, majd a budapesti ELTE 1966 és 1969 között. Oklevelet szerzett a szegedi egyetemen olasz-orsz szakos középiskolai tanárként 1966-ban, majd az ELTE-n filozófia szakon 1969-ben. Egyetemi doktor lett 1966-ban. Kandidátus lett 1975-ben. A filozófiai tudomány doktora 1983-ban. Egyetemi tanári kinevezést kapott 1984-ben az ELTE-n, majd 1995-ben a JATE-n is. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető 1995 után. Kutatási területei: nyelvfilozófia, filozófiatörténet, italianisztika.⁸⁶ Saját honlapján a következő olvasható róla: „1949–1961: általános és középiskolai tanulmányok a szegedi Madách utcai Általános Iskolában és a szegedi Radnóti Miklós Gimnáziumban. - 1966: olasz-orsz szakos középiskolai tanári diploma a József Attila Tudományegyetemen. - 1969: filozófia előadói diploma az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. 1966-67: a szegedi Radnóti Miklós Gimnázium tanára. - 1967-70: JATE BTK Filozófia Tsz. - 1970-2012: ELTE BTK Filozófia Tsz. (később Filozófia II., majd Általános Filozófia Tsz.). - 1977-79: MTA Filozófiai Intézetének igazgatóhelyettese. - 1979-89: MTA Filozófiai Intézetének tudományos osztályvezetője. - 1983-90: ELTE BTK Filozófia II. Tsz. (Általános Filozófia Tsz.) vezetője. - 1984: egyetemi tanár. - 1986-90: ELTE BTK Filozófia Tanszékcsoportjának vezetője. - 1990-94: a Római Magyar Akadémia igazgatója. - 1995-97: JATE BTK Olasz Tsz. (tanszékvezető egyetemi tanár). - 1995-99: JATE BTK Olasz Tanszék PhD-programjának (“B” program) vezetője. - 1995-2015: ELTE BTK Filozófia Doktori Iskolájában az “Analitikus filozófia” program vezetője. 2000-től az ELTE BTK Filozófia Doktori Iskolájának vezetője. - 1996-2008: ELTE BTK Filozófia Tanszékcsoportjának vezetője, illetve 2000-től az ELTE BTK Filozófia Intézetének igazgatója, valamint az Intézet Általános Filozófia Tanszékének vezetője. - 2006: Az Association des Sociétés de Philosophie de Langue Française (ASPLF) „Le même et l’autre” c. XXXI. nemzetközi kongresszusának elnöke (Budapest, 2006. aug. 29. – szept. 2.). - 2013: az ELTE professzor emeritusa.”⁸⁷

Kerékgyártó Elemér: Debrecen született 1918. február 1-jén, és Párizs közelében halt meg 1962. november 23-án. A tanszék, ahol dolgozott, a Marxizmus-Leninizmus 1952 és 1953 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen, majd mint az Eötvös Kollégium tagja kezdte meg 1936 és 1941 között. Oklevelet szerzett magyar-angol szakos középiskolai tanárként 1941-ben. A filozófiai tudomány kandidátusa 1957-ben. Docens lett 1952. július 1-től. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető 1952 és 1953 között. Tudományos tisztsége: az MTA Filozófiai Bizottságának a titkára. Kutatási területe: polgári ideológiai áramlatok Magyarországon a két világháború között. Távozott az egyetemről 1953. augusztus 15-én. Utóbb a budapesti egyetemen (ELTE), majd a közgazdaságtudományi egyetemen (MKKE) a marxizmus-leninizmus, illetve a filozófiai tanszék vezetője. 1957-től a Kulturális Kapcsolatok Intézetében is dolgozott.⁸⁸ Az arcanum.hu a következőket írta meg róla: „filozófus, a filozófiai tudományok kandidátusa (1957). 1936-41-ben mint az Eötvös-kollégium tagja elvégezte a bp.-i tudományegy. magyar-angol szakát. 1944-ben részt vett a Béke-párt munkájában s a fegyveres akciókban. 1945 után a közigazgatásban, az egy.-i ifjúsági mozgalomban, majd a pártközpontban tevékenykedett Szegeden, majd az ELTE-n vezette a marxista-leninista, ill. filozófiai tanszékét. 1957-től a Kulturális Kapcsolatok Intézetében dolgozott. Ebben az évben védte meg Moszkvában kandidátusi disszertációját: A karácsonyista ideológia bírálatához. 1959. aug.-tól a Marx Károly Közgazdasági Egy. filozófiai tanszékének tanszékvezető docense, 1962. máj.-tól a Kultúrkapcsolatok Intézete Nemzetközi osztályának vezetője. Repülőszerelessétlensége áldozata lett.”⁸⁹

Keserű Bálint: Budapesten született 1927. augusztus 31-én, és 2023. október 11-én halt meg. A tanszék, ahol dolgozott, a Marxizmus-Leninizmus 1952 és 1954 között, majd a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék 1954 és 1957 között, ezt követően az I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék 1957 és 1988 között, végül a Neveléstudományi Tanszék 1988 és 1992 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte (1948–1952). Oklevelet szerzett a budapesti egyetemen magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanárként 1953-ban. Az irodalomtudomány kandidátusa lett 1975-ben, docens 1975-ben. Egyetemi tanári kinevezést kapott 1980-ban. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető volt 1974 és 1986 között, majd 1989 és 1992 között is. Társadalmi tagságai: a Bibliotheca Unitariorum elnöke (1992 után), a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat tagja. Tudományos tisztségei: TMB Irodalomtudományi Szakbizottság tagja 1976 és 1987 között, MTA Irodalomtudományi Bizottság tagja 1989 után. Kitüntetései: az Oktatásügy kiváló dolgozója 1976-ban, az Ifjúságért érdemérem 1982-ben, Apáczai Csere János díj 1992-ben. Kutatási területei: a korai újkor, különösen a XVII. század magyarországi irodalma és művelődése – különös tekintettel e kultúra

nyugat-európai kapcsolataira. Egyetemtörténet, a hiányzó felsőoktatást pótló rendszeres külföldi egyetemjárás („peregrinatio academica”) a Kárpát-medencében és ez utóbbi „intézmény” közép- és kelet-európai összehasonlító vizsgálata. A német spiritualista irodalom – különös tekintettel a kései, már a pietizmust előkészítő fejleményekre, a nagy sziléziai alkotókra; az ilyen áramlatok hatása vagy legalább feltűnése a Duna-menti Ausztriában és a Kárpát-medencében. Nyugdíjba vonult 1992. december 31-én.⁹⁰ A SZTE BTK a következőket írta róla nekrológiájában: „*partiumi Szilágynagyfaluból átkerülő családban felnőtt ifjú középiskolai tanulmányait a fasori gimnáziumban végezte el, majd édesapja foglalkozását követve az orvosegyetemen kezdte meg tanulmányait. Az első nagy szigorlat sikeres letétele után azonban átkérte magát a pesti bölcsészkarra, ahol főszakja, a magyar mellett filozófiai és germanisztikai stúdiumokat is folytatott. Ezek során érintkezésbe került a Lukács-iskola később nagy hírnévre szert tett fiataljaival is...*”⁹¹

Kissné Novák Éva: Kakucson született 1945. január 22-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Filozófia 1971-től. Egyetemi tanulmányait a szegedi a JATE-n végezte el 1963 és 1968 között, majd a budapesti ELTE-n 1971 és 1974 között. Oklevelet szerzett a szegedi JATE-n magyar-történelem szakos középiskolai tanárként 1968-ban, majd az ELTE-n, ahol filozófia előadói végzettséget kapott 1975-ben. Egyetemi doktor lett 1975-ben. A szociológiai tudomány kandidátusa lett 1987-ben. Docens lett 1988-ban. Társadalmi tagsága: Magyar Szociológiai Társaság tagja 1982-től. Kutatási területei: érték-, család-, életmód-szociológia, értékelmélet, etikai értékek világa.⁹²

Kocsondi András: Nagyszénáson született 1934. augusztus 13-án, elhunyt 2002. április 14-én. A tanszék, ahol dolgozott: Filozófia 1958-tól. Egyetemi tanulmányai: a budapesti egyetem 1953 és 1958 között. Oklevelet kapott a budapesti egyetemen filozófia előadó szakosként 1958-ban. Egyetemi doktor lett 1961-ben. A filozófiai tudomány kandidátusa 1971-ben. Docens lett 1972-ben. Egyetemi tisztségei: rektorhelyettes 1982 és 1988 között, tanszékcsoporthoz vezető 1988 és 1990 között. Társadalmi tagsága: Magyar Filozófiai Társaság tagja 1987-től. Tudományos tisztsége: az MTA TMB Filozófiai Szakbizottság tagja 1976 és 1984 között, a SZAB Filozófiai és Történettudományi Szakbizottság tagja, a Filozófiatörténeti Munkabizottság vezetője 1985 és 1990 között, majd 1991 és 1993 között, végül 1994 után. A Magyar Filozófiai Szemle szerkesztőbizottságának tagja 1985 és 1991 között. Kitüntetései: a Munka érdemrend ezüst fokozata 1967-ben, a Kiváló munkáért 1980-ban. Kutatási területe: tudományelmélet: a tudományos megismerés főbb módszerei (modell-módszer, magyarázat, előrelátás) és a tudományos elméletek struktúrája. A 20. századi pozitívizmus története; a logikai pozitívizmus, B. Russel filozófiai munkássága és L. Wittgenstein munkásságának korai időszaka (a Tractatus).⁹³

Korom Mihály: Magyarcsanakdon született 1928. július 1-jén. A tanszék, ahol dolgozott, a Tudományos Szocializmus 1960 és 1966 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti közgazdaságtudományi egyetemen folytatta (1948–49), a budapesti egyetem bölcsészkarán pedig 1949 és 1952 között. Közben ösztöndíjjal Romániában (1949 és 1950 között) is tanult. Oklevelet szerzett a budapesti egyetemen történelem szakos középiskolai tanárként 1952-ben. A történelemtudományok kandidátusa lett 1957-ben, docens 1960-ban. Egyetemi tisztsége: tanszékvezető (1960–1965). Tanulmányútjai: aspiráns a Szovjetunióban (1953. szeptember – 1957. március). Rövidebb ideig tartózkodott a Szovjetunió, Románia, Csehszlovákia, Anglia területén is. Tudományos tisztsége: a Történelmi Szemle szerkesztőbizottságának tagja. Kutatási területe a legújabb kori magyar történelem. Távozott az egyetemről 1966. október 15-én. Később a budapesti ELTE Tudományos Szocializmus Tanszékének docense lett.⁹⁴ A Magyar Nemzeti Levéltár a következőket írta róla: „1928-ban született a Csongrád megyei Magyarcsanakdon, földműves családban. Középiskolai tanulmányait Makón végezte. Felsőfokú tanulmányait a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen kezdte, de az alapvizsgák után átiratkozott az ELTE Bölcsészettudományi Karára, ahol 1952-ben történelemtanári szakon diplomázott. 1951-ben a bukaresti I. C. Parhon Egyetem ösztöndíjas vendéghallgatója volt. Tanulmányai befejezése után a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársa lett, majd innen 1953 őszén Moszkvába, aspiranturára került, és ott 1957-ben a Lomonoszov Egyetemen a történettudomány kandidátusa tudományos fokozatot szerzett. Ezután visszatért korábbi munkahelyére tudományos titkári beosztásban, majd 1960–1967 között a szegedi József Attila Tudományegyetemen tanszékvezető docenseként munkásmozgalm-történetet és tudományos szocializmust oktatott. 1968–1975 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán tanszékvezetőként, majd akadémiai doktori disszertációjának megvédése után, 1976–1990 között egyetemi tanárként dolgozott. 1975 őszén nevezték ki az Új Magyar Központi Levéltár főigazgatójává, tisztségét 1978 novemberéig töltötte be. Igazgatósága idején alapvetően megváltozott a központi levéltár szervezete. 1978-ban a Kossuth Lajos Tudományegyetem, majd 1983-tól a Politikai Főiskola tanára, és az intézmény tudományos kutatócsoportjának a vezetője lett. Kutatási területe: Magyarország legújabb kori története, a második világháború, az ellenállási mozgalmak és a népi demokratikus országok története. Kutatásaiért 1963-ban Akadémia-díjban részesült.”⁹⁵ Az mnl.gov.hu adatai szerint 2014-ben halt meg.

Maróti Imre: Kiskunhalason született 1930. március 10-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Marxizmus-Leninizmus, Filozófiai Szakcsoport 1956 és 1957 között, majd a Növénytan 1957 és 1996 között. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n folytatta (1952–1956). Oklevelet kapott a Szegedi Egyetemen biológia-kémia szakos középiskolai tanárként 1956-ban. Egyetemi doktor lett 1959-ben. A biológiai tudomány

kandidátusa 1966-ban, docens 1968-ban. Egyetemi tisztsége: dékánhelyettes 1972 és 1974 között. Tudományos tisztsége: a SZAB Mezőgazdasági Szakbizottságának tagja 1974 és 1988 között. Kutatási területe: az őscserjék, páfrányok összehasonlító sejtteni, szövettani és hisztogenetikai vizsgálata. A környezeti hatások vizsgálata a levél pigmenteken (klorofillok és karotinoidok) és a kloroplasztisz szerkezetében. A fény és az ásványi táplálás szerepe a termesztett növények fotoszintézisére és a szervesanyag termelésére.⁹⁶ Saját életrajza szerint „Általános iskolai tanulmányaimat Kiskunhalason és Budapesten végeztem jeles eredménnyel. Péccett 1952-ben kitűnően szakérettségiztem. A JATE Természettudományi Karán 1956-ban biológia-kémia középiskolai tanári oklevelet szereztem. Végzésem után a JATE Növénytan Intézetbe kerültem.”⁹⁷

Mayer László: Békéscsabán született 1931. augusztus 23-án, és 2019. január 15-én halt meg. A tanszék, ahol dogozott, a Politikai Gazdaságtani 1955 és 1989 között, később pedig a Közgazdasági 1989 után. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte el 1951 és 1955 között. Oklevelet szerzett közgazdászként 1957-ben. Egyetemi doktori fokozatot 1964-ben kapott. A közgazdaságtudomány kandidátusa 1975-ben lett. Docensként 1976-tól dolgozhatott. Tanulmányútjai: Tanzánia, Egyetem (1967–1969). Társadalmi tagsága: Magyar Közgazdasági Társaság tagja 1960-tól. Kitüntetései: a Felsőoktatás kiváló dolgozója 1979-ben. Kutatási területei: a mai világgazdaság, A távol-keleti gazdasági fejlődés (Japán – Tajvan – Korea.)⁹⁸ Haláláról megemlékezett a SZTE GTK is, ahol a következőket írták róla: „Mayer László az egyetem elvégzése után 1955-től oktatott „politikai gazdaságtani” a szegedi József Attila Tudományegyetem Politikai Gazdaságtan Tanszékén. Doktori disszertációját 1963-ban védte meg. Tanzániában vendégoktatóként dolgozott 1967 és 1969 között: angol nyelvű előadásokat tartott, szemináriumokat vezetett közgazdaságtanból. Hazatérve a Szegedi Egyetemen tanuló amerikai hallgatók számára tartott kurzusokat. „A világgazdaság néhány aktuális kérdése” című témakört 1988-tól kutatta, erről hallgatói számára jegyzetet írt, amelyet folyamatosan bővített. 1994-ben jelent meg „A Koreai Köztársaság (Dél-Korea) gazdasága és gazdaságpolitikája” című könyve. Bár 1996-ban nyugdíjba vonult, a „Világgazdaság” című kurzust 2003-ig ő tartotta a Szegedi Egyetemen a gazdaságtudomány iránt érdeklődő hallgatók számára.”⁹⁹

Micheller Magdolna: Újdombóváron született 1945. március 12-én. A tanszék, ahol dolgozott, a Móra Ferenc Kollégium 1968 és 1977 között, majd a Tudományos Szocializmus 1977 és 1991 között. A Rektori Hivatalban 1991 és 1992 között dolgozott. Egyetemi tanulmányait a szegedi JATE-n 1963 és 1968 között végezte el. Oklevelet kapott a szegedi JATE-n történelem-orsz szakos középiskolai tanárként 1968-ban.

Egyetemi doktor lett 1973-ban. A neveléstudomány kandidátusa lett Leningrádban 1981-ben, docens 1983-ban. Társadalmi tagságai: a Történelemtudományi Társaság tagja 1970-től, a Magyar Pszichológiai Társaság tagja 1973-tól, a Magyar Pedagógiai Társaság tagja 1976-tól, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja 1991-től. Tudományos tisztsége: a SZAB Neveléstudományi- Pszichológiai Szakbizottság titkára volt 1989 után. Szerkesztette a Körösi Tanulmányokat 1993-tól. Kitüntetései: Miniszteri dicséret 1976-ban, a Kiváló munkáért 1983-ban, a Munka érdemrend bronz fokozat 1985-ben, Érdemes társadalmi munkás 1987-ben. Kutatási területei: tehetségmentés és tehetséggondozás a 20. századi Magyarországon. Ifjúsági szervezetek, mozgalmak a modern korban Kelet-Európában. Társadalom- és politikatörténet a 20. századi Magyarországon. Távozott az egyetemről 1992. július 31-én. Jelenleg tudományos referens, főiskolai tanár a Körösi Csoma Sándor Főiskolán, Békéscsabán.¹⁰⁰ Nanszkáné dr. Cserfalvi Ilona, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola munkatársa a következőket írta róla: „*Micheller Magdolna 1963-ban érettségizett Dombóváron. Egyetemi tanulmányait 1968-ban fejezte be Szegeden, a József Attila Tudományegyetemen, itt kapott történelem-orosz nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diplomát. 1968 és 1992 között a fenti egyetemen dolgozott különböző tanári beosztásokban. 1973-ban szerzett bölcsészdoktori címet pszichológiából. 1981-ben nyerte el a neveléstudomány kandidátusa tudományos fokozatot. A rendszerváltást követően került Békéscsabára, a Körösi Csoma Sándor Főiskolára. Jelenleg a főiskolán kinevezett főiskolai tanár, tudományos referens*”¹⁰¹

Nagy Lajos: Kecskeméten született 1926. január 16-án, és 2020. március 8-án halt meg. A tanszék, ahol dolgozott, a Marxizmus-Leninizmus 1951-55 között, majd a Politikai Gazdaságtan 1956 és 1989 között, később pedig a Közgazdasági Tanszék 1989 után. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte el 1947 és 1951 között. Okleveles kögazdász lett 1951-ben. Egyetemi doktor lett 1962-ben. Kandidátus lett szintén 1962-ben. A közgazdaságtudomány doktora 1974-ben. Egyetemi tanári kinevezést kapott 1967. augusztus 1. napjától. Egyetemi tisztségei a következők: tanszékvezető 1956 és 1991 között, dékánhelyettes az Állam- és Jogtudományi Karon 1960 és 1963 között, tanszék-csoport-vezető 1973 és 1980 között. Tanulmányúton járt a Közgazdasági Főiskolán Berlinben 1960-ban, Bernburgban a Mezőgazdasági Főiskolán 1964-ben, és Erlangenben 1967-ben. Társadalmi tagságai: az Agrárközgazdászok Nemzetközi Szövetsége, Agrárközgazdászok Európai Szövetsége, Csongrád Megyei Közgazdasági Társaság elnöke (1964–1990). Tudományos tisztségei: a TMB Közgazdasági Szakbizottságának tagja 1971 és 1985 között. A Political Economy főszerkesztője (1957–1990), a Közgazdasági Szemle szerkesztőbizottságának tagja (1976–1991), a Politikatudomány szerkesztőbizottságának tagja 1987 és 1990 között. Kitüntetései:

a Munka érdemrend bronz fokozat (1953), Munka érdemrend ezüst fokozat (1966), Munka érdemrend arany fokozat 1976-ban. Kutatási területei: a gazdasági növekedés és jövedelemelosztás. A közgazdaságtan és az agrárgazdaságtan határterületei. A földtulajdon és földpiac. Az agrárpiac az EK-országokban.¹⁰² 90. születésnapja alkalmából a következő cikk jelent meg róla: „36 éven keresztül vezette a Politikai Gazdaságtan Tanszéket, majd a Közgazdasági Tanszéket. Barátai, volt kollégái, munkásságának folytatói köszöntötték a professzort. »Rendkívül gazdag életutat járt be« – mondta Vilmányi Márton, az SZTE Gazdaságtudományi Karának dékánja Nagy Lajosról. A professzor 1926. január 16-án született, diplomáját a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerezte, 1952-ben került a József Attila Tudományegyetemre. »Eredetileg Budapesten voltam tanársegéd, ekkor egy bizonyos Nagy László tanított Szegeden, akinek apja szabó volt Szabadkán. Ebben az időszakban zajlott a Tito-ellenes kampány, így a következő döntés született: Nagy László ment fel a Műegyetemre, Nagy Lajos pedig indult le Szegedre« – emlékezett vissza az ünnepelt. Többször előfordult, hogy »ingoványos« talajra lépett, az '50-es évek elején Gerő Ernő felesége vádolta szövetkezetellenességgel, mert kimutatta, hogy a családi gazdaságok ugyanannyira életképesek, mint a szövetkezetek, majd 1956 után tűnt úgy, hogy abba kell hagynia a pályát, mert egy cikkben a szovjet-magyar kereskedelem hazánk számára kedvezőtlen aránytalanságaira hívta fel a figyelmet kollégáival. 1955-től 36 éven keresztül vezette a Politikai Gazdaságtan Tanszéket, majd a Közgazdasági Tanszéket, 1973 és 1987 között tíz oktató kollégája védte meg kandidátusi értekezését a szárnyai alatt. »Igazi műhely volt a tanszék. Belső kényszer volt számunkra a cím megszerzése, ami a professzor hozzáállásából, tudásából fakadt« – vélekedett Czagány László egyetemi docens, a tízek egyike. »Kezdetben marxista ideológiai műhelyként jött létre, de fantasztikus változáson ment át, fokozatosan egyre jobban előtérbe kerültek az adott szakokhoz tartozó közgazdasági vonatkozások az oktatásban« – folytatta. Czagány László szerint az oktatás hasonló volt, mint más egyetemeken, de a kutatómunka Nagy Lajosnak köszönhetően határozottan agráriumhoz kapcsolódó volt, csak egy 1980-as évek közepi védés nem érintette a mezőgazdaságot vagy az élelmiszeripart.¹⁰³ Halála szintén nagy sajtóvisszhangot kapott Szegeden: „Életének 94. évében, március 8-án elhunyt Nagy Lajos nyugalmazott egyetemi tanár, a közgazdaságtudomány doktora, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának professor emeritusa, a szegedi közgazdászképzés meghatározó, iskolateremtő alakja, aki nem kevesebb, mint 25 éven át volt az MKT Csongrád Megyei Szervezetének elnöke. Nagy Lajos professzort a Magyar Közgazdasági Társaság elnöksége 2016-ban Kautz Gyula-díjjal tüntette ki a 90. születésnapja alkalmából, az MKT Csongrád Megyei Szervezetének elnökeként több cikluson át végzett, kiemelkedően gazdag és sokrétű szakmai, tudományos és tudományszervezői életművének elismeréseként.¹⁰⁴

Ördögh Piroska: Szegeden született 1926. augusztus 28-án. A tanszék, ahol dolgozott, a Marxizmus-Leninizmus 1955 és 1956 között, majd a Tudományegyetem szakszervezet titkára 1956 és 1959 között, végül a Tudományos Szocializmus 1959 és 1983 között. Egyetemi tanulmányait a budapesti ELTE-n végezte 1951-52-ben, majd a Lenin Intézetben 1952–1955-ben, végül a szegedi JATE-n 1958 és 1963 között. Oklevelet szerzett a Lenin Intézetben, ahol a marxizmus-leninizmus előadója lett 1955-ben. A szegedi JATE Állam- és Jogtudományi Karán lett doktor 1963-ban. A történelemtudomány kandidátusa lett 1974-ben, docens 1974. július 1-jén. Egyetemi tisztsége: tanszékcsoporthoz vezető 1962 és 1983 között. Társadalmi tagsága: a Magyar Történelmi Társulat Csongrád megyei és szegedi csoportjának az alelnöke (1976–1992). Kitüntetései: Élmunkás volt 1948-ban, az Oktatásügy kiváló dolgozója 1967-ben, a Munka érdemrend ezüst fokozata 1976-ban, a Munka érdemrend arany fokozata 1982-ben. Kutatási területe: a magyar és nemzetközi szakszervezeti mozgalom története az 1930-as években. Szeged politikai élete 1944–1955. Csongrád megyei nőmozgalom 1944–1970. Nyugdíjba vonult az egyetemről 1982. december 31-én.¹⁰⁵ A Délmagyarország c. napilapban így nyilatkozott 2015-ben: „Amikor megláttam a Szabad Népben közzétett felhívást, hogy politikai előképzettséggel kiváló szakmunkások érettségi nélkül jelentkezhetnek egyetemre, belevágtam. Nem érettségit akartam, mert addigra annyi mindent megtanultam már. Vörösdiplomával végeztem el a négy évet; én, a proli olyanoknak lettem csoporttársa, mint Berecz János. Három állást ajánlottak, minisztériumit és kerületi pártbizottságit óriási fizetéssel, de engem a szegedi egyetem gyakornoki helye vonzott. Marxizmus-leninizmus szakon, amelyre most csak mint »foxi-maxira« legyintenek, a Lenin Intézetben végeztem 1955-ben. Nagy hiba lebecsülni a marxizmust, mert sok ma is megfontolandót írt Marx és főként Engels a forradalmi reformról a munkásmozgalomban! Utána három állást ajánlottak, minisztériumit és kerületi pártbizottságit óriási fizetéssel, de engem a szegedi egyetem gyakornoki helye vonzott. 1955-től 1983-as nyugdíjazásomig maradtam a tudományos szocializmus tanszéken, de 1989-ig még tanítottam. Eleinte filozófiát, majd tudományos szocializmust.”¹⁰⁶ 2021. szeptember 29-én halt meg Szegeden, Szalay István írt róla nekrológot a Szegedi Közéleti Kávéház lapjában.

JEGYZETEK

- 1 Tanulmányom mottóját prof. dr. Pál József irodalomtörténésztől vettem kölcsön.
- 2 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 360.
- 3 i. m. 360–361.
- 4 i. m. 361.
- 5 Berend T. Iván: *A történelem – ahogyan megéltem*. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1997. 76–78.
- 6 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 362–363.
- 7 i. m. 363.
- 8 i. m. 364–365.
- 9 i. m. 365.
- 10 <https://nemzetiarchivum.hu/photobank/item/MTI-FOTO-TW9XdStOb0tjZWVYUWN1aFZnd3p1Zz09> (letöltve: 2024. január 13.)
- 11 http://aranyj.hu/wp-content/uploads/2015/12/iskol%C3%A1nk_t%C3%B6rt%C3%A9nete_1930.pdf (letöltve: 2024. január 13.)
- 12 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 462.
- 13 i. m. 463.
- 14 i. m. 464.
- 15 i. m. 467.
- 16 uo.
- 17 Farkas Gyöngyi: *Márciusi ifjak a Kádár-korban. Alternatív március 15-i ünnepek az 1970-es években*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 193.
- 18 i. m. 193–194.
- 19 Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 139–140.
- 20 i. m. 140.
- 21 uo.
- 22 uo.
- 23 i. m. 141.
- 24 i. m. 149.
- 25 Gyarmati György: *A Rákosi-korszak Rendszerváló fordulatok évtizede Magyarországon 1945-1956*. Rubicon Intézet, Budapest, 2021. 145–150.
- 26 Szabad Nép 1951. január 10.
- 27 Zsebők Csaba: „Helytartóságok” a felsőoktatásban. Jelentések és határozatok az egyetemi és főiskolai marxizmus-leninizmus oktatásról (1951-1988). In: Máthé Áron (szerk.): „Tudják már a kisgyerek is”. Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről. NEB könyvtár, Budapest, 2017. 309.
- 28 [s.n.]: *Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása az állami felsőoktatásban folyó marxizmus-leninizmus oktatás tartalmi koncepciójáról és káderhelyzetéről (1976. július 20.)*. In: Vass Henrik (szerk.): *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1975-1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 263–264.
- 29 [s.n.]: *Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a marxizmus-leninizmus oktatás helyzetéről és korszerűsítésének feladatairól az állami felsőoktatásban (1982. augusztus 24.)*. In: Vass Henrik (szerk.): *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1980-1985*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 385.

- 30 i. m. 387.
- 31 i. m. 393–394.
- 32 [s.n.]: *Az MSZMP KB Politikai Bizottsága a felsőoktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól szóló 1981. február 3-i határozata végrehajtásáról és a további teendőkről (1987. november 3.)*. In: Vass Henrik (szerk.): *Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1985-1989*. Interart Stúdió, Budapest, 1994. 393.
- 33 <https://arts.u-szeged.hu/szervezeti-felepitese/intezetek-tanszekek/filozofiai-tanszek> (letöltve: 2023. november 16.)
- 34 <https://mediateka.ek.szte.hu/exhibits/show/fillozofia/partallam> (letöltve: 2023. november 16.)
- 35 <https://mediateka.ek.szte.hu/exhibits/show/fillozofia/atalakulas> (letöltve: 2023. november 16.)
- 36 <https://eco.u-szeged.hu/karrol/bemutakozas/tortenet/a-kar-tortenete> (letöltve: 2023. november 20.)
- 37 Szrenka Éva: *Szeged 1956 története*. Pelikán Egyesület Kiadó, Szeged, 2017. 210.
- 38 i. m. 210.
- 39 Ágh Attila – Gécz József Alajos – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. 55.
- 40 i. m. 54.
- 41 Szigeti Györgyné szerk.: *A marxizmus-leninizmus oktatók publikációinak jegyzéke 1981-1985. Összesítés tanszékenként*. A Művelődési Minisztérium Társadalomtudományi és Kutatásszervezési Főosztály Marxizmus-Leninizmus Oktatási Osztályának kiadványa. Budapest, 1987. 161–163.
- 42 Szigeti Györgyné szerk.: *A marxizmus-leninizmus oktatók publikációinak jegyzéke 1981-1985. Összesítés tanszékenként*. A Művelődési Minisztérium Társadalomtudományi és Kutatásszervezési Főosztály Marxizmus-Leninizmus Oktatási Osztályának kiadványa Budapest, 1987. 590–602.
- 43 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 495.
- 44 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 496.
- 45 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 504.
- 46 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 504.
- 47 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921-1995*. Szeged, 1996. 521.
- 48 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 539–541.
- 49 Papp Kornélia – Dr. Marton János (szerk.): *Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Szegedi Egyetemi Almanach II. 1921-1996*. Szeged, 1997. 482.
- 50 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 19.
- 51 <https://eco.u-szeged.hu/hirek-esemenyek/gtk-2018-oktober/gyaszhir> (letöltve: 2024. január 13.)
- 52 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 86.
- 53 <http://www.jgypk.hu/tanszek/TOKI/cv/balogh.html> (letöltve: 2024. január 13.)
- 54 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 92.

- 55 <https://www.nevponth.hu/palyakep/belenyi-gyula-2bd38> (letöltve: 2024. január 20.)
- 56 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 33.
- 57 <https://eco.u-szeged.hu/hirek-esemenyek/gtk-2017-augusztus/gyaszkozolemeny> (letöltve: 2024. január 13.)
- 58 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 100.
- 59 <http://www.csejteidezso.hu/biography.php> (letöltve: 2024. január 20.)
- 60 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 475.
- 61 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 35.
- 62 https://weborvos.hu/adat/korhaz/2008okt/5_b.pdf (letöltve: 2024. január 13.)
- 63 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 37.
- 64 <https://eco.u-szeged.hu/karrol/munkatarsaink/prof-dr-farkas-beata-oneletrajz> (letöltve: 2024. január 13.)
- 65 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 114.
- 66 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 122.
- 67 <https://www.parlament.hu/kepviselo/elet/g370.htm> (letöltve: 2023. november 17.)
- 68 <https://szeged.hu/cikk/elhunyt-geczi-jozsef-alajos> (letöltve: 2023. november 17.)
- 69 https://mszp.hu/hir/73_eves_koraban_elhunyt_geczi_jozsef_alajos (letöltve: 2023. november 17.)
- 70 <https://www.juris.u-szeged.hu/hirek-esemenyek/szte-ajtk-2023-julius/nekrolog-geczi-jozsef> (letöltve: 2023. november 17.)
- 71 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 476.
- 72 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 125.
- 73 https://hu.wikipedia.org/wiki/Gyenge_Zolt%C3%A1n (letöltve: 2024. január 20.)
- 74 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 477.
- 75 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 170–171.
- 76 http://www.ujkortortenet.hu/index.php?section=modules/content/content_pages.php&content_pages_title=J.%20Nagy%20L%C3%A1szl%C3%B3%20DSc.,%20egyetemi%20tan%C3%A1r (letöltve: 2024. január 20.)
- 77 https://hu.wikipedia.org/wiki/J._Nagy_L%C3%A1szl%C3%B3 (letöltve: 2024. január 20.)
- 78 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 477.
- 79 <https://www.nevponth.hu/palyakep/kalocsai-dezso-f0b8b> (letöltve: 2024. január 20.)
- 80 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 478.
- 81 http://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2019/02/15_%20Farkas%20_2019_02.pdf.pdf (letöltve: 2024. január 20.)

- 82 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 141.
- 83 https://hu.wikipedia.org/wiki/Kaposi_M%C3%A1rton (letöltve: 2024. január 20.)
- 84 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 478.
- 85 <https://www.nevponth.hu/palyakep/katona-peter-5f123> (letöltve: 2024. január 20.)
- 86 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 144.
- 87 <https://www.kelemenjanos.hu/oneletrajz.html> (letöltve: 2024. január 20.)
- 88 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 479.
- 89 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kerekgyarto-elemer-7633C/> (letöltve: 2024. január 20.)
- 90 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 146.
- 91 <https://arts.u-szeged.hu/hirek/szte-btk-2023-oktober/elhunyt-keseru-balint?objectParentFolderId=24891> (letöltve: 2024. január 20.)
- 92 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 172.
- 93 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 149.
- 94 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 479.
- 95 https://mnl.gov.hu/mnl/ol/korom_mihaly (letöltve: 2024. január 20.)
- 96 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 364.
- 97 <https://www.math.u-szeged.hu/~mmaroti/imre/resume.html> (letöltve: 2024. január 20.)
- 98 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 49.
- 99 <https://u-szeged.hu/sztechirek/2019-január/elhunyt-dr-mayer-laszlo> (letöltve: 2024. január 13.)
- 100 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 480.
- 101 https://acta.bibl.u-szeged.hu/28161/1/modszertani_037_001_038.pdf (letöltve: 2024. január 20.)
- 102 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 55.
- 103 <https://szegedma.hu/egyetem/2016/01/90-eves-nagy-lajos-a-kozgazdasagi-tanszek-volt-vezetoje-fotok> (letöltve: 2024. január 13.)
- 104 <https://mkt.hu/hu/2020/03/14/elhunyt-nagy-lajos-professzor/> (letöltve: 2024. január 22.)
- 105 Dr. Szentirmai László – Iványi Szabó Éva – Dr. Ráczné Dr. Mojzes Katalin (szerk.): *József Attila Tudományegyetem Szegedi Egyetemi Almanach 1921 – 1995*. Szeged, 1996. 480.
- 106 <https://www.delmagyar.hu/szeged-es-kornyeke/2015/11/ordogh-piroska-munkaslanybol-lett-igazgato> (letöltve: 2024. január 20.)

THE CONCEPT OF „ETHNIC CLEANSING” AND THE GENOCIDE PROCESSES AFFECTING THE BALKANS

ILLYÉS, SZABOLCS JÓZSEF, PH.D

¹ illyes.szabolcs.jozsef@szte.hu

² junior research professor, SZTE JGYPK SZTEPOL

ABSTRACT:

In parallel with the escalation of new types of security risks threatening the population of Europe due to geopolitical changes, the aftermath of decades-long and centuries-long conflicts affecting our immediate surroundings also poses significant challenges. Among the ethnic conflicts in the Balkans culminating in bloody wars, several phenomena carry the potential for violence, for the evaluation of which in this present study we invoke Michael Mann ,s innovative approach: the conflict matrix. The value scale is capable of forming an interpretive framework applicable from historical and social science perspectives for the scientific interpretation of the effects of ethnic cleansing realized at the cost of hundreds of thousands of lives.

To utilize the concept of ethnic cleansing, first and foremost, the interpretive environment of ethnic groups as understood in the modern, European sense must be outlined in depth. Following this, the history of „cleansings” affecting the Balkans is reviewed, and then, with the interpretive analysis of the „MANN-matrix”, the relationship

between the various distinct levels of violence and the awareness of cleansings forms a new dimension of analysis for the conflicts.

Keywords: *ethnic cleansing, genocide, genocide-process, Balkan ethnic cleansing, Balkan wars, Yugoslavia, Srebrenica*

1. INTRODUCTION: ETHNICITY AND GENOCIDE - BALKANS: THE FURNACE OF TENSIONS

Without diminishing the weight of personal decisions, political, and other kinds of will behind the serious crimes against humanity committed in wars and other contexts, we can still attribute responsibility: it was „inevitable” that the growing ethnic tensions in the late ,80s and ,90s would lead to a societal explosion in the political Yugoslav (Socialist) Federal Republic. The phases of the Balkan wars at the turn of the millennium are linked to conflict clusters that resulted in the independence of certain republics that still exist today. Bosnia and Herzegovina declared its independence in 1992 in international legal terms, but this was not accepted by the Serbs, who considered part of the territory of the entity known as „Bosnia and Herzegovina” as their own state.

During the conflict, with the support of Serbia and Montenegro, Bosnian Serbs launched attacks against independent Bosnia and Herzegovina. Subsequently, the first „ethnic cleansing” operations associated with the Balkans end-of-century conflicts emerged, aiming to expel the non-Serb population from the areas they controlled. Among the genocidal processes of war, the most brutal act of genocide was the Srebrenica massacre in 1995, where approximately 8,000 Bosniak Muslim men and boys were killed by Bosnian Serb forces, according to primary sources. The Dayton Agreement temporarily halted the conflict, without specifically addressing the genocidal processes. The instability of the region - and the changes in the international security situation from 2022-23 onwards - may bring back into focus the conflict without a final resolution (PÉGORIER, 2013. 6-12).

After the war, the ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia) indicted several individuals for Bosnian genocide and other war crimes. RADOVAN KARADŽIĆ, President of the Republic of Serbia, and RATKO MLADIĆ, commander of Bosnian Serb forces, faced charges of genocide and other crimes. The war and the genocidal processes left deep scars on Bosnian society, with ethnic divisions still apparent in the region. Therefore, it is particularly important to sensitively handle the concept of „ethnic cleansing” already evident in the years preceding the war as part of the genocide escalation.

To understand the usability of the concept of ethnic cleansing, we must first outline the context of modern, European-based ethnic groups. The communal definition of ethnicity is well-known: groups with shared culture and origin. However, „culture” is a broad concept, and the question of origin – as seen in the conflicts examined in the context of Serbian hegemony - is often „foggy.” Common culture may refer to approximate characteristics such as shared religion or language. Claims of community among larger groups may actually encompass numerous descent groups. This study examines the conceptual and historical dimensions of cleansing at the macro-ethnic level. Regarding the causes, it attempts to explore substantive factors, such as social and historical characteristics playing a concrete role in the escalation of conflict as determinants of value junctions, or relevant in the establishment of social connections beyond biological or kinship relations. However, it can be stated as a premise: the conflicts examined in relation to ethnic cleansing during the Bosnian war did not occur based on natural or ancient „rules” but were always the consequences of human decisions (CARMICHAEL, 2002. 96-100.).

2. THE CONCEPT OF „ETHNICITY” AND „ETHNIC CLEANSING”

The concepts of „ethnicity” and „ethnic cleansing” are known for their deep and multifaceted historical, social, and political implications. Ethnic identity and its role in conflicts are crucial for understanding modern societies and international relations. The interpretative frameworks of the concepts of „ethnicity” and „ethnic cleansing” have profoundly influenced the socio-historical narrative and the application dimensions in various fields of science. The dedicated aim of this study is to analyze in detail the interpretative framework of the concept of „ethnicity” from etymological foundations to the scholarly applicability of the interpretation framework of „ethnic cleansing” (STOETT, 2004. 32-35.).

In the field of social sciences, the routinely used term „ethnicity” derives from the Greek expression „ethnos,” which means people or nation. Over time, the concept has undergone significant expansion and now refers to a group with a particular cultural, linguistic, religious, or historical background. „Ethnicity” is often identified as a group sharing a common origin, traditions, language, and culture. Ethnic identity is a complex phenomenon that develops in the process of social interactions and individual self-definition. The historical role of ethnic groups is particularly important in the formation of nation-states and in the identity politics of various governments. Relationships and conflicts between ethnic groups have often fundamentally influenced the formation of political boundaries and social structures. Questions of ethnic diversity and social integration remain prominent in today’s global world (BULUTGIL, 2016. 22-23.).

Ethnic groups are defined as communities sharing a common culture and common origin. However, culture is nebulous, and descent is often fictitious. A common culture may refer to a relatively precise characteristic, such as a shared religion or language. But it might also merely refer to a claim of sharing a way of life – which cannot be precisely defined. Common descent is mythical for any group larger than a clan or lineage. Claims of commonality among large groups actually aggregate numerous descent groups. This book discusses these macro-ethnicities formed by social relations other than biology or kinship. None of the ethnic conflicts examined here are natural or ancient. They and their conflicts are socially created.

A common language is important in connecting Germans but not Serbs (their language is shared with Croats and Bosniaks). Religion is important for Serbs (their Orthodox Christianity distinguishes them from Croats, Bosniaks, and Albanians), but not for Germans (divided into Catholics and Protestants). Economic dominance or subordination can shape identities, as can military power. Imperial conquerors often create macro-ethnicities by assigning particular roles to groups they define as belonging to a single people or tribe. Lastly, a shared political history as an independent state or province is of ubiquitous importance – as it is for Scots, not distinct in language or religion from the English, but with a distinct political history. Given this diversity, it is safer to define ethnicities subjectively, in terms used by themselves and/or their neighbors (see: EVANS, 2008. 35-40).

An ethnicity is a group that defines itself, or is defined by others, as sharing common descent and culture. Thus, ethnic cleansing is the removal by members of one such group of another such group from a locality they define as their own. A nation is such a group that also has political consciousness, claiming collective political rights in a given territory. A nation-state arises where such a group has its own sovereign state. Not all self-conscious nations possess or desire nation-states. Some claim only local autonomy or entrenched rights within a broader multiethnic state.

In this context, the term „ethnic cleansing” refers to a violent, often state-organized effort aimed at primarily removing a particular ethnic, religious, or cultural group from a specific area using coercive means. The original use of the term is attributed to VIKTOR GUTIC, a Croatian fascist politician, who used it to refer to the removal of groups identified as political enemies as part of Croatia’s „purification plan.” Accordingly, cleansing often manifests in violent persecution or expulsion and can itself be part of a complex genocide process that may later lead to mass killings. Unfortunately, all of this is supported by detailed documented and thoroughly researched tragic sequences of events that underscore the human evil of the past centuries: the concept of ethnic cleansing began to be widely used in the 20th century. In the context of our topic, events relevant to the Balkan wars and World War II must be primarily focused on (HORVITZ-CATHERWOOD, 2006. 147-148).

3. HISTORICAL APPROACH: THREE CENTURIES OF THE BALKANS AND THE NETWORK OF ETHNIC TENSIONS

THE OTTOMAN EMPIRE

The historical empire covering nearly a quarter of the known world before the Columbus turn, the Ottoman political formation named after the Ottoman tribe, could feel both like the first, classic caliphates of Mediterranean and Near Eastern Islamic expansion and the successor of the then nearly two-thousand-year-old, legendary, veiled-in-legends past, but since 1453, under Islamic rule – Byzantium – the eternal heir to historical Rome.

Throughout its history, the Ottoman Empire was characterized by the peculiar status quo of ethnic and religious diversity on the Balkan Peninsula. During the expansion and consolidation of the empire, suppressive and assimilationist policies were often implemented against various ethnic groups living in the Balkan territories, naturally in the interests of the empire's political and strategic goals. As a result, the ethnic nature of conflicts in the Balkans, dominated by tension passed down „from generation to generation” between central power and local resistance, can look back on centuries of history. This potential exploded in the bloody ethnic conflicts of the 20th century (HORVITZ-CATHERWOOD, 2006. 110).

In light of the above, during the existence of the Ottoman Empire, especially in the active decades of the 15th to 19th centuries, significant ethnic and religious diversity developed on the Balkan Peninsula. It is worth noting here that during the period in question, the empire's concept of power presented a more or less uniform picture, whose politics were fundamentally tolerant of religious and ethnic differences, at least formally. Non-Muslim communities, known by the technical term „*dhimmi*” communities, such as Christians and Jews, or the „People of the Book,” enjoyed a certain degree of religious and cultural autonomy in accordance with the basic principles of Islamic law in exchange for tax obligations („*zakat*”). Nevertheless, tensions arose from time to time when the central power attempted to extend its control beyond the boundaries of the existing status quo and enforce Islamic law, or began to enforce internal administrative norms in different areas (JELAVICH, 2000. 4-11.).

During the occupation of the Balkan territories, the Ottoman Empire, while recognizing the value of ethnic diversity, often applied various administrative and demographic measures for the stability and control of the territory for political interests. Ethnic pluralism within the empire, when „poured” into administration, not only meant cultural richness but also served as a source of further conflicts. Thus, concerning the expansion of the empire, the stabilization of its administrative

system, and the tensions between various ethnic groups, we can talk about ethnic cleansings of the era (BLOXHAM, 2008. 328-329).

Suppression and violent interventions against the Serbs, Greeks, and Bulgarians were primarily consequences of complex conflicts between the Porte and local resistance, some of which were built into the empire's political toolkit as constant, systematic government-military measures. One of the most famous among these is the so-called „*devşirme*” system. This was one of the empire's most well-known practices, involving the abduction of Christian children who were then raised in military and administrative positions. This practice deeply divided local communities as children were separated from their families and cultural roots.

Planned resettlements resembled the everyday administrative-economic and military practices of ancient Asian and pre-Asian empires: administration often moved various ethnic groups to different parts of the Balkans. The measures applied until the empire's final days - ultimately leading to dreadful genocidal processes - primarily aimed to break the unity of the local population and prevent potential uprisings. As a fundamental characteristic of administrative development, Turkish families and clans were settled in areas affected by deportations to strengthen the presence of Islam and develop administration. However, despite the deportations and cleansings, the practice of Christianity and other religions was still tolerated within the territories affected by these actions, albeit with tax payments and restrictions. While administrative tools and official „conversion” processes were not typical, the Porte indirectly sought to exert pressure on homogeneous cultural-religious blocs to convert to Islam through the above means (IBID).

The oppression of Greeks, Serbs, and Bulgarians often led to further uprisings, to which Ottoman power automatically responded with violent reprisals, involving the destruction of villages and settlements and the massacre or expulsion of the population. Following the northern advance of the 15th and 16th centuries, Serbian tribes organized several uprisings against Ottoman rule. Despite the limited results of these actions, as a result of the uprisings, the administration often persecuted the Serbian population in the form of ethnic cleansing and collective punishment actions. In the early 19th century, the Greeks launched an armed uprising against the abuses of Ottoman rule: a Greek rebel militia group led by ALEXANDER YPSILANTES fought in the Peloponnese. Alongside this, on March 25 in Patras, it was announced that the revolution had begun. During the nearly decade-long conflict, which ended in 1831, atrocities that could be measured by the criteria of „cleansing,” massacres of Christian populations, which could even be interpreted as genocidal processes, and reprisals against Muslims were characteristic on both sides (JELAVICH, 2000. 41-48.).

During the uprisings carried out as part of the Bulgarian national movement, ethnic cleansings were also frequent, such as during the April uprising of 1876, when the Bulgarian population became victims of mass slaughter. Confrontational tensions characterized numerous other conflicts escalating concerning several other ethnic groups within the empire's territory: massive atrocities were committed against Armenians and Assyrians at various times in the Ottoman Empire – even before the Armenian and Assyrian genocides of the 20th century. These events were often related to the empire's internal and external challenges, attempts to maintain territorial integrity, and the strengthening of national sentiment. In the eyes of posterity, the administrative-military operations of the Porte were systematically characterized by ethnic cleansings and genocidal processes, which, even if indirectly, still have lasting consequences for the peoples living in the Empire's territories, significantly influencing the formation of national identity, the creation of nation-states, and subsequent ethnic and religious conflicts. The wounds caused by Ottoman rule still have an impact on the geopolitical and social relations of the Balkans and the Middle East in the highlighted cases in this study (McCARTHY, 1995. 23-35.).

THE BALKAN WARS

The Balkan Wars, which took place between 1912 and 1913, consisted of two main conflicts. The First Balkan War began in October 1912 when the Balkan League – Serbia, Bulgaria, Greece, and Montenegro – united against the Ottoman Empire. The Second Balkan War broke out in June 1913 between Bulgaria and its allies. In the First Balkan War, as part of the processes that redraw the political landscape of the entire region in the 20th century, the alliance of Serbia, Bulgaria, Greece, and Montenegro conquered many territories from the Ottoman Empire. Alongside these territorial acquisitions, the Turkish population also faced ethnic cleansing in many places. Attacks were launched on several Turkish villages and settlements, and a significant portion of the population fled or was expelled, resulting in a decrease in population and demographic changes in the region (HALL, 2000. 22-44.).

During the Second Balkan War, when Bulgaria lost some of the previously acquired territories, violent acts against the Bulgarian minority also occurred, especially in Serbia and Greece. This included mass executions, the systematic destruction of villages and settlements, and the expulsion or resettlement of the population. Extensive population exchanges took place during and after both wars, often organized by the newly empowered governments. The processes of resettlement were often accompanied by violent atrocities, and in many cases, the resettled people lost their homes, lands, and way of life. As a result of the Balkan Wars, the

ethnic map of the region changed significantly. New borders were drawn, ethnic groups came under the control of other states, often leading to further tensions and conflicts (THER, 2016. 59-63.).

In the First Balkan War, the Ottoman Turkish population faced the most severe ethnic cleansing, especially in areas occupied by Serbian and Bulgarian troops. For example, under the leadership of the Kingdom of Serbia, during the reign of KING PETAR I KARADORĐEVIĆ, Serbian troops committed significant atrocities against Turkish civilians, touching on genocidal processes. Similar actions were committed under the rule of FERDINAND I, Bulgarian tsar. As a result of the war, hundreds of thousands of Turks were displaced from their homes, radically altering the ethnic composition of the Balkans. The majority of refugees migrated to safer areas of the Ottoman Empire, such as Anatolia (BLOXHAM, 2008. 333-339.).

During the Second Balkan War, Bulgaria, trying to defend the territories acquired during the first war, found itself against its former allies. In Serbia and Greece, further atrocities against the Bulgarian minorities occurred, committed by Serbian royal troops and the Greek army. These atrocities included the destruction of Bulgarian villages, the execution and expulsion of civilians. Numerous population exchanges took place during and after the second war, organized by the political leaders of nation-states, such as NIKOLA PAŠIĆ, the leader of Serbia, and ELEFTHERIOS VENIZELOS, the Prime Minister of Greece. The purpose of these measures was to increase the ethnic homogeneity of nation-states. After the wars, newly formed states, such as Albania, faced new challenges in managing ethnic diversity. The conflicts had long-term effects on the region, foreshadowing the ethnic tensions and conflicts experienced during and after the First World War. The ethnic cleansing and resettlements caused by the Balkan Wars not only changed the lives of the victims and survivors but also had long-term geopolitical and social consequences, the effects of which are still felt in the region today (DONEF, 2017. 205-218.).

THE SECOND WORLD WAR AND ETHNIC CLEANSING

During the Second World War, the diverse ethnic structure and political landscape of the Balkans were deeply affected by the brutal reality of the war and the ethnic cleansing carried out by Nazi Germany and its allies. During the war, battles raged on multiple fronts in the region, and among these, ethnic conflicts played a prominent role. Among the most serious atrocities were those committed by extreme Croatian ethnic groups (THER, 2001, 4-8.).

On April 10, 1941, under the leadership of ANTE PAVELIĆ, the Independent State of Croatia was established, which closely collaborated with Nazi Germany. The Ustasa, as an extreme nationalist and fascist movement under the leadership

of ANTE PAVELIĆ, carried out brutal ethnic cleansing, primarily targeting Jewish communities, Roma, and Serbs. The Jasenovac concentration camp was one of the most infamous sites where these genocidal processes took place. Estimates suggest that between 80 and 100 thousand people, including a large number of Serbs, Jews, and Roma, fell victim to the cruelty of the Ustasa. The Nazi killing machine deported and exterminated hundreds of Jews and Roma in various areas of the Balkans, including Serbia, Greece, and Bulgaria. Nazi forces and local collaborators, including the Greek Security Battalions, participated in the deportation and killing of Jews and Roma.

PARTISAN MOVEMENTS AND ETHNIC RETALIATIONS

Yugoslav partisans, led by JOSIP BROZ TITO from the summer of 1941, showed significant resistance during the Nazi occupation period, not only fighting against Nazi and fascist forces but also, in many cases, carrying out ethnic-based retaliations, especially in areas where ethnic tensions existed before the war. The ethnic-based retaliations carried out by partisans mostly occurred in the final stages of the war when the resistance gradually regained control over occupied territories. These retaliations often targeted war criminals, collaborators, and other ethnic groups accused by the partisans of collaborating with hostile forces (CROWE, 2014. 147-148).

After the Second World War, the ethnic and political map of the Balkans underwent significant changes. Following the victory of Yugoslav partisans under TITO's leadership, a new socialist Yugoslavia was established, attempting to address the ethnic tensions and conflicts accumulated during the war. However, the ethnic cleansing and atrocities committed during the war left deep scars in the region, the effects of which are still felt to this day.

ETHNIC CLEANSING PROCESSES EMERGING FROM THE BALKAN CONFLICTS AT THE END OF THE 20TH CENTURY

The series of Yugoslav Wars was one of the most tragic and complex conflict series at the end of the 20th century. The wars, triggered by ethnic-national reasons, broke out after the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. The conflicts that took place from 1991 to 1999 primarily affected the processes resulting in present-day Croatia, Bosnia, and Kosovo. With the support of the Croatian National Guard, FRANJO TUĐMAN declared Croatia's independence on June 25, 1991. Following the declaration of independence, fighting began between the Yugoslav People's Army and Serbian militias, accompanied by ethnic cleansing and atrocities on both sides. One of the bloodiest events in the complex conflict was the siege of Vukovar in November 1991, where the Yugoslav People's Army and

local Serbian paramilitary forces claimed numerous civilian victims (Ther, 2016. 211-239.).

The Bosnian War began on April 6, 1992, when Bosnia and Herzegovina declared independence. Led by RADOVAN KARADŽIĆ, president of the Bosnian Serb Republic, and GENERAL RATKO MLADIĆ, Bosnian Serb forces carried out numerous ethnic cleansings and genocides on territories inhabited by Bosnian Muslims and Croats. As a consequence of escalating ethnic conflicts at the local, village-community levels, the Serbian-Muslim conflict culminated in the massacre in Srebrenica on July 11, 1995, which was one of the climaxes of the genocide process. Under the leadership of RATKO MLADIĆ, approximately 8,000 Bosnian Muslim men and boys were killed, resulting in the largest mass murder in Europe since the Second World War (HORVITZ-CATHERWOOD, 2006. 49-50.).

The Kosovo War began in February 1998 when the Kosovo Liberation Army (KLA) intensified its armed struggle against Yugoslav rule. SLOBODAN MILOŠEVIĆ, the president of Yugoslavia, responded with significant military force, accompanied by ethnic cleansing and violence against the civilian population. NATO intervened in the conflict with airstrikes beginning on March 24, 1999, aimed at pushing back Yugoslav military forces and protecting Kosovo Albanians. Numerous local atrocities affected the civilian population during the conflict. Following the Yugoslav Wars, the political map of the region fundamentally changed, and the international community sought to restore peace and stability (IBID. 270-271.).

4. MANN-MATRIX: TYPES OF VIOLENCE AND CLEANSING IN INTERGROUP RELATIONS

MICHAEL MANN first in 2004 published, complex violence-analysis concept comprehensively interprets the „ethnic cleansing” concept latter more than a, „violence-conceived, born and experienced” century humaneness against committed violent events different types – and the genocidal processes in relation. The ethnic cleansing (purge) presence the MANN-concept according to integrated phenomenon the ethnic nature conflict system: minority ethnic group and majority group, power or hostile administration context even violence without, „voluntary submission” through even complete cultural assimilation until (MANN, 2005. 12.).

	Types of Violence	Types of Cleansing		TOTAL
		NONE	PARTIAL	
1	NONE	a, Multiculturalism / toleration; Consoational / Confederalism	b, Partial abandoning of identity, e.g., through voluntary official language adoption	Voluntary assimilation
2	Institutional coercion	Discrimination	a, Official language restrictions; Segregation	Cultural suppression
3	Policed repression	Selective policed repression	a, Policed partial repression of out- group's language and culture; b, Policed out-group settlement / displacement	a, Policed total suppression of out- group's language and culture; b, Population exchanges; c, Policed deportations and pressured emigration
4	Violent repression	Generalized policed repression	a, Pogromok, közösségi lázadások, nemi erőszak bizonyos formái; b, Erőszakos kitelepítések, erőszakos áttelepítések	a, Wild deportation and emigration; b, Biological sterilization, forced marriage, some forms of rape
5	Unpremediated mass deaths	Mistaken war, civil war and revolutionary projects, fratricide	Callous war, civil war and revolutionary projects	Ethnocide
6	Premeditated mass killing	Exemplary and civil war repression, systematic reprisals	a, Forced conversion, b, Politicide; c, Classicide	Genocide

1. Table: *Types of Violence and Cleansing in Intergroup Relations by MANN*

The types of violent events among, the violence intensity corresponding in ascending order six, ethnic cleansing interpretation designated steps, „level” distinguishes: „No” violence event level from (1.) the „institutional coercion” (2.), „paramilitary oppression” (3.), „violent suppression” (4.), and the genocidal processes escalated phases related, murders accompanied by „previously uncoordinated, mass killings” (5.) and „previously coordinated, mass killings” (6.) levels up to. The individual levels interpretation to the purges three levels distinguishes: „no cleansing”, „partial cleansing” and „full cleansing” forms in. The „rows” and „columns” juxtaposition a complex, depth and dimensions also new interpretation and analysis framework ensures matrix comes into being – whose applicability the Balkan conflicts some purges in respect of attempt interpret (IBID, 10-12.).

The individual analysis possibilities „line by line” examining the violence-level escalating order applied the traditional sense understood violence-events without ethnic cleansing interpretation possibilities real facts based on. The MANN-table column such cases contains, where ethnic groups violence without weaken or disappear. The „cleansing” itself thus „clarification as”, the individual groups consent come into being.

Such consent-types primarily in Western European ethnic homogenizations later stages characterized: up until the early 20th century in France or Great Britain barely had to use force the power to the minority languages eradication. The minorities „peacefully” accepted that their own regional language, for example the Breton the Welsh so-called „obsolete status” became. The 20th century immigration process in for example the North American states immigrants majority similarly voluntarily learned-are learning the English language. Particular assimilation

externality then, that the second-third generations children no longer learn the „ancestors” language, culture and the new, their ancestors chosen nation integrated members became-become. Descendants in such case a kind emotional level preserve their ancestors cultural treasures. The voluntary assimilation „clean” society result, not the dominant group hostile acts by, but positive incentives, own motivation result (CROWE, 2014. 52.).

The Balkan ethnic map in respect this level not so distinct and unique, like the homogeneous „neocultures”, or the peaceful nation-state development gone through, Western European countries stabilized ethnicities in relation experienced status. Typically the urban Jewry assimilation similarly happened the Balkans new nation-states in – all the way until the German Nazi terror appearance – like Eastern Europe other areas in. Stabilized religious and ethnic level characterizes the Ottoman influence Islamized, previously Christian tribes, clans cultural rooting – this an outstanding example the Bosniak Muslim communities stable., self-identical inculturation. This type voluntariness a peculiar level in the „ethnic cleansings” dimension, MANN according to essentially the „cleansing” word on this level exaggerated characterized can be considered.

The 2nd row analyzes the first level of direct violence: institutional coercion. With the likely application of discrimination, this is probably the most common political activity in the world of ethnic cleansing. This level distinctly limits the rights of a minority group, while allowing them to preserve their ethnic identity. Discrimination typically involves the spread of negative cultural stereotypes, offensive interpersonal behavior, and police harassment. Measured on this scale, several European countries discriminate against ethnic minorities. A typical example is the discrimination against blacks overseas in the 20th century – and the related phenomenon of the civil rights movement.

Severe discrimination can limit rights to education, voting, participation in public affairs, or property ownership. The dominant group may force minority groups to use their language in education – a typical example is the 2017 Ukrainian educational decree. Segregation and cultural cleansing can only occur at this level with the coercive activity of the ruling administration. Public institutions suppress the culture of minorities, forcibly assimilating their identity into the dominant group. The group’s language may be banned from schools or offices, their religion may be banned, and their characteristic surnames may be legally changed.

In the 3rd row, physical violence appears, primarily referring to the emergence of police-paramilitary atrocities. This level of cleansing in Western civilization can primarily apply to political protesters – thus related to the circles of analysis of the processes of politicide. In these processes, the oppressive attitude is consolidated compared to later, mass killing phases, laws are enforced with routine, legitimate

means, which generally involve some limited physical violence as well. In terms of the third column, complete cultural suppression, population exchange, police deportations, and directed emigrations, state-directed purges occur. This level can be interpreted in relation to the tensions between ethnicities in post-Yugoslav successor states – primarily the escalation of tensions between ethnic groups in Bosnia and Herzegovina: the establishment of the first, religious-ethnic „security zones”, i.e., ghettos and future concentration camps, and the resettlements there (see: ROHDE, 1997. 37-38).

The 4th row represents the first threatening level of escalation of physical violence. In the first column, this remains routine and orderly. General police atrocities target political extremists, protesters, potential insurgents, or terrorist groups – here, occasional fatalities may occur. If this becomes routine, the administration often deploys special paramilitary forces. This is a direct path to the escalation of genocidal processes – as seen in the ethnic conflicts in Kosovo (see: MAHMUTI, 2015. 207-2010).

The escalating systemic power aggression, possible pogroms generally trigger ethnic movements, massive emigrations. Deportations and state-directed emigrations, spontaneous ethnic movements, migrant activities result – the masses migrating during the wars in the former Yugoslavia are the indicators of this level. The escalation of power aggression leads to the emergence of directed marriage or sexual policies: violent sterilizations or sexual violence as manifestations of power aggression (THER, 2016. 211-220).

The framework of interpretation in the 5th row aids in analyzing the level of ethnic cleansing causing mass deaths. In the first column, spontaneous political errors result in degenerate violence, often forcing ethnic groups into working conditions that cause mass deaths. As an example of partially cleansing-driven, „spontaneous” ethnic cleansing leading to bloody events, we can mention partisan actions during the events of the Second World War. Openly ethnic cleansing-driven, but uncoordinated events, as examples of this, MANN mentions ethnocide. As one stage, „type”, of genocidal processes, ethnocide is one of the darkest human crimes involving mass loss of life. Through the means of execution, it is often difficult to decide: behind individual acts of violence, whether there is state coordination or other motivations. Thus, the first shots often „fire” from personal motives in a tense civil war situation, political protests, etc. – but this does not diminish the severity of the loss of life. Bosnian Serbs were responsible for the loss of life of many local Muslim men on several fronts – as evidenced by the mass graves since uncovered. Witnesses remained in only a few cases to prove whether the initial shots were systematic or whether there were other direct motives behind them (MANN, 2005. 15-16.).

The 6th row of the table facilitates the interpretation of the level of previously coordinated, mass killings, representing the most severe tragedies committed against humanity and in war. If there is no ethnic cleansing behind the perpetrators' motivation, we can speak of acts of war committed against entire nation-states, terrorist acts with brutal efficiency, or devastating, out-of-control civil war devastations. This type of violence primarily characterizes the Balkan region in the context of actions causing mass deaths carried out within the framework of war processes – such as bombings, blockades against major cities of former Yugoslavia, and sieges.

Partial cleansing, coordinated murder can only be distinguished from the implementation of violence campaigns targeting complete cleansing scenarios by very thin professional threads: this is the dimension of the culmination of genocide processes. MANN's assessment makes a faint distinction between ethnocide and violence acts that he clearly qualifies as genocide: in the case of ethnocide, it leaves room for the „spontaneity” of killings, that is, if the systematic nature of mass killings cannot be proven, but if a process of physical elimination of an ethnicity is taking place in all aspects, it may show a „milder” evaluation level on the violence scale. In this regard, as a critical remark, I would not make a difference in the degree of violence – because ethnocide is essentially one form of realizing genocide – the massacres committed against Bosnian Muslims, the Srebrenica tragedy can essentially be classified as ethnocide – although numerous condemnatory judgments have been made in this process with the legal designation of genocide crimes (KRAMMER, 2010. 71-76.).

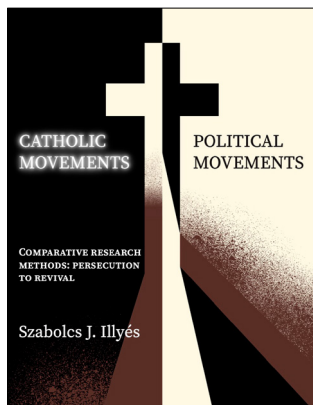
5. SUMMARY: THE PLACE OF THE CONCEPT OF „CLEANSING” IN THE INTERPRETATIVE FIELD OF GENOCIDE PROCESSES

The Balkan Peninsula, being home to a multitude of ethnicities, still represents a powder keg in terms of ethnic conflicts. As it later turned out: based on a flawed concept, as part of the small-Antant plan executed side by side – and in many cases within each other's cultural, religious, and economic zones, different groups were assigned cohesion for the grand Yugoslav concept. Although for the greater part of the last half-century the Balkans were ruled as a single political unit, intending to further increase its original territorial unity, utilizing late-antique power and (at the time) modern religious factors, by the Ottoman Porte, the diversity of local ethnicities remained unbroken even during persecutions, assimilated into one – and even their present national borders were outlined around this time. The Ottoman administration consistently opposed any process aimed at self-determination: therefore, the MANN-scale is relevant in terms of ethnic cleansing during the era. From the Balkan wars to the conflicts arising from migration still experienced

today, the scale system assists in describing and analyzing every type. In any case, it makes the operation dimensions of the level of violence and the deliberate intent, professionalism of the oppressive power attitude spectacular (see: MANN, 2005. 18.).

REFERENCES, BIBLIOGRAPHY

- 1 Bloxham, Donald: *Internal Colonization, Inter-Imperial Conflict and the Armenian Genocide*. In: Moses, Dirk A. (ed.): *Empire, Colony, Genocide – Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History*. New York, 2008.
- 2 Bulutgil, Zeynep H.: *The Roots of Ethnic Cleansing in Europe*. New York, 2016.
- 3 Carmichael, Cathie: *Ethnic Cleansing in the Balkans – Nationalism and the destruction of tradition*. London, 2002.
- 4 Crowe, David M.: *War Crimes, Genocide, and Justice – A Global History*. New York, 2014.
- 5 Donef, Racho: *Sayfo and Denialism: A New Field of Activity for Agents of the Turkish Republic*. In: Gaunt, David – Atto, Naures – Barthoma, Soner O. (ed.): *Let Them Not Return Sayfo – The Genocide against the Assyrian, Syriac and Chaldean Christians in the Ottoman Empire*. New York, 2017.
- 6 Evans, James: *Great Britain and the Creation of Yugoslavia – Negotiating Balkan Nationality and Identity*. London, 2008.
- 7 Hall, Richard C.: *The Balkan 1912–1913. Prelude to the First World War*. London, 2000.
- 8 Horvitz, Leslie Alan – Catherwood, Christopher: *Encyclopedia of War Crimes and Genocide*. New York, 2006.
- 9 Jelavich, Charles – Barbara: *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*. Seattle, 2000.
- 10 Krammer, Arnold: *War Crimes, Genocide, and the Law A Guide to the Issues*. Oxford, 2010.
- 11 Mann, Michael: *The Dark Side of Democracy – Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge, 2005.
- 12 Mahmuti, Bardhyl: *Blood Libel Anti-Americanism and Genocide in the Kosovo War*. S.L. ÇABEJ, 2015.
- 13 McCarthy, Justin: *Death and Exile*. Princeton, 1995.
- 14 Pégorier, Clotilde: *Ethnic Cleansing – A legal qualification*. New York, 2013.
- 15 Rohde, David: *Endgame – The Betrayal and Fall of Srebrenica*. New York, 1997.
- 16 Stoett, Peter: *Shades of Complicity: Towards a Typology of Transnational Crimes against Humanity*. In: Jones, Adam (ed.): *Genocide, War Crimes and the West – History and Complicity*. London, 2004.
- 17 Ther, Philipp: *A Century of Forced Migration: The Origins and Consequences of “Ethnic Cleansing”*. In: Ther, Philipp – Siljak, Ana: *Redrawing Nations Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948*. London, 2001.
- 18 Ther, Philipp: *The Dark Side of Nation-States, Ethnic Cleansing in Modern Europe*. New York, 2016.

KATOLIKUS MOZGALMAK, POLITIKAI MOZGALMAK – INTERDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉSBEN

Illyés Szabolcs: *Catholic movements – political movements. Comparative research methods: from persecution to revival. Katolikus mozgalmak – politikai mozgalmak, összehasonlító kutatási módszerekkel: az üldözésektől az újjászületésig.*

Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2023. 176 p.

Illyés Szabolcs József, a Szegedi Tudományegyetem oktatója és kutatója, több vallástudományi, kisebbségpolitikai, vallási és etnikai alapú genocídiummal foglalkozó tanulmány szerzője.¹ 2023-ban megjelent szakmonográfiája interdiszciplináris megközelítéssel tekint át egy komplex vallási és társadalmi jelenségcsoportot: a XX. század második felében aktív vallási megújulási mozgalmak katolikus közösségeinek magyarországi életútját, a II. világháborút követő, súlyos

---

¹ Illyés Szabolcs: *A Balkánhoz köthető, radikális iszlám biztonságpolitikai kockázati potenciálja a Genocídium Tanulmányok vonatkozásában.* In: Döbör András – Fízel Natasa – Illyés Szabolcs – Pető Bálint (szerk.): Sajtó és nyilvánosság a Délvidéken. Fejezetek a Délvidék múltjából 8. Absztrakt kötet. Szeged, 2023.; Illyés Szabolcs: *Az „etnikai tisztogatás” fogalmának alkalmazhatósági kérdései a balkáni genocídiumok tükrében.* In: Döbör András – Fízel Natasa – Illyés Szabolcs – Pető Bálint (szerk.): Sajtó és nyilvánosság a Délvidéken. Fejezetek a Délvidék múltjából 8. Absztrakt kötet. Szeged, 2023.; Illyés, Szabolcs: *Possibilities of Analysing the Persecution of Christians Using the Methodological Framework of Genocide Studies: Study on the Possible Introduction of the Concept of Christian Genocide.* In: Budapest report on Christian Persecution 2021. Budapest, 2021.; Illyés Szabolcs: *A genocídium, holokauszt és megelőzés tanulmányok bevezetésének kérdései az oktatás horizontján: Genocídium tanulmányok.* In: Emlékeztető, 2020.; Illyés Szabolcs: *Kisebbségi identitás-kényszer: magyar katolikus kisközösségek az egyházúldözés évtizedeiben.* In: Fazekas Ferenc – Fedeles Tamás – Nagy Levente (szerk.): Évszázadok forratakában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház. Pécs, 2019.; Illyés Szabolcs: *Vallási tartalmak az új média eszköz-rendszereiben.* In: Vallástudományi Szemle, 2011.

egyházüldözések korszakától a számukra felfutást, újjászületést, „ébredést” hozó ezredfordulós évekig.

A kommunista-ateista magyarországi politikai rezsím legnyomasztóbb éveiben számos kis, közösségvezérelt vallási mozgalom jött létre, amelyek az ellenállásból és a teológiai perspektívából, a Krisztus Királyságából merítettek erőt. Ezek a spirituális kezdeményezések, amelyeket Új Katolikus Mozgalmaknak (ÚKMk) neveznek, nagyrészt földalatti szervezetként működtek a rendszerváltozásig. Ebben a pontban néhányuk kiemelkedő jelenségként „újjászületett”, ezrek és tízezrek közösségeit mozgósítva az ezredforduló idején.

Jelen kötet egy multidiszciplináris kutatási megközelítést alkalmaz, hiszen ezeket a bonyolult jelenségeket elemezi olyan változókat alkalmazva, amelyeket sikeresen használtak a társadalmi és politikai mozgalmak elemzésében.

Az 1. fejezet teológiai megközelítésből nyit: az intézmény és a karizma teológiai értékmezőjének megfelelően értékeli a kisközösségi típusú vallásosság létét a köztes-európai értékmezőben. A 2. fejezet a pápai és zsinati (II. vatikánum) dokumentumok tükrében elemzi a korszakot és a kisközösségi vallásosság gyakorlatát. A magyarországi ÚKM-ek létrejöttének, születésének és felfutásának időszaka éppen egybeesik a Zsinat dokumentumainak megszületésével, ami inspiratíván hat fejlődésükre.

A 3. fejezet történelmi módszerekhez nyúl: az egyházüldözés időszakának áttekintő elemzésével körvonalazza az ÚKM-ek létrejöttének politikai és társadalomtörténeti keretrendszerét. A 4. fejezet ennek az interdiszciplináris kutatási innovációnak az alkalmazott bemutatására fókuszál, értékháló-elemzést alkalmazva. A vizsgálat alapja több ezer oldalnyi írott dokumentumon és majdnem ötven szóbeli történeti forráson nyugszik. Ezen átfogó elemzésen keresztül a kötet célja, hogy mind a külső szemlélőknek, mind talán a belső résztvevőknek közelebbi betekintést adjon a közép-kelet-európai közösségek – mint például a Regnum, különösen a magyar Bokor és Háló; valamint a nemzetközi mozgalmak, mint a Taizé, a Foi et Lumière, a Focolare és a sokféle Katolikus Karizmatikus Mozgalom – életének sajátosságaiba.

Az 5. fejezet markáns részét képezi a társadalmi és politikai mozgalmak vizsgálati módszertanának bemutatása, amely módszertani alkalmazhatóságának bizonyítása a tanulmány innovációs eleme. Az értékháló-elemzés egy olyan szociológiai változókból teológiai, pasztorálteológiai és egyház-szervezéstani szempontok szerint összeállított mátrix, amely feltételezi, hogy alkalmas vallási mozgalmi jelenségek elemzésére. A 6. fejezetben közel száz formális interjú és 15 vezetői mélyinterjú elemzésével megtörténik a mátrix alkalmazása az interjúszövegeken, szoftveres kulcsszavas kontextus-elemzés révén. Az interjúrészetek valid eredményeket hoznak a vallási mozgalmak leírásának, működésének vonatkozásában.

A 7., záró fejezet újra visszatér a teológiai módszertanhoz: a jelen teológiai realitásába kívánja illeszteni a feltárt mozgalmi működési mechanizmusokat. Egy komplex, teológiai bázisú értékelési szempontrendszer megvilágításával a kurrens egyházi dokumentumok és folyamatok vonatkozásában is értékeli a vizsgált jelenségeket, melyek lényege: a kisközösségi vallásosság a társadalmi és az egyházi krízisek etapaiban is életképes alternatíva, még ha nem is „ébredési” növekedést mutat – ahogy ezt a hazai vallástörténet utóbbi két évtizede is megerősíti.

A kötet legfőbb erénye a módszertani elemzés újdonsága, valamint az interdiszciplináris megközelítés, melynek eredményeképpen az olvasó megbízható és kontextusba állított képet kaphat az államilag kényszerített vallásüldözés majdnem öt évtizedéről, mely tartós károkat okozott ugyan a Magyarországi Katolikus Egyház intézményeiben, ennek ellenére ez a mártíromság időszak a új korszakot is nyitott.

Döbör András

Felelős Kiadó: Délvidék Kutató Központ Alapítvány, Szeged

Lapengedély száma: CE/2237-3/2013.

ISSN 2416-223X

Felelős kiadó: az alapítvány elnöke

Technikai szerkesztés és nyomás:

Innovariant Kft., Algyő

Megjelent 200 példányban.